T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK EDEBİYATI YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ER SOGOTOH DESTANINDA YER ALAN EKOLOJİK UNSURLAR

CEREN GÜNDÜZOĞLU
20723006

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. MERİÇ HARMANCI

2024

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK EDEBİYATI YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ER SOGOTOH DESTANINDA YER ALAN EKOLOJİK UNSURLAR

CEREN GÜNDÜZOĞLU
20723006
ORCID NO: 0000-0002-1011-9027

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. MERİÇ HARMANCI

OCAK 2024

Ceren GÜNDÜZOĞLU tarafından hazırlanan “Er Sogotoh Destanında Yer Alan Ekolojik Unsurlar” başlıklı çalışma, **07/02/2024** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunmuş ve jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Edebiyatı Programında **YÜKSEK LİSANS** tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman	**İmza**
Doç. Dr. Meriç Harmancı	……

Jüri Üyeleri	**İmza**
Prof. Dr. Aynur Koçak	……
Doç. Dr. Nursel Uyanıker	……
[Unvanı, Adı ve Soyadı]	……
[Unvanı, Adı ve Soyadı]	……
[Unvanı, Adı ve Soyadı]	……

ÖZET

ER SOGOTOH DESTANINDA YER ALAN EKOLOJİK UNSURLAR

Ekoloji, insanın doğayla bedenen ve ruhen etkileşim içinde olduğu alanın bilimsel ifadesidir ve insanın doğa ile kurduğu ilişkiyi incelemektedir. Doğadan uzaklaşan insan ile arkaik bir kültürde doğayla iç içe yaşayan insanın doğaya bakış açısı birbirinden farklıdır. Doğada yaşayan ve her türlü ihtiyacını zorunlu olarak doğadan karşılayan insan profilinin sahip olduğu ekolojik bilinç, modern dünyaya başka bir perspektif sunmaktadır. Bu ekolojik bilinç, toplumun kültürüne ve edebiyatına sirayet etmektedir. Mekân ve zaman açısından değerlendirildiğinde bilhassa arkaik destanlar, bu etkinin yoğun olarak tespit edilebildiği metinlerdir. Ekolojik yaklaşımların ilke edinildiği bu çalışmada; halk edebiyatı ürünleri ve Saha/Yakut Türklerinin destan geleneği arasında önemli bir yer tutan *Er Sogotoh* destanı ele alınmaktadır. Bu doğrultuda incelemenin ana kaynağı Prof. Dr. Metin Ergun'un hazırlamış olduğu *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh* isimli çalışmadır. *Er Sogotoh*, epik destan özelliği göstermekte ve evrenin yaratılışından başlayarak üç bahadırın dünyalar arası mücadele döngüsünü aktarmaktadır. Yakut Türklerine hâkim olan Şamanizm ve Türk mitolojisi, onların tabiat unsurlarına bakışını şekillendirmiştir. Bu çalışmada, *Er Sogotoh* destanında insanların doğaya ve doğaya ait unsurlara yaklaşımları incelenmiştir ve unsurlar; dünya, toprak, dağ, ormanlar, ağaçlar, bitkiler, hayvanlar, ateş ve su şeklinde alt başlıklara ayrılmıştır. İncelemede, doğada yer alan unsurların kutsal ile nasıl ilişkilendirildiği, soğuk iklim ile doğa arasında kurulan ilişki ve ekolojinin arkaik dönemde insan düşüncesine olan tesiri ortaya konulmuştur. Araştırmada var oluşunu ve çevresini anlamlandırmaya çalışan insanın doğadaki her hareket ve oluşuma yükledikleri anlam üzerinde durularak geleneksel insanın doğaya karşı düşüncelerini saptamak amaçlanmaktadır. Günümüzde sanayileşme ve çevre kirliliğinin artması doğanın alma-verme dengesini bozmuştur, bu nedenle geçmişin izini taşıyan eserleri incelemek, insan-doğa ilişkisini hatırlatmada, ekolojik unsurları görünür kılmada ve doğanın korunması adına yapılacak çalışmalarda önem arz etmektedir. *Er Sogotoh,* alma-verme dengesinin korunduğu, doğanın insanlar tarafından muhafaza edilmesi gerektiği bilincine sahip bir dönemi aktarmaktadır. Geçmiş ile günümüz doğa algısının değişimini göstermek adına bir köprü görevi görmektedir.

Anahtar Kelimeler: Er Sogotoh Destanı, Ekoloji, Doğa, Hayvan, Bitki

ABSTRACT

ECOLOGICAL ELEMENTS IN THE EPIC OF ER SOGOTOH

Ecology is the scientific expression of the field in which humans interact with nature physically and spiritually. The perspective of a person who moves away from nature and a person who lives in touch with nature in an archaic culture is different from each other. The ecological consciousness of the human profile that lives in nature and necessarily meets all its needs from nature offers another perspective to the modern world. This ecological consciousness permeates the culture and literature of the society. When evaluated in terms of space and time, archaic epics are the texts in which this influence can be intensely detected. In this study where ecological approaches are adopted as a principle; The Epic of *Er Sogoto*h, which has an important place among folk literature products, is discussed. In this regard, the main source of the review is the work titled Yakut Epic Tradition and *Er Sogotoh*, prepared by Prof. Dr. Metin Ergun. The Epic of *Er Sogotoh* has the characteristics of an heroic epic and tells the cycle of the interworld struggle of the three heroes, starting from the creation of the universe. The Shamanism belief and Turkish mythology that dominate the Yakut Turks shape their perspective on natural elements. In this study, people's approaches to nature and natural elements in the The Epic of *Er Sogotoh* are examined. These elements in the study are divided into following subheadings: world, soil, mountains, forests, trees, plants, animals, fire and water. In the analysis, how the elements in nature are associated with the sacred, the relationship between the cold climate and nature, and the impact of ecology on human thought in the archaic period are revealed. The aim of the research is to determine the thoughts of traditional people, who try to make sense of their existence and their environment, towards nature by focusing on how they attach meaning to every movement and formation in nature. Today, industrialization and the increase in environmental pollution disrupt the balance of nature's give and take, so examining works that bear the traces of the past is important in reminding the human-nature relationship, making ecological elements visible, and in the work to be carried out for the protection of nature. *Er Sogotoh* presents the reader with a period in which the balance of giving and taking was preserved and the awareness that nature should be preserved by people. It serves as a bridge to show the change in the perception of nature between the past and the present.

Keywords: Epic of *Er Sogotoh*, Ecology, Nature, Animal, Plant

ÖN SÖZ

Bu çalışmanın konusu, "Er Sogotoh Destanında Yer Alan Ekolojik Unsurlar"dır. İnceleme, Sibirya destanlarından biri olan *Er Sogotoh* destanında yer alan ekolojik unsurların tespit edilmesi ve bu unsurların destanda nasıl işlendiğinin belirlenmesi üzerinden yürütülmüştür. Çalışma, destanı yaratan toplumun ve kültürün doğayla olan ilişkisi, doğayı algılama şeklini belirlemeyi hedeflemektedir.

Destanlar bir toplumun geçmişine ait bilgi veren hafıza kartlarıdır. Bir toplumun başından geçen ve o toplum üzerinde etkili olan olay ve durumlar ekseninde şekillenen destanlar, tam olarak tarihi yansıtmasa da günümüz insanının geçmiş ile bağ kurmasını sağlayan bir hazine niteliği taşımaktadır. Kolektif belleğin ürünü olan destanlar, o toplumun dünya görüşü, yaşayışı, değerleri, korkuları, dost ve düşmanları gibi pek çok konuda bugünün insanı için bir harita çıkarmaktadır.

Türk toplulukları Oğuz, Kıpçak, Sibirya ve Çin olmak üzere dört bölgeye dağılmıştır. Sibirya Türkleri kendi içinde Güney Sibirya ve Kuzey Sibirya Türkleri olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Her iki grubun da kendilerine özgü kültürleri ve edebiyatları bulunmaktadır. Bunlar kimi zaman birbirine benzerken kimi zaman da bağımsız örnekler şeklinde karşımıza çıkmaktadır. İnceleme için seçilen *Er Sogotoh* destanı, Kuzey Sibirya Türkleri grubuna dahil olan Saha/Yakut Türklerine aittir. Saha/Yakut Türklerinin kuzeyde yer almaları onların başka kültürlerden daha az etkilenmesine sebep olurken diğer halk edebiyatı ürünlerindeki gibi destanlarda yer alan arkaik unsurları muhafaza etmektedir.

Saha/Yakut Türkleri bulundukları coğrafyayla da ilintili olarak doğa ile iç içe bir yaşam sürmektedir. Doğaya bağlı yaşayan eski Türk toplulukları için çevre ve doğa, "doğa ana" ifadesinden de anlaşılacağı üzere "anne" kadar değerlidir. Temel ihtiyaçlarını doğadan karşılayan insan, doğa ile uyum içinde gelişmiş bir ekolojik bilinç sergilemiştir. Türk topluluklarının kolektif bakış açısını yansıtması bakımından destanlar, dönem insanının doğa ve doğanın insan üzerindeki etkisini en iyi aktaran ürünlerden biridir. Kuzey yarım kürenin en kuzeyinde yaşayan insanların zorlu kış koşullarında doğayla uyum içinde yaşamayı zorunlu şekilde öğrenmesi, doğanın insan üzerindeki etkisinin edebi ürünlerine yansıması, destanın ayrı bir kültür olarak karşımıza çıkması çalışmada *Er Sogotoh* destanının tercih edilmesinin nedenlerindendir. Destanda aynı zamanda ekolojik bilince sahip Yakut insanının doğa ile uyumunun izdüşümleri takip edilmiştir.

Er Sogotoh destanı, insanın varlığına dair teoriler sunmakta ve halkın evren hakkındaki düşüncelerine ışık tutmaktadır. Tezde, Yakutların tabiata yaklaşımının destana olan tesiri gözetilerek Yakutların tabiatla şekillenen inanışları üzerinde durulmuştur. Destanın içerisinde yer alan kaçırılma, savaş, kayıp gibi konuların işlenişi doğadan alınan örneklerle sentezlenmiştir, bunlar da "ekolojik unsurlar" olarak adlandırılan tabiat unsurlarının destana bağlı incelenmesine uygundur.

Er Sogotoh hakkında en geniş kaynak Prof. Dr. Metin Ergun'un *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh* adlı kitabıdır. M. Ergun'un tespitine göre *Er Sogotoh*'un on

dört ana varyantı vardır. Çalışmanın temel kaynağını oluşturan kitapta yer alan Vasiliy Osipoviç Karatayev'in *Er-Sogoto*h aktarımı tezde incelenen ana metindir. Metin odaklı olan çalışma, destanda yer alan doğaya ait unsurların fişleme yöntemiyle belirlenmesi ile başlamıştır, ardından bu fişlemelerden yola çıkarak unsurlara dair bilgiler taranmış, derlenmiş ve elde edilen bilgiler ile destandaki örnekler bir araya getirilerek yorumlamalar yapılmıştır. Bir giriş ve üç ana bölümden oluşan tezin *Giriş* bölümünde sözlü kültür temel alınarak mitoloji, inançlar, ekoloji kavramı, doğa ve insan ilişkisi, destan tanımı, Yakut Türklerinin doğaya bakış açısı genel bir çerçevede verilerek konuya hazırlık yapılmıştır. Yakutların günümüzde yaşadıkları coğrafi bölge, coğrafyanın sosyal ve siyasi yaşama etkisi üzerinde durulmuştur, destan geleneğini oluşturan "olonho" ve "olonhosut" kavramları açıklanmıştır ve destan geleneğinde yapılan çalışmalara değinilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde *Ekoloji* başlığı altında ekoloji kavramının açıklanması hedeflenmiştir, bu kavramın gelenekselden günümüze olan değişimi ve edebiyat ürünlerindeki tesiri incelenmiştir. Tezde ana konuyu oluşturan "ekolojik unsur" kavramının seçilmesinde etkili olan bitki, hayvan, su, hava gibi doğal unsurlar ile insan arasındaki olumlu ve olumsuz etkilere yer verilmiştir. Bu bölümde özellikle Cheryl Glotfelty – Harold Fromm (1996) *Ecocriticism Reader,* Greg Garrard (2012) *Ekoeleştiri,* Serpil Opperman (2012) *Ekoeleştiri Çevre ve Edebiyat Çalışmalarının Dünü ve Bugünü* isimli çalışmalardan yararlanılır.

Tezin üçüncü bölümü, *Er Sogotoh Destanı ve Destandaki Doğal Unsurlar* başlığını taşımaktadır. Bu bölümde destan hakkında bilgilendirme ve incelenen ana metnin olay örgüsü sunulmuştur. Genel itibarıyla çalışmanın son kısmını daha anlaşılır hale getirmek amacıyla destanın olay akışı incelenmiştir. Destanda bulunan ekolojik unsurlar detaylı şekilde aktarılmıştır. Bu ana bölüm, kendi içinde beşe ayrılır: "Er Sogotoh ve Olay Örgüsü", "Dünyalar ve Toprak Anlayışı", "Hayvanlar", "Ormanlar, Ağaçlar ve Bitkiler" ve "Su ve Ateş". Alt başlıklardaki doğal unsurlar, destan ve Yakut Türkleri göz önünde bulundurularak tespit edilmiştir, ekolojik bilinç ve geleneksel bilinçle karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Tabiat ve çevre insanı doğumundan itibaren kimi zaman fiziksel kimi zaman ruhsal olarak besleyen, büyüten ve şekillendiren olgulardır. Geçmişten günümüze tabiat, kutsiyet atfedilen unsurlarla bezenmiştir, bazen ondan korkulmuş bazen ise dilekler dilenip dualar edilen, yaptırım gücü olan bir ruhu veya yeteneği olduğuna inanılmıştır. Tüm bunlar doğanın insan üzerinde büyük bir etkisi olduğunu göstermektedir. Yıllar içinde gelişen teknoloji ve değişen düşünce sistemleri, insanın doğa üzerinde doğal olmayan olumsuz etkilerine neden olmuştur ve alma-verme dengesini bozmuştur. Bu destan, alma-verme dengesinin henüz bozulmadığı, insanın doğaya saygı gösterdiği, doğanın ürünlerini bollukla sunduğu dönemlere dayanmaktadır. Yakut Türklerinin yaşadığı uzak bölge, bu denge ve bakış açısı üzerinde oldukça etkili olmuştur. *Er Sogotoh* destanı da kuzey topluluklarında doğa ile insan yaşamı arasındaki ilişkinin, şiddetli iklim koşullarında nasıl şekillendiğini gösteren önemli bir örnektir. Günümüzde dünya halkları doğa ile uyumlu bir yaşam gerçekleştirmediği için ekolojik sorunlarla mücadele etmektedir.

Tezi çalıştığım süreçte ben de yakın çevremi ekolojik anlamda inceleme fırsatı buldum. Çalışma boyunca "ekoloji" ve "doğa" terimlerinin insan zihninde asırlar boyunca gösterdiği değişim, her fırsatta beni şaşırtmaya ve etkilemeye devam etti. Geçmiş ve günümüz arasında köprü oluşturan doğanın, sınırlandırmak gerekirse bir ağacın, bir hayvanın, bir insanın neden olduğu deneyim ve tecrübelerle değişimini

gördüm. Bu değişim insanın doğaya, doğanın da insana muhtaç olduğuna kaynaklık etmemi sağladı ve çalışma boyunca ufkumu genişleterek geçmişin günümüzdeki izini sürebilmemi sağladı.

Tez yazım sürecimde bilgi ve donanımıyla çalışmamın her alanında profesyonel tecrübelerini paylaşan, yazım aşamalarında geçirdiğim manevi zorluklarda desteğini hiç esirgemeyen, her daim elimden tutan ve başaracağıma olan inancıyla beni yüreklendiren, yeri bende her daim farklı olan Doç. Dr. Meriç Harmancı hocama, yüksek lisansa başlama konusunda tüm ön yargılarımı kıran, beni akademik dünya konusunda cesaretlendiren Prof. Dr. Aynur Koçak hocama sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Yaşadığım her sıkıntı, umutsuzluk ve mutlulukta benim yanımda duran, her daim kol kanat geren, başarı ve başarısızlıklarımda beni hiç yalnız bırakmayan canım annem Selma Gündüzoğlu'na, kıymetli babam Necdet Gündüzoğlu'na ve bir tanecik ablam Selen Ülgen Akman'a teşekkür ederim. Sürecin çok zorlayıcı ve uzun olduğunu hissettiğim her an bana destek verip yüreklendiren canım arkadaşlarım Ünal Kalkan ve Mercan Köknar'a, en iyi arkadaştan öte olan Sultan Nur Aşcı'ya teşekkür ederim. Tezimde ve hayat yolunda her umutsuzluğa düştüğümde beni o çukurdan çıkaran ve hayat boyu yanımda duracağına inandığım çok sevgili Yiğithan Ekici'ye varlığı için teşekkür ederim. Çalışmalarımda hem manevi desteğini hem de çizim yeteneğini esirgemeyen, destan kahramanlarının görünüşleri konusunda okuyucuları aydınlatacak karakterler ve çizimler yapan canım Sena Aybüke Tali'ye çok teşekkür ederim. Yüksek lisans serüvenimde çıkarsız dostlukların var olabileceğini gösteren Sümeyya Arıcan ve Sinem Şahin'e her şey için teşekkür ederim.

Ceren GÜNDÜZOĞLU

Ocak, 2024; İstanbul

İÇİNDEKİLER

ÖZET iii
ABSTRACT iv
ÖN SÖZ v
İÇİNDEKİLER viii
TABLOLAR LİSTESİ xi
ŞEKİLLER LİSTESİ xii
1. GİRİŞ 1
1.1. Yakutlar Hakkında Genel Bilgi 7
1.2. Yakutlar ve Şamanizm 10
1.3. Yakut Sözlü ve Yazılı Kültür Geleneği / Yakut Edebiyatı 13
1.4. Destan Geleneğinde Olonho ve Olonhosut Kavramı 15
2. EKOLOJİ 20
2.1. Ekoloji Hakkında Genel Bilgi 20
2.2. Ekoloji ve Edebiyat İlişkisi 25
3. ER SOGOTOH DESTANI VE DESTANDAKİ DOĞAL UNSURLAR 30
3.1. Er Sogotoh ve Olay Örgüsü 30
3.2. Dünyalar ve Toprak Anlayışı 41
3.2.1. Evrenin Yaratılışı 41
3.2.2. Üst Dünya 47
3.2.2.1. Yüce Varlıklar 48
3.2.2.2. Gökyüzüne Ait Unsurlar 55
3.2.3. Orta Dünya 75
3.2.3.1. Toprak 81
3.2.3.2. Dağ 84
3.2.3.3. Yer – Su İyeleri 86
3.2.3.4. Toprak İyesi 87
3.2.3.5. Yol – Geçit – Dağ – Ateş İyesi 89
3.2.4. Alt Dünya 90
3.2.4.1. Abaasılar 95
3.2.4.2. Kadın Şamanlar 100
3.3. Hayvanlar 102

3.3.1. Hayvanların İnanca Tesiri 104
3.3.2. Dünyanın Yaratılışında Hayvanların Yeri 108
3.3.2.1. Yumurta 109
3.3.2.2. Baykuş ve Tavşan 110
3.3.3. Hayvanlar ve Eşya 111
3.3.4. Avcılık 113
3.3.5. Hayvancılık 114
3.3.6. Kuşlar 116
3.3.6.1. Kartal 119
3.3.6.2. Doğan 124
3.3.6.3. Kuğu 126
3.3.6.4. Leylek 127
3.3.6.5. Turna 128
3.3.6.6. Horoz 130
3.3.6.7. Kuzgun 132
3.3.7. Atlar 133
3.3.7.1. Bahadırların Özel Atları 137
3.3.7.2. Yolculuğa Hazırlanan Atlar 140
3.3.7.3. Konuşma Yeteneği Kazanan Atlar 142
3.3.7.4. Şekil Değiştiren Atlar 143
3.3.8. Balıklar 144
3.3.8.1. Turna Balığı 146
3.3.9. Alt Dünya ile İlişkilendirilen Hayvanlar 147
3.3.9.1. Kurt ve Köpek 147
3.3.9.2. Sürüngenler ve Böcekler 148
3.3.9.3. Aslan 149
3.3.9.4. Yılan 150
3.4. Ormanlar, Bitkiler ve Ağaçlar 155
3.4.1. Ormanlar 167
3.4.1.1. Kara Orman 169
3.4.1.2. Kuru Orman 173
3.4.2. Kozmik Ağaç – Dünya Ağacı – Hayat Ağacı 175
3.4.3. Kayın Ağacı ve Ağaç İyesi 184
3.4.4. Çam Ağacı 192
3.4.5. Melez Ağacı – Kızılçam 195

3.4.6. Akağaç 199
3.4.7. Söğüt Ağacı 201
3.5. Ateş ve Su 203
3.5.1. Ateş ve Ateş İyesi 204
3.5.2. Su 210
3.5.2.1. Su ve Yaratılış 213
3.5.2.2. Dirilik Suyu 215
3.5.3. Uot Çumulu Denizi – Ateş Denizi 217
3.5.4. Su İyeleri ve Ateş Denizi İyeleri 219
3.5.4.1. Uot Çumulu Deniz İyesi 220
3.5.4.2. Uot Kudulu Deniz İyesi 220
4. SONUÇ 222
KAYNAKÇA 228

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1-1 Yakut Toprak Katmanları 9
Tablo 1-2 Yakut Sözlü Kültür Ürünleri 14
Tablo 3-3 Üçlü Evren Tasavvuru 44
Tablo 3-4 Üç Abaasının Fiziksel Özellikleri 97

ŞEKİLLER LİSTESİ

3-1 Bahadırların Fiziksel Tasviri 79
3-2 Abaasıların Genel Görünüş Tasviri 98
3-3 Öksökü Kartalı Tasviri..... 121
3-4 Böhtlingk Varyantı Orman Dağılımı 160
3-5 Karatayev Anlatımında Orman Dağılımı..... 170

1. GİRİŞ

Tarihin tozlu sayfalarını aralayan kültür ürünleri, insanın kolektif belleğini, varlık düşüncesini, yaşam şartlarını net şekilde ortaya koyar. Avcı – toplayıcı döneme ait kültür ürünleri, toplumun ortak hafızasının doğayla uyum içinde yaşadığını gösterir. Tarih boyunca insan doğaya, doğa da insana bağlı şekilde var olmuştur. Bu bağın getirdiği sorumluluk, "ekolojik bilinç" terimini ortaya çıkarır. Ekolojik bilinç, insanın doğayla ilişkisini, tabiat ve insanın birbirinden beslendikleri alanları ve geçmişten günümüze doğa algısını göz önüne serer. Ekoloji ise insanın doğayla olan ilişkisini inceleyen, geçmiş ve bugün arasında karşılaştırma yapmaya vesile olan, günümüzde bilim dalı haline gelmiş bir kavramdır. Ekoloji, fiziksel dünya ile ilişkili, kültürü etkileyen ve etkilenendir (Glotfelty, 1996, xix). İnsanın doğaya olan yaklaşımını belirleyen birçok faktör vardır. Bunların başlıcaları; inançları, tüketim algısı, toplumsal yargılardır. Türklerin doğayla olan yakın temasını mitolojik dönem, semavi dinler dönemi ve modern dönem olmak üzere üç dönemde incelemek mümkündür (Kabak, 2018, 277).

Halk bilimi, nesiller boyunca anlaşılmaya çalışılmış "var olma" düşüncesini inceler (Gacar, 2020, 1). Değişen geçim şartları, gelişen fakat doğaya değil, teknolojiye bağımlı hale gelen dünya düzeni, ekolojik çalışmaları arttırarak yeni bir alan oluşturur. İnsanın yaşam standartlarını etkileyen değişim, dönüşüm ve gelişimler toplumun kültür ve edebiyatına da sirayet eder. Doğadan uzaklaşan insanın ekolojik mücadelesi başlar ve doğaya geri dönüş çabası yazın hayatına tesir ederek "ekoeleştiri" adı verilen bir alanı ortaya çıkarır. Bu alan ile birlikte edebiyat üzerinde tarihin izini sürerek doğanın insan üzerindeki önemini aktarmak amacıyla geçmiş ve günümüzü karşılaştıran çalışmalar gerçekleştirilir. Cheryll Glotfelty (1996), ekoeleştiri için, "edebiyat ve fiziksel çevre arasındaki ilişkinin incelenmesidir" (s.xviii), tanımını yapar.

Geleneksel düşüncede insanın doğa üzerinde hâkim düşüncesi, daha çok kutsalla ilintilidir. Kutsal doğa algısı, özellikle doğa karşısında üstünlük sağlama fikrinin

yerleşmediği toplulukların ortak yargısıdır. Ekonomik ve temel ihtiyaçlarını tabiattan karşılayan arkaik insanın düşünce dünyasına bu kutsallık yerleşmiştir. Günümüzde bu durum sanayileşme süreci, teknolojinin gelişmesi, doğa üzerinde kurulan insan hakimiyeti ile geçmişten farklı bir şekle evrilmiştir.

Geçmişin gizli sırlarını bulmaya çalışan, evreni ve doğayı anlamlandırmak için uğraşan, merakını, korkusunu gidermek için gayret sarf eden, vahşi doğada hayatta kalma mücadelesi veren insanlık, sorunlarını çözmede kendisine yardım edeceğine, zorluğa düştüğünde kendisini koruyacağına inandığı çeşitli varlıklar ve nesneler çevresinde bazı inançlar oluşturur. Örneğin; doğanın canlı olduğuna, her varlığın ayrı bir ruhu olduğuna ve bu ruhların kendilerini koruduğuna inanırlar. Şaman inancının ve mitolojinin tesirinde olan Yakut Türkleri, özellikle animistik bir düşünceye sahiptir. Animizm, bir din teorisidir, doğada bulunan cansız nesnelere bir ruh, olağanüstü bir güç atfeder (Chidester, 2021, 427). Yakutlar ile Altayların bağlı oldukları Şamanizm prensiplerine göre her şeyin hem maddi hem de ruhani iki tarafı vardır ve bu düşünce animizme dayanır (Bayat, 2005, 61). Ruhlar insanların sahip olmadıkları yeteneklere sahiptir. Avcı – toplayıcı toplumların doğa ve insan arasındaki ilişkisinde insan, doğadan üstün değildir. Genellikle insanlar engel olamadıkları hava koşullarını, bitki fonksiyonlarını ve hayvan hareketlerini kendilerinden daha üstün görürler. Bu düşünce, çağımız insanı için uzak ve anlamsız görünse de her dönem kendi şartları içinde değerlendirilmelidir.

İnanma ihtiyacının doğurduğu mitler; nesnelerin anlam bulmasına, doğanın korunmasına ve düzene saygı duyulmasına fayda sağlar. İnanmanın getirdiği adanmışlık ile bu ruhlara dilekler dilenir, adaklar adanır. Ruhları içeren hikayeler, masallar ve efsaneler anlatılır. Bu efsaneleri içeren anlatılar “destan” adı verilen sözlü kültür ürünlerinde de yer bulur. Destanlar, içinde olağanüstülüklerle bezeli mitlerden de parçaları okuyucuya aktarır. Celal Beydili (2004), “Türk mitolojisi, Türk kültür ekolojisinin meydana gelişinin temel nedenidir” (s.9) ifadesini kullanır. Fuzuli Bayat (2005), Türk dünyasındaki mit ve destan ilişkisini ortaya koyarken, “Türk epik medeniyetinin mitlerle ilişkisi inkâr edilmez bir gerçeklik olsa da destan, bütün yönleri ile halk edebiyatının bir türüdür ve şekillenmesinde mitlerle beraber diğer kültür ürünlerinden birçok şey almıştır.” (s.102) demektedir. Mitler, kolektif

bilincin oluşturduğu ürünlerdir, evreni ve kozmik düzeni anlamlandırmada bir aracıdır.

“Mitoloji, destandır.” gibi bir tümevarıma varmak doğru olmasa da destanlar, içinde birçok mitolojik unsuru barındırır. Bu unsurlar, kolektif olarak destanın anlatıldığı bölge halkının inancına bağlı gelişen hikayelerdir. Mitler; varlığın anlamlandırılması, yaratılışın açıklanması, evrenin oluşumu gibi insanlık hafızasını geçmişten günümüze meşgul etmiş birçok konuyla ilgilenir. Bunlar arasında doğayı açıklayan mitler de bulunur, bu mitlere “natürmitoloji” denir. Yalnız tabiata bağlı değil, gökyüzüne bağlı gelişen durumlar mitolojinin ve inançların ilgilendiği diğer konulardır. Gökyüzüne ait durumları inceleyen mitlere de “astromitoloji” adı verilir (Bayat, 2005, 31).

Türk mitolojisinin uzandığı alan, geniş bir coğrafyayı kapsar. Bununla ilgili olarak C. Beydili (2004), şu ifadeleri kullanır:

> (…) eğer bugün binlerce yıllık zaman ve Saha (Yakut) Elinden, Irak’ta Türkmeneline, Kosova’da Balkanlı Türk topluluklarına ve Moskova yakınlarındaki Çuvaş Türklerine kadar uzanan son derece geniş bir coğrafyada, mekân ayrılıklarına rağmen 200 milyonu aşkın bir insan topluluğu kendilerini “Türk” üst kimliğine bağlayarak ifade ediyor ve yaratıp yaşattıkları ve yaşadıkları kültürel ekoloji, “Latin Dünyası, Anglosakson Dünyası, Arap Dünyası" gibi nitelemeler türünden bir adlandırmayla ‘Türk Dünyası" olarak adlandırılıyorsa, bu en azından 10.000 yıllık bir geçmişten kaynaklanan Türk mitolojisinin bir sonucudur (s.9).

Mitolojilerde zaman zaman semavi dinler ile paralellik gösteren durumlarla karşılaşılabilir. Semavi din kavramı, kitapların Allah tarafından gönderildiğine ve ilk insanın Âdem olduğuna inanılan dinlerin hepsini kapsar. Bu kavram, İslamiyet’i, Museviliği ve Hristiyanlığı ortak bir çerçevede toplar. Özellikle coğrafi konum ve zamana bağlı olarak Türklerin yayıldığı alanlarda büyük topluluklar oluşturmasından kaynaklı olarak bütün semavi dinler yanında başka din ve inanç sistemlerinin de eski Türk inançlarının Türkler üzerinde etkili olduğu görülür. Büyük bir çoğunluğun kabul ettiği İslamiyet’in yanında Gagavuz Türkleri günümüzde Hristiyanlığı, Karay ve Kıpçak Türkleri Museviliği, Uygurların bir kısmı Budizm’i benimsemiştir. Yakut

Türkleri, Şorlar, Hakaslar ise Şamanizm'in tesirindedir. Mitoloji ile bu dinler arasında kurulan bağ, kozmik bilgi kaynaklıdır. İkisinin de temelinde sembolik ve kapalı anlamlar vardır. Açık bir bilgi verilmez. Simgeler yoluyla aktarılmak istenen karşı tarafa sezdirilir. Benzerlikler bunlarla sınırlı değildir, mitolojide ruhlara, İslamiyet'te ise Allah'a kurban sunulur ve ondan yardım dilenir (Bayat, 2005, 79; Beydili, 2004, 9).

Bu çalışmada Kuzey Sibirya sahasından olan Yakut Türklerine ait *Er Sogotoh* destanı ekolojik unsurlar açısından incelenir. Son derece zengin bir sözlü kültüre sahip olan Yakut Türklerinin yaşadığı Kuzey Sibirya sahasında *Er Sogotoh,* en fazla varyanta sahip ve en bilinen destanlardan biridir. Yakutların kendilerine ait bir destan kültürü vardır ve adına "olonho" denir (Ergun, 2013, 17). Özkul Çobanoğlu (2007, 50), hazırladığı Türk epik destan geleneği tasnifinde *Er Sogotoh'*u, "yeni destanlar" içinde "arkaik destanlar" alt başlığı altında sınıflandırır. Mitolojide yer alan üçlü evren tasarımı *Er Sogotoh*'ta da devam eder; kahramanın mücadelesi ise yeryüzü ve yer altı dünyası olmak üzere iki mekânda gerçekleşir. Klasik dönem destanlarında kahramanların ve düşmanların iki ayrı mekânı vardır (Bayat, 2005, 115). *Er Sogotoh*'ta mitolojinin uzantısı olarak üç dünya; gök, yer ve yer altı dünyalarından bahsedilir. Olonholar, genellikle alt dünya ve orta dünya kişileri arasındaki savaşları konu edinen epik destanlardır ve mitolojik unsurlar ile kuşatılır. Bu nedenle insanın olağanüstü dünya ve kutsal bahadır algısı destanlara yoğun şekilde aktarılır. Yakut Türkleri çok uzun yıllar kuzeyde, dışarıya açılmadan, kendi içinde bir yaşam alanı yaratırlar. Bunda coğrafi, tarihi ve siyasi birçok neden etkili olur (Ergun, 2013, 17). Bu kapalı yaşam onların başka coğrafyaların kültüründen diğer topluluklar kadar etkilenmemelerini, geleneksel yaşamlarını çok değiştirmemelerini sağlamıştır.

Devinim içinde değişen ve dönüşen insan düşüncesi, zaman ve mekânın taşıdığı kültür yapılarını nesillere aktarır. Destanlar epik hikayeler ve zamanları bünyesinde barındırır. Bu epik zamanda ilkel kabul edilen arkaik dönem insanı, toplumsal bilincin tesiriyle çeşitli mitik yolculuklara çıkar. Bu mitik yolculuklarda çeşitli dünyalar ve bu dünyalar arasında yolculuk eden kahramanlar vardır. Yolculuklar, yalnız paralel olarak değil üst, orta ve alt dünya olmak üzere dikey evren tasavvuru şeklinde gerçekleşebilir. Yer altına ya da gökyüzüne yapılan yolculuklar destanların içinde yer alan mitsel dünyanın bir örneğidir ve belli mücadelelerin habercisidir. Yer

altına ait dünya, hastalık ve ölümle ilişkilidir. Yakutlarda bahadırlar yeryüzünde ve gökyüzündeki iyi ruhlar tarafından korunurken; düşmanlar ise yer altının kötü ruhları olan adına "abaası" denilen varlıklar tarafından korunur (Bayat, 2005, 106). Yakut Türkleri, iyi ve koruyucu ruhlarına "ayıı" adı verirken kötü ruhlarını ise "abaası" şeklinde anarlar (İnan, 1986, 41).

Er Sogotoh destanı, insanın gündelik mücadeleleri içinde önemini fark edemediği; fakat temel ihtiyaçlarını doğrudan doğadan karşılayan ve günlük yaşamında sürekli olarak var olan hayvanlar, bitkiler gibi tabiat unsurlarıyla etkileşim içinde olan insanların yaşamını aktarır. Yakut Türklerinin arkaik düşüncesinde hayvanların ve bitkilerin kutsal ile ilişkilendirilmesine sıkça rastlanır. Bunun temel nedenlerinden biri Şaman inancının tesirinde kalmaları ve insanın doğa üzerindeki yaptırım gücünün keşfedilmemiş olmasıdır. Bu keşfedilmemiş güç, doğanın insan gözünde kimi zaman korkutucu ve ölümcül kimi zaman şifalandırıcı etkisinin olağanüstü görülmesine sebep olur. Bu olağanüstü güçler, insan ile hayvanın, insan ile bitkilerin birbirinden farklı özellikleri üzerinde kontrol mekanizması geliştirmesine sebep olur. Çalışmada detaylı olarak incelendiği üzere destanda yer alan hayvanlar ve bitkiler insan düşünce ve davranışlarını belirlemede etkili olur; kahramanlar kendi yeteneği dahilinde bulunmayan fakat hayvanlardan tanık olduğu faaliyetleri taklit etmeye yönelir. Destanda bu durum bazen şekil değiştirmeler bazen ağaçlara, hayvanlara, su ve ateş gibi doğal unsurlara ruhlar atfederek gerçekleşir.

İnsanlaştırılmış bir tabiatın varlığı *Er Sogotoh*'ta öne çıkar. Bu insana benzetme aynı zamanda tabiatın ilahileştirilmesiyle eş tutulur. Örneğin destanda, Ala Tuygun isimli ateşin içinde yaşayan yaşlı adam formunda ilahi bir ruh ve Aan Alahsın isimli kayın ağacının içinde yaşadığına inanılan yaşlı kadın, ilahi bir güç olarak ele alınır. Bahadırlar, onların iyi dileklerini almadan düşmanlarıyla olan savaşlarını kazanamayacaklarına inanırlar. Doğanın keşfedilmesi ile birlikte doğanın değiştirilmesi ve doğaya ait sembolleştirmeler başlar. Yunan mitolojisinde Poseidon adı verilen tanrı, denizlere hâkim olan ilahi güçtür. Tanrılar insanlaştırılır, böylece alegorik yani simgesel anlamları kaybolur (Bayat, 2005, 43; İnan, 1986, 28). Tanrı, Türk topluluklarında insan özellikleri gösterir, genelde yedi veya dokuz çocuğu vardır (Radloff, 1983/2008, 151). Destanda da üst dünya kişilerinin formu genellikle

insana benzer bazen üst ve alt dünya kişileri birbiriyle savaşır, alt dünya insanı üst dünya kişisini yenebilir.

Mitlerde doğurganlık, bereket, iyilik gibi konuların simgesi topraktır. Toprak, dişileştirilen bir unsur olarak hemen hemen her mitte kendini gösterir. Bu durumun temel sebebi, arkaik insanın doğumlarda erkeğin rolünü idrak edememesi ve kadınların doğurması gibi ürünü sağlayanın da toprak olmasıdır. Bu yaratılışa da sirayet eden bir unsurdur; mitleri yaratan arkaik düşünceye göre "ilk insan, genellikle bir toplumun çevresinde en fazla karşılaştığı doğal unsurlardan meydana gelmiştir" fikri yoğun olarak benimsenir. Çoğu mitte topraktan yaratılış öne çıkar fakat Türk mitolojisinde en yaygın yaratılış "ağaçtan türeme"dir (Enver, 2018, 91). Abdülkadir İnan'ın (1986,13) aktardığı bilgilere göre; Şaman inancının etkili olduğu Türk topluluklarının çoğunda "yaratmak" kavramı, "yoktan var etmek" anlamı taşımadığı gibi genel olarak doğada bulunan unsurların değişime uğraması ile gerçekleşir. Yakut Türklerinde insanın yaratılışı ile ilgili A. İnan (1986, 13), ilk insanın gökten indirilen yarı insan yarı at şeklindeki bir yaratıktan türediğine inandıklarını söyler. Destanın varyantları incelendiğinde *Er Sogotoh*'un ağaçtan yaratıldığı versiyonlarına rastlanır, tezde incelenen varyantta ise *Er Sogotoh*, artık doğum yapması mümkün olamayacak kadar yaşlı anne ve babadan mucizevi bir şekilde doğar.

Hayvanlara ve bitkilere atfedilen olağanüstü güçler başka bir inancı doğurur. Buna "totemizm" adı verilir. Bu inançta genellikle kutsal sayılan hayvanların çeşitli malzemelere şekli verilir ve onların uğur getireceğine inanılır. Totemizm inancı, eski toplumlarda görülen ve yaygınlaşan insan ile doğa arasındaki karşılıklı ilişkiyi ifade eden dinî bir teoridir. Totem olarak kabul edilen eşyalar bir Tanrı değildir, bir soyu ifade eder. Bir toteme bağlı kabul edilen halk, birbirinin akrabası sayılır. O kabilenin totem olarak kabul ettiği hayvanlar, kabileler için kutsaldır. Bu kutsallık, hayvanları ve bitkileri korumaya teşvik eder. İnsanlar, buna göre çoğu zaman yaratılışlarını, kutsal kabul ettikleri hayvanlara göre anlamlandırır, varlıklarının sebebini bu hayvanlara borçlu olduklarını düşünürler (Bayat, 2005, 59-60). Totemizm'in tesirinde olan kabilelerin "ongon" adını verdikleri soy sembolleri için A. İnan (1986, 46) etnologların ongonların totemcilik dönemine ait olabilecekleri yönündeki fikir beyan ettiklerini söyleyerek töz sözcüğünün hem eski hem de yeni Türk lehçelerinde

"esas, menşe, kök" manasını taşımasının, bu tözlerin bir hayvan sureti ya da adı ile anılmasının bu ihtimali kuvvetlendirdiğini söyler.

Bitki ruhlarında, orman ve ağaçlara atfedilen kutsallıkta, Yakut Türklerinin avcı – toplayıcı bir toplum olması etkilidir. Avcıların ormanlarda hayvanları avlaması, ormanların bir kült haline gelmesine ve bu sebeple onlara ruhlar atfedilmesine neden olur. Bu ruhların insanları koruduklarına ve avlarının bereketli geçeceklerine inanırlar (İnan, 1986, 63). Geleneksel bilincin tesirindeki insanın çevresiyle olan bu bağı dönüşüme uğrar, tabiata ait deneyim ve tecrübeleri farklı fikirleri doğurur, bu sebeple avcı kültürün getirdiği ruh algısından uzaklaşılır. Bu nedenle günümüzden çok daha farklı bir perspektiften işlenen *Er Sogotoh* destanı, kültürün geleneksel özellikler gösterdiği, arkaik insanın düşünce mekanizmasını ve kutsiyet atfettiği hemen hemen her unsuru bünyesinde toplar.

Toplum içinde kuşaktan kuşağa sürekli bir bilgi aktarımı gerçekleşir. Geçim faaliyetlerindeki işleyiş, çevre etiğine bağlı olarak şekillenir; avcılık, hayvancılık ve tarımla uğraşan halkı çoğunlukla çeşitli dinler, arkaik inançlar ve folklor etkiler (Yolcu ve Açа, 2019, 863). Bu etkilenme arkaik insanın çevreyle olan ilişkisini incelemeyi gerektirir, *Er Sogotoh* üzerinde yapılan bu incelemede tabiata dair her unsur ele alınmaya çalışıldı. Yalnız hayvan ve bitkiler üzerine değil, yer – su kültü adı verilen toprak ve yurt algısı da bu inceleme alanına dahil edildi. *Er Sogotoh*'un, Yakut Türklerinin bir ürünü olması hem Yakut Türklerinin hem de *Er Sogotoh*'un aynı düzlemde ele alınmasını gerektirir. Yakut Türklerinin etkilendiği toplum ve unsurlar ile *Er Sogotoh*'a sirayet eden unsurlar ortaktır. Bu ortaklık sonucunda destanda yer alan konular geleneksel insanın tabii unsurlara karşı inanışlarını ortaya koyar.

1.1. Yakutlar Hakkında Genel Bilgi

Yakutlar X. yüzyıla kadar yaşadıkları bölge olan Baykal gölü çevresini Moğollar istila ettiği için o bölgeyi terk etmek zorunda kalarak Selenga Irmağı'nın aşağısında yer alan Angara, Lena, Yana, İndigirka gibi çeşitli ırmakların yukarısında Kuzeydoğu Sibirya'nın Kuzey Buz Denizi'nde yaşamaya başlar. Bu bölge, özellikle Orta Asya Türklerinden çok daha uzak bir havzadır. Nüfusun büyük çoğunluğu Rus ve Yakut Türklerinden oluşur. Azınlık ise Ukraynalı, Kazak, Tatar ve Azerilerdir.

Yakutlar XVII-XIX. yüzyıllar arasında Rus Çarlığı'nın hakimiyeti altındadırlar. 1950 yılının 27 Eylül günü "Yakut Saha (Saka) Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Devlet Egemenlik Deklarasyonu" ilan edilir, 1991 tarihinde ise ülkenin adı "Saha Cumhuriyeti" olarak düzenlenir (Ergun, 2013, 13). Günümüzde Yakut Türklerinin yaşadığı bölge "Yakutistan" olarak anılır ve özerk bir bölgedir.

Ruslar, Yakutlardan evvel karşılaştığı Evenkler'e "Yoko" ismini verirler, bu nedenle "Yoko" ismi Sahalarda değişerek "Yakutlar" olur (Somuncuoğlu, 2002, 203). Fatih Kirişçioğlu (2002, 228), Tunguzların kendilerine "Saxa" diyen halka "Yako" adinî verdiğini, Buryatların "-t" çoğul ekiyle "Yakot" şeklinde seslendiklerini ifade eder. Yakutların aynı zamanda kendilerini "Uranhay" olarak tanımladıkları da bilinir. Ruslar kadar geçmişte Moğolların da etkilediği bu halk, Batı Moğolistan'ın Türk topluluklarına "Uranhay" demesinin tesiriyle kendilerini bu şekilde tanımlar. Bu iki isim birleştirilerek "Uranhay Saha" şeklinde anılmalarına sebep olur. Soylarının da "Uryangkıtlar"a dayandığı görüşü hakimdir, bu görüşün desteklendiği en önemli kaynaklardan biri Camiü't-tevarih'tir (Kirişçioğlu, 1992, 47-48). Bu bölgede yaşayan halk günümüzde, Yakut, Saha ve Saka olmak üzere üç şekilde adlandırılır. Çalışmamızın ana kaynağı olan *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh* isimli kitabında M. Ergun, "Yakut" adlandırmasını kullanır. Bu çalışmada da "Saha" adlandırması yerine "Yakut" adlandırması tercih edilmiştir.

Er Sogotoh destanı, Yakut insanının dünya ile uyum içerisinde olduğu, ekolojik dengeyi henüz bozmadığı bir düzenin ürünüdür. Destanın yeryüzü, yer altı ve gökyüzünden oluşan üçlü evren tasarımında kahramanların, tanrıların, abaasıların, şamanların dünyaları, birbirleri ile olan ilişkileri, mücadeleleri anlatılırken ekolojik dengenin korunduğu görülür. Destanda bunların insana benzemedikleri, Saha olmalarının şüpheli olduğu, Uranghayların daha farklı olduğu belirtilir (Ergun, 2013, 795) ve destan kişilerinin "Saha" ve "Uranghay" olması belirleyici bir özellik olarak öne çıkar.

Yakutların bulundukları coğrafi konum itibarıyla kışlar çok soğuk ve uzundur, yaz mevsimi ise kısa sürer ve ılık geçer. İklim şartları insanlar için oldukça zordur (Somuncuoğlu, 2002, 203). Kışın hava sıcaklıkları eksi kırk – elli derecelerde seyreder. Günümüzde kuzey yarım kürenin en soğuk bölgesi olarak kabul edilen Yakutistan'da eksi yetmiş bir derece ile dünyanın en düşük sıcaklığı ölçülmüştür.

İnsanlar, hâlâ kış mevsiminde buzdolabı ihtiyaçlarını tabiattan karşılar. Aylarca dışarıda bulunan hayvan etleri bozulmaz ve tüketilmeye devam edilir. Çünkü buzdolaplarının buzluk bölümleri eksi yirmi derecelerde iken kış mevsiminde eksi ellileri gören Yakut bölgesi, buzluklardan çok daha soğuktur (Sümeyra Çenet Video, 2021).

Yakutlar çok zengin yer altı kaynaklarına sahiptir, günümüzde altın rezervinin yüzde kırkını bu bölge karşılar. Maden sektörünün gelişmesi, şamanların ve yerli halkın korumaya çalıştığı tabiat üzerinde bazı çevre problemlerinin doğmasına neden olur. Yakutların yerli halkı, dinî inanışlarından ötürü tabiatı korumaya meyilliyken Ruslar ile birlikte asimile olan halk, tabiat konusunda yerliler kadar korumacı değildir. Bölgede maden sektörünün gelişmesi aynı zamanda Yakut bölgesinin göç almasına sebep olur. Tüm bunlar doğa üzerinde de etkisini gösterir ve dünyanın hemen her yerinde yaşanan çevre kirliliği Yakut bölgesini de etkisi altına alır (Somuncuoğlu, 2002, 207).

Yakut topraklarında hiç erimeyen "permafrost" adı verilen buz kütleleri vardır. Bunlar donmuş toprağın altında yer alırlar ve yaz mevsiminde dahi erimezler. Yakut toprak katmanları, Tablo 1-1'de verilmiştir:

Tablo 1-1 Yakut Toprak Katmanları

TOPRAK
DONMUŞ BUZ
PERMAFROST

Şehir, donmuş buz üzerine kuruludur; bu nedenle evler, kolonlar halinde yerden yüksek şekilde inşa edilir. Yaz mevsiminde eriyen buzlar zemini değiştirdiği için evlerin temelinin oynamaması ve yıkılmaması bu şekilde sağlanır (Sümeyra Çenet Video, 2021).

Yakutlar eski inançları olan Şamanizm'i Sovyet Devrimi'ne kadar sürdürürler, daha sonra Rus Ortodoksluğunun hakimiyetine girerek Hristiyanlaşırlar. Buna rağmen küçük kavimlerde hâlâ şaman inancının izlerinin sürdüğü bilinir. İnsanların, yaşamlarını şekillendirirken etkisinde kaldıkları birçok şamanik izlere rastlanır. Bunun yanı sıra Yakutların özellikle Gök Tanrı dinini benimsedikleri görülür. Güneyde yer alan diğer Türk toplulukları ile inançları genellikle benzerdir (Ergun, 2013, 14). Günümüzde Saha Cumhuriyeti dinî inanışlarının dağılımları şu şekildedir:

%40 Hıristiyan, %26 Ateist, %13 Şamanizm, %17 Ruhani, %13 Şamanizm, %2 Müslüman, %2 Diğer. "Diğer" olarak tanımlanan kesim, genellikle bir dini benimsemediklerini ifade eder (Sümeyra Çenet Video, 2021).

Yakutlar, 1990'lardan itibaren millî benliğini korumaya yönelerek teşkilatlanmalar oluştururlar ve bu alanda çalışmalara başlarlar. Günümüzde de Yakut kültürünün, dilinin, geleneklerinin korunmaya çalıştığı bir dünya görüşü hakimdir (Somuncuoğlu, 2002, 216). Buna rağmen Saha Cumhuriyeti'nde nüfusunun %46'lık bir bölümünü Yakutlar, %40'lık bölümünü Ruslar, %14'lük kısmını Ukraynalı, Kazak, Özbek vb. toplumlar oluştururlar. Yarısından az bölümünü Yakutların oluşturması sebebiyle Yakutça bilen halk, çok az bir kesimi oluştururken eğitim genellikle Rusçadır. Rusların çoğu Yakutça bilmemektedir. Bu da geleneksel kültürün korunmasını daha önemli bir hale getirmektedir (Sümeyra Çenet Video, 2021).

1.2. Yakutlar ve Şamanizm

Sibirya bölgelerinde Sovyetler Dönemi'nde Rusların siyasi yaklaşımları sebebiyle Hristiyanlaştırma politikası hâkim olur. XVIII. yüzyıl itibarıyla Rus Çarlığı, bu Hristiyanlaşma politikasına daha çok önem vermeye başlar. Bunun için Hristiyanlaşan Yakutlar, vergilerden muaf tutulur, siyasi alanda ödüllendirilir. Bu din kapsamında ayin ve ritüeller düzenlenir ve Yakut dilinde yayınlar yapılır. Tüm bunların sonucunda XIX. yüzyıl ile Yakutlar, Hristiyan kabul edilir ve Rus isimlerini kullanmak zorunda kalır; fakat yerleşmiş toplumlarda eski inanışlar korunarak Şamanizm inancı devam ettirilir (Somuncuoğlu, 2002, 203).

Sibirya halklarının dinî inanışlarını ifade eden Şamanizm, din olarak kabul edilmez; bir inanç biçimidir (Radloff, 1983/2000, 139). Yakutların inançları göz önüne alındığında Şamanizm'in etkili olduğu görülür. Bunda doğaya ait unsurları (bitki ve hayvan gibi) çok iyi tanımaları da etkili olmuştur. Şamanizm doğayı çok iyi tanımayı gerektirir; çünkü tabiat unsurlarına şifalandırma ve sağaltım gibi yöntemler için sıklıkla başvurulur.

Yakutların, Şaman inancına "Kut-Sür İnancı" adı verilir. Bunun dışında "Tangara Üöretege" olarak da adlandırılır. Yakutlarda bu inancın izlerini günlük yaşamın pek

çok yerinde görmek mümkündür. “Kut” olarak ifade edilen kavram, canlıların içinde yer alan ruhtur. Bu ruhlar üçe ayrılır: “Buor kut” bir diğer ismiyle “toprak – can”, “salgın kut” diğer adıyla “hava – can”, “iye kut” diğer adıyla “ana-candır”.

1. “İye kut”, “ana can” veya “anne kut” olarak adlandırılan kut, en ulu Tanrı olarak kabul edilen Ürüng Ayıı Toyon tarafından verilir. Bu kut, içinde insan genini taşır.
2. “Buor kut”, “toprak kut” veya “toprak can” kişilerin bedenlerini taşıyan kuttur.
3. “Salgın kut” veya “hava – can” ise kişilerin arzu ve isteklerini gösteren kuttur.

“Sür”, insan ve hayvanların yaşamasını sağlayan ruhun genel adıdır, insanın içindeki enerjidir ve üç kuta bağlı olarak şekillenir (Ergun, 2013, 14; Kirişçioğlu, 2004, 1). Üst dünyada yaşayan tanrılar, insanlara kut vererek onların hayatta kalma gücü ve enerjisini gönderirler; buna bağlı olarak kut, insanın ruhunu eğitir, ruhsal dünyasının saf kalması için çalışır (Gömeç, 1997, 190).

Şaman adlandırması “büyücü ve sihirbaz” kelimelerinden ortaya çıkar (Radloff, 1983/2008: 139). Yakutların en önemli kişisidir. Meydana gelecek doğal felaketler hakkında bir öngörüye sahiptir; bu öngörü de onun doğada çok fazla zaman geçirmesi ve doğayı tanımasıyla alakalıdır. Bir şaman, gökyüzüne baktığında gökyüzünde meydana gelen herhangi bir değişimi tahmin edecek yetkinliğe sahiptir. Hava koşullarının değişimini ve buna bağlı olarak yağmur, şimşek gibi doğa olaylarını tayin edebilir, doğal ortamda yaşadığı için rüzgârın esme yönü, onun için fırtınanın habercisi olabilir. Şamanın bu tahminleri yapması toplum tarafından bir kehanet olarak algılanır ve şamana duyulan saygı, itibar bu kehanetleriyle daha da artar.

Er Sogotoh destanında şaman inancının insanlara olan etkisi daha giriş bölümünde görülür. Destanın giriş bölümünde bir yaratılış günü aktarılır: “Kahinlerim benim; / Kutlu kemiklilerim / Şaman kişilerim; / Geleceği bilmez iken,” (Ergun, 2013, 551). Şamanlar geleceği bilen özel kişilerdir. Onları insanlardan ayıran özellikleri yalnız şifa güçleri değil, aynı zamanda geleceği bilmeye yönelik kehanetleridir. Destanda, henüz bu özel kişilerin ana dünyaya gelmediği mitik bir zaman diliminden bahsedilir.

Kahinlik gücünün destanda ifadesine şu şekilde rastlanır: "Üst Dünyanın kahini, / Ayıı Cargıl kadın şaman (…)" (Ergun, 2013, 56), şu sözlerle "Azgın atım, / Kımıldatamaz, / Ünlü ada sahip olur. / Genç atım / Çekip taşıyamaz. / Mutluluklar şanlanır" (Ergun, 2013, 567) diyerek Er Sogotoh'un geleceğine dair haber getirir.

Yakutlarda küçük yaşlardan itibaren şamanlık istidadı gösteren çocukların yalnız kalıp dağ başlarına veya tepelerine çıktıkları bilinir. Mağaralar içinde günlerce yalnız kalırlar, tamamen doğada bulduklarıyla yaşamlarını idame ederler. Doğayı bu kadar yakından tanımaları sayesinde hayvanların tepki ve davranışlarını iyi analiz ederler. Bu tepkileri analiz edebildikleri için hayvanların tepkilerinden hareketle meydana gelen doğa olaylarını öğrenebilirler. Her şamanın yanında yer alan bir hayvan ruhu ve yırtıcı kuştan oluşan bir anası bulunur. Genel itibarıyla kartalın sembol olarak kullanıldığı görülür; fakat bu kuşun gagası demirdendir ve çok uzun bir kuyruğa sahip olduğuna inanılır. Yırtıcı ana kuş, kendisini yalnızca şamanlığın başlangıcında ve ölümünde şamana gösterir (Eliade, 1983/1999, 58-59). Yakutlarda şamanın ruhlar alemine giderken ona eşlik eden hayvanı ise attır ve "şamanın atı" olarak efsanelerde yer alır (Radloff, 1983/2008, 131-132).

Yakutlar, şamanların kötü ruhlar tarafından belli bir süreliğine kaçırılarak yer altına hapsedildiklerine inanırlar. Bu, şamanın statüsüne göre değişim gösterir. Düşük statüye sahip şamanlar yer altında bir yıl, daha yüksek statülü şamanlar ise yer altında üç yıl mahkûm kalırlar. Şamanın bedeni parçalara bölünür ve bölünen beden, kötü ruhlara ve hastalık ruhlarına ikram edilerek şamanın şifalandırma özelliğinin doğması sağlanır (Eliade, 1983/1999, 59).

Toplumlar için en önemli hasletlerden biri hastalıklara şifa bulmaktır. Şaman hastalıkları sağaltır ve bunu doğayla uyumlu bir şekilde gerçekleştirir. Destanda Er Sogotoh öldürülür, ölümünün ardından oğlu Kömüs Kıırıktay tarafından bedenine dirilik suyu sürülerek tekrar diriltilir. Yeniden hayat bulan Er Sogotoh, yeni mücadelesinde alt dünyanın kötü şaman kadını tarafından kandırılarak bedeninden aşağısını kaybeder. Bu kaybın ardından kötü şaman kadın, ondan kocası olma sözünü alarak daha önce vücuduna sürdüğü dirilik suyunu yeniden vücuduna sürerek eski uzuvlarına kavuşabileceğini söyler. Onun bu bilgisi şamanlık istidadından ileri gelir.

Şamanlar, ak ve kara şaman olarak ayrılır. Altay Türkleri kadınları temiz saymadıkları için onların sadece kara şaman olabileceğini düşünür. Bu sebeple "kara şaman"lar içinde kadınlar ve erkekler yer alırken "ak şaman"lar yalnızca erkeklerden meydana gelir. Ak ve karanın sembolik anlamları vardır. Kara, kötü; ak, iyinin temsilidir. Ak şamanlar, "ayıı oyun"; kara şamanlar ise "abaası oyun" şeklinde anılırlar (Radloff, 1983/2008, 118). Destanda da şamanlar kadın ve erkek olarak ayrılır; fakat denilenin aksine üst dünyaya ait iyi şaman kadınlar olduğu gibi alt dünyada da kötü şaman kadınlar vardır. Bahadırlar hakkında bilgi getiren üst dünya kişileri genellikle üst dünyada yaşayan şaman kadınlardır. Alt dünyanın şaman kadınları ise hile ve yalanlarla bahadırları kandırırlar.

Destanda şekil değiştirmeye sıklıkla başvurulur. Şekil değiştirme motifinin dayanağının Şaman inancında yer alan ve Yakutların "ijäkııl" olarak ifade ettiği şaman ruhu olduğu düşünülür. Destanlarda suret değiştiren kahramanlar genellikle hayvan, özellikle de kuş donuna girerler (İnan, 1987, 461). Şamana yardım eden hayvan formunda olan bu ruhların aynı zamanda onların hayatlarını korudukları inancı gelişmiştir (Radloff, 1983/2008, 133). Bilhassa *Er Sogotoh*'ta da bunun tesirine sıklıkla rastlanır, bahadırlar al doğan donuna, abaasıların kartal, nadiren de yılan formuna büründüğü görülür. "İjäkııl", "iye-kıl" olarak adlandırılan ruhun kelime anlamı "ana-hayvan"dır. Onun ölümü şamanın ölümüyle eş değerdir (İnan, 1987, 458- 461). Bu özel ruh, Altay şamanlarında da vardır, onlar bu ruhu "töz" olarak anar (İnan, 1986, 81). "Emeget" ise ölen şamanın ruhudur, "diğer ben" olarak anılır, koruyucu ruhların adıdır. Şamanlık genlerle aktarılmaz; fakat ölen şamanın emegeti kaybolmaz ve ölen şamanın ailesinden birinin ruhunda yeniden canlanması beklenir. Şamanlar, ayin ve törenlerde bazı sesler çıkararak bu ruhları yanlarına çağırır. Adına her ne denirse densin bu ruhların görevi, şamanı bilgilendirmek ve kehanetler sunmaktır (Eliade, 1983/1999, 35; Radloff, 1983/2008, 133-134).

1.3. Yakut Sözlü ve Yazılı Kültür Geleneği / Yakut Edebiyatı

Sözlü kültür konusunda oldukça zengin olan Yakutların yüzyıllar boyunca aktarılan edebi gelenekleri vardır. Göçebe yaşam tarzı, siyasi, dinî, coğrafi değişimler; onların bu geleneğe olan bağlılığını etkilememiş aksine kültürleri bu bağlamda zenginleşmiştir (İnan, 1987, 26). Bunda en büyük katkılardan birini ise Tunguzlarla olan iletişimleri sağlar. Mitolojik olarak son derece zengin sözlü kültür ürünleri

bugünlere kadar gelir. (Ergun, 2013, 17) Yakutların edebi sözlü kültür ürünleri şu şekilde isimlendirilir (bk. Tablo 1-2):

Tablo 1-2 Yakut Sözlü Kültür Ürünleri

Destan	Efsane	Hikâye	Masal	Bilmece	Atasözü	Alkış	Kargış
Olonho	Bılırgı Sehen	Kepseen	Üge, Hohoonnoro	Taabırın	Ös Hohoon	Algıs	Kırııs

Yakutların edebi geleneğinde destanın öncelikli bir yeri vardır. Bunun Yakutların mitolojik düşünce yapısına ve Şaman inancına bağlı olarak şekillendiğini söylemek mümkündür. Destanlar üzerinde XIX. yüzyılda çalışmalar gerçekleştiren Aleksandr Fyodoroviç Middendorf, Otto Von Böhtling, İvan Alexandroviç Hudyakov gibi isimler Yakutların destan geleneğinin aydınlatılmasında son derece önemlidir (Ergun, 2013, 18).

Savaş dönemini anlatan halk hikayelerine "kırgıs üyete" adı verilir. Bu hikayelerde tarihi kişi ve olaylar üzerinde durulur (Ergun, 2013, 19). Yakut aileleri, Sovyetler Birliği Dönemi'nde birbirinden ayrı şekilde geniş çadırlarda yaşarlar ve bu çadırlarda gece olunca diğer Yakut aileleriyle buluşurlar. Bu gece buluşmalarında yemekler yenir; olonholar, hikayeler anlatılır. Bu icralar sayesinde gelecek kuşaklara sözlü kültür geleneği aktarılır. Günümüzde bu geleneğin azalması sözlü anlatıların aktarımını zayıflatmıştır (Ergun, 2013, 30).

Yakutlar, yazılı edebiyat konusunda XVII. yüzyıla kadar etkili bir kültür oluşturmaz, Ruslar bölgeye gelerek yazılı edebiyatın gelişmesine katkıda bulunurlar. Rus dil bilimci Semen Andreyeviç Novgorodov, Rus alfabesini Yakutların fonetiğine uyumlu hale getirir. Bundan önce yazılı edebiyatın olmaması, sözlü edebiyatın olmadığı anlamına gelmez, özellikle halk edebiyatı geleneği Yakutlarda son derece gelişmiştir (İnan, 1987, 27).

1939 yılında Rus alfabesinin kabul edilmesinin ardından halk edebiyatı ürünleri derlenerek yazılı edebiyata geçirilir. Çeşitli dergilerin çıkarılması ile birlikte Yakutça bir edebiyat dili hâline gelir (İnan, 1987, 27; Kirişçioğlu, 2002, 233). 1905 yılında Yakut dilinde "Saha Dayduta" adı verilen Türkiye Türkçesinde anlamı "Yakut Dünyası" olan ilk gazete yayımlanır, bu dönemde yayımlanan en önemli dergi ise "Saha Sangata" adını taşıyan "Yakut Sesi"dir. Çeşitli tiyatro oyunları yazılır, bu

oyunlar Rusçaya tercüme edilir (İnan, 1987, 27). Yakut yazılı edebiyatının ilk örneği A. Y. Uvaroskiy'in (1800 – 1861) yazdığı *Ahtılar* isimli anı kitabıdır, bu eser Yakutça yazılmış ilk kitaptır (Ersöz, 2015, 102-103).

Yakutların modern anlamdaki ilk gramer sözlüğü 1851'de O. V. Böhtling'in yazdığı *Über Die Sprache Der Jakuten*'dir. Bu gramer kitabı, Yakutça ile Türkçe arasındaki benzerlikleri gösteren ilk çalışmadır. E. K. Pekarskiy, Rus asıllı dil bilimci, etnolog aynı zamanda da bir halk bilimcidir; onun çalışmaları Yakut dil dünyasını aydınlatır. Günümüzde dahi önemini kaybetmeyen bir diğer sözlük *Slovar Yakutskogo Yazıka,* E. K. Pekarskiy tarafından yazılır (Ersöz, 2015, 103). Bu çalışmasında olonholarda yer alan cümle örneklerini kullanması Yakutların eski kültür ve geleneklerinin incelenebilmesi açısından son derece önemlidir (Ersöz, 2009, 524). E. K. Pekarskiy'nin çalışmasını M. K. Atatürk Türkçeye tercüme ettirir (Ersöz, 2015, 104). Türkiye'de Sibirya ile ilgili çalışmalar gerçekleştiren önemli isimler arasında Abdülkadir İnan, Ziya Gökalp, Talat Tekin, Ahmet Caferoğlu (Ersöz, 2015, 103-104) ve Metin Ergun yer alır.

Çarlık Rusyası'nın bölgeden çekilmesi ve yıkılmasının ardından milli benliklerini korumak adına Rus alfabesinin yerini Latin alfabesi alır fakat buna rağmen bölgede hüküm süren Rus kuvvetlerinin tesiriyle Rus alfabesi okunmaya ve yazılmaya devam eder (İnan, 1987, 28). Her ne kadar İnan (1987, 22), "Yakutistan'ın dört bir yanında Ruslar önce Türkçe konuşmaya başlar, sonrasında Rusça öğrenirler" dese de günümüzde Yakut okullarında Rus dilinde eğitim verilir ancak Yakutların çok olduğu sınıflarda Yakut dilinde derslerin işlendiği görülür.

1.4. Destan Geleneğinde Olonho ve Olonhosut Kavramı

Yakut Türklerinin sözlü geleneğinde büyük destanların genel adına "olonho" denir, kültür içinde destanlara azami bir önem verilir. Olonho sözünün kökü için kesin bir etimoloji yapmak doğru olmamakla birlikte M. Ergun (2013), bununla ilgili şunları söyler:

> Kanaatimizce bu sözün, Kazan Türklerinin halk şiiri şekillerinden biri olan "ölen" sözüyle bir ilişkisi vardır. "Öleñ vezinli, kafiyeli, anonim halk şiiri türlerini, änleri (türkü, şarkı), aytısı ve aşk şiirlerini içine alan genel bir terimdir. (…) Hem çayır

anlamındaki öleñim, hem de şiir anlamındaki ölenin bir şekilde birbirine bağlı dizeler oluşturan bütünler olduğunu göz önünde tutarak "olonho" sözünün de destan anlamında, yani art arda gelen dizeleri karşılamak için kullanılan bir terim olduğunu söyleyebiliriz (s. 17-18).

Olonholaın derlenmesi ve çevrilmesi, sözlü geleneğin hâkim olduğu zamanda Yakutların evrene, dünyaya, doğaya, hayvanlara, topluma ve çeşitli unsurlara bakış açısını anlamamızı kolaylaştırır, bu düşünce merkezinde yaşayan Yakutların maddi ve manevi duygu dünyasını aydınlatır. Kültürün ciddi bir aktarımı, bu olonholar sayesinde gerçekleşir.

Olonho kavramı üzerinde çalışmalar gerçekleştiren G. U. Ergis, bu geleneğin Yakutların Lena'ya yani kuzeye gelmelerinden sonra oluştuğunu ve epik bir tür olarak ortaya çıktığını savunur. Ona göre bu epik anlatım XVII. yüzyıl Yakutlarının hayatını abartılı şekilde anlatan ataerkil toplumun bir ürünüdür (Ergun, 2013, 19). Destan anlatma kültürü Sovyetler Birliği zamanında aile ortamlarında yaygınlaşır. Çadırda yaşayan Türk topluluklarının bir araya gelmesi, birbirlerini ziyaret etmesi bu amaca bağlanır (Ergun, 2013, 29).

Olonholar mitolojik unsurları, kutsal kabul edilen kahramanların olağanüstü hayatlarını ve kahramanlıklarını içinde barındırır. Bu olayların perde arkasında ise Yakutların arkaik inançları ve dinî düşünceleri yer alır. Olonholarda dünyanın ve evrenin yaratılışı, yaratıcı gücün tasavvuru, ilk insanın ortaya çıkışı gibi konular mitler ve inanışlar üzerinden aktarılır. Yakutların bazı destanları yalnız arkaik dönemi anlatmaz, güneyden kuzeye göçme süreçlerini, şu an bulundukları bölgeye gelişlerini, savaşlarını aktarır. Destanlarda Yakutların geçmişte bulundukları güney kesimden, sıcak iklimden ve yaz mevsiminden, güneşten bahsedilir. Bu sebeple Yakutlar, olonholaın ortaya çıkışının, güneyde daha sıcak bölgelerde yaşadıkları henüz kuzeyin soğuğuyla tanışmadıkları çok eski döneme dayandığına inanır (Ergun, 2013, 18-19). Güneyden bahsedilirken yeşillikleri ifade eden ifade eden açık renkler, kuzeyde ise koyu renklerden bahsedildiği görülür (Ergun, 2013, 23).

Olonholarda hâkim olan düşünce; huzurlu, mutlu ve güven içerisinde yaşayan bir toplum oluşturmaktır. Olonholar, konuları bakımından ikiye ayrılır:

1. Bahadırların evlilik için mücadele ettiği olonholar

2. Bahadırların sefer ve savaş maceralarını temel alan olonholar (Ergun, 2013, 23).

Olonholarda kahramanların evlilikleri ve mutlu bir yaşama sahip olmaları kahramanların esas amaçları arasında yer alır. Olonholarda bahadırların evlilikleri, abaasılar ile mücadeleleri, savaşları, ev ve aile yaşamı, kahramanların yolculukları gibi konular işlenir. Toplumsal olaylara yer verilir. Soyun devamını sağlamak bu destanlarda son derece önemlidir (Ergun, 2013, 23). İncelenen *Er Sogotoh* varyantında bahadırların, eşlerini kurtarmak adına abaasılar ile yaptıkları savaşlar ve maceralar anlatılır.

Güney Sibirya Türklerinin destan geleneğinde yeryüzü henüz oluşum aşamasındadır ve giriş bölümü de bu yaratım aşaması ile başlatılır (Ergun, 2013, 475). Olonholar, evrenin yaratıldığı uzun bir giriş bölümüyle başlar ve kahramanların doğumu ile devam eder. Bu kahramanlar bazen çocuk sahibi olamayacak kadar yaşlı anne ve babalardan dünyaya gelebileceği gibi bazen de dünyadaki ilk insan olarak gökyüzünden indirilir. Uzun doğa tasvirleri, olonholaın genel özelliklerindendir, bu durum doğayla iç içe yaşayan halkın bir kültür ürünü olmasından kaynaklanır.

Olonholaın karakter tasvirlerinde kalıplaşmış ifadeler vardır. Bu ifadeler sürekli tekrarlanır (Ergun, 2013, 21). Destan kahramanları genellikle mitolojik unsurlar temel alınarak aktarılır fakat A. İnan (1991, 207), bazı Yakut olonholarında kahramanların olağanüstü güçlere sahip olmadığını ifade eder; kahramanlar atları, silahları ve zırhları ile betimlenirler. Destan kahramanları, tarihi olay ve kişilere dayalı değildir. Özellikle kabile yaşamı üzerinde durularak hayatın genel akışı aktarılır. Bu akış içinde Yakutların, tabiatı içine alan eski dönem geleneklerinin destanların atmosferini şekillendirdiği söylenebilir. Gelenekler, oba veya kabilenin yaşam tarzı, inançları, geçim şekilleri, avcılık, göçebelik, hayvancılık destanı oluşturan başlıca unsurlardır (Ergun, 2013, 21).

Destanlar manzum şekilde melodili ve ahenkli şekilde söylenir. Buna rağmen bazı bölümlerinin nesir olarak söylendiği örneklere de rastlanır. Melodik bir söyleyişe sahip olmasına karşın Anadolu halk kültüründe bulunan "sazlı ozan" geleneğine sahip değillerdir. Olonho söyleyişlerinde müzik aleti yoktur, bunun yerine doğanın çok iyi incelenmesinden dolayı ahenk, doğa sesleri taklit edilerek sağlanır. Olonho

söyleyen kişilere "olonhosut" adı verilir, bu kişilerin tasvir yeteneğinin kuvvetli olması gerekir. Tasvir yeteneğinin kuvvetli olması, anlatılan olonhonun gerçekçi olmasına katkı sağlar (Ergun, 2013, 21-22). Böylece dinleyicilere istenen etki, melodi eşliğinde gerçekçi betimlemelerle aktarılabilir.

Olonhosutlara dair batıl inançlar bulunur, olonho anlatmayı bırakan olonhosutların işlerinin ters gideceğine inanılır. Onların sürekli olonho anlatmalarının gerekliliği de olonhosutluğun kutsal bir güç olduğuna inanmalarından ileri gelir. Olonhosutların ruhunda her daim anlatılmaya hazır bir olonho vardır. Olonhosut olmak için küçüklükten itibaren eğitim alınması gerekir, çocuklar usta bir olonhosutun yanında bu işi icra ederek öğrenebileceği gibi genlerinde olonho icra yeteneğiyle olonhosut olan kişiler de vardır (Ergun, 2013, 27-28). Olonhosut, bir yeteneğe bağlı olsa da bu yeteneğe sahip kişiler şanssız insanlar olarak görülür. Mesleki anlamda para kazandırmayan bir iştir, aynı zamanda düzensiz bir hayat stili benimsemeyi gerektirir. Olonhosutların içinde her zaman anlatma ihtiyacı vardır ve bu çok ağır bir yük olarak görülür. Her ne kadar bir yük olarak tanımlansa da şaman kadar olonhosutların görevi de kutsal kabul edilir (Lvova vd., 2013, 129-130).

Yakut destanlarının yayımlanması, derlenmesi ve yazıya geçirilmesi günümüzde hâlâ devam etmektedir. Destan geleneği üzerinde başlıca çalışmaları yapan kişiler A. F. Middendorf, O. N. Böhtling, İ.A. Hudyakov'dur. Özellikle *Er Sogotoh'*un birçok varyantının açığa çıkmasında ve yazıya aktarılmasında bu isimlerin önemi yadsınamaz (Ergun, 2013, 31). Bitki ve hayvan bilimi uzmanı A. F. Middendorf, Kuzey ve Doğu Sibirya bölgesine yapılan çeşitli seyahatler sırasında defterine Yakutlara ait birkaç sözlü kültür ürününü ekler, bu sözlü kültür ürünlerinin içinde yer alan *Eriedel Bergen,* yazılı edebiyat dünyasında derlenen ilk olonho olma özelliği gösterir. Yayımlanan ilk olonho ise metin özeti halinde aktarılan O. N. Böhtling'in *Über Die Sprache Der Jakuten* kitabında yer alan *Ereydeeh Buruuydaah Er Soğotoh* bölümüdür (Ersöz, 2009, 520-521).

Yakut destanlarını inceleyen önemli araştırmacılardan biri Vasilyeviç İnnokentiy Puhov'dur. Onun olonhoları incelediği *Yakutskiy Geroiçeskiy Epos Olonho-Osnovnıe Obrazı (Kahramanlık Destanı Olonho-Ana Karakterler)* adlı eseri 1962 yılında yayımlanır, bu eserde toplam altmış sekiz olonho metni incelenir (Ersöz, 2009, 529-530). İncelediği olonholarda doğa tasvirlerinin uzunluğunun sebebi üzerinde durarak

bunu ülkenin büyüklüğüne, insanların zengin bir tabiata sahip olmasına bağlar. Aynı şekilde doğaya ait unsurlar ne kadar fazlaysa bahadırların kahramanlıklarının o derece büyük olması gerektiği fikrini öne sürer. Girişte verilen yoğun doğa tasvirlerinin, okuyucu veya dinleyici üzerinde epik bir etki bırakması gerektiğini düşünür (Ergun, 2013, 502).

1960'lara kadar Saha Dili, Edebiyatı ve Tarihi Bilimsel Araştırma Enstitüsü tarafından olonholarla ilgili çalışmalar yürütülür. 1960 ve 1970'li yıllar aralığında Saha Cumhuriyeti'nde yer alan çeşitli illere seyahatler düzenlenir, araştırmacılar bu alanlarda derlemeler yapar. Son yıllarda olonho metinlerinin incelenerek yayımlanmasına daha önem verilmeye başlanmıştır, özellikle bu metinlerin tercüme edilmesi üzerine çalışmalar yapılır. Olonholar içerisinde birçok masalsı kahramanı, alkış ve kargışı, atasözünü, deyimleri barındırır. Atasözü, deyim pek çok kalıplaşmış cümlenin yer alması olonhoların anlaşılmasını güçleştirir, bu nedenle çocuklar için çeşitli sadeleştirmeler, kısaltmalar yapılır (Ergun, 2013, 20; Ersöz, 2009, 528-536). Bu bağlamda sözlü gelenek ürünlerinin geniş bir çerçeveye yayıldığını, olonhoların ise bu çerçeve içinde birçok halk edebiyatı türünü kapsadığını söylemek mümkündür. Olonholar, Yakut dili, kültürü ve geleneklerinin anlaşılmasını sağlar, kuzey bölge insanlarının geçmiş tarihlerine ışık tutar.

2. EKOLOJİ

2.1. Ekoloji Hakkında Genel Bilgi

İnsan, seçeneği dahilinde olmayan bir dünyaya doğar. Doğduğu zorunlu alana bağlı yaşamayı öğrenir ve sürecin getirdiği sorumluluklarla gelişir. Çevre ve insan arasındaki ilişki bağlı ve bağımlı olarak iki şekilde ifade edilebilir. İnsan, çevreyi tanıdıkça onunla uyumlu yaşamayı öğrenmesi gerektiğine kanaat getirir. Bu değerlendirme sürecinde doğanın getirdiklerini değiştirici ve dönüştürücü bir unsur olarak görür. İnsan, doğayı; doğa, insanı değiştirir ve dönüştürür. Bu durumun aşırılığa kaçmadan ve bir hükmetme arzusu duymadan gerçekleşmesi son derece önemlidir. İnsan, doğadan ruhen ve fiziken beslenir; tabiat da insanın doğa üzerindeki davranışları nedeniyle değişir. Beslenme, karşılıklı olarak sağlıklı şekilde devam ettikçe dünyanın döngüsü olumlu şekilde ilerler.

Doğa, devinim halinde değişen, dönüşen, gelişen ve çevre tarafından köklü bir değişikliğe uğramamış olan canlı ve cansız varlıkların hepsinin yaşadığı doğal ortamın ifadesidir (TDK, 2023). Yeryüzünden başlayıp gökyüzünde görülen cisimlere kadar doğal unsurların hepsini kapsayan varlığın bütünü "doğa"dır ve insan ile arasında aitlik bağlamında karşılıklı bir ilişki vardır (Bookchin, 1995/1996, 10-11/109). Doğa bozulduğunda insanın bedeni ve ruhu da değişir ve bozulmaya başlar, insan doğayı tahrip ettikçe her ikisi de bu tutumdan zarar görür.

Çevreyi oluşturan bağlantılar bütününe ve canlı türleri arasındaki ilişkinin bilimsel ifadesine "ekoloji" denir. Murray Bookchin (1991/1994, 102; 1988/1996, 62), ekolojinin doğa ve insanoğlunun dünya ile ilişkisi olduğunu söyleyerek yeryüzünün bütünlüğünün ve dengesinin korunması gerektiğini ifade eder. Canlı ve cansız varlıkların tümü karşılıklı olarak birbirine bağımlıdır ve ekoloji bu bağımlılıkla ilgilenir. Bu kavram ilk olarak 1869 yılında bitki bilimiyle ilgilenen Alman biyolog Ernst Haeckel tarafından bitki ekolojisi çalışmasında kullanılır, Darwin'in evrim teorisiyle gelişir, neslin aktarımı ve doğaya uyum sağlayarak hayatta kalma gibi konuları içerir (Marshall, 1994/1999, 175-176). E. Haeckel, "oikos" (yer – ev -

çevre) ve “logos” (bilim) kelimelerini birleştirerek “ekoloji” sözcüğünü türetir, bu sözcük Türkçede “çevre bilimi” anlamına gelir (Oppermann, 2012, 10).

Doğa ve toplum arasında bütünleyici bir bağ vardır (Bookchin, 1995/1996, 109). Ekoloji de bütünlüklü bir şekilde doğaya ait canlı ve cansız tüm varlıkları kapsar. Burada ifade edilen ilişki şu şekilde düşünülmelidir: Bir elmanın var olabilmesi için toprak, güneş, yağmur, hava gibi doğal unsurlar gerekir. Bu doğal unsurlar öncelikle bir ağacı, sağlanan doğru koşullar ise bir elmayı oluşturur. Onu yiyen canlı, gübresiyle başka bir ağaca can verir ve bu döngü halinde tekrarlanır (Callenbach, 2008/2011, 28). Elmanın oluşabilmesi için tüm doğal koşulların sağlanması gerekir. Elma oluştuktan sonra bir insan veya bir canlı onu yerse ekoloji ilişkisinin devamı gerçekleşir. Verilen örnek, çevreyle ilişkinin anlamını daha açıklayıcı kılar, tüm unsurlar birbiriyle bağlantı ve uyum içindedir.

Ekolojide denge ve düzen son derece önemlidir. Bu denge ve düzen bozulduğunda ekoloji de bozulmaya başlar. Ekolojinin araştırma alanları, tüm doğal unsurların hangi işleve ve nasıl bir döngüye sahip olduğunu bulmaktır (Callenbach, 2008/2011, 41). İnsanların, hayvanların, bitkilerin ve mikroskobik her türlü canlının yaşadığı ortam, ekolojinin içinde yer alır. Bu canlılar, dünyadaki biyolojik ortamlarına uyum sağlar, o bölgenin toprak yapısından iklimine kadar tüm doğal unsurlara adapte olarak yaşamını sürdürür, adapte olamadığı takdirde ise hayatını idame ettiremez. Her türden canlı, bulunduğu alana adapte olarak yaşamını sürdürür ve çevresiyle karşılıklı olarak sürekli bir ilişki içinde bulunur, buna Fransızca kökenli bir kelime olan “ekosistem” denir (TDK, 2023). Ormanlarda gözle görülen ve görülemeyen birçok canlının doğal yaşam alanı vardır, bu sebeple orman, bir ekosistemi oluşturur. Ormanın içinde var olan göl, nehir gibi su alanları farklı canlı türlerini içinde barındırdığı için ormandan ayrı bir ekosistem olarak kabul edilirler (Callenbach, 2008/2011, 45).

Bazen doğal koşullardan bazen insanlardan kaynaklanan müdahaleler ekosistemleri etkiler. Bu müdahaleler sonucunda öncelikle zorlu koşullarda hayatta kalmayı başaran ve uyum sağlayabilen canlı türleri yaşamlarını sürdürür. Ekosistemlerin bütün halinde hayatta kalması beklenemez, ekosistemi oluşturan canlılar için gerekli koşullar sabit şekilde kalmazsa pek çok tür bu durumdan zarar görür. Bazı canlı

türlerinin nesli tükenir ve ardından yeni canlı türleri ortaya çıkar. Bu ekosistemin doğal döngüsüdür (Callenbach, 2008/2011, 4-5; Garrard, 2012/2020, 108).

Ekoloji, toplumsal bir olgudur, bu nedenle zaman içinde değişir. İnsanlar kültürlerine ve yaşam tarzlarına bağlı olarak fiziksel dünyayla az ya da çok etkileşim içindedir. Bu etkileşim karşılıklı olarak insan ve çevre üzerinde farklılıklar meydana getirir. İnsan, çevreyi; çevre de insanı dönüştürür, farklılaştırır (Glotfelty, 1996, xix). Önemli ekolojistlerden biri olan M. Bookchin'e (1988/1996, 45) göre; toplumda hak sahibine dönüşen, statü sahibi veya statü arayışındaki insanların üstünlük sağlama çabaları, doğayla olan ilişkilerine yansımış ve doğanın sömürülen bir kaynak olarak görülmesine sebep olmuştur. Ekoloji, M. Bookchin (1988/1996, 76) için her daim "toplumsal ekoloji"dir. M. Bookchin (1988/1996, 77), ekoloji ve çevrecilik kavramlarını birbirinden farklı hatta karşıt olarak kullanır. Seksenlerde ekolojiyle ilgilenen bazı kesimlerin bir heves uğruna bu işe yöneldiklerini ve hiyerarşik düzen üzerinde bir değişim düşünmediklerini öne sürer. Ona göre gerçek ekoloji, toplumsal ekolojidir. Buradaki asıl mesele, insanın doğa üzerinde oluşturduğu hakimiyetin ana sebebinin insanın insan üzerinde sınıfsal bir hakimiyet kurması olduğu görüşüdür; insanların diğerleri üzerindeki yaptırım gücüne bağlı olarak değiştirmesi gereken davranışları vardır. M. Bookchin (1988/1996, 77-78), insanların kendi aralarındaki tahakküm savaşına son vererek doğa üzerindeki insan hakimiyetine son verilmesi gerektiğini savunur. Ardından da insanın doğa üzerinde kurduğu hakimiyeti tamamen değiştirmesi gerektiğini ifade eder. M. Bookchin'in (1988/1996, 77-78), "çevrecilik" olarak addettiği akıma mensup olan kişiler ise sorgulamayan, ekolojiyi içselleştirmeyenlerin topluluğudur. Onların tutumu doğayı korumak ve düzeltmek değildir; kamuoyunda daha iyi bir konumda görünmek isteyenlerin, çözüm aramayan kişilerin tutumudur.

Ekolojik folklor, geleneksel ekolojik bilincin tezahüründe gelişir ve insanlara geleneksel bilginin öğretilmesini amaç edinir (Aça, 2022, 274). Folklor, "halk" (folk) ve "bilim" (lore) kavramlarının bir araya getirilmesiyle oluşur, Türkçede genellikle "halk bilimi" olarak ifade edilir (Eker vd., 1980/2003, 1). Alan Dundes (1980/2003), "Halk Kimdir?" makalesinde "halk" tanımını şu şekilde yapar:

> Halk terimi en azından ortak bir faktörü paylaşan herhangi bir insan grubunu ifade eder. Bu grubu birbirine bağlayan faktörün ortak bir meslek, dil veya din olabilir

> ne olduğu önemli değildir. Bundan daha önemli olan ise, herhangi bir sebebe bağlı olarak oluşan grubun kendisine ait olduğunu kabul ettiği bazı geleneklere sahip olmasıdır. (s.10)

Geleneklere sahip halk, belirli bir ekoloji oluşturur, Lauri Honko (1980/2003, 168) "Halk Anlatısı Araştırma Metodları/Bu Metodların Durumu ve Geleceği" makalesinde bu bağlamda oluşan çevreyi "gelenek ekolojisi" olarak isimlendirir. Kültürel faaliyetler, sosyal hayat, ekonomik koşullar geleneksel çevreyi oluşturan çeşitli etkenlerdir, kişiler genellikle içinde bulunduğu çevrenin kapsamının farkında olmaz, bağlam onları çevreye ait kılar (Eker vd., 1980/2003, 168). Destanda temel alınan ekoloji; destan kişilerinin çevresinde gördüklerine bağlıdır. Tabii unsurlara karşı davranışları ait oldukları evrenlere göre farklılık gösterse de genel itibarıyla üç mekânda (alt, orta, üst) yaşayan destan kahramanlarının tabiat unsurlarına karşı derin bir saygı duyduğu görülür. Ekolojik unsurlarla bütünleşik bir yaşam süren destan kahramanlarının genellikle yaşam alanlarına zarar vermedikleri bilakis özen gösterdikleri söylenebilir.

Sanayi Devrimi'nin getirdiği gelişmelerle birlikte doğaya insan eliyle verilen zararlar artar. Devrimin yeni başladığı dönemde insanın doğaya bilinçsizce zarar verdiği düşünülse de günümüzde bilinçli bir zarar verme ya da zarar verici etmenleri ortadan kaldırmama söz konusudur ve verilen zarar, kirlilik evrensel boyuta ulaşmıştır. Araştırmacı ve akademisyenler, insanların tutum ve davranışlarının sonucunda dünyanın ana çalışma sistemine verilen zarar üzerinden çevresel sınırları fark ederler. Bu farkındalıkla birlikte olası felaketleri önlemek amacıyla çeşitli araştırmalar yapılmaya başlanır ve bu kötü gidişatın durdurulması hedeflenir (Glotfelty, 1996, xx). Günümüzde bütün dünya ülkeleri çevre sorunları ile mücadele etmektedir. Küresel ısınma, çevre kirliliği, kaynakların tükenmesi, suyun kirlenmesi, bitkilere, sebze ve meyvelere verilen hormonlar yaşanan çevre felaketinin görünen boyutlarıdır ve tüm dünyada düzeltilmesi gereken unsurlar ortaklık gösterir.

Unutulan doğa ve yıkıcı bir süreci peşinden sürükleyen sanayileşme, artan teknolojik gelişmeler, insanların zihninde "hakimiyet" kavramının sadece insanlara ait olduğu fikrini yaratır. M. Bookchin (1995/1996, 97), insanın hakimiyet duygusu ile doğanın öznesi olduğu ve ona ne isterse yapabileceğini düşündüğünü ifade eder; insanların doğayı bir nesne olarak ele aldığını ve insanlara faydalı olduğu kadar var olduğu

fikrinin insanlar üzerinde hâkim olduğunu öne sürer. 1900'lerde çevrenin bozulması, sanayileşmenin artması ve doğal olmayan atıkların atmosfere zarar vermesiyle birlikte bundan rahatsız olan halk, bu konuda çalışmalar yapması gerektiğinin bilincine ulaşır; bu bilinç, örgütleri beraberinde getirir. Ekoloji, insanın doğa üzerinde kurduğu hakimiyetin sebeplerini ve sonuçlarını araştırır, bilimsel araştırmalar yapar ve bunun sonucunda çeşitli yaklaşımlar ortaya çıkarır. Yaşam kalitesini arttırmak, doğayı korumak, iyileştirmek adına felsefi, politik ve psikolojik durumların göz önünde bulundurulduğu yaklaşımlar oluşur. İnançlar ve bölge halkının kültürü de bu yaklaşımlarda ön plana alınır, buna "derin ekoloji" adı verilir (Callenbach, 2008/2011, 42-43).

Derin ekoloji, tüm varlıklar için eşitliği ilke edinir, bütün varlıklar için tarafsız biçimde aynı hakları savunur. Bu akıma göre; her şeyin kendine ait bir değeri vardır (Garrard, 2012/2020, 43). Yaşama ve doğaya saygı, derin ekoloji için esastır. Canlı veya cansız herhangi bir doğal unsurun insandan daha aşağı konumda olmadığını, insanın doğanın üzerinde, ondan üstün bir varlık olmadığını ve doğaya bir tahakküm oluşturmaması gerektiği görüşü savunulur. İnsan yaşamı doğadan bağımsız değildir, doğa zarar gördüğünde insan yaşamı da zarar görür (Ünser, 2022, 129-131). Şamanizm, Budizm, Animizm, Totemizm, Dinamizm gibi çeşitli inanışların temelinde doğaya saygı büyük önem taşır. İnançların ekoloji anlayışı ile ortak fikir ve düşünceleri vardır. Geleneksel dünyada Türk toplulukları bu inanışların da tesiriyle arkaik tabiat bilgisine sahiptir, bu nedenle doğa-kültür bütünlüğünü savunan ortak bir çerçevede buluşurlar (Yolcu & Açа, 2019, 866).

Doğayı koruma bilincinin kuvvetlenmesi ile birlikte özellikle biyologlar ve çevre araştırmacıları, çevrecilik akımını başlatarak çeşitli kuruluşlar oluşturur. Ekolojinin korunması adına en önemli adımlardan birini oluşturan çalışmalar sonucu Afrika, Asya ve Latin Amerika'yı içine alan Uluslararası Doğayı Koruma Birliği (IUCN), Dünya Çapında Doğa Fonu (WWF) ve Doğayı Koruma gibi birlikler kurulur. Bu örgütler doğayı ve ekolojik kültürü korumayı amaçlar. Ekolojik kültürün yayılması ile XVIII. yüzyılın sonlarına doğru "vahşi doğa çevreciliği" olarak adlandırılan vahşi doğanın korunması için gerekli çalışmaların yapılması fikri benimsenir (Martinez-Alier, 2002, 3).

İnsan, yok etme gücü kadar yeniden inşa etme ve düzeltme gücüne de sahiptir. Olumsuz birçok sonucu bilgi ve yetenekleri sayesinde değiştirebilir. Doğal unsurları etkili kullanarak eskisi gibi işlevselleştirebilir, daha sağlıklı bir hale getirebilir. Bunlar için sadece yeterli bilinç ve duyarlılık gerekir (Bookchin, 1991/1994, 99). Sanayi ve teknolojinin yıkıcı olduğu kadar iyileştirici ve dönüştürücü etkisi de vardır; ekolojik hareketler, daha iyi bir dünya için çalışmalar yapmaya ve var olan çalışmaları daha etkin hale getirmeye yönelir. İnsanlık, doğayı tahrip ettikçe, doğanın yapısına uygun olmayan değişimler yaptıkça kendi faaliyet alanlarının sınırlandığını fark etmiştir. Bu bilinçle doğanın sonu geldiğinde kendi sonlarının da geleceğini idrak eder ve böylece çevre bilinci gelişir. Destanlar henüz el değmemiş tabiatın tesirindeki kültür ürünleridir; kültürü nesillere aktararak bir toplumu etkileyebilir. Günümüzde verilen ekolojik mücadeleyi anlamak ve içselleştirmek adına toplumların kültür ürünlerini incelemek gerekir. *Er Sogotoh*, kutsalla ilintilendirilmiş, uzak ve zarar görmemiş doğaya sahip bir bağlamı gözler önüne serer, bu nedenle; ekolojik olarak incelenmesi geçmişte yaşayan insanların tabiat algısına saf bir ışık tutar.

2.2. Ekoloji ve Edebiyat İlişkisi

Doğayla etkileşimin insanlık tarihinin en eski dönemlerine dayandığı günümüzde bilinen bir gerçekliktir. İnsan, doğadan ayrılmayan ve onunla bütün oluşturan bir varlıktır. William Howarth'ın (1996) "Some Principles Of Ecocritism" (Ekokritizmin Bazı Prensipleri) adlı makalesinde belirttiğine göre; "ekoloji, sözlü ifadenin tarihiyle güçlü bir şekilde bağlantılı bir bilimdir" (s.71). M. Bookchin (1991/1994, 116), insan tarihinin her zaman doğada gömülü olduğunu ve doğayla olan yakınlığın tarih öncesine dayandığını ifade eder. C. Glotfelty (1996, xvii), *The Ecocritiscim Reader (Ekoeleştiri Okuyucusu)* adlı çalışmasının giriş bölümünde bazı araştırmacıların ekolojinin edebiyatın her alanında olduğu fikrini benimsediğini; fakat günümüzde bazı edebi türlerin ekolojik açıdan okunmaya çok daha yatkın olduğunu söyler. Ekolojiye dair kültürel bilginin edinilebileceği en etkili kaynaklar özellikle masal, efsane, destan gibi sözlü edebiyat ürünleridir.

Folklor (halk bilimi), ekolojik yaklaşımlarla ilgili çalışmalara günümüzde daha fazla yönelir. Araştırmacılar, halkın sözlü iletişim kanallarını, davranışlarını ekolojik alan çalışmalarında ön plana almaya başlar (Eker vd., 2003, 168). Mustafa Açа (2022,

275), doğayla iç içe yaşayan halklara ait sözlü ve yazılı ürünlerin, insanın fiziksel ve ruhsal dünyasındaki ekoloji algısının ve ekolojiye duyulan saygının korunmasına yardım ettiğini dile getirir. Ekonomik ve kültürel evrimler insanın düşünce dünyasını değiştirip kültürde farklılıklara yönlendirse de toplum belleğindeki eski gelenekleri tamamen silemez. Zamanla kültürel birikimlerden beslenerek ondan farklı; fakat bu birikimden bağımsız olmayan gelenekler oluşturur. Geçmiş ve şimdiye ait kültürel belleğin en belirgin göründüğü yer halk kültürüdür, şimdi ve eskinin izlerini sürmek mümkündür (Gacar, 2020, 5). Günümüz insanlarının geçmişe, kabile yaşamına, geçmiş akraba ve akran ilişkilerine dönmesi olanaksızdır. Geçmiş söylencelerde doğaya atfedilen büyüsel uygulamalar, tılsımlar, kutsiyet atfedilen unsurlar vardır; ama bunlara tekrar geri dönmek mümkün değildir, bunun yerine geçmişteki değerli unsurları bulmak, geçmiş ve gelecek arasında bağlantı kurmak ve bunları günümüze doğru şekilde uyarlamak gerekir (Bookchin, 1995/1996, 110).

Ekoeleştiri, insan ve doğal unsurlar arasındaki ilişkiyi ele alarak çevreyi konu edinen edebiyat ürünleriyle ilgili fikirler öne sürer. Çevreye dair yazımlara disiplinler arası bir araştırma getirerek gelenek ve yeni arasında karşılaştırmalar yapar. Fiziki çevre ve edebiyat arasında bir köprü kuran ekoeleştiri, ikisi arasındaki ilişkiyi inceler. Dil ve edebiyata sirayet eden doğa ve kültür bağlantısını konu edinir (Glotfelty, 1996, xviii). Araştırmacı Christopher Abram (2019, 19)'a göre ekoeleştiri; çevre odaklı edebiyat çalışmalarıdır. Greg Garrard (2012/2020) ise ekoeleştiriyi "(…) en geniş tanımıyla, insanla insan dışı arasındaki ilişkinin, insanlığın kültürel tarihi boyunca incelenmesi ve bizzat "insan" kavramının eleştirel bir incelemesi" (s.17) olarak tanımlar. Ekoeleştiri, insan ve insan olmayan arasındaki ilişkiyi, insanı merkeze almadan inceleyen bir bilim dalıdır. Bu nedenle insanın dünya üzerinde olumsuz olarak etkilediği tüm doğal unsurlara karşı olan tutum ve davranışları değiştirmeye odaklanır; doğada bir dengenin tüm ekosistemi değiştirebileceğini bilen araştırmacılar, canlıların yaşam hakkının ve doğal ekosistemin korunmasını sağlamak için çalışmak gerektiğini savunurlar (Oppermann, 2012, 15).

Bu alanda önemli çalışmalar gerçekleştiren C. Glotfelty, 1996 yılında Harold Fromm ile birlikte editörlüğünü üstlendiği *The Ecocritism Reader (Ekoeleştiri Okuyucusu)*'da günümüz "ekoeleştiri" kavramını oluşturan ve bu konu üzerinde ilk çalışmaları yapan ekoeleştirmenlerin makalelerini toplar. Bu kitap, ekoeleştirinin

yasalarını ve temellerini anlamak adına son derece önemlidir. C. Glotfelty (1996) kitabın "Giriş" bölümünde, ekoeleştiri için "dünya merkezli edebiyat çalışmaları" (s.xviii) ifadesini kullanır. William Rueckert, C. Glotfelty gibi önemli ekoeleştirmenler, Barry Commoner'in ekolojinin ilk kuralı olarak tanımladığı "her şey, diğer her şeyle bağlantılıdır" (Glotfelty, 1996, xix; Rueckert, 1996, 108-112) ifadesine katılarak yazımlarında bu söze sıklıkla atıfta bulunurlar. Evrende var olan her şey birbiriyle bağlantı halindedir, bir değişim geri kalan her şeyi değiştirebilir.

Ekoeleştiri terimi, ilk olarak 1978 yılında W. Rueckert tarafından "Literature and Ecology: An Experiment in Ecocritism" (Edebiyat ve Ekoloji: Ekoeleştiride Bir Deney) adlı makalede kullanılır, onun "ekoeleştiri" ifadesi ekolojiye ait kavramların edebi çalışmalara uyarlanması olarak tanımlanır (Glotfelty, 1996, xx). Ekolojiyle ilgili çalışmalar gerçekleştiren W. Rueckert (1996, 107-108), bu konunun eleştirel olarak edebi alana taşınması gerektiğini savunur; günümüz dünyasının ve insanlığın yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu düşünen W. Rueckert, bunun yaşanmaması için insanların ve doğal unsurların bir arada, uyum içinde yaşaması gerektiğini ifade eder W. Rueckert (1996), edebiyat ve ekoloji arasındaki bağlantıyı şu sözlerle açıklar; "Edebiyat ve ekolojiyi bir araya getirmek, mesleğimize nüfuz eden en sert, en acımasız gerçeklere dair bir derstir: sözle ve sözün gücüyle yaşıyoruz, ancak söze göre hareket etme konusunda giderek daha güçsüz hale geliyoruz." (s.115).

W. Howarth, (1996, 69) ekoeleştiri kelimesinin Yunanca "oikos" ve "kritis" kelimelerinden türetildiğini ve anlamsal olarak "ev (çevre) eleştirisi" anlamına geldiğini ifade eder. Burada "ev" kavramsal olarak doğadır, doğanın tüm insanlık için en büyük ev olduğu düşüncesinin bir tezahürüdür. W. Howarth (1996), bu makalede ekoeleştiriyi "(…) kültürün doğa üzerindeki etkilerini tasvir eden yazıların erdemlerini ve hatalarını yargılayan bir eleştiri" (s.69) şeklinde tanımlar. Serpil Oppermann (2012, 9) ekoeleştirinin edebiyat kuramları içinde kültür ürünlerini çevreye bağlı inceleyen tek akım olduğunu söyler.

İnsanların doğaya bağlı, küresel kaygıları arttıkça bunları ele alan eleştirel çalışmalar da başlar. 1990'lı yıllarda artan kaygıya bağlı olarak yazım dünyasına ekoeleştirinin daha fazla sirayet ettiği görülür. Edebiyat konferanslarında çevreye ve doğaya bağlı yazımlar için özel oturumlarla başlayan süreç, Batı Edebiyatı Derneği'nin 1992

yılında Edebiyat ve Çevre Araştırmaları Derneği'ni (ASLE) kurmasıyla birlikte ekoeleştiri, yazın hayatında daha önemli bir misyona ulaşır. Derneğin ardından çevresel kaygılardan dolayı eleştirel çalışmaların yapılmasını sağlamak adına *Disiplinlerarası Edebiyat ve Çevre Çalışmaları (ISLE)* adlı dergi yayımlanır. Bunlar ilk dernek ve dergi olmaları bakımından önemlidir. Bu alana dair ilk eleştiri okulu ise 1993 yılında açılır (Glotfelty, 1996, xviii). Rachel Carson'ın 1962 yılında kaleme aldığı *Sessiz Bahar* isimli kitabı modern çevreciliğin ilk eseri kabul edilir. Kitap ahenkli bir doğaya sahip yeşilliklerle dolu kasabayla başlar; ardından kırsal yaşamın felakete uğramasını konu edinir (Garrard, 2012/2020, 13; Glotfelty, 1996, xxi).

Ekoeleştiri disiplinler arası bir kuramdır; psikoloji, felsefe, din, antropoloji gibi bilim dallarıyla iş birliği içerisindedir. Çeşitli din ve inanışlar yazın dünyasında eleştirel açıdan son derece etkili olur. Christopher Manes, "Doğa ve Sessizlik" adlı metninde çeşitli dinlerin doğayı sessizleştirdiğini savunur. Animistik düşünce doğayı bir özne olarak ele alırken; Hristiyanlık, Musevilik gibi semavi dinlerle zaman içinde doğanın sessiz bir nesneye dönüştüğünü iddia eder. Doğanın konuşan bir özneden sessiz bir nesne haline bürünmesi ve insanın doğanın bir parçası olduğu algısının değişerek özneye evrilmesi; insanlığın yaşam tarzının tamamen değişmesiyle paraleldir (Glotfelty, 1996, xxvii). Bu köklü değişim "doğayı koruma" düşüncesinin eski önemini yitirmesine neden olur.

Geleneksel insanın doğa ile ilgili çeşitli düşünceleri vardır; tabiatın doğaüstü güçleri olduğu ve bu nedenle kutsalla ilintilendirildiği fikri çoğu toplumda ortaktır. İnsan, doğayı ve hava olaylarını yönlendirilemeyeceğine dair kuvvetli bir inanç duyar, bu inanç bağlamında doğa yüceltilir ve mitleştirilir (Fromm, 1996, 35). Bunun tezahürünü *Er Sogotoh* destanında "yırtıcı doğa" (Ergun, 2013, 663) tamlamasıyla görmek mümkündür. Destanda doğa evcilleştirilemeyen ve yönlendirilemeyen bir unsur olarak karşımıza çıkar.

Bazı ekoeleştirmenlere göre, doğa saf ve yabanidir. Bu yaban ortamda var olan canlılar veya mitsel figürler kirliliği ve pisliği temsil edebilir (Garrard, 2012/2020, 30). *Er Sogotoh* destanında buna benzer örnekler sıklıkla kullanılır. Örneğin, yer altı dünyasına ait denizde canlıların iç organlarıyla beslenen korkunç bir deniz iyesi yaşar, kahramanlar alt dünyaya giderken birçok hayvanla karşılaşır; örümcekler, böcekler, sürüngenler, kurbağalar. Bunlar günümüzde dahi pek sevimli kabul

edilmeyen, genellikle tiksinti uyandıran ve evcilleştirilmesi mümkün olmayan türlerdir. Alt dünya hem yaşayanları hem de doğası yönünden ehlileştirilmesi mümkün olmayan bir yaban hayatın temsilidir.

Günümüzde hayvanlar ve insanlar arasında oluşan keskin çizgiden rahatsız olan ekoeleştirmenler bu "türcülük"ten vazgeçilmesi gerektiğini savunur, insanın çektiği acı kadar hayvanların çektiği acılar da önemlidir düşüncesini ön plana alırlar (Garrard, 2012/2020, 192). Destanda çağdaş toplumun sorunu haline gelen "türcülük" yer almaz, henüz kendi yapabileceklerinin farkında olmayan avcı-toplayıcı halk, hayvanları bazen kendiyle eş bazen kendinden daha üstün tutar. Destan kahramanları, yalnızca hayvanların sahip olabileceği özelliklere çeşitli doğaüstü güçlerle ulaşabilir, aşamadıkları engelleri veya uzak yolları hayvan formuna bürünerek geçebilirler. Hayvanlar, insanlardan farklı yaradılışa sahiptir; hayvanlara ait terimler insanlara atfedilirse buna "zoomorfoloji" adı verilir (Garrard, 2012/2020, 201). Günümüzde ise hayvanlar çoğunlukla günlük yaşamdan uzakta tutulur, hayvanları gözlemlemek çoğu insan için hayranlık uyandırıcı değildir. İnsan ile hayvanı ayıran yetenekler teknolojik araçlarla taklit edilmeye çalışır, şekil değiştirme tarzında olağanüstü özellikler kimseye atfedilmez.

Er Sogotoh destanı henüz doğanın doğal dengesinin bozulmadığı ve insanların küresel çevre felaketlerine sürüklenmediği bir zamana ışık tutar. Destanın söylendiği dönemin önemi kadar söylendiği mekân da son derece önemlidir. Yakutlar çoğu insanın yaşamak adına fazlasıyla soğuk bulduğu Kuzey Sibirya'nın en yukarısında yer alırlar, günümüzde dahi orada yaşayan insan sayısı birçok yere göre daha azdır. Haritada üzerinde kapladığı alan fazla olsa da yaşanılan bölge sınırlıdır. Bu nedenle insanların tercihine bırakıldığında zorlu yaşam koşulları onları bu bölgeden uzak tutar. Sınırlı iletişim, destanın söylendiği dönemde daha da azdır; bu nedenle kültür diğer kültürlerden çok daha az etkilenmiştir. Yakutlar diğer Türk topluluklarının inanışlarının tesirinde kalsa da kültürleri diğer milletlerle az temasından dolayı kendilerine has kalır. *Er Sogotoh* destanı, avcı-toplayıcı dönemde Yakut ekolojisinin insanların düşünce dünyasına sirayetini, doğaya ve doğal unsurlara yüklenen sembolik anlamlarını, doğal unsurların kültürü nasıl şekillendirdiğini, doğayla ilgili değer yargılarını incelemeye olanak tanır.

3. ER SOGOTOH DESTANI VE DESTANDAKİ DOĞAL UNSURLAR

3.1. Er Sogotoh ve Olay Örgüsü

Er Sogotoh, kahramanların mücadelelerini konu edinen Yakut / Saha Türklerinin epik milli destanıdır. Ö. Çobanoğlu, *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği* çalışmasında destanları sınıflandırır. Bu sınıflandırmada *Er Sogotoh*, "yeni destanlar" arasında kabul edilir ve "arkaik destanlar" alt başlığında tasnif edilir (Çobanoğlu, 2007, 49). *Er Sogotoh*'un yeni destanlar arasında kabul edilmesinin sebebi; günümüzde tahlil edilebilir seviyede metnine ve derlemesine ulaşılabilmesidir. Ö. Çobanoğlu (2007, 45), yeni destan özelliğindeki bazı destanların arkaik kabul edilmesinin sebebini de kahramanın, olağanüstü düşmanlarla mücadelelerinde diğer kahramanlık destanlarına kıyasla daha az doğaüstü güç kullanması olarak ifade eder. *Er Sogotoh*'ta bahadırların düşmanlarla olan mücadelesinde sadece yer değiştirirken olağanüstü güç kullandıklarına şahit olunur. Savaş sırasında yalnızca fiziki gücü ve zekâsı onu düşmanından daha güçlü kılar. M. Ergun'un (2013, 417) belirttiğine göre; *Er Sogotoh*'un toplamda on dört ana varyantı bulunur ve bunların olay örgüsü ana hatlarıyla birbirine benzer. Çalışmada V. O. Karatayev'in anlattığı *Er Sogotoh* varyantının olay örgüsü verilmiştir.

Destan ana kara dünya olarak tanımlanan yeryüzünün yaratılması ile başlar. Yer ana iye genişleyip yeryüzünü oluştur, orta dünyanın üzerinde varlığını sürdüren canlı ve cansız unsurların anlatılmasıyla devam eder. Orta dünyanın oluşmasının ardından gökyüzü, gece ve gündüz yaratılır. Gökyüzü cisimleri gökyüzünde yerini aldıktan sonra denizler yaratılır, denizler sıcak ve soğuk olmak üzere birbirinden ayrılır. Ağaçlar, sular, insanlar, kuşlar, dört ayaklı canlılar oluşur. Önce insanlar ardından kanatlı hayvanlar en son dört bacaklı hayvanlar yaratılır. Yaratılış bu süreç ile başlar, yüksek tepecikler dünyanın gerilmesi ile oluşurken orta dünyanın merkezi de alaas adı verilen vadinin göbeğinde meydana gelir. Doğu, batı, güney ve kuzey olarak dört coğrafi yönde şekillenen farklı ormanlar ve hayvanlar oluşur, bu kadar zengin ana dünyaya sahip olunmasının kaynağı Aahsıt Ayıı Hotun olarak görülür. Ova, düzlük, tepe gibi yeryüzü şekillerinde farklı kuş türleri yaşar. İlk ana dünya olarak

adlandırılan orta dünya bir göl ördeğinin sarı yumurtasına benzetilir. Orta dünyadaki ovalar bembeyazdır ve üzerinde hastalık barındırmazlar.

İnsanlar batı tarafındaki ovaları yaşanılacak hale getirir, onlar yaşadıkları yerleri mesken edinip kabileler halinde yaşarlar. Bu ovalardan birinde Sir Sabıya Baay Toyon ile Sabıya Baay Hotun'un şanlanarak servete sahip olarak yaşar. Sir Sabıya Baay Toyon ile Sabıya Baay Hotun her şeye sahip olmasına rağmen çocuklarının olmaz. Bir gün Sabıya Baay Hotun (yaşlı kadının) hamile kalır ve hamilelik süreci başlar. Yaşlı kadının doğum sancısı başlar ve doğum gerçekleşir. Yaşlı kadın doğurmuş olmasına rağmen çocuk ortada yoktur, ay ışığını yakalayıp ona bile sormasına rağmen çocuğun izine rastlanmaz. Bebeğin arandığı zamanlardan birinde gökten bir leylek gelir, leylek aslında üst dünyada yaşayan bir şaman kadındır, doğmuş olan çocuğun adını müjdeleyip onun üst dünyanın insanları tarafından alındığını, onlar tarafından çocuğa eğitim verileceğini söyler. Çocuğun adı, Er Sogotoh'tur. Şaman kadın tekrardan leyleğe dönüşerek uçup gider. Yaşlı aile, oğlunun iyi olduğunu öğrendikten sonra rahatlar.

Bir gece vakti obaya üç başlı büyük öksökü kartalı gelir. Kartalın kendisinin ve kanatlarının büyüklüğünden kaynaklı olarak obaya gelirken fırtına, kar, rüzgâr gibi doğa olayları oluşur. Bu kartal, alt dünyanın abaasılarından biridir, korkutucu fiziksel özelliklere sahiptir. Öksökü, Er Sogotoh'un ailesiyle konuşmaya başlar. O, şekil değiştirmiş Taas Caantar Dara Buuray adında bir abaasıdır. Er Sogotoh'un alt dünyanın kötülerini yenmek üzere üst dünya kişileri tarafından yetiştirildiğini ve bu konuyu konuşmak için Er Sogotoh'un anne babasına geldiğini ifade eder ve onları tehdit eder. Daha sonra yer altı dünyasına geri döner. Er Sogotoh'un yaşlı anne babası abaasının bu dediklerine anlam veremez. Er Sogotoh, orta dünyaya döner, gücü kuvveti melez ağacına benzetilir. Er Sogotoh, anne ve babasına hitap ederek onların alkışını kazanmak ister. Anne ve baba, Er Sogotoh'u çok sever; onun için en özel yatakları, yorganları hazırlar ve onu uyuturlar.

Er Sogotoh uykusundan gürültüyle uyanır, şiddetli boranın sebebi; Taas Caantaar Dara Buuray'ın gelmesidir. Taas Caantaar Dara Buuray Er Sogotoh ile konuşur, kızıyla tanışmasını ve damadı olmasını ister. Abaasının sözlerine karşılık Er Sogotoh'un sinirlenerek yay-ok hazırlığı yapar, çeşitli ağaç ve hayvan adlarını zikrederek oku için dua ederek oku fırlatır.

Er Sogotoh'un alt dünyaya yolculuk yapmak için atını hazırlar ve biner. Er Sogotoh'un babası Sir Sabıya Baay Toyon, avluya çıkıp Er Sogotoh için dua niteliğinde bir şarkı söyler. Er Sogotoh'un atı, Yakut dilinde konuşarak Er Sogotoh'a çeşitli nasihatler verir. Kutsal ateşe gitmeleri ve ondan alkış almaları gerektiğini dile getirir. Er Sogotoh'un kutsal ateşin ruhuna dua eder, atı, hayvanları, soyu, kendisi ve ailesi için dileklerde bulunur. Er Sogotoh ateşin ardından kutsal kayın ağacına varır. Kayın ağacının içinden bir yaşlı kadın ruhu çıkar. Er Sogotoh, ondan iki kez süt emer fakat üçüncüyü emecekken kutsal kayın ağacı onu fırlatır. Er Sogotoh atına binip alt dünyaya doğru gider.

Er Sogotoh, dört mevsim boyunca atıyla yolları aşar. Er Sogotoh, alt dünyanın girişine ulaşır. Alt dünyayı koruyan yedi aslanla karşılaşır, atını çakmaktaşı ardından da oka dönüştürerek aslanları öldürür. Aslanların ölümünün ardından Er Sogotoh, alt dünyaya girer ve alt dünyanın kasvetli görüntüsü ile abaasıları betimlenir. Alt dünyaya ait bir ev görür, bekçi oğlu bir abaası ile karşılaşır, ardından onunla savaşır. Abaası oğlunun bu kavgaya daha fazla dayanamayıp konuşmaya başlar. Taas Caantaar Dara Buuray'ın bekçisi olduğunu ve ruhunun bağışlanmasını diler, senin yavuklunu bağlamıştı onun üzerinden beş yıl geçti diye Er Sogotoh'a bilgi verir.

Er Sogotoh'un bekçi abaası oğlunu öldürür, öldürdükten sonra Taas Caantay Dara Buuray'ın evine girer, orada kızgın yanan sobanın yanında elinde demir tava olan ölüm getiren bir abaası kızı görür. Abaası kadınını yere seren Er Sogotoh'un demir tavanın üzerinden atlayarak Taas Caantay Dara Buuray'ın yanına gelip uyuduğunu görür. Er Sogotoh, abaasıyı uyur gördüğünde iç çatışma yaşar, uyuyan birini öldürmenin etik olmayacağını düşünür. Abaası, Er Sogotoh'tan canını bağışlamasını diler. Abaası, konuşmaya başlar ve Tunalıkaan Kuo'yu alıkoyduğunu beş yıldır onu esir aldığını söyler ama kendisini öldürmemesi için onu alıp ana dünyaya götürebileceğini söyler. Bu şekilde uyuyan savunmasız birini öldürmek Er Sogotoh'un şanına yakışmaz düşüncesiyle abaasıyı öldürmeyip Tunalıkaan Kuo'yu kurtararak atına bindirir ve orta dünyaya doğru yola çıkar.

Er Sogotoh ile Tunalıkaan Kuo'nun ana dünyaya dönmeleri üzerine ziyafet verilip eğlenceler düzenlenir. Er Sogotoh'un o kadar kudretli olduğuna inanılır ki alt dünyadan rüzgâr esse ayağıyla kapatacağına orta dünyadaki tehlikelerden sırtıyla onları koruyacağına üst dünyadan mızrak gibi düşerlerse eldivenle koruyacağına inanılır. Orta dünyada büyük bir eğlence ve huzur ortamı oluşur, Er Sogotoh'un

hakimiyetinde mutlu ve uzun bir yaşam geçirirler. Bu huzurlu süreçte insanlar geçimlerini zıpkınlarla balık avlayarak, avcılıkla uğraşarak, büyükbaş hayvan yetiştirerek sağlar.

Dünyanın tehdit oluşturmayan haline alışan Er Sogotoh, kalkansız ve kendisini korumaya ihtiyaç duymadığı alacakaranlık vaktinde gökten bir yıldırımın düşmesi sonucu ölür. Er Sogotoh'un ölümü ile birlikte halkın yas süreci başlar. Tunalıkaan Kuo, Er Sogotoh'un ölümünün ardından yas konuşması yapar, çok üzgün olduğunu ifade ederek Er Sogotoh'un oğlu Kömüs Kıırıktay Bahadır'ı halka tanıtır, ona bakmalarını dileyerek halka veda eder. Vedasının ardından bahsettiği kızıl bebek bulunur, yıkanıp beslenip temizlenip büyütülür. Bebek, mucizevi bir şekilde büyür. Kömüs Kıırıktay, oyunlar oynarken bir anda ortadan kaybolur; halk, çocuğu arar ama izine rastlamaz.

Bir gün doğada gariplikler baş gösterir, gök boranlanır, kızıl beneklerle kaplanır, fırtına baş gösterir ve bu olaylar yaşanırken kara benekli kızıl gagalı bir turna kuşu uçarak orta dünyaya gelir. Beyaz turna kuşu konuşmaya başlar. O, şaman kadının şekil değiştirmiş halidir, kaybolan Kömüs Kıırıktay'ı getirir. Kömüs Kıırıktay'ın güneş ulusunun koruyucusu olacağını, ateşli Çumulu Denizi'ne batırılıp çıkarıldığında bu testi geçtiğini müjdeler. Şaman kadının gidişinin ardından yaşlı adam ve kadının rahatlayıp çocuğu beklemeleri fakat bir süre sonra hava koşullarının yeniden normalden farklı seyretmesi üzerine dışarı çıkarlar. Karşılarında tasvirden anlaşıldığı üzere kılıçlı ve mızraklı heybetli fakat aynı zamanda korkunç kılıklı bir adam belirir. Bu kişi Kömüs Kıırıktay'dır. Kömüs Kıırıktay, öz annesinin izini sürmek ister ve atıyla yolculuğa çıkar.

Orta dünyayı koruduğuna inanılan kutsal kayın ruhu Aan Alahsın'ından dua almaya gelir. Kömüs'ü iki kez emzirir ve aynı Er Sogotoh gibi üçüncü kez emzireceğinde onu memesinden fırlatır. Kömüs Kıırıktay, atına binerek birçok yerden geçerek alt dünyaya gider. Ayıı ülkesinden abaası ülkesine yaklaşırken Ala Tuygun adlı dağ iyesi ile karşılaşır. Dağ iyesi, Kömüs'ün alt dünyaya geçebilmesi için hediye ister. Bunun üzerine Kömüs Kıırıktay aynı babası gibi atı çakmak taşına çevirir kendisini de kuyruğunda ak çizgili boynunda ak sakallı al doğana dönüştürür ve gök denizin üzerinden uçarak geçer. İneceği yerde yedi aslanla karşılaşır. Kendi formunda oradan geçemeyeceğini düşünen Kömüs, yeniden şekil değiştirip üç köşeli çelik ok olarak aslanları öldürür. Kömüs ayin yapan şaman kadınları geçerek yedi hileli engeli aşar.

Taas Caantaar Dara Buuray'ın dünyasına girer. Alt dünyaya girdiği zaman eli kızgın tavalı abaası kızını görür ve onu geçer. İlerlediğinde ise demir halatla bağlanmış olan annesi Tunalıkaan Kuo'yu görür.

Kömüs Kıırıktay, duvar boyunca uzanıp uyuyan Taas Caantaar Dara Buuray'ı görür, ona hitaben konuşmaya başlar, ona kendini Er Sogotoh'un oğlu olarak tanıtarak ölümünün kendi elinden olacağını söyler. Taas Caantaar'ın bu sözlerle yerinden fırlayarak tek gözüyle Kömüs'e bakarak cevap vermesi. Taas Caantaar, Kömüs'e Tunalıkaan Kuo'dan olan oğlu olduğunu Er Sogotoh'tan önce onu kendi karısı yaptığını ve kendisinin oğlu olduğunu söyleyip Kömüs'ü kandırmaya çalışır. Kömüs, abaasının dediği sözlere inanmaz ve bunun üzerine kavgaya tutuşurlar. Taas Caantaar, iki dünyanın en güçlülerinin ikisi olduğunu ifade eder, onu yüksek tepedeki taş kayaların olduğu taş alanına davet eder, ateş topuna dönüşerek kuzeye doğru gider. Kömüs Kıırıktay, bu sözle beraber yuvarlanıp ak dumana dönüşür ve kavga meydanına gider.

Şiddetli yeni bir kavgaya tutuşurlar, bu kavgalarının üç ay sürer, doksanıncı günün sonunda demir hançeri çıkarıp abaasının ölümcül yeri olan ensesine saplar. Kömüs, abaasıyı yere serer. Kömüs'ün tam onu öldürecek son vuruşu yapacağı sırada Tunalıkaan Kuo gelip Kömüs'ü durdurur. Bundan cesaret alan abaası beddua eder ve öldüğünde bir şekilde onlara karayel olarak musallat olacağını ifade eder. Abaası son sözünü söyledikten sonra yere düşerek ölür. Kömüs Kıırıktay, annesini de alarak orta dünyaya geri gelir. Annesini Er Sogotoh'un ocağına getirir, babasının çardağına varır. Burada dirilik suyunun içine Er Sogotoh'un budunu parçalayarak koyar. Er Sogotoh, eskisinden çok daha sağlıklı bir şekilde dirilip eski haline döner. Kömüs, Er Sogotoh'un Taas Caantaar Dara Buuray'ın tuzağına düşerek ölmesine ve annesini o abaasının ellerine düşürmesi nedeniyle sitem edercesine konuşmasının ardından oranın iyesi olmasını ister. Kendisinin uzun bir yolcuğa çıkacağını ifade eder.

Kömüs Kıırıktay ve Er Sogotoh evlerine döner, uzak – yakın akrabaları çağırıp ziyafet tertip ederler. Ziyafet bittikten sonra Kömüs, atını eyerleyerek geniş göğün alt kenarına gitmeye başlar yeniden alt dünyaya varır. Buor Kudustay, dokuz yıldır Kömüs Kıırıktay'ı beklediğini ifade eder, kendisinin o güne kadar kimsenin karşı koyamadığı bir abaası olduğunu söyler. Kömüs, Buor'un laflarının üzerine tartışmaya girmez fakat Buor, çirkin fiziksel hareketlerde bulunur ve Kömüs bunun üzerine sinirlenir, kavgaya tutuşurlar. Buor Kudustay, iki ayın sonunda Kömüs'le

birbirine denk olduklarını kabullenir. Eğer bir gün onu öldürecek olursa ağabeyi Uot Urbalcın ile dövüşe tutuşmasını onun Kömüs'ü yeneceğini söyler. Kömüs ve Buor Kudustay'ın kavgasının üçüncü ayında Buor, artık güçten düşmeye başlar; onun bu güçsüzlüğünün üzerine Kömüs, Buor'u ikiye bölmek suretiyle öldürür.

Kömüs'ün Buor'u öldürmesi üzerine orta dünyaya doğru yola çıkar fakat oraya dönecekken üç atlı ayıı bahadırının Kömüs'ün önüne gelir. Büyük olan bahadır, Kömüs'ü sevinçle karşılar. Büyük bahadır Uot Duguy Ayıı, konuşmaya başlar, kendisini Kömüs'e tanıtır. Kömüs Kıırıktay'ın evlenebileceği kadın olan yedi tutam saç örgülü Temelikeen Kuo'dan bahseder. Neslini devam ettirmesi için teşvik eder. Sözünü bitirip diğer ayıılarla beraber gürültüyle göğe çıkar. Kömüs Kıırıktay, ayııların söylediği kadını bulmak üzere yola koyulur.

Kömüs Kıırıktay, ulu dünyaya vardıktan sonra Arhaannal Toyon ihtiyar ve Ayıına Hotun Kocakarı'nın evine varır. Kömüs, atını bağlar ve içeri girer, evde otururken Ayıına Hotun gelir. Ayıına Hotun, konuşmaya başlar, Kömüs Kıırıktay'a neden geldiğini sorar. Kömüs Kıırıktay, kızlarını istemeye geldiğini söyler. Akrabaların çağırıldığı, eğlenildiği, ziyafet verilen bir düğün tertip edilir. Kömüs Kıırıktay, eşi ile birlikte orta dünyada babası Er Sogotoh'un evine gelir ve orada hep birlikte yaşarlar.

Er Sogotoh ve Kömüs Kıırıktay, kabilelerinde üne kavuşurlar; üst dünyada, alt dünyada ve orta dünyada adlarından korkulur. Er Sogotoh ve Kömüs Kıırıktay'ın hakimiyeti altında olan kabile, zaman içinde bol bereketli bir biçimde büyüyüp zenginleşir, bu zenginleşme bahadırların üzerinde bir rehavet oluşturur. Refah, sefa ve huzur içinde geçirilen uzun bir sürenin ardından bir gün çok kötü ve korkutucu hava olayları yaşanır, Tunalıkaan Kuo bu korkunç gökyüzü hareketlerinin ardından yatağından kaçırılır. Er Sogotoh, obasının ve evinin dağıldığını görür, halkı onu şikayetlere boğar ve halk, Tunalıkaan Kuo'nun bilinmez bir güç tarafından kaçırıldığına inanır. Er Sogotoh'un bu zamana kadar yüceltilen gücü ve kuvveti sorgulanmaya başlanır. Er Sogotoh eşinin kaçırılması karşısında çok öfkelenir, atının eyerini hazırlar ve alt dünyaya yola çıkar.

Er Sogotoh alt dünyaya inerken abaasılar ve cinlerle karşılaşır, devam eden yolculuğunda bu ürkütücü varlıkların devamını beklerken bir ayıı dünyası ile karşılaşır. Bir ayıı dünyasının da alt dünyada var olduğuna kanaat getiren Er Sogotoh, dalgalı yeleli yılkıların var oldukları yerin burası olduğuna inanır, yedi ayıı

kadınıyla karşılaşır ve bu kadınlar Er Sogotoh'un atını ondan alarak götürür. Kadınlardan biri Er Sogotoh ile konuşmaya konuşmaya başlar, Er Sogotoh'a hitap etmesinin ardından kendisinin orta dünyaya ait bir kadın olduğunu ve onları abaası dünyasının hâkimi Uot Urbalcın bahadırın alt dünyaya getirdiğini ve tutsak ettiğini söyler, Er Sogotoh'u Tunalıkaan Kuo'nun tutsak tutulduğu yere götürür. Er Sogotoh'tan Tunalıkaan Kuo'yu avutmasını ister.

Er Sogotoh, ayıı dünyasını orta dünyadan daha güzel bulur. Eşinin bulunduğu yere gelir ve onunla hasret giderip abaası dünyasında birlikte olurlar ve geceyi birlikte geçirirler. Er Sogotoh, sabah uyandığında bedeninin yarısını hareket ettiremediğini ve yalnızca kemiğinin kaldığını etinin ise yendiğini görür. Yanında eşi Tunalıkaan Kuo da yoktur, yukarı baktığında ise bir ağaçkakanın durduğunu görür.

Ağaçkakan konuşmaya başlar, kendini tanıtır. O, Uot Çolboodoy adında abaası şaman kadındır. Önceki gün Er Sogotoh'un birlikte olduğu kişi Uot Çolboodoy'dur ve Er Sogotoh'tan hamile kalır. Eğer yaralanan yerinden şifalı kısmı bulur ve vücuduna sürerse eskisi gibi sağlıklı olacağını ifade eder. Er Sogotoh bu durum karşısında fazlasıyla öfkelenir fakat yarısı olmadığı için bir şey yapamaz. Er Sogotoh, kalça etini yararak dirilik suyunu yarım olan bedenine sürüp iyileşerek abaası şaman kadına saldırır. Er Sogotoh, tam saldırıya geçtiği anda Uot Çolboodoy konuşmaya başlar; Er Sogotoh onu anlamaya çalışarak dinler. Uot Çolboodoy, Er Sogotoh'a hamile bir kadına saldırmasının doğru olmadığını söyler; onu, çevresindeki herkesin böyle bir durum karşısında ayıplayacağını, iyi adının kirleneceğini ifade eder. Bunun ardından Tunalıkaan Kuo'yu kaçıran kişinin ağabeyi Uot Urbalcın olduğunu söyleyerek onunla kavga edebileceğini söyler.

Er Sogotoh, içinden şaman kadına hak verir, ona şiddet uygulamanın ünlü iyi adını kirleteceğine inanır. Oradan ayrılan Er Sogotoh, abaası Uot Urbalcın'ın olduğu yeri bulur, onu uyuyorken yakalayan Er Sogotoh, abaasıyı uyandırır. Abaası, Uot Urbalcın'ın görmemesine rağmen ona vuranı ararken konuşmaya başlar. Konuşmaya başlayan Uot Urbalcın, ulu kafasına vuranın kim olduğunu sorar. Gözünün tam görmemesine rağmen kalbinin doğru tahmin edeceğini ifade edip gelenin Er Sogotoh olduğunu bilir. Gelenin Er Sogotoh olduğunu tahmin etmesi üzerine ona eşi Tunalıkaan Kuo'dan bahseder. Uzun zamandır burada olduğunu ve Tunalıkaan Kuo'nun kendisine ait olduğunu ifade eder. Uot Urbalcın, Er Sogotoh'u ülkesine dönmesi konusunda uyaran bir konuşma yapar. Uot Urbalcın, konuşmasının ardından

gözü görmediği için şaşkın şaşkın etrafa bakar, Er Sogotoh ona saldırır ve kavgaları başlar.

Alt dünyanın sekiz kabilesi, kaos yaratan bu kavgayı üst dünyanın üç kabilesine şikâyet eder ve bunun üzerine üst dünyadan beyaz turnaya dönüşmüş bir kadın şaman gelir. Beyaz turna kuşu, şarkı söylemeye başlar, bu dünyadan gitmelerini isteyerek mavi denizin altındaki kayada dövüşe devam etmelerini söyler. Eğer bu önerisini kabul etmezlerse üst dünyadan bahadırların gelip onları alt dünyaya indireceğine dair tehdit eder ve geldiği yere geri döner. Hem abaası hem de Er Sogotoh, kavga ettikleri alandan ayrılmak için şekil değiştirirler, abaası ve Er Sogotoh, şaman kadının dediği yerde yeniden karşılaşırlar. Abaası ve Er Sogotoh, geldikleri yerde üç ay kadar daha savaşırlar ama birbirlerini yenemezler.

İki karakterin bitmeyen savaşlarının olduğu yere bir öksökü kartalı gelir. Bu kartal, kayanın üzerine oturarak konuşmaya başlar. Öksökü kartalı Uot Çolboodoy'dur, konuşmasında ağabeyi Uot Urbalcın'a Er Sogotoh'un eşi olduğunu ve onu da eşi Tunalıkaan Kuo'yu da serbest bırakmasını yoksa kendisini (ağabeyini) midesine indireceğini ifade eder. Kimse Uot Çolboodoy'u dinlemez ve savaşmaya devam ederler. Devam eden savaşın ardından Uot Çumulu denizinin olduğu yere gitmeye karar veren abaası ve Er Sogotoh, şekil değiştirerek oraya giderler.

Uot Urbalcın, Er Sogotoh'u ittirir ve onun Uot Çumulu denizine düşecekken belirsiz bir aman kadınının tefiyle onu yakalar ve yerine geri koyar. Er Sogotoh, Uot Urbalcın'ın yakasından tutarak onu aşağı ittirir, Uot Urbalcın düşerken şaman kadın tefiyle onu da yakalayıp yerine geri koyar. Er Sogotoh, yeniden Uot Urbalcın'ı iter, şaman kadın tefiyle onu tutmaya çalışırken tef yırtılır ve Uot Urbalcın, Uot Çumulu denizine düşerek yanar. Şaman kadının Uot Çolboodoy olduğu anlaşılır, ağabeyinin ölümü üzerine yasını tutarak Er Sogotoh'a veda eder.

Er Sogotoh alt dünyaya giderek Tunalıkaan Kuo'yu kurtarır ve orta dünyaya geri dönerler. Orta dünyaya vardıklarında evlerinin yıkılıp döküldüğünü, yağmalandığını görürler Yedi tutam saç örgülü Temelikeen Kuo'nun kaçırıldığını fark ederler.

Hizmetlilerden biri olan Simehsin Emeehsin ağlayarak Er Sogotoh'un yanına gelir. Temelikeen Kuo'nun abaası Töböt Tuuray tarafından kaçırıldığını söyleyerek Er Sogotoh'tan yardım diler. Er Sogotoh, alt dünyada zalim bahadırların yaşadığı sürece soylarını devam ettirmenin mümkün olmadığı kanaatine varır. Alt dünyadaki

gaddarların hepsini yok etmeyi düşünür bu sırada şiddetli fırtına esmeye başlar. Ocağını dağıtmaya kimin geldiğini anlamaya çalışan Er Sogotoh'un kılıcını çeker. Gökten gelen kara kuzgunlar Er Sogotoh'a haber getirir. Kömüs'ün Töböt Tuuray bahadır ile mücadelelerinde gücünün gittikçe azaldığını dile getirip kuzeye uçarlar.

Er Sogotoh, kuzgunların dediklerinin ardından alt dünyaya gitmek için atını hazırladığı sırada gökyüzünde şiddetli bir hava değişimi gerçekleşir. Er Sogotoh, gelen şeyin ne olduğunu anlamaya çalışır, büyük atlı bir kişi avluya girer. Gelen kişi Er Sogotoh'un kötü şaman kadın Uot Çolboodoy'dan olan oğlu Harıacılaan Bergen'dir. Kendini tanıtır, babasından nasihat ve iyi dua almak istediğini belirterek orta dünyaya bu nedenle geldiğini ifade eder. Er Sogotoh, çok kısa bir süre içinde bu kadar büyümüş oğlunu görünce çok şaşırır ve oğlunu selamlamak için elini uzatır. Er Sogotoh, konuşmaya başlar, Töböt Tuuray'ın Temelikeen Kuo'yu kaçırdığını, evlerini dağıttığını söyler ve Harıacılaan Bergen'den bu konuda yardım talep eder. Daha önce kavga etmemiş olan Harıacılaan Bergen, Er Sogotoh'un söylediklerini duyduktan sonra atıyla yol alarak alt dünyaya girer.

Harıacılaan Bergen, alt dünyaya indiğinde iki bahadırın yedi aslanın duramadığı taş alanda ölümüne dövüştüklerini görür. Harıacılaan Bergen, savaşan Kömüs Kıırıktay ve Töböt Tuuray'ın yanlarına atıyla gelir. Atından inmeden Töböt Tuuray'ı yakasından tutup Uot Çumulu denizine atar. Uot Çumulu iyesi, Töböt Tuuray'ı yakalayıp yutar, iye konuşmaya başlar. Töböt Tuuray'ı farkında olmadan yuttuğu için acı çeker, onu kendisine attığı için isyan eder. Harıacılaan Bergen'le konuşan Uot Çumulu iyesinin ona, orta dünyayla birlik olup ana soyunu ezip geçtiğini ve doğacak çocuğuna rahat vermeyeceğini söyler.

Harıacılaan Bergen, Uot Çumulu'nun dediklerini önemsemeden Temelikeen Kuo'yu babalarının olduğu orta dünyaya getirir. Üç bahadırın varlığıyla orta dünya halkı, barış ve refaha ulaşacaklarına inanır ve onları saygı ile karşılarlar. Üç bahadır, orta dünyadaki akrabalarını ve soydaşlarını koruyarak uzun zaman birlikte huzur ve barış içinde yaşarlar.

Mutlu mesut yaşarken bir gün Harıacılaan Bergen'in bir anda huzursuz şekilde etrafta dolaşır. Bu şekilde huzursuzca dolaşırken doğu göğünde olağanüstü hava olayları gerçekleşir ve üç turna gelip konuşmaya başlar. Beyaz turnalar, Harıacılaan Bergen'i üst dünyaya çağırır, oraya gidip kendisi için seçilen eşiyle ilgili Tanrı'yla

konuşmasını isterler. Harıacılaan Bergen, turnaların dediklerini düşünür. Üst dünyaya gidip kendisinin abaası mı yoksa ayıı mı olduğunu öğrenme fırsatı yakalayacağına inanır, al doğana dönüşüp üst dünyaya uçar.

Üst dünyaya uçan Harıacılaan Bergen, Ürüng Ayıı Toyon adlı baş Tanrı'nın yanına gelir. Ürüng Ayıı Toyon, Harıacılaan Bergen'in anne ve babasının kim olduğunu ona söyler. Konuşmaya devam eden Ürüng Ayıı Toyon'un Harıacılaan Bergen'in adını "ayıı insanı" olarak yazar, Kııs Sarıadıman Kuo adlı kişiyi kendisiyle evlendirmek için seçtiğini söyler. Harıacılaan Bergen istediği kişiliği (abaası veya ayıı) kendisinin seçebileceğini öğrenince çok mesut olur ve orta dünyaya geri döner. Oba ve bahadırlar "ayıı" olmayı tercih eden Harıacılaan Bergen için çok sevinirler. Harıacılaan Bergen, öncelikle kayın ağacı iyesinden alkış ve öğütler; ardından atının dile gelmesiyle atından tavsiyeler alır. Eşi olacak Kııs Sarıadıman Kuo'nun alt dünya abaasılarından biri tarafından kaçırıldığını öğrenir.

Kııs Sarıadıman Kuo'yu kaçıran abaası, üst dünyanın ulu bahadırlarından birini yenmiş ünlü bir abaasıdır. Bu abaasının kalbi bedeninde yer almaz bu sebeple ölümsüzdür. Harıacılaan Bergen alt dünyaya doğru yola çıkar. Bu yol esansında geçit iyesi Ala Tuygun'la karşılaşır ve ondan alkış almak için bir hediye sunar. Yoluna devam eden Harıacılaan Bergen, alt dünyaya vardığında oradan hiç hoşlanmaz. Öncelikle bir abaası kızıyla karşılaşan Harıacılaan Bergen, onun kendisiyle evlenmek istediğini öğrenir. Abaası kızının evine girip oturan Harıacılaan Bergen, ona Kııs Sarıadıman Kuo'yu kaçıran kişi olan Taas Kudustay Bahadır'ın yerini sorar. Abaası kızı, ona abaasının yerini söylemez. Harıacılaan Bergen bunun üzerine çok sinirlenip onu darp eder, bunun üzerine bağışlanmak isteyen abaası kızı, Harıacılaan Bergen'e abaasının yerini söyler. Harıacılaan Bergen, buna rağmen abaası kızını öldürür ve abaasının yaşadığı yere doğru yola çıkar.

Bir yalçın kayanın dibine gelen Harıacılaan, abaasının burada yaşadığına kanaat getirir. Girişi bulmaya çalışan Harıacılaan Bergen'in önüne bir öksökü kartalı gelir. Bu kartal, annesi Uot Çolboodoy'dur. Onunla konuşmaya başlar, kendini takdim eder ve abaasının Kııs Sarıadıman Kuo'yu demir iple bağlayıp denizin yüksek kıyısında yaşadıklarını belirtir. Orasının gizli bir yer olduğunu ve abaasının ölümsüz olması sebebiyle onu yenemeyeceğini ifade eder. Kalbini bir kayada, kayanın dibinde sakladığına dair duyumlar aldığını bulursa haber getireceğini oğluna açıklar. Harıacılaan Bergen, annesinin dediklerine inanmaz ve abaasının bulunduğu yere

gider. Al doğana dönüşerek bir kayanın bulunduğu yere gelir, abaasının evinin bulunduğu yeri fark edince kayadan geçebilmek için üç köşeli mızrak halini alır. Düştüğü yerde yılana ve ejderhaya benzer bir varlık onu alarak yuvasına götürür. Yarıktan geçip yuvasına dönen bu yaratık, mızrağın üst dünya tanrılarından gelen bir ödül olarak görür. Bu mızrağı Kııs Sarıadıman Kuo'ya bir hediye olarak götürmeye karar verir.

Mızrağı, Kııs Sarıadıman Kuo'ya götürür. Düşmanlarının ciğerini delmek için bir ödül olarak tanrılardan bir hediye aldığını söyler. Kııs Sarıadıman Kuo'nun önüne mızrağı koyar, Kııs Sarıadıman Kuo mızrağı götürmemesini ona bakmanın güzel olduğunu söyler. Abaası mızrağı onun yanında bırakarak evden çıkar. Abaası gider gitmez, Harıacılaan Bergen kendi formuna geri dönerek Kııs Sarıadıman Kuo ile konuşmaya başlar. Kııs Sarıadıman Kuo'ya onunla evleneceğini, tanrıların böyle istediğini söyler. Taas Kudustay Bahadır'ın sakladığı kalbinin yerini bilip bilmediğini sorar. Kııs Sarıadıman Kuo ise böyle bir şeyi daha önce hiç duymadığını söyler.

Yılan geri geldiğinde mızrağa formuna geri döner. Mızrağı koklayan abaası, kokuyu ilginç bulur ve onun bir bahadır olduğunu anlar. Kendi formuna dönüşmesini ister. Harıacılaan Bergen bu cümlelerin ardından gerçek formuna bürünür. Birbirine saldırırlar ve mücadeleleri başlar. Çok uzun süren mücadelenin ardından birbirini yenemezler. Bahadır, abaasının kafasını kesip atmasına rağmen abaası kafasını yerine koyarak yeniden savaşmaya devam eder. Harıacılaan Bergen bunun üzerine abaasıya savaşlarına bir ara vermeleri gerektiğini üç yıl sonra yeniden karşılaşmalarını söyler. Birbiriyle anlaşma sağlarlar.

Harıacılaan Bergen, Uot Çolboodoy'un yanına gider. Ona abaasının kalbini nereden bulacağını sorar. Uot Çolboodoy ise bir kayanın dibinde sihirli bir şekilde kalbin gömülü olduğunu söyler. Tam konumunu kimsenin bilmediğini dualarla yerini sorarak bulmaya çalışması gerektiğini ifade eder. Ayıı şaman kadınlardan biri dualarını duyup yardım edeceğini, akrabalarını bulup sormasını söyler. Harıacılaan Bergen tatmin edici bir cevap almadığı için annesine öfkelenir ve atıyla ayıı dünyasına doğru yola çıkar.

Orta dünyaya geri gelen Harıacılaan Bergen, ağaç iyesi Alahsın Hotun'dan alkış alarak ona Taas Kudustay Bahadır'ın kalbinin yerini bilip bilmediğini sorar, ondan

nasihat almak ister. Ayıı Alahsın Hotun sadece kendi dünyasını bildiğini, başka hiçbir sihirli kehanete vâkıf olmadığını ifade eder. Sihirli diyarlara yol almasını ve orada Uot Kudustay adlı kadın şamanı bulmasını nasihat eder.

Harıacılaan Bergen atını çakmaktaşına kendini ise bir al doğana dönüştürerek sihirli diyara doğru yola çıkar. Bir yarıkta abaası kızıyla karşılaşır, daha sonra ise tuhaf bir yılan formundaki Uot Kudustay çıkar. Uot Kudustay, onu oradan kovmaya çalışır. Harıacılaan bunun üzerine Taas Kudustay Bahadır'ın kalbinin yerini söylemesi için onu tehdit eder, kuyruğuyla onu boğmaya çalışınca Uot Kudustay'ı parçalayan bahadır, Uot Kudustay'ın kalbiyle karaciğerini Uot Kudulu iyesine yem eder.

Uot Kudulu iyesi Oydom Suorun, uzun zamandır ona kimsenin yiyecek atmadığını söyleyerek ona iyi dileklerini sunar. Ağzından yılan çıkartacağını ve o yılanın Taas Kudustay'ın kalbinin bulunduğu kayadan kalbi bulacağını ifade ederek bulunan kalbi Harıacılaan Bergen'den ağzına atmasını ister. Ardından ağzından bir yılan çıkarır. Harıacılaan Bergen onu atına bağlar. Oydom Suorun, ona Taas Kudustay'ın evini gösterir.

Harıacılaan Bergen, üç yıl dolmadan Taas Kudustay'ın evine gelir. Birbirlerine saldırmaya başlayan ikili, mücadeleye başlar. Harıacılaan Bergen bu zorlu mücadelenin ardından Taas Kudustay'ı öldürerek Oydom Suorun'un ağzına onu atar. Kııs Sarıadıman Kuo'yu kurtararak orta dünyaya dönerler. Şenlikler eşliğinde karşılanır ve ziyafetler düzenlenir. Üç bahadır, hep birlikte orta dünyayı barış ve huzur içinde yönetmeye devam ederler. İdeal dünyaya kavuşulur. Dünyalar ve Toprak Anlayışı

3.2. Dünyalar ve Toprak Anlayışı

3.2.1. Evrenin Yaratılışı

Evrenin kim tarafından ve nasıl yaratıldığı sorusu asırlardır insanları meşgul etmiş ve insanlar bu gizemli soruya yanıt bulmak için araştırmalar yapmış, çeşitli fikirler üretmiş, birçok teori ortaya atmışlardır. Anlatılara da taşınan konu geleneksel düşünce sisteminin hâkim olduğu dönemlerden itibaren pek çok eserde yer bulmuştur. Evrenin yaratışı hakkındaki düşüncelerin ilk izleri, insanlığın en eski anlatıları olan mitlerde sürülebilir. İnsanoğlunun "neden", "nasıl", "niçin", "kim" gibi temel sorularına yanıt vermeye çalışan mitler, Mircea Eliade'nin (2002, 14-15)

tanımıyla en eski zamanı, başlangıca ait olayları anlatan kutsal öykülerdir ve bu öykülerde tüm kozmosun ya da onun bir parçasının nasıl yaratıldığı, hayata nasıl dahil edildiği anlatılır. Evrenin, dünyanın yaratılışını yani ilk başlangıcı anlatan mitlere kozmogoni mitleri denir. "Evren doğum" olarak da tanımlanan "kozmogoni", Yunanca "kozmos" ve "goneia" kelimelerinin birleşmesi ile oluşmuştur (Taş, 2002, 10).

Genel olarak dünya mitolojilerinde de Türk mitolojisinde de kozmogoni mitleri bir "hiçlik", "yokluk" yani "belirsizlik" ile başlar. Hiçbir şeyin olmadığı bu belirsizlik durumu mitolojilerde "kaos" olarak adlandırılır. Kaos, mekânın ve zamanın aynı anda ortaya çıkmasıyla sona erer ve mitolojik zaman devreye girer, yaratılış anı kutsal bir zaman olarak gerçekleşir (Bayat, 2002, 73). Evrenin oluştuğu ve bir düzenin kurulduğu zaman dilimine "kozmos" adı verilir. Evrenin oluşum süreci de kaostan kozmosa bir geçiştir. Kozmos, yokluk ve belirsizliğin varlığa, evrene dönüşmeye başlamasının adıdır. Kozmosun yaratımı, Tanrı tarafından gerçekleştirilir. Tanrı, ilk yaratım eylemini başlatarak, şekil verip düzene koyarak kaosu sona erdirir. Tanrı, evrenden önce de sonra da var olandır (Taş, 2002, 13).

Yaratılış mitlerinde kozmosun doğumu ile birlikte su, toprak, hava, ateş gibi doğal unsurlar kendini gösterir. Bu unsurlar kaos sürecinde birbirinden ayrı ve bağımsız değildir. Kozmosa geçiş sürecinde birbirlerinden ayrılırlar. İsmail Taş (2002), kozmogonik eylemin sadece evreni ilk yaratma ile bitmediğini bunun bir hiyerarşi ile gerçekleştiğini ifade ederek şöyle bir sıralama yapar: "Kaos, gök ve yer kozmik dayanaklar, dağ, ağaç, tepe, göksel varlıklar, güneş, ay ve yıldızlar, zaman ve mekân, bitkiler, hayvanlar, insanlar, ev ve ev eşyaları vs." (s.15). Gök ve yer, zamanla birbirinden ayrılır ve kutsal kabul edilen dağ, ağaç, güneş, ay ve yıldızlar da birlikte anılmaya başlar. Kültürlerin hemen hepsinde bu unsurlar son derece önemlidir. Geleneksel düşüncenin özellikle her şeyin bir ruhu olduğuna inanılan animistik dünya görüşünün hâkim olduğu dönemlerde evrenin yaratılışından itibaren varlığını sürdürdüğüne inandıkları kutsal ruhlar da bu önemli unsurların içinde yer alır.

Dünyanın yaratılışı ile ilgili mitler ve inanışlar incelendiğinde genellikle dünyanın altı günde yaratıldığı görülür. Altı gün kolektif bir yaratım süreci olarak karşımıza çıkar. Altıncı günün sonunda yaratılışı gerçekleştiren Tanrı dinlenmeye geçer. Altay yaratılış mitinde yaratım yedi gün sürer. İlk gün aydınlık, ikinci gün gök yaratılır. Üçüncü gün su birikintileri ve yer ayrılır. Toprakta bitkiler yetişmeye başlar.

Dördüncü gün gökyüzündeki unsurlar; gezegenler, ay, güneş ve yıldızlar, beşinci gün ise kuşlar ve balıklar yaratılır. Altıncı gün topraktan insanlar ve bazı hayvanlar yaratılır. Yaratım bu altı günde tamamlanır ve yedinci gün Tanrı dinlenmeye geçer (Ögel, 1995, 435).

Wilhelm Radloff (1893/2008, 18-19) tarafından aktarılan bir yaratılış mitine göre yaratım şu şekilde gerçekleşir: Her şeyden evvel su vardır. Gök, güneş ve ay henüz var olmamıştır. Tanrı Kayra Kan, "Kiji" (Kişi) adını verdiği kendisine benzer bir varlık yaratır. Kiji gökte Kayra Kan ile süzülmekten sıkılınca ondan daha yükseğe çıkmak ister fakat bu gafleti nedeniyle uçma yeteneğini kaybeder. Bunun üzerine hızla suya düşer ve boğulma noktasına gelir, Kayra Kan'dan yardım diler. Kayra Kan onun sudan bir yıldızla çıkmasını sağlar. Artık yüzemeyen Kiji için Tanrı yeryüzünü yaratmaya karar verir. Kiji'den yaratmak istediği yeryüzü için suyun dibinden toprak getirmesini ister ve bu toprağı suya serperek yeryüzünü yaratır. Kiji, sudan çıkardığı toprağın hepsini Kayra Kan'a vermeyerek bir kısmını ağzında saklar. Bir süre sonra ağzında tuttuğu toprak şişer ve nefes alamaz hale gelir. Kayra Kan, ağzındaki toprağı tükürmesini emreder ve Kiji kurtulur. Bu topraktan ise bataklık, tepecik, dağlar oluşur. Kayra Kan, yarattığı bu kötü kişiye Erlik adını verir ve onu kendi diyarından kovarak onun yerine dokuz dallı ağaç ve bu ağacın her dalından bir kişi olmak üzere dokuz kişi yaratır.

Göktürk Yazıtlarında önce göğün daha sonra ise yerin yaratıldığı ifade edilir. Altay ve Kırgız destanlarında da bu sıralama kendisini gösterir önce gök sonra ise yer yaratılmıştır (Ögel, 1995, 145). Yer ve gök en başta birbirine bağlıdır, daha sonra ikisi birbirinden uzaklaşarak ayrılır (Taş, 2002, 78). Bazı Türk halklarının anlatılarından çıkarıldığına göre dünya ilk yaratıldığında gökyüzü yere daha yakındır fakat insan kötülük yaptıkça ve değer bilmedikçe Tanrı onlara sinirlenip gökyüzü ile yeri birbirinden uzaklaştırmıştır (Beydili, 2004, 220). Evrenin ana bölgesinin yer olduğuna, göğün ise efendi-ruh olduğuna inanılır. Yakutlar, toprağın otların büyümesine ve doğumlara vesile olduğunu düşünürler (Roux, 1981/2000, 193). Verimliliği, doğurganlığı ve bereketi simgeleyen toprak kültürlerde dişil olarak kabul edilir. Gök ise eril bir kimlik kazanır.

Dünya, kavram olmanın dışında bir gezegen olarak algılanırken şekli üzerinde farklı düşünceler oluşur. Geleneksel düşüncede özellikle kubbeli bir tepsi tasavvuruyla zihinlerde yer edinen Dünya'nın yuvarlak olduğu görüşü hemen hemen her toplumda

ortaktır. Gök, bir "tepe" gibi görülür. Yakut Türkleri, Dünya'yı tahayyül ederken ayrılığa düşer. Halkın bir bölümü Dünya'nın yuvarlak olduğunu savunurken bir kısım da dört köşeli olduğunu iddia eder (Ögel, 1995, 243). Yakut Türkçesinde "turung doydu", "törüt doydu" ifadeleri Dünya için kullanılan kelimelerdir. "Doydu" kelimesi Çinceden alınmıştır. "Başkent" anlamına gelen "tai-tu" kelimesi Yakut Türkçesine "doydu" olarak geçmiştir. "Turung", "durmak" kelimesini karşılar. "Durduğumuz dünya" anlamına gelir. "Törüt" kelimesinin anlamı ise "türemek"tir. "Türediğimiz dünya" anlamında kullanılır ve genelde Yakutların kendi toprakları için kullandığı hitap budur (Ögel, 1995, 245).

Yakutlarda "üçlü evren tasavvuru" görülür. Bu evren tasarımı, üstten alta uzanan dikey olarak üçlü bir yapıyı simgeler: üst dünya, orta dünya ve alt dünya(bk. Tablo 4-3). Merkezde insanın yer aldığı orta dünya bulunur. Gök ve yeraltı arasında kalır (Taş, 2002, 148).

Tablo 3-3 Üçlü Evren Tasavvuru

ÜST DÜNYA
ORTA DÜNYA
ALT DÜNYA

Yakutların geleneksel dönemde Şamanizm inancının ön planda olması evren tasavvurunda etkili olmuştur. Şamanistler evreni gök, yer ve yeraltı olarak üçe ayırır. Altaylar bu üç dünyayı yukarı, orta ve aşağı şeklinde ifade eder. Soyotlar ise üç büyük kurs halinde meydana geldiğine inanır (Radloff, 1983/2008, 149). Yakutlar, doğaya bağlı bir yaşam sürdürdükleri, onunla beslendikleri ve geçimlerini avcılık – toplayıcılıkla sağladıkları için tabiatla zorunlu bir etkileşim halindedir. Bu nedenle yaşadıkları yer olan orta dünya ve diğer iki dünyayla ilgili çeşitli düşüncelere sahiplerdir. Örneğin; Yakutlar için üç dünya tasavvurunda yer altı ile gök birbirine bağlanmış haldedir (Ögel, 1995, 263). Arkaik insan için yer altı "ölüm"ü temsil eder. Ölüm ve yer altı arasında kurulan bağ, Yakutların düşüncelerine de sirayet eder. Bu nedenle yer altı "ölümün kasvetli dünyası"nı sembolize eder. "Alt dünya" adını verdikleri yer altı "kötü" olarak tanımlanan her şeydir. "Üst dünya" ise tanrı katıdır. Her şeyin iyi ve güzel olduğu mekandır. Orta dünya, alt ve üst dünyanın ortasında yer alan, sıradan insanların, hayvanların yaşadığı mekandır, yaşamlar doğayla uyum içindedir. Her türlü canlı, birbirine bağlı ve etkileşim halinde yaşar. İnsanların doğa ile uyumlu yaşantısı, orta dünyadaki düzeni ve barışı devam ve muhafaza ettirir.

Er Sogotoh destanının bazı varyantlarında dünyanın yaratılışı sayfalarca anlatılır. Karatayev'in yaptığı aktarım bunun en canlı örneğidir, yaratılış günleri detaylı şekilde tasvir edilir: "İlk ana yerimi, / İlk başta, yaratılış gününde, / Sekiz çevreli kıyılı, / Hoşnutsuz huzursuz, / Süslü bezekli, / Ata yerim dünyamı, / Böyle yaratmışlar imiş" (Ergun, 2013, 555). Yaratılış vaktinin anlatıldığı bu bölüm incelendiğinde burada hem "ata yer" hem "ana yer"den bahsedilir. Ana dünya, destanda "orta dünya" için en sık telaffuz edilen tabirdir. Toprak; "yer ana dünya", "ana dünya", "ilk ana dünya" gibi isimlendirmeler haricinde "ata yerim dünya" şeklinde de ifade edilir. Ata kelimesi, baba veya büyükbabalardan her birine verilen isimdir. Kişilerin geçmişlerinde yaşamış olan büyüklerinin genel adı da "ata" olarak isimlendirilir (TDK, 2023). Geçmişte yaşamış olan büyükler için bir cinsiyet atfedilmese de halk kültüründe "ata" kavramı eril büyükleri temsil eder. Bu noktada kişilerin yaşadığı orta dünya toprağı, dişilin yanında eril bir kimlik de kazanmış olur.

Yaratılış günleri şu şekildedir: "Orta ilk ana dünyamı, / Yaratılış günlerinde, / Parlak ayaz gökte, / Dönüp uçuşan / Ilık baharda hafif kanatlı, / Değerli güzel tüylü / Uçan kanatlılarla / Eşlendirmişler imiş. / Dört ayağı ile çiğneyip basan, / Dört ayaklılarla, / Çoğaltıp yaratmışlar imiş" (Ergun, 2013, 555). İlk olarak gökteki hayvanlar, daha sonra dört ayaklı hayvanların yaratıldığı belirtilir. Bu yaratım süreci bazı mitlerdeki gibi günlere bölünerek anlatılmaz. Destanda zaman kavramı "ılık bahar", "ayaz gök" gibi daha çok iklim koşulları üzerinden kendini gösterir. "Ayaz", eski Türkçe kökenli "ayās" kelimesinden gelir, daha çok sakin, kuru fakat soğuk havalar için kullanılır (Kubbealtı, 2023). Bu bölüme göre bahar mevsiminde ılık bir havadan söz etmek mümkündür fakat destanın ilerleyen bölümlerinde alt dünyaya yolculuk eden Er Sogotoh ilkbaharı "bahar ayazıyla tanıyıp" (Ergun, 2013, 673), yoluna devam eder. Bölgede hem soğuk hem de ılık iklim koşullarına adapte olan kuşlar yaratılır. Destanda sık sık soğuklardan bahsedilir ve soğukların insanları olumsuz etkilediğinin iması yapılır. Bahadırların gücünü ifade etmek için "Soğuk günleri geçirip, / Keskin ayazlarda durmayıp / Tümseklerde takılmadan / Çukurlarda sendelemeden" (Ergun, 2013, 811) ilerledikleri belirtilir.

Yaratılış bölümünde aktarılan mekân geniş bir alanla başlar fakat yaratılışın anlatıldığı ilerleyen bölümlerde alan daralır ve Er Sogotoh'un mucizevi doğumu anlatılmaya başlanır. Sibirya yaratılış anlatılarında hiyerarşik bir sıra vardır. Özellikle Şamanizm'in tesirindeki anlatılarda yaratılış aşamaları evren ve dünya,

dağ, su, bitki, hayvan ve insan şeklinde sıralanır. Sibirya Türk sahasında kozmosun ardından bitkiler, bitkilerden sonra hayvanlar yaratılır. İlksel var oluşa değinen bölümlerde hayvanların boynuzlarına değinilmesine sıklıkla rastlanır (Kızıldağ, 2022, 50-51). *Er Sogotoh* (2013) destanında da bu hayvanların boynuzlarına vurgu yapılır: "Ayrı toynaklı, / Çatal boynuzlu, / Aaahsıt Ayıı Hotun'un yaratıkları, / Semiz sağrılarını sürtüşende / Kan damlamakta, / Hesapsız sürü bu dünyada, / Sıkışmışlar imiş" (s. 559). Ayrıca hiyerarşik sıralama göz önüne alındığında ilk olarak bitki ve otlar, ardından boynuzlu hayvanlar aktarılır: "İlk ana dünyama, / Kovu ölen otu ile beslenerek, / Gök ot ile yayılan, / Kim böyle / Bol zenginliği, / Çoğaltmış" (Ergun, 2013, 559) ifadeleri boynuzlu hayvanlardan önce verilir. Fakat destanın birçok varyantında yaratılan ilk insan olarak karşımıza çıkan Er Sogotoh, V. O. Karatayev aktarımında ilk insan değildir.

Yön simgeciliği açısından bakıldığında Orta Asya Türkleri, dünyanın doğu ve batı olarak iki şekilde uzandığını düşünür ve güneyle kuzeyi ikinci derece yön olarak görürler: "Derin kulaklarımla, / Kulak verip dinleyip, / Arka [Batı] tarafının, / Etrafını gözleyip gördüm." (Ergun, 2013, 557). Destanda batı yönü arkayı, doğu ise önü temsil eder. Sibirya toplulukları, güneyden kuzeye uzandığına inandıkları bir Dünya'nın varlığını savunurlar. Bunu temellendiren olgu ise ırmak ve nehirlerin bu yönde akmalarıdır. Destanda anlatıcı merkezdedir, anlatımın başlangıcındaki aktarımda doğudan güneye oradan batıya sonra ise kuzeye gider. Böylece doğu-batı başlangıç ve çocuklukla ilgiliyken kuzey ise son, ölüm ve yaşlılıkla ilgilidir (Ergun, 2013, 93). Ögel (1995, 244), Yakut Türklerinin güney yönünü "cennet" olarak nitelendirdiğini kuzeyi ise "aşağı bölüm" olarak gördüklerini belirtir. Yakut Türkleri güneyden kuzeye gelmişlerdir ve güneşli hava koşullarına alışıklardır. Efsanelerinde dahi şamanlarının güneyde yetiştiklerini düşünür, daha sonra yukarı (kuzeye) çıkarak kendi bölge topraklarına geldiğini aktarırlar. Kartal soyundan gelen şamanlara dair anlatılarda onların yumurta halindeki ruhlarının güneyde, güneşli, ağaçların ve çiçeklerin olduğu çok güzel bir bölgede doğmayı bekledikleri anlatılır. Destanda da bu durumu destekleyen ifadeler yer alır. Alt dünyaya ait kişilerin orta dünyaya geldiği yön, kuzey ve doğudur, bu yönlerin bitki örtüsü kuru ormanlarla yer alır. Bu konunun detaylı bilgisine çalışmanın "Ormanlar, Ağaçlar ve Bitkiler" bölümünde değinilmiştir.

Er Sogotoh destanı, Sibirya sahası Türk destanlarının bünyesindeki kolektif belleği yansıtır. Arkaik yapıya bağlı Şamanistik ve mitik unsurlar ile bir yaratılış bölümü kurgulanır. Mitolojik bir girişe sahip olan destan, toprağın, ağaçların, bitkilerin, ormanların, hayvanların kronolojik olarak yaratılmasıyla başlar. Devamında yıldızların, ayın, güneşin, gecenin ardından gündüzün yaratılması tekâmül eder. Son olarak kabile insanları yaratılır ve yaratılış günleri nihayete ulaşır. Kozmogonik nitelikte bu örnekler, Er Sogotoh'un Saha – Yakut mitolojik dünyasına bir ışık tutar.

3.2.2. Üst Dünya

Evrenin doğumunu açıklarken ilk olarak gökleri ifade eden "üst dünya" kavramının incelenmesi gerekir. Türk topluluklarının düşüncelerinde tek tip bir kozmogoni yoktur. Elde edilen kaynak ve yazıtlarda birbirinden farklı fakat ortak noktaları bulunan anlatılar vardır. Bu anlatılar arkaik düşünceler içerir. Birbirinden farklı düşüncelerin oluşmasındaki temel sebep de yaşanan bölgeye bağlı oluşan kültürün ve inançların yaşama olan tesirinden kaynaklanır.

Evren tasarımında yer alan üç dünyanın en tepesinde üst dünya yer alır. Üst Dünya, "üöhee Doydu" olarak da adlandırılır. Üst dünyanın ifade ettiği anlam, göğün kendisidir. Göğe ait olan unsurların ve ilahi varlıkların yaşadığı yerdir. Üst dünya kozmik anlamdaki göğü ifade ederken mitik anlamda tanrıların yaşadığı yeri de ifade eder. Bu iki tanım birbirine yakın anlamlı fakat aynı değildir. İnsanların arkaik dönemden itibaren tam anlamıyla keşfini gerçekleştiremediği gök, ulaşılmazlığı ile kutsal sayılır. Bu ulaşılmazlık algısı, oradaki yaşamı ilahi varlıklara adayarak insanların gözlemledikleri ay, güneş ve yıldız gibi gök cisimlerini de insanlığa ait olarak değil daha yüce varlıklar olarak görmesine sebebiyet verir. Altaylar, yukarıdaki dünyayı "aydınlık alem" olarak gördükleri için Tanrı Ülgen ve iyi ruhları gökte bulunur şeklinde düşünürler (Radloff, 1983/2008, 149). Yakutlara göre ise Ürüng Ayıı Toyon ve çeşitli şamanlar burada bulunur (Ergun, 2013, 23).

Üst dünya ve alt dünyada kabileler halinde yaşandığına inanılır. Destanda üst dünyadaki kabile sayısı üç olarak belirtilir. Abaası Taas Kudustay'ın sözlerinde "ayıı kabilesi" (Ergun, 2013, 781), Harıacılaan Bergen'in de annesiyle konuşmasında üst dünya için "ayıı han kabilesi" (Ergun, 2013, 783) ifadeleri yer alır. Üst dünya Yakutların geleneksel düşüncesinde kabilelere ayrılır. Abaası Uot Urbalcın ve Er Sogotoh arasında yaşanan ve çok şiddetli bir etkiye sebep olan savaş sırasında hem

alt dünya hem de orta dünyada ekolojik denge büyük bir zarara uğrar. Bu zararı veren ise iki dünyanın en güçlü kişileri olarak belirtilen bahadır Er Sogotoh ve abaası Uot Urbalcın'dır. Bitmek bilmeyen bu savaş, üç dünyaki insanları çeşitli şekillerde etkiler. Bu rahatsızlık destanda şu şekilde belirtilir: "Böyle felaketi, / Alttaki sekiz kabilesine / Getirdikleri için; / Üstteki üç kabilesine / Şikayet ettiklerinde" (Ergun, 2013, 691). Bunun sonucunda üst dünyadan bir kadın şaman iner ve onları kendi belirlediği başka bir savaş alanına gitmeleri için uyarır. Buradan hareketle Üst dünyada yaşayan üç kabileden söz edilebilir.

3.2.2.1. Yüce Varlıklar

Evrenin doğumunu gerçekleştiren ilahi bir varlık düşüncesi hemen hemen her inançta kendini gösterir. En yüce varlığın göklerde yaşadığı fikri Türk topluluklarının çoğunda benimsenmiştir. Evrendeki her şeyin hâkimi ve yöneticisi Tanrı'dır. Yakutlara bakıldığında her ne kadar kutsal ruhlar topluluğuna sıklıkla rastlansa da gökte varlığını sürdüren Tanrı inancı yer alır. Tanrı, insanların işlerine karışmayan fakat evrenin düzen içinde işlemesi konusunda koruyucu bir güç olarak tezahür eder (Delaby, 1981/2000, 347).

Türk lehçelerinde "Tengri" farklı şekillerde telaffuz edilmiştir. Tengri kelimesi Yakut lehçesinde "Tangara" olarak kullanılır (Taş, 2002, 38). Kelime, kutsal ruh taşıdığına inanılan figürler için de kullanılır. Bu figürler, ağaçtan yontularak yapılan, genelde hayvan şeklinde yapılmış küçük heykelciklerdir. Tengri kelimesinin sözlük anlamı, "kuşatma" ve "çepeçevre sarma"dır (Taş, 2002, 153). Yakut Türklerin bazı destanlarında ve masallarında gök, Tanrı anlamını taşıyan "gök ruhu" ile ifade edilirken günümüzde ise bütün ruhlara ve ölüleri simgeleyen putlara Tanrı anlamı taşıyan "Tangara" denilir (İnan, 1986, 28). Bu tanımlar ışığında Tengri'nin göğü saran bir katman olarak anlaşılması mümkündür.

Bahadırlar, destanda üst dünya tarafından gönderilen kutlu kişilerdir. Onlar kabilelerini kötülüklerden ve düşmanlardan korumakla yükümlü, güçlü ve sorumluluk sahibidir. Onlara bu sorumluluğu üst dünya insanları verir, bu nedenle bahadırlar orta dünyanın olağan insanlarından ayrılırlar: "Kudretli Er Sogotoh diye / Üstteki Tanrılar yanında, / Bizi kökten yok etmek için, / Ulu bahadır yapıyorlar," (Ergun, 2013, 571). Orta dünya bahadırları olağanüstü şekilde doğar veya doğduktan sonra üst dünya insanları tarafından yukarı dünyaya çekilir ve üst dünyadaki kişiler

tarafından eğitilirler. Er Sogotoh doğduğu gün, Kömüs Kıırıktay ise çocukluk evresinde ortadan kaybolur. Bu iki bahadır da üst dünyada eğitim alır ve çeşitli testlerden geçerler. Eğitim almaları abaasıların gözünü korkutur çünkü onlar da üst dünyanın hikmetini bilen ve inanan kişilerdir. Bahadırların eğitimi, kötü kalpli abaasılarla savaşabilecek güçte olmaları ve bu gücü en doğru şekilde kullanabilmelerini sağlamak adına önemlidir.

Er Sogotoh destanında abaasıların inandıkları tanrılar vardır. Aşağı dünya olarak adlandırılan âlemi Altay Türkleri, Erlik ile ona bağlı yaşayan kötü ruhların bölgesi olarak ifade eder (Radloff, 1983/2008, 149). Yakutlar da alt dünya insanlarını aynı şekilde kötü olarak niteler ve onlara "abaası" derler. Destanda yüce bir Tanrı'nın yanı sıra çok Tanrılı bir inanç vardır. Bu ise destanın hem ilerleyen bölümlerinde hem de Er Sogotoh'un doğumu sırasında konuşan Ayıı Cargıl adlı şaman kadının cümlelerinden anlaşılır: "İşte onun için üstteki tanrılarımız, / Ayıı Cangsaar Toyon ihtiyar, / Bizim küçüğümüze, / Böyle davranmalıydılar" (Ergun, 2013, 567). Üstte yer alan kişiler Tanrı'nın yardımcısı olan şaman kişiler ve Tanrılardır. Taas Caantaar Dara Buuray adlı abaası ile mücadeleye gidecek olan Er Sogotoh'un babası "Daha çok sakın, / Ölüm kalım günün gelende, / Üst tanrılarını, / Çağırır ol (…)" (Ergun, 2013, 583), cümlelerini kullanır. Abaasının gücü üç dünyaya yayılmıştır, bu sebeple Er Sogotoh'un babası oğlunu koruma iç güdüsüyle "bilge arketipi"ni üstlenir. Onu abaasılar hakkında uyarır. Burada dikkat çeken unsur "tanrıların" ifadesidir. Birden çok tanrının varlığı burada kendini gösterir. Taas Kudustay adlı abaası kendi tanrısını "ak ağaç Tanrım" olarak ifade eder. "Ağaç Tanrım mı? / Yukarıdan gönderdi?" (Ergun, 2013, 763) cümleleri ile inandığı tanrının üst dünyada yaşayan bir ağaç tanrı olduğu anlaşılır. Daha sonraki konuşmalarında bu tanrının üst dünyada yaşadığı "Üst ayıılardan / Ağaç tanrım" (Ergun, 2013, 765) ifadesiyle netlik kazanır.

Abaası Taas Kudustay, Harıacılaan Bergen ile konuşmasında: "Ayıı kabilesi insanları, / Ulu bilgeler imiş meğer yiğit" (Ergun, 2013, 781) sözlerini sarf eder. Buradaki "ayıı kabilesi" üst dünya kişileridir. Üst dünya kişileri destanda "ayıı" olarak adlandırılır. Ayıı, Yakutlarda meleklerin genel adıdır (Ergun, 2013, 457). İyi ruhlar şeklinde tasavvur edilerek orta dünyanın bereketi ve bolluğu için yardımcı olurlar. Bu tabirin nadiren orta dünya insanları için de kullanıldığı görülür. Bahadırların eşlerinin aileleri tanıtılırken anne ve babaları için "ayıı" kelimesini kullanırlar.

Kadın şamanların, atlı ayıı bahadırların üst dünyadan orta dünyaya çeşitli sebeplerle inmeleri dikkat çekicidir. Destanda orta dünyaya inmeyen bazı üst dünya kişilerinin de bahsi geçer: "Yiğidim, / Doğurduğunuz oğlunuzu, / Üst Dünya askerleri inip, / Alıp götürüp de, / Eğitip bakıyorlar" (Ergun, 2013, 565). Er Sogotoh'u eğiten üst dünya insanlarından bahsedilir, bunlar orta dünyanın gelecekteki koruyucu bahadırını eğiten, gökte yaşamını sürdüren, asker niteliği gösteren kişilerdir. Bu askerler Er Sogotoh'un koruyucu ve güçlü kimliğini inşa eden varlıklar olduğu için normal insanların aksine üst dünyada yaşamlarını sürdürürler.

Üst dünyada, orta dünya bahadırları için kaderler yazılır: Harıacılaan Bergen için "Senin için seçilmiş / Kadın kişiyi / Kaderine yazıp / Otururlarmış yiğit" (Ergun, 2013, 729), ifadelerinden anlaşıldığı gibi onun evleneceği kadını üst dünya insanları belirler. Harıacılaan Bergen ile konuşan Tanrı Ürüng Ayıı Toyon, onun için bir kız seçtiğini "Ayıı insanı olarak / Sekiz ciltli kitaba / Adını yazıp oturuyorum yiğit" (Ergun, 2013, 731) ve "Ünlü kadın kişiyi, / Senin için seçip oturuyorum" (Ergun, 2013, 731) sözleriyle açıklar ve bu kızın Harıacılaan Bergen'in talihine yazılmış olduğunu belirtir. Bahadırın eşi olarak seçilen kişinin adı Kııs Sarıadıman Kuo'dur. Onunla karşılaştığında kaderinin üst dünyanın kutlu kişileri tarafından yazıldığı şu sözlerle belirtir: "Üstteki Ayıılara / Çıktığında, / Seni bana, / Bir boncuk deliğinden / Geçirip / Yavuklum diye seçtiklerini söylediler" (Ergun, 2013, 767). Üst dünya kişileri görevleri bakımından birbirinden ayrılır. Kömüs Kıırıktay'ın Taas Caantaar Dara Buuray ve Buor Kudustay'ı öldürmesinin ardından gökyüzünden üç atlı bahadır onunla konuşmak için iner: "Üç atlı Ayıı bahadırı, / Tam önüne, / Aniden dizildiler" (Ergun, 2013, 659). Büyük olan bahadır, Kömüs'e üst dünyadan evleneceği kız ile ilgili haberler getirir. Haberi getiren, konuşan bahadırın adı Uot Duguy'dur. Bu haberi vermelerinin ardından geldikleri hızla yukarıya çıkarlar. Üst dünyadan bilgi ve haber getiren elçi görevindedirler.

3.2.2.1.1. Gök Tanrısı

Göğün kutsallığı ve ulaşılmazlığı nedeniyle orada yaşadığı düşünülen bir Tanrı tasavvuru Türk topluluklarının ortak tahayyülüdür. Bu tahayyüle bağlı olarak farklı kavimler farklı isimlendirmelere sahip gökte varlığını sürdüren bir Tanrı'ya inanırlar. Altaylarda bu varlığın adı Ülgen'dir. Kelime anlamı "ulu"dur (Radloff, 1983/2008, 150). Yakutların geleneksel inanç sisteminde ulu Tanrı'nın adı Ürüng Ayıı Toyon'dur. Ürüng Ayıı Toyon, başka Yakut destanlarında Aar Toyon olarak da geçer

(Ergun, 2013, 455). “Ayıı” kelimesinin sözlük anlamı “yaratıcı kudret, hakikat”tir. Ürüng, “beyaz, ak, temiz” anlamlarına gelir, “toyon” ise “efendi” demektir (İnan, 1986, 41). Gök Tanrı, evreni yaratan yüce bir varlıktır. Evreni yaratan Tanrı, düzeni sağlayandır fakat insanların işine karışmaz. Arkaik insanın düşüncelerinde o, iyi ve güzel her şeyin yaratıcısıdır fakat onun mutsuzluğu ya da kızgınlığı tabiatta var olan tüm afetlerin, korkunç hadiselerin sebebidir.

Gökte yaşayan bu ulu ve yüce varlığın göğün en üst katında yaşadığına inanılır. Altaylara göre Ülgen, altın kapısı olan bir sarayda yaşar ve oturduğu taht da kapısı gibi altındandır. Diğer katlarda ise oğulları oturur. Altaylar, Tanrı’nın oğullarından her birini, her boyun bir koruyucusu olarak görür, bu inanca benzer şekilde Yakutlarda Tanrı’nın mahiyetinde yedi başka ilahın bulunduğu fikri vardır. Bu yedi ilahın ise çeşitli hadiselerin tanrıları olduğu düşünülür (Radloff, 1983/2008, 150-152). Yakutlarda Tanrı, yedinci gökte ilk insanı yaratır (Ergun, 2013, 455).

Ürüng Ayıı Toyon, üst dünyada yedinci veya dokuzuncu katta yaşar (İnan, 1986, 41). Yakut Türklerine göre insanların üremesini sağlar, çocukları olmasına vesile olur. Tanrı, birçok bakımdan insanların kendisine benzer. Tanrı’nın çocuklarının olduğu Türk toplumlarında sık rastlanan bir düşüncedir. Çocuklarının sayısı kabilelere göre çeşitlilik gösterir. Bazen yedi, bazen dokuz bazen ise dört oğul ve kızdan bahsedilir (Radloff, 1983/2008, 151). Harıacılaan Bergen’in de sık sık “sekiz saygın ayıılar” (Ergun, 2013, 733) tarafından “ayıı insanı” olarak kabul edildiği vurgulanır. Bu durum, Tanrı’nın çocukları veya üst dünyanın “sekiz ayıısı” olarak kabul edilebilir.

Destanda Harıacılaan Bergen, üst dünyaya Tanrı ile görüşmek için çağrılır. O, Tanrı’yla yüz yüze görüşme imkânı bulur. Al doğana dönüşerek üst dünyaya ulaşır, burada Ürüng Ayıı Toyon ile görüşür. Harıacılaan Bergen’in anne tarafından abaası ve baba tarafından ayıı olması kişiliği konusunda bir muammaya sebep olur. O, hangi dünyanın insanı olduğuna karar veremediği için bunu Ürüng Ayıı Toyon ile konuşmak ister. Ürüng Ayıı Toyon, Harıaacılaan Bergen sorusunu daha sormadan ona cevabını verir. Hangi dünyanın bahadırı olmak isterse o olabileceğini ifade eder, aynı zamanda talihine yazılmış olan eş adayının özelliklerini dile getirir (Ergun, 2013, 731).

Harıacılaan Bergen’in Ürüng Ayıı Toyon, tarafından çağrıldığı haberini ona beyaz turnalar verir. Beyaz turnalar, Tanrı’nın fiziki görünümünde betimlenen arkaik

düşüncelere uygundur. "Ürüng", Yakut Türkçesinde "beyaz" anlamına gelir, onun elçilerinin rengi de beyaz olarak belirtilir. Geleneksel düşüncede Tanrı, "beyazlar içindeki bir adam" olarak tasvir edilir. Beyaz, saflığı ve temizliğiyle yüce Tanrı'nın kusursuzluğunu sembolize eder. Ürüng Ayıı Toyon'un beyaz ve ihtiyar bir erkek şeklinde tasavvur edilmesi Carl Jung'un arketiplerinden "yaşlı bilge arketipi"ne bir örnektir. C. Jung'a göre erkeklerin "self" olarak adlandırılan "kutsal" algısı bilinçsiz şekilde yaşlı erkekle sembolleştirilir. Bu yaşlı bilge özellikle üstün bir insan figürüdür. C. Jung, bu arketipi gören kişinin özellikle hayatının dönüm noktasında ve yaşam tarzını değiştirdiğinde ortaya çıktığını öne sürer (Jung, 1964/2009, 195-198). C. Jung'un Er Sogotoh destanından bağımsız ve yıllar sonra ifade ettiği bu görüşü, destanla oldukça uyumludur.

Tanrı'nın sesinden bile yaşlı olduğu belli olan bir görünüme sahip olduğu vurgulanır: "İhtiyar adam, / Kabus görüp uluyan yaşlı köpek gibi, / Şarkı söyleyip / Bitirdikten sonra" (Ergun, 2013, 731). Tanrı'nın nasihat veren sözleri karşısında Harıacılaan Bergen'in kim olduğuna dair sorgusu sona erer. "Ürüng Ayıı Toyon ihtiyarım, / Taptığım Tanrı, / Yüksek hakimim / Hürmetli sana / Sert göğsüne / Samimi yürekten / Sağlık olsun" (Ergun, 2013, 733) diyerek ona iyi dilek ve şükranlarını sunan Harıacılaan Bergen, üst dünyayı terk eder. Ürüng Ayıı Toyon'un taptığı Tanrı olduğunun belirtilmesi de destanda bahadırlarda hâkim olan inanışı aktarmak açısından önemlidir. Destanın bu bölümü, Tanrı ile yüzleşme dışında üst dünyaya gidişin tek örneğidir.

3.2.2.1.2. Kadın Şamanlar

Destanda kadın şamanlar çeşitli ve birbirinden farklı görevleri olan kişilerdir. Üst dünyanın şamanları, genel itibarıyla iyiliği temsil eder. Sibirya'da kadın şamanlara çok sık rastlanır. Bazen yardımcı nitelikte olan bu şaman kadınlar bazen kahindir. Üst dünya Tanrılarından haberler getirmek şaman kadınların genel özelliğidir. Destanda özellikle Tanrılardan ve üst dünya kişilerinden bahadırlara haber getiren elçi göreviyle öne çıkarlar.

Bahadırların adlarını üst dünyanın yüce ve kutlu kişileri verir. Bunun en net örneği Er Sogotoh'un adının ilan edilme anıdır. Adın verildiğini ileten kişi, destanda kadın şamandır (Ergun, 2013, 567). Ad verme, Türk geleneklerinde çok önemlidir. Ad, çoğu toplumda geleceği belirleyen ve gelecekteki statüyü ortaya koyan bir unsurdur. Bu nedenle Türkler için ad, bir sınıflandırma ölçütü olarak kabul edilir. Ad, karakteri

belirleyici bir faktör olarak görülür. Varlığın veya kişinin adı olması onun somut anlamda var olduğunun kanıtıdır. Bir nesneye ad verilmediği noktada o varlık veya kişinin varlığı sorgulanır. Dünyada her varlığın diğerinden ayrılması için bir ada sahip olması gerekir. Bilinmeyeni bilinir kılan şey bir varlığın adının olmasıdır (Yeşildal, 2018, 51). İnsanlar var oluştaki yokluğu anlamlandırmaya çalışırken isimlendirmenin önemini keşfederler ve özelikle insan adlarına dikkatli karar verirler. Ad verme her yerde farklı bir kültürlenme oluşturmuştur.

Şamanizm'in etkili olduğu topluluklarda ruh ve ad birdir (Yeşildal, 2018, 51) ve ad, kişilere Tanrı tarafından verilir. Bunun için çeşitli ad verme törenleri yapılır. Bu törenler son derece kutsal kabul edilir. Mitolojide ve toplum geleneklerinde adı verenin kimliği de son derece önemlidir. Ad veren Tanrı ise adı alan kişinin toplumdaki statü ve rolü daha önemli hâle gelir. Tanrı'nın yanı sıra Türk kültüründe ad veren bilge kişiler de bulunur; bunun en bilinen örnekleri Dede Korkut ve Hızır'dır (Kızıloğlu, 2021, 46-49). Günümüzde de ad verme törenlerinde aileden veya tanınan yaşlı birinin bebeğe ad vermesi tercih edilir. Bebeğin kulağına üç kere adını söylenerek ad kesinleştirilir.

Sibirya destanlarında ad verme, bahadırların doğumlarından itibaren gösterdikleri olağanüstü özellik ve yetenekleriyle uyumludur. Destanların genelinde bahadırların adları, atlarıyla birlikte verilir. Atların, bahadırların kahramanlıklarını sergileyecekleri sahnelerde önemli bir rol üstlenmeleri, bahadır adlarının atlarıyla belirtilmesinde etkilidir (Kızıldağ, 2022, 48). Oğuzlarda bir düşman ile karşılaşıp onunla savaşamamış kahramana isim verilmez. Düşmanın kanı dökülüp kahramanlık yapıldıktan sonra kahramana ad verilir. Örneğin; *Dede Korkut Kitabı*'nda yer alan "Dirse Han Oğlu Boğaç Han" hikayesinde Boğaç Han bir boğa öldürmeden önce ona "Atsız" şeklinde seslenirler (Türktaş, 2019, 36). Altay destanlarında kahramanlara ad koyan kişiler ihtiyar kadınlardır. Destan ana kahramanlarından yarı tanrısal özellik gösterenlere ad koyan kişiler bu ihtiyar kadınlardır (Kızıloğlu, 2021, 49-50). Destanda Er Sogotoh ve Kömüs Kıırıktay'ın adlarını açıklayan kişiler üst dünyadaki şaman kadınlardır.

Er Sogotoh adının anlamı "tek insan"dır. Özellikle birkaç varyantta Er Sogotoh, Âdem gibi tek başına kalmış bir insandır. Bahaeddin Ögel'in (2010), *Türk Mitolojisi*'nin birinci cildinde aktardığı Middendorf varyantında Er Sogotoh, gökte yaratılır. O, yeryüzüne gönderilen ilk insandır. Bir nevi semavi dinlerdeki ilk insan

olan Âdem, Yakutlar için Er Sogotoh'tur. Babası göklerde yaşatan Tanrı, annesi ise yeri temsil eden Hayat Ağacı Kübey Hatun olarak ifade edilir: "Gök Tanrısı Er-Toyon, onun babası imiş! / Karısı Kübey-Hatun, onun anası imiş! / Aslında insanoğlu, göklerde doğmuş imiş, / Bütün kutsallıklarla, vücudu dolmuş imiş!" (s. 98-99).

Manas destanında Manas'ın oğlu olduğunda ona uygun ad bulunamaz, ona ad verme ümidi kalınmadığında ad vermek için bir ihtiyar çıkar bu ihtiyarın tasviri şu şekildedir: ak boz atı olan eli asalı biri. Bu kişi Hızır'dır (Ögel, 2010, 10). Altay masallarından biri olan Deli-Dumrul'da kayın ağacında yer alan Tanrı, oğlanın adını verir (Ögel, 2010, 324). Yüce varlığın bir diğer özelliği ise bahadırları doğumlarından sonra üst dünyaya çekerek onları eğitmektir. Alt dünyanın kötüleri abaasılara karşı orta dünya bahadırlarının mücadele etmesi için onları bir süreliğine kendi himayesi altına alır.

Destan, yaratılışın ardından Er Sogotoh'un doğumu ile olaylar zincirlerini başlatır. Er Sogotoh, doğumunun hemen ardından kaybolur. Anne ve babası onun nereye gittiğine anlam veremez. Destandaki dünya kavramının üçe ayrıldığının ilk ifadesi üst dünyadan gelen bir kadın şamandır. Üst dünyadan inen leylek formundaki şaman kadın aileye iyi dileklerini sunduktan sonra kendisini onlara tanıtır: "Üst Dünyanın kahini, / Ayıı Cargıl kadın şaman denileni, / Çıkıp geldim işte, / Çocuklar!" (Ergun, 2013, 565). Çocuklar ifadesi ile bu şaman kadının yaşının büyük olduğu sonucuna varılabilir. Çünkü burada hitap ettiği kişiler Er Sogotoh'un yaşlı anne ve babasıdır. Burada üst dünyada yaşayan kutlu ruh veya kişilerin özellikle şaman kadınlar, askerler gibi kutsal kişiler olduğu görülür. Uzun yıllardır varlığını üst dünyada sürdüren Ayıı Cargıl dünyalar arası geçişte don değişimini tercih eder. Leylek formu hem beyazlığı ve saflığı hem de kuş formunun dünyalar arası yolculuğun kolaylaşmasına olanak sağlaması sebebiyle tercih edilmiştir.

Ayıı Cargıl, kadın şaman olarak kendisini tanıtır. Onun asıl görevi Er Sogotoh'un ailesine Er Sogotoh'tan haber getirmektir. O, bir nevi üst dünya elçisidir. Er Sogotoh'un kaybolması nedeniyle üzülen ailesine oğullarından haber getirir ve oğullarının üst dünyada kutlu kişi ve askerlerden önemli eğitimler aldığını belirtir. Ayıı Cargıl'ın önemli bir görevi de üst dünya insanları tarafından Er Sogotoh'un adının verildiği bilgisini aileye iletmesidir: "Sevgili oğlunuza, / Ne diye bir, / Ad vermişler dersen, / Koyu kara ormandan, / Yeleli başı geçen, / Koyu kara kızıl atlı, /

Kudretli Er Sogotoh denileni, / Azgın atım, / Yerinden kımıldatamaz, / Ünlü ada sahip olur." (Ergun, 2013, 567). Er Sogotoh'un kutlu adını veren de Ayıı Cargıl'dır. Esasında üst dünyada adı belirlenen adı gelen iletir. Er Sogotoh'un güvenliğinden ve adından haberdar etmek göreviyle Ayıı Cargıl leylek formunda üst dünyadan alt dünyaya gönderilmiştir.

Er Sogotoh gibi üst dünyaya çekilen bir diğer bahadır Er Sogotoh'un oğlu Kömüs Kıırıktay'dır. Er Sogotoh doğduğu gün, Kömüs Kıırıktay ise çocukluk döneminde üst dünyada eğitime alınmıştır. İkisi de bir anda kaybolur. Kömüs Kıırıktay'ın kaybolma sebebini açıklamaya gelen kişi ise "Sekiz göğün tütsücüsü, / Dokuz semanın efsuncusu, / Gür sesli Ayıı kadın şamanların, / En yaşlısı (…)" (Ergun, 2013, 621)'dır. Kara benekli, kızıl gagalı, beyaz bir turna kuşu olarak tasvir edilir. Türk mitolojisinde turna, haberci ve elçi özelliği gösteren bir kuştur. Burada da üst dünyadan orta dünyaya Kömüs Kıırıktay'ın tüm sınavlardan geçtiğine dair haber getirmek için turna kuşu kılığına girmiş bir şaman kadın gönderilir: "Yukarıdaki ruhlar, / Sözcü olarak gönderdiler." (Ergun, 2013, 621). Üst dünya kişileri onu elçi seçmiştir. Er Sogotoh'ta olduğu gibi Kömüs Kıırıktay'ın adını da üst dünya kişileri koymuştur.

3.2.2.2. Gökyüzüne Ait Unsurlar

3.2.2.2.1. Gökyüzü

İnsan tabiatta başını yukarı kaldırdığında sonsuz bir mavilikle karşılaşır. Bu sonsuzluğun adına "gök" demiştir. "Mavi" ile "gök" kelimeleri arasında bir ilişki söz konusudur. Yakut dilinde "küöh" kelimesi gök kelimesinin karşılığıdır ve mavi anlamına gelir (Taş, 2002, 38). Yakut masallarında, masal kahramanlarını koruyanlar gök cisimleri, genellikle de Güneş ve Ay'dır. Güneş ve Ay, Şaman inancının etkili olduğu topluluklarda kötü ruhlar ile savaşır, kötü ruhlar bazen kötü ruhlar bu iki gök cismini ele geçirir ve bu da "tutulma"ları meydana getirir (İnan, 1986, 29).

İlk yazıtlar olması ve Türk topluluğunun en eski düşüncelerini taşıması bakımından Göktürk Abidelerindeki gök kavramı incelendiğinde çeşitli inançlarda görülen gök katmanlarına dair bir bilgiye ulaşılmaz (Taş, 2002, 152). Ancak Yakutların dünya görüşü incelendiğinde onlar gökyüzünü birçok deri tabakasının kat kat dizilmesi şeklinde betimlemişlerdir (Radloff, 1893/2008, 155). B. Ögel'in aktardığı İ.A. Hudyakov tarafından derlenen Yakut destanında bu katman inancının tesirine bağlı

olarak Hayat Ağacı'nın dallarının göğün üç katını deldiği ifadesi yer alır (Ögel, 1995, 100). Eski Türklere göre gök dokuz kattan oluşur, Çin'de bu kat sayısı 12 iken Altay Türklerine ait mit ve destanlarda 12-16-17 katlı gökleri görmek mümkündür. Batı Türkleri göğü çoğunlukla yedi kat olarak tasavvur ederken Doğu Türklerine göre göre gök dokuz katlıdır. B. Ögel (1995, 163), bu ayrılığın Doğu ve Batı Sibirya Şamanizm'i arasında görüldüğünü belirtirken yedi sayısının İran ve Ön Asya tesiriyle Türklere karışmış olabileceği görüşünü öne sürer. Yerin yedi kat olması ve ikisinin on dört kat olması İran mitolojisinde görülen ortaklıktır. Kuzey Türk destanlarında da yedi gök ifadesine sıklıkla rastlanır.

Yakut Türkleri de göğün dokuz kattan oluştuğuna inanır. Efsanelerde Yakut şamanlarının şaman davullarının üzerinde göğün yedi kat üzerinde uçtuğu ifade edilir (Radloff, 1983/2008, 131). Destanda ise benzer bir algı vardır: "Dokuz katlı, / Kar beyaz göğün / Dolusu düşüp / Dondurmaz seni yiğit" (Ergun, 2013, 745). Örnekte kar yağışından evvel göğün dokuz kattan oluştuğu ifadesine yer verilir. "Sekiz göğün tütsücüsü, / Dokuz semanın efsuncusu," (Ergun, 2013: 621) örneğinde kendini orta dünyaya tanıtan şaman kadın; sekiz gök, dokuz semadan bahseder. Sekiz ile ilişkili bir diğer dünya, alt dünyadır. Orada sekiz kabile olduğuna inanılırken üst dünyada da sekiz gök fakat dokuz tane sema yani gökyüzünden bahsedilir.

Yakut Türklerinde yer alan göğe çıkma ritüelinde şaman ayini sırasında kurban verilir ve bunun üzerine üç ağaç dikilir. Bu dikilen ağaçların üzerine kuş heykelleri konulur, bunlardan biri çift başlı bir kartaldır. Burada yer alan çift başlı kartalın özel bir anlamı vardır. (Çalışmada yer alan "Ormanlar, Bitkiler ve Ağaçlar" ve "Hayvanlar*"* bölümünde bu konuya ayrıca değinilmiştir bu sebeple bu kısımda detaylıca bahsedilmemiştir.) Bu kuş heykellerinin ağaca konulmasının ardından dokuz ağaç dikilir ve bu ağaçların her biri göğün bir katını temsil eder (Ögel, 1995, 165). Kartalların göğün koruyucusu olduğu düşünülür. Göğün beşinci katına çift başlı kartalların oturtulduğuna ama yüce Tanrı'nın yer aldığı kata çıkamadığına inanılır (Ögel, 1995, 173). Uot Çolboodoy adlı kötü kadın şamanın oğlu Harıacılaan Bergen ile konuşmasında "Dokuz göğün savaşçısını / Bu yüzden mahvetmişti" (Ergun, 2013, 785) sözlerinde de göğün dokuz kattan oluştuğuna dair inancın tesiri vardır.

Er Sogotoh destanında gökten sonra yeryüzü yaratılmıştır. Bu yaratılış süreci anlatılırken gökten bahsedilir ve gökte bulunan gök cisimlerine dair çeşitli bilgiler

verilir: “Bilinmez sırlı, / Gürleyen geniş gökyüzümü, / Kabarıp taşıp düşer diye, / “Ürgel” beyi ile dayamışlar. / Yarılıp dökülür diye, / Ay beyi ile kapatmışlar. / Çatlayıp saçılır diye, / Güneş beyi ile sarmışlar.” (Ergun, 2013, 553). Gökyüzü bir sırdır. Oraya ulaşmak mümkün olmadığı için ancak tahayyül ederek fikir sahibi olunmuştur. Bu yüzden Ürgel, Güneş ve Ay’ın üst dünyada yer alan şeylerin yeryüzüne düşmesini engellediğine inanılır. Gökyüzünde “gürlemek” ifadesi hava koşullarının insanlar üzerindeki etkisini anlatması bakımından önemlidir. Gök, geniş bir alandır ve gürlemek onu kabartabilir. Bu “kabarma” ifadesini “bulutlar” olarak düşünmek mümkündür. Gökyüzünü bulutlar kapladığında havanın kötüleştiği ve yağmur yağacağı düşünülür. Şimşek, yıldırım ve yağmur aynı anda gerçekleşen hava olaylarıdır. Bulutlar da insanların gözüne köpük gibi görünebilir. Gök gürlemeden önce hava bulutlarla kaplanır ve bulutlar çoğalır. Bulutların çoğalması insanların zihninde “göğün kabarması” algısına sebebiyet verebilir. Bu bağlamda düşünüldüğünde orta dünya, kabaran gökyüzünden bir şeyler düşmemesi için çeşitli gökyüzü cisimleriyle kaplanmıştır.

“Ürgel” ifadesi Türkçe kökenlidir, gezegen ve takımyıldızı anlamına gelir. Gezegenler ilk yıldızlar olarak kabul edilir. Yakutlar Ülger’e “göğün deliği” anlamını vermektedir. “Ürgel” kelimesinin yerine “Ülker” de denir. Yakut Türklerinin düşüncelerinde soğuk havaların gezegenlerin deliklerinden yere indiği inancı vardır. Ülker’i izleyerek gezegenlerin yerlerini tayin eden toplum, soğuk havaların geleceğini buradan anlayabilir (Ögel, 1995, 205). Ülker yedi yıldızdan oluşur ve Kuzey Türklerinin inanışlarında “Ülker Dönümü*”* adı verilen bir zaman vardır, bu zaman diliminde sıcak ve soğuk havaların Ülker yıldızının altı deliğinden estiği düşüncesi bulunur. Ülker, rüzgâr ve soğuk havanın sembolü olan yıldızdır; deliklerden inen rüzgâr, soğuğu da beraberinde getirir (Ögel, 1995, 212, 306) Kuzeyde, soğuk iklimde yaşayan bir Türk kavmi olan Yakut Türkleri için Ülker yıldızının ayrı bir öneme sahip olduğu düşünülebilir.

Yakut Türklerinin bazıları Ay ve Ülger arasında bir düşmanlık olduğuna inanırlar (Ögel, 1995, 212). Yıldızlar, Güneş ve Ay göğe bakıldığında en net ve büyük şekilde görülen gök unsurlarıdır. Özellikle geleneksel ekolojik bilinçte Güneş, Ay ve Yıldızlar kutsal görülür. İnsanların büyük ve ulaşılmayan şeylere kutsallık atfetmeleri doğaldır. Jean-Paul Roux’a göre (1981, 343), Yakutlar yıldızların hareket etmesini canlı olduğuna bağlarken gezegenlerin ise göğün pencereleri olduğuna

inanırlardı. Kuzey Yıldızı, göğün direği olarak kabul edilirken merkez simgeciliğinin de Hayat Ağacı ile temsil edildiği görülmektedir. Bu durum detaylı şekilde "Ormanlar Bitkiler ve Ağaçlar" başlığında yer alan "Hayat Ağacı" bölümünde verilmiştir.

Geleneksel Türk inançlarında Kutup Yıldızı hareketsiz bir biçimde gökte durur. Bu yıldızın etrafında gezegenler ve diğer yıldızlar döner. Bu sebeple Kutup Yıldızı'nın bir sınır olduğuna inanılır (Ögel, 1995, 170). Yakutlarda da Kutup Yıldızı'nın özel bir yeri vardır; bu yıldız, merkez simgeciliğinin önemli bir temsilidir. Hayat Ağacı ile bütünleşmiştir ve dünyanın tam merkezinde bulunduğuna inanılmaktadır. Yeri ve göğü birbirinden ayıran olgunun Kutup Yıldızı olduğu düşünülür (Ögel, 2010, 100). Kutup Yıldızı bir kapı işlevindedir. Tanrı ve şaman arasındaki iletişimde ayırıcı bir kapı olarak görülür (Ögel, 1995, 170). Hayat Ağacı ile birlikte ifade edilmesinin sebebi; Hayat Ağacı yeri ve göğü birleştiren merkez simgesi iken Kutup Yıldızı ise yeri ve göğü birbirinden ayıran diğer bir merkez simgesidir.

Oğuz Kağan destanında, Oğuz Kağan ava gittiğinde göl içinde bir ağaç görür. Ağacın kabuk boşluğunda bir kız vardır ve bu kıza âşık olur. Ondan olan çocuklarına Gök, Dağ ve Deniz adını koyar. Oğuz Kağan'ın Tanrı'ya yalvardığı bir gün karanlık çöker, gökten mavi ışık iner ve bu ışığın arasında bir kız görünür, Oğuz Kağan bu kıza âşık olur. Bu kızdan olan çocuklarına Gün, Ay ve Yıldız adlarını koyar. B. Ögel (1995, 153), destandaki bu durumun gök ile yıldızları kesin olarak ayırdığını ve hepsinin birbirinden ayrı ve farklı alem olduğunu ifade eder. *Oğuz Kağan* destanında yer alan bu bölümde Gün, Ay ve Yıldız sıralaması Er Sogotoh'taki Ürgel, Ay ve Güneş sıralamasıyla benzerdir.

Türkler ve Moğollar göğü anlamlandırmaya çalıştığında Güneş'e ve Ay'a cinsiyet atfetmişlerdir. Bu cinsiyet değişken olmakla birlikte çoğu zaman Güneş dişi, Ay ise erkek olarak görülmüştür (Roux, 1981, 343). Yukarıda verilen örnekte ise hem Güneş hem Ay hem de Yıldız "bey" ifadesiyle olarak eril bir cinsiyet kazanmıştır. Altay Türkleri evren yaratılmadan önce Ay'ın ve Güneş'in var olmadığını söyler. Tanrı, daha sonra dünyayı göğe yuvarlak şekilde iki büyük ayna koyarak ışıklandırmıştır. Onlara göre göğün altıncı katında ay, yedinci katında ise güneş bulunur. Ay erilken güneş ise dişildir (Radloff, 1983/2008, 154).

Şaman inancında Güneş ve Ay birer kardeş olarak öne çıkar. Şaman külahlarına ve cübbesine bu iki unsur işlenir (İnan, 1986, 29). İnsanların göğe ilişkin bilgileri tabiat olayları ile şekillenmiş ve gökyüzü cisimlerinin gözlemlenmesi gök hakkında çeşitli fikirler doğmasına yol açmıştır. Bunlar kimi zaman doğru kimi zaman da sadece gerçek dışı olaylarla bezelidir. Bu durum geleneksel ekolojik bilginin tezahürüdür. İnsanların doğaya ait fikirlerinin yansıması olan çeşitli hikayeler ile bir saygı davranışı oluşmuş, kimi zaman da etkisiz hareketlerin çeşitli sebep sonuç ilişkisi kuracağına inanılmıştır. Gök, ulaşılmaz olması sebebiyle kutsaldır. Yalnızca gözle gözlemlenebilen bir unsurdur. Göğe dokunamamak, ona varamamak da onunla ilişki/iletişim kuran kişileri özel kılmıştır. Bunun Yakutlardaki temsilcisi şamanlardır. Şamanların gökle dolayısıyla da Tanrı'yla iletişim kurabileceğine, göğe varabileceğine olan inanç son derece yüksektir.

Gök, manevi veya kutsalla ilintili bir değeri temsil etmezse toplumda korkutulabilecek bir unsur olarak görülebilir. Göğün korkutulabilen bir unsur olarak karşımıza çıkması arkaik toplumlarda doğal unsurların insanileştirilmesinin bir örneğidir. "Ayaz göğe, / Odunla tehdit edip kafa kaldırıp" (Ergun, 2013, 561) ve "Açık göğü, / Kafalarını dikip odunla korkutur" (Ergun, 2013, 615). Burada yer alan odunla tehdit için yürütülebilecek en net tahmin ateşle kurulan bağlantı olacaktır. Ayaz göğü ısıtmak isteyen insan üşümemek için ateş yakar. Ateş için odun gerekir. Ayaz göğün tehdidi onu ısıtmak olmalıdır. Bu sebeple ısıtma aracı da odundur. Açık göğün ise odunla korkutulması noktasında bir fikir yürütmek oldukça zordur. Yakut Türklerinin bulunduğu bölge son derece soğuk ve çetin iklim koşullarına sahiptir. Bu bağlamda açık gök de havanın sıcak olmasını ifade etmemektedir. Bu sebeple burada da açık fakat soğuk havanın ifade edildiği sonucu çıkarılabilir.

Şekil değiştirebilen bahadırların gözünden uçtukları gökyüzü şöyle tasvir edilir: "Azametli beyaz göğün / Sararmış ufkunun altından / Gövermiş kıyısının üstünden / Kanat çırpıp uçmuştu" (Ergun, 2013, 791). Destanda "yüksek yüce ak gökten" (Ergun, 2013, 565), leylek donuna girmiş şaman kadın gelir. Göğün rengi aktır, gök ve mavi renk arasında kurulan bağlantının destanla akla verildiği görülür. Göğün aklığı, leyleğin beyaz renk olması, üst dünyanın ilahi varlıkların yurdu olması ve onların temizlik ve saflığı ifade eden beyazla ilişkilendirilmesiyle bağdaştırılabilir. Orta dünyadan görülen gök, "uçsuz bucaksız beyaz", "geniş yüksek ak", "arı beyaz gök" ve "kar beyaz gök" (Ergun, 2013, 709, 745) olarak betimlenir.

3.2.2.2.2. Güneş

Türk düşünce sisteminde Güneş her zaman parlaklığı ve dünyayı aydınlatması sebebiyle kutsallar arasında ilk sırayı alan unsurlardandır. Türkler, Güneş'e ve Güneş'in doğduğu yön olması sebebiyle doğu yönüne saygı duymuşlardır. B. Ögel'e göre (2010, 105), Güneş, Hayat Ağacı'ndan daha önemlidir. Er Sogotoh'un ilk insan olarak ifade edildiği Böhtling varyantında Er Sogotoh'un Hayat Ağacı'na gitmeden önce sağa dönerek Güneş'i üç kere selamladığı görülür. Bu nedenle B. Ögel (2010, 105), güneşin Hayat Ağacı'ndan daha önemli olarak ifade etmiştir. Sağ taraf ve doğu arasında da Güneş'in doğuşuna bağlı bir ilişki görülür.

Yakutlarda Tanrı'yla kurulan bağdaki rolü sebebiyle kartalın büyüklüğü vurgulanır ve sağ kanadının Güneş'i kaplayacak büyüklükte olduğu belirtilir. Destanda abaası Taas Caantaar Dara Buuray, alt dünyadan orta dünyaya gelirken kartal formuna bürünür. Bu geliş "Tam doğu taraftan, / Geniş gökyüzünün yarısını, / [Kanatlarıyla] kapatıp süzülüp, / Üç başlı, / Büyük Öksök'ü, / Mağrurca uçup gelip, / Dokuz melez ağacını birden kavrayıp, / Konmak istemişti" (Ergun, 2013, 569) şeklinde ifade edilir. Kartalın doğu tarafını kapatması önemlidir. Çünkü onun gelişi çeşitli tabiat olaylarına sebep olur. Onun gelişi ifade edilirken "soğuk doğu göğünün / duvarının altından / titrek rüzgâr esip, / savrulmaya başladı" (Ergun, 2013, 567) ile gelişi hakkında bilgilendirme başlar. Kanatlarıyla doğu göğünü kapatmasını Güneş'i kapatması olarak yorumlamak gerekir. Çünkü o kanadıyla doğu göğünü kapadığında fırtına ve rüzgârın yanı sıra "iki yaşında düve kadar kar" (Ergun, 2013, 567) yağmasına sebep olur.

"Güneş" ve "sağ" arasında var olan ilgi yalnız Yakut Türklerinde değil, birçok Türk topluluğunda kendini gösteren önemli bir durumdur. Devlet teşkilatlarında da sağ tarafın iyilik ve doğrulukla anlamlandırılmasına sıklıkla rastlanır. Yalnız Türklerde değil Çin İmparatorluğundaki oturma düzeninde de sağa yani Güneş'e dönük oturmak gerekirken Dede Korkut'ta da Bamsı Beyrek babası Bay Böre'nin sağ tarafına oturur. Sağın ışık, doğruluk ve iyilikle bağlantılı olduğu bir örnek de İslam etkisinde yazılan *Kutadgu Bilig*'tir. Bu eserde de cennet sağ tarafta yer alırken sol tarafta cehennem vardır (Ögel, 2010, 289). Gelenekte eskiden yeniye sağ tarafın Güneş'ten aldığı ilham aydınlık, iyilik ve doğrulukla ifade edilir.

Yeryüzü yaratılırken göğün kaplı olduğu şeyleri anlatmak için özellikle gün doğumu ve batımı anlatılır. Bunun bir zamanlama olduğunu ve bir döngüyü ifade eden

anlatım şu şekildedir: "Çatlayıp saçılır diye, / Güneş beyi ile sarmışlar. / Doğan güneşime, / Yavru kuşu zaman ayarı vermişler. / Batan güneşime, / Turgay kuşunu hizmetkar kılmışlar." (Ergun, 2013, 553). "Yavru kuşu zaman ayarı vermişler" (Ergun, 2013, 553) ifadesi ile zamanın kısalığının ifade edildiği düşünülebilir çünkü devamında turgay kuşu örneklendirmesi de bu sonucu doğrular niteliktedir. Turgay kuşu da serçe cinsi minik kuşlardandır. Miniklik ve küçüklük zamanın hızlılığıyla birleştirilebilir. Burada Güneş'in cinsiyeti hakkında da bilgi edinmemizi sağlayan "Güneş bey" ifadesi verilmiştir. Esasında Türk topluluklarında Güneş öncelikle dişil bir cinsiyet kazanmışken Yakutlarda onun "bey" diye ifade edilmesi ile onlarda eril bir kimliğe büründüğü sonucuna ulaşabiliriz. Güneş'in dişil kabul edilmesi genel bir tasavvurken Kırgızların mitinde baba, *Dede Korkut*'ta Basat'ın babası olarak görülür (Bayat, 2005, 65). Yakutlarda olduğu gibi gökyüzünü kaplaması gereken Güneş olmazsa gök çatlayıp saçılabilir. Gök, Güneş ile sarılmış haldedir.

Destanda yer alan bu düşünce genel görüşten biraz daha farklıdır. Türk topluluklarının geneline bakıldığında Güneş'in oluşumuyla ilgili olarak ortak bir görüş hakimdir. Güneş yaratılmadan önce insanlığın kendisi ışık ve ısı yayar. Toplulukların inandıkları anlatılardaki farklı sebeplere bağlı olarak zamanla ışığını ve ısısını kaybeden insan Tanrı'dan onları ısıtacak ve aydınlatacak varlık diler. Altay Türklerinin ise Güneş'in oluşumuna dair inançları çeşitlilik gösterir ve bunlardan birine göre insanlar Güneş'in ve Ay'ın olmadığı zaman diliminde gökte uçarak hareket ederler. Bu hareket ile çevrelerine ışık ve ısı verirler, ışık ve ısı kaynağı olan insan sebebiyle başka bir varlığa ihtiyaç yoktur. İnsanlardan biri bir gün hastalanır ve iyileşemez bunun üzerine Tanrı onlara ısı ve ışık kaynağı olan varlık vermek ister. Tanrı'nın gönderdiği bu varlık o kadar büyür ki en sonunda iki tane büyük cisme dönüşür. Güneş ve Ay bu şekilde oluşur (Ögel, 1995, 188). Kalmuk Moğollarına göre insanın cennette yaşadığı zamanlarda Güneş ve Ay'a ihtiyacı yoktur. Tanrı onları yeryüzüne indirdikten sonra saf ve iyi olan insanlık bozulur. Bu bozulma ile ışığa ihtiyaç duyan insanlık günahları sebebiyle karanlık içinde kalır. Tanrı'ya yalvarırlar ve Tanrı onlara Güneş ve Ay'ı verir (Ögel, 1995, 189).

Yakutların güneş tutulması hakkında bir efsaneleri bulunur. Buna göre Kün-Toyon, Güneş Tanrısı'dır. Güneş ve Ay kendi aralarında kavga ederler ve bu kavgayı kötü ruhlar kızıştırır. Eğer kötü ruhlar Güneş'i kendi etkileri altına alırlarsa güneş tutulur. Güneş tutulması da bu şekilde gerçekleşir (Ögel, 1995, 188). Şamanizm ve

Zerdüştlükte kozmik inanç ve bir kabile sembolü olarak güneşi görmek mümkündür (Bayat, 2005: 125). Güneş bir ayna olarak kabul edilir ve şamanlar fal bakacakları zaman ona göre fallarını açarlar. Sibirya halklarından Ostiyaklar ise fallarını güneşin lekelerine göre açarlar (Ögel, 1995, 188).

Gün, Türk mitolojisinde Güneş motifiyle ilişkilidir. Gündüz, destanda orta dünya insanları için yaratılmıştır. Orta dünya insanlarının mizacı ile parlaklık ve ışık birbirine bağlanmıştır. "İyi huylu neşeliler, / Kahin gözlüler / Güneşli dünyada, / Özgürce yaşasınlar diye, / Parlak ışık saçan, / Gündüzü yaratmışlarmış" (Ergun, 2013, 554-555). Burada yaşayan insanlar iyi huylu ve neşelidir, gündüz gibi parlak ve ışık dolu şeyleri hak ederler. Zıttı olan ifade ise alt dünya için kullanılır. Alt dünya insanları da kötü olmaları sebebiyle ışıksızdırlar ve alt dünya tasvirlerinde bu karanlıktan dem vurulur. Betimlemelerinde alt dünyanın "kertik güneşli" (Ergun, 2013, 593) olduğu görülür. Var olan ışık huzmesi de çentik kadar küçüktür. Abaasılar, orta dünya insanları için "gün han ulusları" (Ergun, 2013. 763) kavramını kullanır.

Orta dünya halkı, "güneşli göğün halkı" (Ergun, 2013, 617) ve "güneşli Ayıı insanları" (Ergun, 2013, 649) olarak ifade edilir. Er Sogotoh'un ilk oğlu Kömüs Kıırıktay bahadır, "Güneşli göğün altında, / Gamsız tasasız büyümüş" (Ergun, 2013, 617) olarak sıfatlandırılır. Güneş'in ısıttığı ve aydınlattığı yeryüzü, orta dünyanın önemli unsurlarından biridir. Yakutlar göz önüne alındığında sıcak bir yer arayışında olan halkın, güneşin ısıttığı bir halk olarak tanımı onların istedikleri yaşam şartlarıyla bağdaştırılabilir. Kömüs Kıırıktay, her ne kadar güneşli göğün altında büyümüş olarak ifade edilmişse de onun büyüme çağında halkın beklentisini karşılayamaz ve şu şekilde eleştirilir: "Güneş varlıklarını korumamış, / Sadece aklına eseni yaparmış" (Ergun, 2013, 619). Obasındaki kişiler ve sıradan halk, "güneş varlıkları" olarak ifade edilir. Harıacılaan Bergen'in orta dünya insanı olduğunun açıklanmasının ardından "Güneşli dünyanın en güçlüsü, / Ayıı dünyasının ünlüsü / Adamımız oldu" (Ergun, 2013, 735) ifadeleriyle orta dünyaya takdim edilir. Taas Kudustay adlı abaası, Harıacılaan Bergen'in eşi Kııs Saradıman Kuo için "güneş kızı tatlım" (Ergun, 2013, 763) "güneşim benim, görküm" (Ergun, 2013, 765) hitaplarını kullanır.

Abaası Buor Kudustay, kendini tanıtırken orta dünya kişilerini, birkaç kelimeyle anlatır: "Ot bitki yiyen, / Sıcakta, bollukta büyüyen, / Güneş çocuklarına, / On gün

dahi, / Karşı koydurmamış / Ulu yaratığım ben" (Ergun, 2013, 655). Bu bölümden orta dünya havası, insanların neler yedikleri ve nasıl göründüklerine dair bir fikir sahibi olmak mümkündür. Orta dünya kişileri alt dünya kişilerinden farklı bir ortamda yaşamını sürdürür.

Kömüs Kıırıktay, üst dünya insanları tarafından kaçırıldığında orta dünya halkı onun kaçırılış anını görmez. Bu durum şu şekilde ifade edilir: "Güneş sökülmemiştir, / "Kühenge" kopmamıştır" (Ergun, 2013, 619) Kühenge, şamanların sırtlarına taktıkları süsün adıdır. Demirden ve yuvarlak biçimlidir. "Sırtın gözü" olarak bilinir ve abaasıların şeytani bakışlarının vereceği kötülükten koruduğuna inanılır (Ergun, 2013, 188).

3.2.2.2.3. Ay

Ay geleneksel görüşte Güneş'in geri planında kalmış olmakla birlikte Uygurlardan itibaren önemi artan bir unsurdur. Ön Asya kökenli bir din olan Mani dininin bu görüşün şekillenmesinde etkisi büyüktür (Ögel, 1995, 187). Uygur harfli *Oğuz Kağan* destanının başı kayıptır. B. Ögel (2010) destanda Oğuz Kağan'ın doğumunu şu şekilde aktarır: "Aydın oldu gözleri, renklendi, ışık doldu, Ay Kağan'ın o gündü, bir erkek oğlu oldu" (s.115). Ferruh Ağca'nın (2017) aktarımına göre ise "Yine günlerden bir gün Ay Kağan'ın gözü parlayıp büyüdü (ve bir) erkek çocuk doğurdu" (s.105). B. Ögel, Ay Kağan'ın Oğuz Kağan'ın babası olduğunu ifade eder. F. Ağca'nın aktarımında ise "Ay Kağan'ın doğurduğu" ifade edildiği için dişil bir kimliği olduğu düşünülür. Ebeveynlerinden birinin adı olduğu kesin olarak bilinmesi çalışmamızdaki aktarım için yeterlidir. Oğuz Kağan'ın ebeveynlerinden birinin Ay-Kağan olması Ay'ın Güneş'in önüne geçtiği fikrinin desteklenmesine sebep olur. Oğuz Kağan gökten gelen eşinden olma oğullarından birine de Ay adını vermiştir.

Ay'a dair "bir sırığa iki kova takan kızın hikayesi" Avrupa'dan Sibirya'ya kadar uzanan bir inanışın temsilidir. İlk masalda yalnız Ay, ikincisinde ise hem Güneş hem Ay yer alır. Bir zamanlar fakir ve yoksul bir kız Ay'dan yardım dilemiş. Soğuk bir gecede Ay inip onu yanına almış. Ay'da iki çocuk doğurmuş. Dolunayda omuzunda sırık ve iki kova görünürmüş. Bu masal sebebiyle Yakut Türkleri ise kızın onlara zarar vereceğini düşündüğü için Ay'a bakmazlar. Masalın ikinci versiyonuna göre ise öksüz ve yoksul kıza üvey annesi çok azap çektirirmiş bir gün Ay ve Güneş yeryüzüne inmiş. Kız onları görüp saklanmış ama Güneş onu görmüş göğe götürmüş. Saklandığı yer fundalık olduğu için Güneş onu fundayla birlikte göğe çıkarmış ve

aya öyle vermiş. Ay üzerinde fundanın arkasına saklanmış olan bu kızın göründüğüne inanırlarmış (Ögel, 1995, 197-198). Birçok masalda Ay'ın küçülüp büyümesi de yer alır ve bu Yakut Türklerinde Ay'ı kovalayan kurtlar olarak kendini gösterir. Kurtlar, Ay'ı kovalar, yakaladıklarında ise onu yerler bu sebeple de Ay küçülür (Ögel, 1995, 199).

Giriş bölümünde "Yarılıp dökülür diye, / Ay beyi ile kapatmışlar" (Ergun, 2013, 565) ifadesi ile ayın üst dünyaya ait şeylerin altında bulunduğu ve yeri koruduğu sonucuna ulaşmak mümkündür. Ayın bulunduğu yön Güneş'in tam tersi olarak görülür. Güneş sağ yön ile ifade edilirken Ay ise soldur. Kartalın sol kanadı Ay'ı kaplar. Sol, batıdır.

Gecenin insanlar üzerinde yarattığı psikolojik boyut eski dönemlerde karanlık ve kasvetle ilişkilendirilmiştir. Giriş bölümünde yerin yaratılması ve Orta dünyanın betimlenmesi sırasında karanlık da şu şekilde tasvir edilmiştir: "Eklem kemikliler, / Kara gözlüler, / Göz hastası olurlar diye, / Karanlık geceyi yaratmışlarmış" (Ergun, 2013, 553). Kara göz ve karanlık arasında kurulan bağ dikkat çekicidir. Renkli gözlülerin karanlığa ihtiyacı olduğu düşünülmezken kahverengi gözlü olanların karanlığa ihtiyacı olacağı düşünülmüştür. Yakut halkı düşünüldüğünde onlar sarı benizli ve kara gözlüdür. O yüzden karanlık da onlar için yaratılmıştır: "Kırk baykuş torbalı, / Boz tavşan çizmeli, / Alaca karanlık gece ile / Karartmışlar imiş." (Ergun, 2013, 553). Baykuş ve tavşan arasındaki ilişki "Hayvanlar" bölümünde detaylıca incelenmiştir. Burada da kısaca bahsetmek gerekirse baykuş geceyle özdeşleşmiş bir hayvan olarak bilinir. Geceleri ötmesi ve geceleri hareket halinde olması onunla gecenin bir arada düşünülmesine vesile olur. Baykuş ve tavşan anlatılarda sıklıkla bir arada verilir. Bölgede boz tavşana da sık rastlanır. Alaca karanlık betimlemesinin bu iki hayvan ile yapılması olağandır.

Destanda özellikle alt dünyaya inişindeki önemli bir betimleme şöyledir: "Aysız gece gibi karanlık, / Sisli donuk dünyaya, / Varmış idi" (Ergun, 2013, 593). Ay bir ışık sembolüdür. Geceyi aydınlatması eski dönemler için son derece önemlidir. Ateşin olmadığı zaman dilimleri düşünüldüğünde gece görüşü sağlayacak tek unsuru Ay'dır. Alt dünyadan Güneş ve Ay görünmez bu sebeple orayı ısıtan ve aydınlatan doğal bir unsur yoktur. Var olduğu söylenen Güneş ve Ay ise kertikli şekildedir. Ay'ın ışıkla ilişkilendirilmesi Er Sogotoh'un doğumunun hemen ardından kaybolmasında da belirtilmiştir. "Ay ışığı yakalayıp, / Boşluğu kucaklayıp: / "Bu

nereye kayboldu, çocuk doğmuş ise, / Çocuk var olmalı" diye, / İhtiyar düşüncelere gark olmuş" (Ergun, 2013, 565). Babasının Er Sogotoh'un kaybolmasının ardından vermiş olduğu tepki bu şekildedir. "Ay ışığı yakalamak" ifadesinden gecenin karanlığında da oğlunu arayan babanın onu hiçbir yerde bulamadığı belirtilmek istenmiştir. Ay ışığını yakalamak, elle onu tutmak manasında kullanılmamıştır. Gece ay ışığının yeryüzüne ulaştığı vaktin ifade edilmiştir.

3.2.2.2.4. Rüzgâr ve Fırtına

Rüzgâr, birçok mitolojide "hayatın nefesi" veya "Tanrı'nın nefesi"dir. Kozmogoni mitlerinde Tanrı'nın yarattığı hava durumlarından biridir. Örneğin; Hint mitolojisinde (Vedalar'da) zalim Tanrı Vişnu Canardana'nın nefesi olarak ifade edilirken (Biardeu, 1981/2000, 593), Mezopotamya'nın Tanrı mücadelelerinde (Cassin, 1981/2000, 586) bir savaş aleti işlevi görür. Vedalarda Tanrı Vişnu'nun nefesinden oluşan rüzgâr, Veda tanrılarından Vayu'yu temsil eder (Biardeu, 1981/2000, 596). Aztekler de rüzgârın bir yaşam soluğu olduğuna inanır (Galinier, 1981/2000, 347). Özellikle tarım faaliyetlerinin fazla olduğu yerlerde rüzgâr, bitki ve meyvelerin yetişmesi için son derece gereklidir. Rüzgârın yönünü tayin etmek, avcılık ve denizcilik gibi geçim kaynaklarının yoğun olduğu bölgelerdeki verimi arttıran en önemli doğa olaylarındandır.

Yakut Türklerinde dünyanın dört köşeli olduğuna inanan halk, rüzgarların da dört köşeden estiğine inanır (Ögel, 1995, 244). Rüzgâr estiren bir Tanrı'nın olduğunu ve onun dağların tepesinde yaşadığını düşünürler. Tanrı olarak adlandırılan ilahi güç bazen bir ruhtur. Bu ruhun adı, "dağ-toyon" veya "dağın efendisi" olarak anılır. Ruh dağın tepesinde gezerek çeşitli buzlara çarpar, buza çarpan hava soğuk havayı toplayarak rüzgâr oluşur. Ruh, sesten hiç hoşlanmaz, gürültü yapıldığında onun fırtına oluşturduğuna inanılır (Ögel, 1995, 301).

Yıldırım ve gök gürlemesine eşlik eden fırtına, Türk halklarını çok şiddetli şekilde etkileyen bir doğa olayıdır. Genel olarak üst dünyadaki tanrıların sebep olduğuna inanılır (Roux, 1981/2000, 1106). Buna örnek olarak destanda üç atlı bahadırın inmesi: "Üstteki yüksek fırtınalı göğün / Üstü delinecekmiş gibi oldu" betimlemesiyle anlatılır. Bu fırtınalı gök J.-P. Roux'un tabirine benzerdir fakat destanda alt dünyadan gelen kişiler de fırtınaya sebep olurlar. Destanda (2013) alt dünyanın ilk abaası hükümdarı Taas Caantaar Dara Buuray'ın alt dünyadan orta

dünyaya gelişi destanda şiddetli tabiat olayları ile aktarılır. Er Sogotoh'un doğumunu haber alan abaasının orta dünyaya kartal formunda gelişi şu şekilde ifade edilir:

> Soğuk doğu göğünün, / Duvarının altından, / Titrek rüzgâr esip, / Savrulmaya başladı, / Yer üstünde hafif rüzgâr çıktı. / Dünya üstünden fırtına esti. / Ondan sonra, / Sekiz girişi kapattı. / Dört çıkışı kapattı. / İki yaşında düve kadar kar yağmıştı. / Üç yaşında inek kadar, / Fırtına, taş yığmıştı. / Turna balığı tuzağa takılmıştı. / Tavşanı hayvanı tuzak sepete girmişti. / Böyle korkunç, / Sekiz katlı, / Ala coşkun fırtına / Üstten inmişti. / Dört kaygı veren, / Azgın fırtına, / Yıkıp dağıtıp gelmişti (s. 567).

Onun korkunç doğa olaylarıyla dünyalar arasındaki geçişi tamamlanır. Uot Urbalcın ile Er Sogotoh'un dövüşmeleri sırasında Uot Çolboodoy şaman kadın yanlarına doğu göğünden "Üç başlı / Öksökü kartal görünüşlü / Doğu taraftan gelip, / Geniş gökyüzünün / Yarısını kapatıp" (Ergun, 2013, 695) savaş bölgesine gelir.

Yakutlar rüzgârı dört yöne ayırırlar, rüzgârın estiği her yönün farklı anlamı vardır. Dört yön, dünyadaki dört köşeyi ifade eder. Türklerde en kutsal kabul edilen yön, doğudur. Yakutlarda doğudan esen rüzgâr baharın müjdeleyicisi, yılbaşının habercisidir. İyilik ve şans getirir. Altay Türklerinde doğudan esen rüzgâr, dişidir. Yağmur, yıldırım ve bereket getirir (Ögel, 1995, 304-305). Destanda doğu göğünü kapatan kartal, çok şiddetli rüzgâra, fırtınaya ve kara sebep olur. Bunlar ne iyilik ne de şansla bağdaştırılabilir. Bu durumda belirtilen doğu yönü, kutsal Güneş'i kapatmakla ilgilidir. İlkbaharın habercisi değildir çünkü bereketle ilişkilendirilecek biri gelmez. Abaası, uğursuzluğun, kötülüğün ve şeytanın diğer adıdır. Onun getireceği şeyler, kötücül ve yıkıntı veren kötü olaylardır. Çok heybetli kartal tasviri ve sağ kanadının Güneş'i kapatmasının sonucu olarak getirdiği facia şeklindeki hava koşulları kötüye işarettir. Havanın soğuması kanadının Güneş'i kapatmasına, kanatlarını çırpması şiddetli rüzgâr ve fırtınaya hatta yıldırıma sebep olur.

Destanda doğu rüzgarının üst dünya kişilerinden haber getirdiği de görülür. Orta dünyada üç bahadırın yaşamasıyla birlikte huzur ve mutluluk hakimdir. Bu günlerden birinde Harıacılaan Bergen'in tepesinde "Geniş doğu göğün / Kenarının dibinden / Hafif rüzgar esip / Hafifçe yellendirmişti" (Ergun, 2013, 727). Bu hafif doğu rüzgârı üst dünyadan haber getiren üç turnanın belirtisidir. Üst dünyanın ayıları tarafından Harıacılaan Bergen'in çağrıldığının haberini getirmek için gelirler.

Sümer mitolojisinde dört cepheden esen rüzgâr, mekân ve zamanın göstergesidir. Tanrı Marduk, dört rüzgârı on bir rüzgâra çıkarır. Bu rüzgarlar evrenin tüm boyutlarını kavrar. Tanrıça Tiamat ve Marduk arasında çıkan savaşta Marduk, "kötü rüzgar"ı Tiamat'a gönderir ve Tiamat tüm rüzgarları yutar. Tiamat'ın ölümünü anlatan bu mitte, ölen Tiamat'ın kanlarını götüren şey kuzey rüzgarıdır (Cassin, 1981/2000, 586-587). Aztekler için iyi olan tek rüzgâr, doğu rüzgârı iken soğuk ve zararsız olan rüzgâr, batı rüzgarıdır. Kuzey ve güney rüzgarlarının ikisi de uğursuz ve yıkıcıdır (Delaby, 1981/2000, 347). Yunan mitolojisinde göksel hareketler ile tanrılar eşleştirilmiştir. Güneş'in doğuşuna eşlik eden rüzgârın tanrısı Hermes'tir (Brunel, 1981/2000, 200). Yunan mitolojisinde "kuzey rüzgarının ötesi" bir çeşit cennet olarak düşünülür. Apollon, burada kışın inzivaya çekilir. Bu süre boyunca dinlenir ve çeşitli etkinliklerle eğlenir (Duval, 1981/2000, 49). Şamanizm'de de bu doğa olaylarına eşlik eden ruhlar vardır. Bu ruhlar efendi-ruhlar olarak adlandırılır ve onlar doğa olaylarını kontrol ederler. Bu ruh sinirlendiği zaman avcılıkla uğraşan Sibiryalılar günlerce av hayvanı bulamaz (Delaby, 1981/2000, 210). Birbirinden bağımsız ve farklı mitolojilerde rüzgarlar hem iyi hem kötü, çok çeşitli işlevlere sahiptir.

Batıdan esen rüzgâr Yakutlarda manevi bir anlama sahiptir. Batı rüzgârı çok soğuk getiren rüzgarlardır. "Karayel" rüzgârı ise kuzeyden esen, soğuk hatta dondurucu rüzgarları belirtir. "Kız çocuğunun / Makasla oynayacağı zaman, / Oğlan çocuğunun, / Okla eğleneceği zaman, / Ocağının altından, / Karayel olup / Döneceğim" (Ergun, 2013, 645). Kara, renk sembolünde kötülüğün rengidir. Türk mitolojisinde karayele "ölümcül, her şeyi kurutan, dünyayı yok eden" gibi çeşitli sembolik anlamlar verilir. "Kara yel" denmesinin ana sebebi, kuzey yönünün kara ile temsil edilmesidir (Ögel, 1995, 305). Abaasıların, beddualarında karayel ile orta dünyaya geri gelecekleri tekrarlanır ve geldikleri yön, çoğunlukla kuzey olarak ifade edilir. Bu kullanımda inanışın etkisi göz ardı edilemez. Abaası Uot Urbalcın Çumulu Denizi'nde öldüğünde abaası şaman adın Uot Çolboodoy, "tam kuzeye doğru uçup" (Ergun, 2013, 703) uzaklaşır. Bahadırların savaşları çok uzun sürer, bu savaşlarda yer değiştirmeleri gerekir. Yer değiştirirken "tam kuzeye hızlıca" (Ergun, 2013, 693), giderler. Kara kuzgunlar da orta dünyada konuşmalarının ardından alt dünyaya "tam kuzeye uçup hızlıca" (Ergun, 2013, 711) giderler.

Rüzgârın fırtınaya dönüşmesi geleneksel insanın önünü alamadığı korkunç bir hava durumudur. Fırtına, bütün evi ve yaşam düzenini bozabilir. Abaasının gelişi "dünya üstünden fırtına" (Ergun, 2013, 567) estirir. "Üç yaşında inek kadar / Fırtına, taş yığmıştı" (Ergun, 2013, 567). Fırtına sekiz giriş ve dört çıkışı kapatır. Sekiz girişi kapatan fırtına sekiz katlıdır ve üstten inmiştir. Sekiz sayısı Annemarie Schimmel'in (1998, 169-170) "uğurlu sayı" olarak başlıklandırdığı önemli bir sayıdır. Bu korkunç doğa olayı sırasında sekiz sayısının tekrarlanması ve üst dünyanın sekiz sayısı ile kurulan ilişkisi üzerinde durmak gerekir; sekiz, Tanrıların sayısı olarak kullanılır. Cennet sayısı olarak addedilen bu sayının, dönüşümü simgelediği ve "ölümden sonraki aydınlık" anlamına geldiği ifade edilir. Sekiz girişin olması üst dünyanın sekiz kattan oluştuğuna inanılmasından kaynaklanıyor olabileceği gibi alt dünyanın sekiz kabilesinin hatırlatılmasını sağlamak amacıyla da kullanılmış olabilir. Dört sayısı da sekizden sonra tekrarlanan diğer bir sayıdır: "Dört çıkışı kapattı" (Ergun, 2013, 567) ve "Dört kaygı veren, / Azgın fırtına, / Yıkıp dağıtıp gelmişti." (Ergun, 2013, 567) şeklinde yer alır. Dört, dünyadaki düzenle bağlantılı, çok yönlü oluşumları ve doğadan uygarlığa ilerleyen süreci işaret eden sayıdır (Schimmel, 1998, 98).

Rüzgâr, dört yönden eser, aynı zamanda destanda ifade edilen dört sayısı "dört yön" olarak düşünülebilir. Dört yönden rüzgârın esmesi de olağan üstü ve kaygılandırıcı bir durumdur. Anlatımı kuvvetlendirmek adına dört taraftan da rüzgâr estirecek büyüklük ve kuvvette bir abaası, orta dünyaya gelir. Kömüs Kıırıktay ve Er Sogotoh orta dünyadaki düzeni sağlayıp kabilenin huzurunu korudukları bir hayata geçerler. Bu sorunsuz hayat, bir gün Er Sogotoh'un eşi Tunalıkaan Kuo'nun kaçırılmasıyla sona erer: "Bir anda, / Dört korkunç, / Güçlü fırtına, / Aniden çıkıp çökmüş de, / Dokuz tutam saç örgülü / Tunalıkaan Kuo'yu, / Yatak odasından, / Gürültüyle uçurup götürmüş" (Ergun, 2013, 671). "Dört yönlü rüzgâr", bu ifadelerde "dört korkunç güçlü fırtına" olarak yer alır. Fırtınanın şiddeti bir insanı kaldıracak güçtedir, halk bunu "sekiz bela, dokuz felaket" (Ergun, 2013, 671) olarak tanımlar. Orta dünyaya sirayet eden korkunç gökyüzü olayları benzer şekilde aktarılır: "Dört korkunç, / Şiddetli fırtına / Gökten indi. / Sekiz katlı şimşekle, / Alaca azgın fırtına, / Gelip çökmüştü" (Ergun, 2013, 709). Şiddeti belirten hava koşulları fırtına, şimşek gibi genellikle bir arada verilir.

Rüzgâr, fırtına halk arasında hızı ifade ederken kullanılan unsurlardır. Günümüzde "rüzgâr gibi geçti" atasözü çok hızlı geçen zamanı anlatmak için kullanılır. Harıacılaan Bergen, Taas Kudustay'ı bulmak için al doğana dönüşüp "rüzgâr gibi" (Ergun, 2013, 761) uçar. Er Sogotoh, Tunalıkaan Kuo'nun abaasılar tarafından son kaçırılışında çok öfkelenir. Atına atlar ve alt dünyaya doğru "Sekiz güçlü, / Fırtına eşliğinde, / Dört korkunç, / Azgın boran eşliğinde" (Ergun, 2013, 673) ilerler. Fırtına, boran gibi hava koşulları hızı ifade eder. Aynı zamanda Er Sogotoh'un abaasılara olan öfkesinin yolculuğuna yansıdığını belirtmek için de kullanılır.

Kömüs Kıırıktay, çocukluk döneminde üst dünya insanları tarafından alınır, orada eğitilir ve birkaç teste tabi tutulur. Bunun ardından orta dünyaya turna şeklinde bir şaman kadın gelir: "Fırtınalı yüksek ak gök, / Boranlanır olmuştu. / Yeryüzünde esinti başladı" (Ergun, 2013, 619). Şaman kadının gelişi gökyüzünde hava koşullarını değiştirir. Örneklerde dünyalar arası geçiş, orta dünya üzerindeki hava koşullarını şiddetli şekilde etkiler. Orta dünyaya sirayet eden olağanüstü hava koşulları, haberci bir nitelik taşır: "Bakır kızılı kazanın, / Ters çevrilmiş dibi gibi, / Kızıl beneklerle kaplandı. / Bundan sonra, / Azgın yok edici fırtına, / Hızla savrulup gelip / İndikten sonra (…)" (Ergun, 2013, 619). Alt dünyadan gelen abaası, kartal; üst dünyadan gelen şaman kadın, turna şeklinde orta dünyaya son derece hızla gelir. Bu geçişlerde fırtına ve rüzgâr, kuş şekline bürünen kişilerin kanatlarını sallamasıyla oluşur.

3.2.2.2.5. Gök Gürlemesi

Gök gürlemesi, yıldırım ve şimşeği peşinden getirir. Gök gürlemesi ve yıldırım eski Türklerde yılbaşının geldiğini gösteren tabiat olaylarıdır (Ögel, 1995, 272). Gök gürlemesi ardından gelen yıldırımın tanrısal bir ceza olduğu düşüncesi hakimdir. Özellikle art arda tekrarlanan bu iki göksel olay, Tanrıların kızgınlığının büyüklüğünü gösterir. Moğollarda eğer bir şeyin üzerine yıldırım düşerse o şey iki ateş arasından geçirilip arıtılması gerekirdi. Gök gürlemesi kişileştirilmiştir. Çoğu Türk kavmi yıldırıma doğru ok atardı ve bunun en bilinen örneği Uygurlardadır. Yakutlarda ok atma geleneği bulunsa da sadece yıldırıma yönelik olmamıştır. Sibirya'da gök gürlemesi, kutsal ve özel kabul edilen kuş ile biçimlendirilmiştir (Roux, 1981, 1106).

Sibirya'da kuş ile biçimlendirilen tabiat olaylarında özellikle öne çıkan hayvan çift başlı kartaldır. B. Ögel (1995, 290), çift başlı kartalın çok köklü ve yerleşik bir mitolojik figür olduğunu ifade eder. Kartalın gökte oturduğuna ve kanatlarını

birbirine vurarak sesler çıkardığına inanırlar. Bu kanat çırpışın ve ses çıkarışın çeşitli tabiat olaylarına sebep olduğu düşünülür. Ses genel olarak gök gürlemesi olarak ifade edilir.

"Alt Dünyadan rüzgar esse, / Ayağıyla kapatır, diyerek" (Ergun, 2013, 611) ve "Onun ününden korkup, / Üst Dünyadan, / Rüzgar estirmeden" (Ergun, 2013, 613) Er Sogotoh'un kişiliğinde, onun diğer dünyalardan gelen rüzgarları kesebilme gücü üzerinde durulmuş ve bu tekrarlanmıştır. Fakat Er Sogotoh'un ideal düzene sahip orta dünyada öldürülmesi de kendisine olan bu güveninden kaynaklanır. "Rüzgar esmez, / Yel savrulmaz, diye / Hiçbir tehlikeden çekinmediğinden, / Zırhsız ve kalkansız gezerken" (Ergun, 2013, 615) onu bir yıldırım öldürür. Yakut halkı için rüzgârın pek de sevimli bir tabiat olayı olmadığı tüm bu örnekler ile görülmektedir. Onlar halka sirayet eden rüzgârdan hoşlanmazlar. Bunda kabileler halinde çadırlarda yaşıyor olmalarının büyük bir etkisi olabilir. Rüzgarların şiddeti çadırları bozabilir hatta uçurabilir. Bölgede istenen bir hava koşulu değildir.

3.2.2.2.6. Şimşek ve Yıldırım

Özellikle havaya bağlı gerçekleşen doğa olaylarına eski topluluklar çok fazla değer yükler. Bunun en büyük sebebi havaya müdahale edemiyor, kontrol edemiyor oluşlarıdır. Büyük korku uyandıran çeşitli gökyüzü ve hava koşullarına manevi anlamlar yüklemişlerdir. Örneğin, Uygurların *Türeyiş* destanında gökten ağaçlara ve dağlara bir ışık huzmesi vurur ve bölgeye otuz defa şimşek çakar. Bunun üzerine ağaçlar ve dağlar büyür. Bu durum gökten tanrısal bir müdahale olarak kabul edilir (Aksoy, 2018, 103). Yere düşen çok fazla yıldırım Yakut Türklerinin Tanrı'dan bir mesaj geldiğine inanmasına sebep olmuştur. Mesaja geri dönüt olması amacıyla madeni eşyaları birbirine vurarak ses ve gürültü çıkarırlar. Bazı Yakut Türkleri, yıldırım düşmesini kötü ruhların yeryüzüne inmesi olarak görürler. Yıldırımın düştüğü yer Türkler açısından önemli ve kutsaldır. Yıldırım düşen kutsal yerin kendilerine ve hayvanlara iyi gelmeyeceği fikrine sahiplerdir. Bu nedenle yıldırım düşen yerden uzakta durmaya çalışırlar (Ögel, 1995, 280-284).

Eğer bir insan yıldırım düşmesi sonucu ölürse Orta Asya ve Sibirya halkları ölen kişinin içine gökten inen ruhların yerleştiğine hatta ölen insanı yıldırımın değil yere inen ruhların öldürdüğüne inanırlar. Buna inanan insanlar eğer içlerinden bu ruhlar çıkarılabilirse onların yeniden dirilecekleri düşünülür (Ögel, 1995, 285). Bu inanç

destanda (2013) Er Sogotoh'un ölümünün ardından dirilmesiyle benzerlik taşır. Er Sogotoh'u öldüren şey bir yıldırımdır:

> Er Sogotoh bahadır, / Hiçbir yerden, / Rüzgar esmez, / Yel savurmaz, diye / Hiçbir tehlikeden çekinmediğinden, / Zırhsız ve kalkansız gezerken, / Bir akşam avlunun dışına, / Alaca karanlıkta, / İhtiyacını gidermeye çıktığında, / Nereden geldiği bilinmez, / Çalkantılı yüksek ak göğün, / Üstü sanki yarılır gibi olmuş da, / Yıldırım olup düşüp, / Kırılgan eye gibi, / Ortadan kırdı (s. 615).

Er Sogotoh'un yıldırım ile ortadan ikiye ayrılması destanda yıldırıma karşı bakış açısını ortaya koyar. Yıldırım, ölümcül ve önlenemez doğal bir felakettir. Orta Asya ve Sibirya halklarında yıldırımla ölen kişinin hemen gömülmesi yasaktır. Ölen kişinin içine giren ruhun çıkarılabilir olduğuna inanılmasından kaynaklanır (Ögel, 1995, 285). Destanda Er Sogotoh gömülmez. Onu alaasın tam ortasındaki gümüş tepeye yani obanın merkezi olan konuma götürüp yüksek bir "aranğas"a koyarlar. Aranğas, ağaçtan yapılmış mezar türbesidir.

Teleüt Türkleri de Tunguz ve Yakut inancında olduğu gibi gökte yıldırım ve şimşek çaktıran bir kuşun varlığına inanır. Bu kuş göğün on ikinci katında oturan kutsal bir kuştur. Teleütler, Altay Türklerinin kuzeyinde yer alır. Tunguzlar, yıldırım ve şimşeğin gökte yer alan "yıldırım kuşu"nun kanatlarını birbirine vurması ile ortaya çıktığına inanır. Şamanlar, yıldırımları kontrol etmek adına kuş heykelleri yapar ve bu kuşu kullandıkları çeşitli törenler gerçekleştirir. "Yıldırım Kuşu"nu bazen düşmanlarının oldukları yerlere gönderirler. Yıldırımdan oklar atarak düşmanların parçalamalarını sağlarlar (Ögel, 1995, 290-291). Destanda şimşek ve yıldırım bazen doğal şekilde oluşmaz. Örneğin, Er Sogotoh, abaası Taas Caantaar Dara Buuray'ı hedef alan bir ok gönderdiğinde "Okunu sonuna kadar çekip, / Yayını sonuna kadar gerip, / Uğuldayan yüksek göğe doğru, / Olanca gücüyle attı. / Dokuz korkunç şimşeğin gösterdiği / Çakan yıldırım eşliğinde, / Kayın kabuğu fıçısı kadar ateş olup" (Ergun, 2013, 579) alt dünyaya doğru gittiği aktarılır. Okun hızını ve gücünü aktarmak için kullanılan bu ifadelerde İskandinav mitolojisinde attığı balta ile şimşek ve yıldırım oluşturan Thor adlı tanrı ile Yunan mitolojisinde elindeki kılıçla şimşek ve yıldırım yaratabilen Zeus'a eş özelliğin Er Sogotoh'a atfedildiği görülür. Onun sıradan insanlardan farklı, olağanüstü bir aleti vardır.

Gökten yıldırımlarla gelen kişiler yalnızca alt dünya insanları değildir. Üst dünyadan orta dünyaya mesaj vermek için inen atlı ayıılar, "üstteki yüksek fırtınalı göğün / üstü delinecekmiş gibi oldu" (Ergun, 2013, 659) ifadeleriyle orta dünyaya inerler. Onların gelişleri de abaasılardaki gibi doğal hava unsurları üzerinde farklılıklar meydana getirir. Dünyalar arası geçişler şiddetli ve şaşırtıcı durumları oluşturur.

Türkler arasında yıldırım törenleri yapılmaktadır. Eski kavim özelliği gösteren topluluklarda bu törenler daha yaygındır. Yeryüzüne düşen kötü ruhlar, ritüel esnasında yıldırım çakarak gökyüzüne geri dönmeleri gerektiğine inanırlar. Şamanların ve atların yer aldığı törende kişiler evin etrafında üç kere döner ve bir kasedeki şarabı havaya atarlar. Dokuz şamanın kaldırması beklenen bir keçeyi evin yanına sererler. Şaman geleneklerinden günümüze ulaşan kurşun dökme adeti bu keçe üzerinde gerçekleşir. Bazen kurşun yerine süt veya rakı kullanılır. Bu törende şaman gelecekle ilgili kehanetler sunar (Ögel, 1995, 284-285).

Şimşek çakması, yıldırım düşmesi beklenmedik ve hızlı gerçekleşen doğa olaylarıdır. Yıldırımın bu özellikleri insanlarda hız ve çeviklik ile sembolize edilir. "Dik ağaçlar arkasından devrilirmiş, / Korkunç şimşek öncülüğünde, / Parlak yıldırım eşliğinde, / Sekiz gürültülü, / Dokuz uğultulu, / Takırdayıp tokurdayıp, / Gidip dururmuş." (Ergun, 2013, 773) Kömüs Kıırıktay, alt dünyaya ilerlerken arkasında şiddetli şimşekler, yıldırımlar ve gürültüler bırakır. Hız arkasında iz bırakır, doğa üzerinde oluşan bu iz, insanın doğaya bilinçsiz verdiği tahribatın en belirgin örneklerinden biridir. Harıacılaan Bergen ve Taas Kudustay arasındaki kavga şu şekilde şimşeğe benzetilir: "Üç kıvrımlı şimşeğin, / Gitmesi gibi, / İki taraftan / Şiddetlice saldırmışlardı" (Ergun, 2013, 773). Geleneksel insanın tabiata ve gök yüzüne ait her şeyi etraflıca izledikleri anlaşılır. Şimşeğin hareketini iyi bilmesinden kaynaklı olarak savaşan iki bahadırın saldırılarını gök yüzüne ait şiddetli bir hava olayıyla bağdaştırabilirler.

3.2.2.2.7. Duman

Er Sogotoh'un babası konuşmaya başlamadan önce onun konuşması hakkında benzetmeler kullanılır: "Duman gibi doğru şarkılı, / Eğri büğrü konuşmalı, / Alakasız alkışlı, / Öyle durmuş imiş meğer" (Ergun, 2013, 581). Doğrulukla birlikte kullanılan duman olumlu bir sembol olarak verilmiştir. Suret değiştiren bahadırlardan Kömüs Kıırıktay'ın bir donu "ak duman"dır (Ergun, 2013, 641). Abaası Uot Urbalcın ile Er Sogotoh'un savaşı sırasında yer değiştirmeleri zorunlu hale gelir. Yer değiştirmek

için gerçekleştirecekleri yolculukta ise Er Sogotoh, "beyaz duman" donuna girerek abaasının peşinden gider (Ergun, 20113, 693). Savaş meydanına gitmek için don değiştirmesi gereken bahadırların tercih ettiği form, duman ve rengi, temizlikle iyilik sembolü olan aktır. Destanda duman, görüşü engelleyen, puslu ve kötü bir unsur değildir. Aksine bahadırlar ile bir arada kullanılan bir terim halindedir.

Duman kişilerin tesiriyle oluştuğunda destanda genelde kötü kişilerin yaşadığı yeri belirtmek amacıyla kullanılır. Örneğin, Taas Kudustay'ın kayalıklar içindeki evinin yerini Harıacılaan Bergen tüten duman ile tayin ederken yine Uot Kudustay'ın evini de yerde çıkan duman sayesinde bulur. "Sanki boz duman arasında / Derin yarığın dibinde" (Ergun, 2013, 791) şeklinde yapılan tasvirde dumanın bacadan tüttüğü izlenimi yaratılır. Alt dünyada ilerleyen bahadırlar abaasıların evlerini bacadan tüten dumanlar ile bulur. Dumanın destandaki en önemli işlevi abaası adlı kötü kişilerin yaşadıkları yerleri belirtmesidir.

3.2.2.2.8. Bulut

Kara bulutlar sembolik anlamda Tanrı'nın elçisidir. Türk topluluklarında kahramanların doğum ve savaşlarda üzerinde gezinir. Tanrı'nın elçisi sembolik anlam taşıması kahramanların koruyucusu olarak görülmesine sebep olur. Bu durum tek bir bulutun temsilidir. Göğün kara bulutlarla kaplanmış olması ise daha farklı bir anlama gelir, yeryüzüne felaket yağdırmak isteyen kızgın Tanrı'nın bir işaretidir (Ögel, 1995, 272).

Destanda evren yaratılır, ardından vadiler ve halkın yaşadığı bölge yaratılır, onların bolluk içinde yaşadığı zamanlardan bahsedilir. Halkın tabiat olaylarına karşı çeşitli davranış biçimleri ortaya konur. Bunlardan bir tanesi de bulutlara karşı gösterilen tepkidir. "Ayaz göğe, / Odunla tehdit edip / Kafa kaldırıp, / Bulutlu göğe,/ Bıçakla tehdit edip / Göz dikip (…) yaşarlar imiş." (Ergun, 2013, 561), "Bulutlu göğü, / Yan bakıp bıçakla korkutup, / Açık göğü, / Kafalarını dikip odunlar korkutur" (Ergun, 2013, 615), "Bulutlu göğe, / Gözlerini bıçak gibi dikip, / Açık göğe, / Başlarını odun gibi sallayıp" (Ergun, 2013, 669). Göğü tehdit edip hava koşullarını değiştirebileceğine inanan halk, ayazdan ve buluttan hoşlanmaz. Bu sebeple onları yok edici çözümler üretmeye çalışır. Bunlardan biri odunla diğeri ise bıçakla tehdit etmektir. Ayaz gök odunla tehdit edilir çünkü odun yanar. Sıcaklık yayar ve ayaz kırılır. Hava biraz olsun ısınır. Bu nedenle ayaz göğün tehdit yöntemi odundur. Bulut ise bıçakla tehdit edilir. Havada pamuk gibi duran bulutların tehdit edilmesinin

sebebi bıçağın onları kesebileceğine olan inançla alakalandırılabilir. Bulutlar hafif, dağılabilen ve görüntüde kesilebilecek yapıda duran gök unsurudur. Onun tehdidinin de bıçakla olması kesilebileceğine olan inançtan kaynaklanır.

Gözlerin dolması günümüzde olduğu gibi geleneksel düşüncede de bulut ve yağmura benzetilir. Tunalıkaan Kuo kılığına giren abaası kadın, üzgün taklidiyle Er Sogotoh'un onu avutmasını diler: "Yağmur bulutu gibi ağlar gözlüyü, / Bulanmış şuurluyu, / Sakinleştirip avutmaya çalışsan / Nasıl olurdu" (Ergun, 2013, 677) sözleriyle onun üzgün kalbini iyileştirmesini ister. Gözleri yağmur bulutu gibi her an akmaya, ağlamaya hazırdır. Bir benzetme olarak kullanılır.

3.2.2.2.9. Yağmur

Yağmur, bereketlendiren ve genellikle uğurlu kabul edilen bir doğa olayıdır. Destanda ise şiddetli yağışlar, şimşek ve gök gürültüsünün eşlik ettiği korkunç bir hava olayı olarak karşımıza çıkar: "Arı beyaz göğün / Yağmuru delinip / Sana engel olmaz. / Dokuz katlı, / Kar beyaz göğün / Dolusu düşüp / Dondurmaz seni yiğit" (Ergun, 2013, 745). Yağmur, Yakutların coğrafi konumu göz önüne alındığında yaşanması istenilmeyen hava koşullarından bir tanesidir.

Bu hava olayı, genellikle alt dünyadan orta dünyaya geçen Abaasıların gelişi aktarılırken gerçekleşir. Örneğin, Taas Caantaar Dara Buuray, Er Sogotoh'u görmek için orta dünyaya "Şiddetli boran, / Sanki üstlerine çökmüş gibi indi. / Az daha çadırları yıkılacaktı" (Ergun, 2013, 575) şeklindeki ifadelerle gelir. Boran, yağmura şimşek, yıldırım ve gök gürültüsünün eşlik ettiği bir hava koşuludur. Bu da sıradan insanın gündelik yaşamına olumsuz olarak sirayet eder. Doğal ekolojik sistemin insan üzerinde bazı yıkıcı etkileri olabilir. Boran da bu yıkıcı etkiye sahip ekolojik bir unsurdur. Yalnız insanlara değil, bitki ve hayvanlara da kötü bir etkisi vardır. Fakat bu doğal ve olağan bir hava koşuludur ve onu değiştirmek insanlar için pek mümkün değildir. Günümüzde bununla ilgili olarak alt yapı çalışmaları gerçekleştirilir. Kötü tesirleri kontrol altına alınmaya çalışılmaktadır. Bazı yoğun ve zor hava koşulları teknolojinin ilerlemesi ile zararının önüne geçilebilir boyuta varması sağlanır. Kısacası ekolojide doğaya şiddetli etki veren kötü koşullar olağandır ve arkaik dönemde zararının önüne geçilemezken günümüz teknolojisinde hava koşulları değiştirilmeden getirdiği olumsuz şartlar en aza indirilmeye çalışılmaktadır.

Yakutlarda yaz ve güzün belirleyici özelliği, yağış sıklığıdır. Er Sogotoh'un yaz mevsimini "yazı, yağmurundan belirleyip" (Ergun, 2013, 591) ifadesiyle yağmurdan anladığı görülür. Kömüs, Temelikeen Kuo'yu almak için giderken "Sonbaharları, / Güz yağmurundan bilip (…) Yazları, / Yaz yağmurundan tanıyıp" (Ergun, 2013, 663) ilerler. Er Sogotoh, Tunalıkaan Kuo'yu alt dünyadan kurtarmak için çıktığı yolculukta oğlu Kömüs Kıırıktay gibi "Sonbaharları, / Güz yağmurlarıyla bilip; / (…) / Yazları, / Yaz yağmurlarıyla sezip" (Ergun, 2013, 673).

3.2.2.2.10. Kar

Kar, Türklerde temizlik ve saflık sembolüdür. Kuzey bölgeler soğuk mevsimler ve kar ile özdeşleşmiştir (Ögel, 1995, 275). Yakutlar, dünyanın en soğuk bölgesi olarak kabul edilen kuzeyde yaşar. Yakut Türkleri yılın çoğunun soğuk ve karlı geçtiği iklim koşullarında yaşamayı öğrenmiştir. Er Sogotoh, "ilkbaharı, kırağıdan bilip / (…) / Kışı, donundan tanıyıp" (Ergun, 2013, 591) orta dünyadan alt dünyaya geçer. Bölgedeki keskin soğuk, günlük yaşamı kısıtlar. "Karı erimiş yerden uçan, / Kara çöl horozundan daha atik" (Ergun, 2013, 589). Soğuk hava koşulları hem hayvanları hem de insanları olumsuz etkiler. Karda yürümek insanlarda olduğu kadar bazı hayvanlar üzerinde de olumsuz sonuçlar doğurur. Çöl horozu, atikliği ile bilinir. Kar onu bu yönden yavaşlatan bir etkendir ancak kar eridiğinde çevikliğini tam olarak gösterebilir.

Abaası ile Kömüs Kıırıktay arasında yaşanacak mücadele için don değiştirip başka bölgeye gitmeleri gerekir. Kömüs savaşılacak yere vardığında abaasıyı "kırağı" tutmuş halde bulur (Ergun, 2013, 641). Burada hem uzun zamandır beklediğini ifade etmek hem de bölgenin soğukluğuna gönderme yapmak maksadıyla kırağı terimi kullanılır. Kırağı, su buharının donmasıyla gerçekleşen bir doğa olayıdır. Genelde ağaçlar ve bitkiler üzerinde oluşur. Tunalıkaan Kuo'nun son kaçırılışında Er Sogotoh, süratle ilerlerken mevsimleri çeşitli doğa olaylarından belirler. "Kışları / Kırağıyla farkedip" (Ergun, 2013, 673), yoluna hızla devam eder.

3.2.3. Orta Dünya

Orta dünya için destanda kullanılan başlıca terimler şunlardır: "ana dünya", "iye doydu", "orto doydu", "ata yerim dünya", "ayıı dünyası", "ilk dünya". "Doydu" kelimesi "başkent" anlamına gelir ve Çinceden Yakut Türkçesine geçmiştir (Ögel, 1995, 245). Üst ve alt dünyanın ortasında kalması sebebiyle en sık "orta dünya"

şekilde adlandırılmıştır. "İye doydu" ifadesi Türkiye Türkçesi karşılığı "ana dünya"dır. Ögel, "iye"nin "ana" anlamına geldiğini ifade eder (Ögel, 1995, 245). Destanda bu dünya için "Doğdukları ana dünyalarında, / Büyüdükleri dünyalarında" (Ergun, 2013, 611), ifadeleri kullanılır. Orta dünyayı yurdu ve evi olarak benimseyenler şamanlar, bahadırlar ve halktan insanlardır. Orta dünya, insanların yaşayabileceği ideal dünya tasavvurudur: "Uçsuz bucaksız göveren, / Gökle kaplı, / Göverip pembeleşen / Dalgalanan savrulan / Alaas ana efendimi / Sayısız süsle güzelleşen / Baldırıma basıp oynadığım, / İpek gibi örtülü / Ahududu, çilek toplayıp yediğim" (Ergun, 2013, 819) bir dünya olarak tasvir edilir.

Orta dünyanın meydana gelişi zamansal anlamda yavaş olmuştur. Destanda yer, yaratılış aktarılırken zamanla yayılıp genişleyerek büyür: "Yer ana iyem, / Boz sincap topuğu kadar iken, / Genişleyip gerilip, / Yayılıp büyüyüp, / Dişi geyiğimin, / Kulağının içini, / Tersine çevirmiş gibi, / Tertipsiz genişleyip, / Azar azar büyür imiş" (Ergun, 2013, 551). Dünya bir anda yaratılmaz ve zaman içerisinde değişip gelişir. Orta dünya için "Yedi çevreli, yedi köşeli, / Yedi dayaklı, / Yedi ana dünyam" (Ergun, 2013, 551) sözleri kullanılır. Bazı inanışlarda Tanrı, evreni yedi günde yaratır. Yedi sayısı ortak bir motiftir. A. Schimmel göre (1998, 140-168), yedi sayısı kutsal bir sayıdır. Ülker'in de yedi yıldızı bulunur. Bazı yorumcular yedi sayısını "mükemmellik sayısı" olarak ifade eder. Hemen hemen her inancın yazılı belgelerinde yedi sayısı tekrar eden önemli bir sayıdır. Şamanizm'de ilk insan, yedi cennet sürecek bir yolculuğa çıkar ve bu hadisenin görüntüsü Yenisey şaman davuluna işlenir. Erken Han Dönemi'ne ait bir kil tuğlasında hayat ağacının ilk görüntüsü olduğu düşünülen sembol, yedi dallıdır.

Yakut Türklerinin yaşadıkları yer, düzlük bir vadidir. Bu vadiye "alaas" denir ve yaşam alanlarını oluşturur. Destanda ilk ana ve baba olarak görülür (Ergun, 2013, 93). Orta dünyada halk, alaaslarda kabileler halinde yaşamlarını sürdürür. Bu ova o kadar düzdür ki; leylekler bile yuva kuramazlar. Geniş, ak ve düz ve uçsuz bir ovalık alandır. Taşlık alanlar ise tepeleri oluşturur (Ergun, 2013, 559). Leylekler yuvalarını yüksek tepelere kuran göçmen kuşlardır fakat bu bölgede leyleklerin yuva kurabileceği kadar yükselti yoktur. Ovalar, "bembeyaz" ve "ak düzlükler"den meydana gelir. Günümüzde Yakutistan'da eksi elli dereceye varan sıcaklıklar ölçülür. Yaşanılan alan kış aylarında karlarla örtülür. "Uçsuz bucaksız, / Bembeyaz ovalarını, / Nezle öksürük durmaz, / Dumanlı ıssız ovalarını" (Ergun, 2013, 559-

561). Nezle ve öksürük, insanların genelde soğuk havalarda yakalandığı hastalıklardır. Bölgedeki iklim şartları insanların sağlığı ve bağışıklığı üzerinde etkilidir.

Er Sogotoh alt ve orta dünya arasındaki yolculuğunu çok uzun sürede tamamlar. Çok hızlı olmasına rağmen iki dünya arası uzun ve zahmetli bir yoldur. "Sonbaharı, kötü havadan bilip, / İlkbaharı, kırağıdan bilip, / Yazı, yağmurundan belirleyip, / Kışı, donundan tanıyıp" (Ergun, 2013, 591) yolculuğuna devam eder. Er Sogotoh, dört mevsimin ardından alt dünyaya iner. Kömüs Kıırıktay, eşi Temelikeen Kuo'yu ailesinden almaya giderken "Sonbaharları, / Güz yağmurundan bilip, / İlkbaharları, / Bahar ayazından hissedip, /Yazları, / Yaz yağmurundan tanıyıp, / Kışları / Kırağısından fark edip" (Ergun, 2013, 663) ilerler. Sibirya'nın kuzeyinde dört mevsim serin havanın izini taşır. Destanda sonbahar ve kış çok soğuk mevsimler olarak göze çarparken sıcak olması beklenen ilkbahar ve yaz mevsimi ise kırağılı ve yağmurludur. Destan boyunca çok sıcak havalardan bahsedilmez ve tasvir edilen dünya ile Yakutların yaşadığı bölgenin iklim şartları birbiriyle benzerdir.

Orta dünyanın tasviri, dünyanın bütünü yerine Er Sogotoh'un yaşadığı kabile ve ovaya odaklıdır. Bu nedenle çevre tasvirleri Sibirya'nın kuzeyine ışık tutar. İklim koşulları, ekolojik düzeni ve dengesi, hayvanlar, bitkiler aktarılır. "Yıkılıp çürüyen ağaçlı, / Buharlaşıp soğulan sulu, / Ötüşüp susan guguklu, / Yumurtlayıp ayrılan balıklı, / Sararıp dökülen çamlı, / Doğdukça azalan mallı, / Geç doğan kişili, / İlk ana orta dünyamı / İşte böyle / Yaratıp meydana getirirlermiş" (Ergun, 2013, 553). Yakut Türklerinin yaşadığı coğrafya göz önüne alınarak dünyanın geçiciliği, zaman kavramının ve döngüsünün farkındalığı ifade edilir. İnsanların geç doğması, bazı ağaç ve bitkilerin sararıp dökülmesi, guguk kuşunun ötmesi gibi örnekler zamansal bağlamı aktarmak amacıyla kullanılır.

Er Sogotoh, doğumunun ardından eğitilmek üzere üst dünyaya çıkarılır. Üst dünya kişilerinin verdiği eğitimin ardından orta dünyaya geri dönerken "soğuk batı göğün"den (Ergun, 2013, 573) gelir. Batı yönü, rüzgârı ve soğuğuyla bilinir, bu yön Yakut Türklerinin sıcak topraklar arzusuyla uyumlu değildir. Er Sogotoh'un çok soğuklara dayanabilecek güçte olduğunu vurgulamak amacıyla destanda özellikle bu yön kullanılmış olabilir. Bahadırın her türlü iklim koşuluna göğüs gerecek bir yapıya sahip olduğu düşünülebilir.

Bahadırların alt dünyadan orta dünyaya ilerlerken mutlu, neşeli ve güzel bir dünyaya ilerledikleri ifadelerine yer verilir "Ulu yerin enginliği görünmüştü. / Güzel ülkelerin karartısı belirmişti" (Ergun, 2013, 811). Huzuru bozanlar orta dünya kişileri değil, dışarıdan dünyaya müdahale edenlerdir. Destanda orta dünya insanları bir arada uyum içinde yaşar fakat dünyaların birbirleri ile olan etkileşimleri bu düzenin bozulmasına sebep olur. Tehlikeler ve tehditler orta dünya halkından gelmez, başka dünyaya ait kişilerden gelir. Orta dünya halkı doğayla uyum içinde yaşar. Halkın düzeni üzerinde olumsuz tesirleri yanında temiz havayı ve tüm güzellikleri bozmak için uğraşan varlıklar doğanın en büyük tehditleridir.

Orta dünyada bir düzen hakimdir. Bu düzeni korumakla yükümlü olan kişiler destanın bahadırlarıdır. Bu bahadırlar sırasıyla: Er Sogotoh, Kömüs Kıırıktay ve Harıacılaan Bergen'dir. Orta dünyayı koruyacaklarına dair halkın düşünceleri şu şekilde verilir:

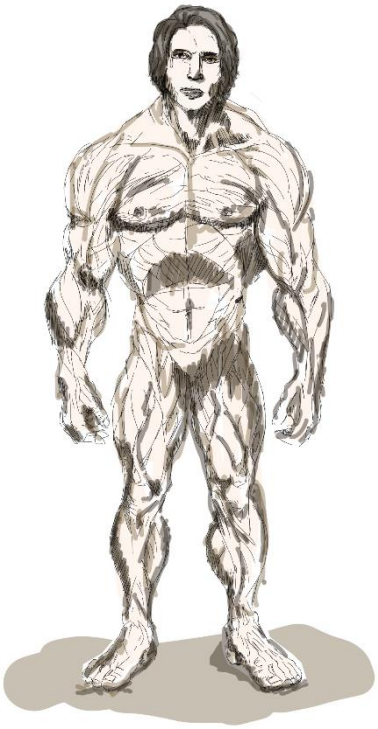
> Sırtından dizginli, / İlk ana dünyamızı, / Koruyacak yiğidimiz oldu, diyerek / Alt Dünyadan rüzgar esse, / Ayağıyla kapatır, diyerek, / Orta dünyadan / Sert alınlıların, / Güçlü boyunluların, / Can sıkar günlerinde, / Sırtıyla kapatır; / Üst Dünyadan, / Mızrak olup düşerlerse / Eldivenle kapatır / Güneşli dünyanın halkı, / Bizi koruyan adamımız oldu, diyerek, / Bütün insanlar sevinir oldu (Ergun, 2013, 611).

Olonhosut güven ortamının sağlayan bahadırların destanın sonunda huzurlu ve mutlu şekilde yaşamlarını sürdüreceklerini şu şekilde ifade eder: "Üç bahadır beraber / Alaasın üç yanında / Ev kurup / Yol açıp / Yuva kurup / Vatanlarında yücelip / Ulu dünyanın efendisi olup / Yurtlarında ünlenip / Obadan obaya ün salıp" yaşadıkları yeri, alaaslarını yani topraklarını gelecek tüm tehditlere karşı korurlar. Harıacılaan Bergen bu dünyayı koruyacağına dair bir ant içer: "Bütün halkımı, / Sırtından dizginli / Gün han uluslarını, / Kemiklerimden biri, / Sağlam oldukça / Sivri uçlu mızrağımla / Daima koruyacağım. / Kara kanımdan / Bir damla kalana kadar, / Ölüm yolunu / Eldivenimle hep tıkayacağım" (Ergun, 2013, 815). Bu sözler ideal düzenin koruyucu gücünün bahadırlar olduğunu gösterir. Bahadırların destandan yola çıkarak hazırlanan genel görünüşlerine dair çizim Şekil 3-1'de verilmiştir.

Orta dünyadaki kişiler için "güneşli dünyanın halkı" ifadesi kullanılır. Üç dünyayı doğal ve doğal olmayan sıkıntılardan koruyacak olağanüstü birine ihtiyaç vardır.

Bahadırların olağanüstü kimlikleri orta dünya halkının gözünde onlara koruyucu ve muhafaza edici bir kimlik kazandırır. Halk için üç bahadır da son derece değerlidir. Destan kişilerinin kimliklerindeki saygınlık alt dünyanın abaasıları; orta dünyanın sıradan insanları, bahadırlar, şamanlar; üst dünya tanrıları olarak sıralanabilir. Bahadırların görünüşlerindeki tasvirlerde onların çok güçlü ve ulu olduklarından bahsedilir.

3-1 Bahadırların Fiziksel Tasviri

Kaynak: Tali, 2023

Düzeni korumak her zaman kolay olmadığı gibi ekolojik dengenin muhafaza edilmesini sağlamak da son derece zordur. Bahadırların dünyalar arası geçişlerinde orta dünyanın doğası kasıtlı olmayan bir zarar görür. Er Sogotoh, hem ateş hem de ağaç iyesinden alkış alıp daha da güçlenmesinin ardından atıyla orta dünyayı terk eder. Bu yolculuğun kuvveti orta ve alt dünya arasındaki yolda ağır tahribatlar yaratır: “Bastığı yer göl gibi çukurlaştı. / Tepip kökünden koparttığı kütükler, / Kızgın ayı olup peşinden koştu. / Tepip tuz buz ettiği çürük ağaçlar, / Tunguz kocakarılarına dönüşüp, / Ağlayıp sızlayıp kaldılar” (Ergun, 2013, 589). Korkunç şimşekler ve yıldırımlar çaktıracak kadar hızla gitmesi doğa üzerinde olumsuz sonuçlar doğurur. Bahadırların bu şekilde alt dünya yolculukları tekrarlanır: sağlam ağaçlar devrilir, basılan yerler göl olur.

Bazen orta dünya üzerinde ekolojik tahribata abaasılar bilinçli şekilde sebep olur. Yaşam alanlarına müdahale eder, yakıp yıkar ve o ideal düzeni tamamen alt üst ederler. Alt dünyada savaşta olan bahadırlar orta dünyaya döndüğünde obası üzerinde büyük yıkıntılar görür. Huzurlu ve mutlu alaasıya kavuşacağını düşünürken bir harabeyle karşılaşırlar: "Geniş avlusuna, / Rahat evine baktığında: / Yıkılıp dökülmüşmüş, / Ana dünyası, / Viran kalmışmış" (Ergun, 2013, 705). Ağılı, evi, obası yağmalanmış haldedir. Bu durum alt dünya ile yeni bir savaşı doğurur.

Orta dünyada bahadırların evlilikleri, zaferle sonuçlanan mücadeleleri ziyafetler ve şenliklerle kutlanır: "Orta Dünyadan, / Sert alınlılar, / Güçlü boyunlular / Rahatsız etmezler diye düşünüp de / Toy ziyafet düzenlediler" (Ergun, 2013, 649), onları koruyacak ulu bahadırlara sahip oldukları için sevinçlerini törenlerle kutlarlar.

Alt dünyada bahadırlar ve abaasılar arasında kavgalar çok güçlü şekilde gerçekleşir. Kavgaların şiddeti arttıkça tesirleri diğer dünyalara sirayet eder. Çocuklar doğmaz, kuşlar ötmez, beslenen sürülerin çitleri yıkılır, doğan güneş doğmamaya başlar, ışık veren güneş ve ay, toz haline gelir (Ergun, 2013, 691). Doğada yaşanması gereken doğal akış savaşın şiddetiyle zorunlu olarak değişir. Bu değişim insanlar, hayvanlar, canlılar ve gökyüzü üzerinde olumsuz etkilere neden olur. Bu olumsuz etkilere bağlı olarak üst dünyanın şamanları savaş alanına iner ve yer değiştirmelerini isterler. Burada orta dünyanın başka bir bölgesi hakkında bilgi edinilir: "Masmavi denizimin / Yalçın kayalarının / Altına varıp / Dövüşmeyi deneyin" (Ergun, 2013, 693). Yaşanan tahribata dayanamayan üst dünya büyükleri onların yalçın, korkunç kayaların altında mavi denizin üzerinde savaşlarını sürdürmesini ister. Burası yaşam alanlarından uzakta, başkalarına ve yaşanılan bölgeye zarar veremeyecekleri konumdadır.

Uot Urbalcın ile Er Sogotoh'un savaştığı alan bahadırların yaşadığı ovadan çok uzakta olduğu için "uzak dünya" olarak ifade edilir. Fakat buranın üst veya alt dünyada olmadığı "Üst Dünya bahadırları inip / Alt Dünyama, / Örümceğin battığı / Ölüme doymayan dünyaya / İndirirler sizi" (Ergun, 2013, 693) ifadeleri ile aktarılır. Bu mekân iki dünyaya da ait değildir. Buradan hareketle orta dünyada başka bir mekânın tasviri olarak belirtmek mümkündür.

3.2.3.1. Toprak

Toprak yeryüzünün örtüsüdür. Bu örtü ile kutsallık bir arada yıllar boyunca sürmüştür. Toprağın işlenmesi, topraktan yiyecek elde edilmesi ve toprağın insana sunduğu pek çok yararlı kaynak insanın ona değer vermesine ve insan için özel bir konumda olmasını sağlamıştır. Toprak dünya mitlerinde genellikle dişil gücün simgesi olarak görülmüştür. Toprak Ana kavramı çeşitli kültürlerde rastlanan ortak bir motiftir. Toprağın arındırıcı bir gücü vardır. Bu arkaik düşüncenin İslam dini üzerinde de tesirini görmek mümkündür. Toprak ile abdest alınabilir (Schimmel, 1994/2004, 24).

Türklerde vatan toprağı kutsaldır; bu nedenle büyük saygı duyulur. Göktürklerde kutsallar "kutsal yer-su" kavramı kullanılır. Yer ve su birbirinden ayrılamayan iki kavram olarak karşımıza çıkar. Bu durum bir kült veya ruh şeklinde değil fakat bir yurt ve memleketi ifade etmek için kullanılır. Yer-su ve gökteki Tanrılar herhangi bir sıkıntı anında halka yardım için birlik olurken Tengri müdahale için dahil olmaz (Taş, 2002, 52). Burada belirtilen yer-su vatan toprağıdır. Yakutlarda yer-su kültüne bağlı ruhlara "iççi" adı verilir (İnan, 1986, 41). Er Sogotoh, yer altına inerken alt dünyada "ces emeget iççite" (Ergun, 2013, 593) adı verilen ruhları görür. Geçit iyesinin adı da "aartık iççite"dir.

Yer-su kültü olarak ifade edilen vatan toprağı yalnızca ana toprak anlamına gelmez. Bu kavrama bağlı toprak içselleştirilmiş ve duygusal bir bağ kurulmuş yerin ifadesidir. Bu nedenle kahramanlar topraklarını terk etmeden evvel topraklarına kök salmış ruhlarla vedalaşır. Kahramanların kayın ağacı ruhuyla, ateş-yol ve geçit ruhuyla vedalaşmasının arka planında yatan anlamlardan biri bu duygusal bağdır. Her topluluğun kendi toprağı "dünyanın merkezi"ni ifade eder, idealleştirilmiş bir topraktır (Lvova vd., 2013, 37-38).

Toprak mitolojik olarak sudan sonra kendini gösteren önemli unsurlardan bir tanesidir. Yakutların yaygın olan yaratılış mitlerinden birine göre, Ürüng Ayıı Toyon her şeyden önce denizin üzerinde yer alırken su üzerinde köpük görür. Bunun üzerine köpükle konuşan Tanrı onun yerin dibinden gelen bir şeytan olduğunu öğrenir ve bunun üzerine sözünün gerçek olup olmadığını anlamak için ondan yer altına dair bir şey getirmesini ister. Suyun dibinden bir parça toprakla birlikte dönen bu şey şeytanın kendisidir. Tanrı'yı suya batırmayı ve onu boğmayı hedeflerken o toprak

büyüyerek yeryüzünü oluşturur. Burada verilen efsanenin çeşitli varyantları vardır. Burada yer alan şeytan bazen bir kuş formunda da görülür. Toprağı ağzında saklayarak getirdiği varyantları söz konusudur (Taş, 2002, 70).

Yakut Türklerinde toprak bir anne olarak görülür. Yere "kara yer" denir ve bu yer her şeyin başlayıp bittiği yeri ifade eder. Beddualarında dahi "boğazın toprakla dolsun gibi toprağın sonu ifade ettiğini belirten ifadeler yer alır (Ögel, 1995, 262). Orta dünyada yer alan toprağın son derece sert olduğu da vurgulanan yerler arasındadır. "Dirsekle itsen kıpırdamaz, / Bassan bükülmez, / Kocaman oluşan, / Sarsılmaz katı kara yerim; / Katıyıp oluşmuş imiş, / Sarsılmaz katı kara yerim." (Ergun, 2013, 551). Bu bölümde toprak katmanının çok güçlü olduğu ve insanların onu sarsabilecek kuvvete sahip olmadığı ifade edilir. Otlar ve ağaçlarla kaplanan dünya hayvanları içine alırken geçilmez kara taygalarla sarılmıştır. "Sararıp dökülen çamlı, / Doğdukça azalan mallı, / Geç doğan kişili, / İlk ana Orta dünyamı, / İşte böyle / Yaratıp meydana getirirlermiş" (Ergun, 2013, 553). Yakutlar tundranın ortasında yaşar. Hayvanlar ve ağaçlar var olduktan sonra insanlar yaratılmıştır. İnsanların doğumlarının geç olduğu söylenir, bu insanların dokuz ay boyunca anne karnında olmalarının uzun olduğu ifadesi olabileceği gibi en son onların yaratıldığının vurgusunu da taşıyor olabilir.

"Dokuz çevreli köşeli, Dokuz sütunlu, Dokuz donmaz denizle çevrili, Sarsılmaz kara toprağımı böyle, Yaratırlar imiş" (Ergun, 2013, 555). Kara yer olarak adlandırılan toprak dokuz köşeli, sütunlu ve donmayan denizle çevrilir. Yakutlar gökte dokuz kat bulunduğuna inanırken orta dünyada bulunan çeşitli unsurlar için dokuz sayısını tekrarlar. Dokuz sayısının sembolik anlamları incelendiğinde özellikle din ve inanç bağlamında son derece önemli bir çerçevede yer aldığı görülür. Dokuz sayısının vurgulanan sembolik anlam mükemmelliğe yakın olduğudur. A. Schimmel'e (1998, 177-178) göre dokuz sayısı özellikle Orta Asya Türk ve Moğol topluluklarının geleneklerine bağlı bir sayıdır ve dünyanın kuzey bölgelerindeki uygarlıklarıyla ilişkilidir. Bu düşüncenin ana temelleri tam açıklanamamakla birlikte mevsimlerin süresiyle bağlantılı olduğu düşünülür.

Destanın girişinde ifade edilen toprak, henüz ayak basılmayan bir doğadır: "(…) o, henüz ana toprak (sir iye) değildir. İnsan yüzü kadar olan gök de henüz ana toprağı kaplayan gök değildir" (Ergun, 2013, 92) der. Bu toprak zamanla değişmiş ve yeşillenmiştir: "Yer ana dünyam, / Köklerle bağlanarak, / Otlarla çivilenerek, /

Ağaçlarla sarılarak, / Boz ayının in yaptığı, / Gür kara taygayla kaplanarak, / Azgın buhurun boğasamak için seçtiği, / Geçilmez kara taygayla sarılarak, / İlk ana dünya işte böyle, / Yaratırlarmış imiş" (Ergun, 2013, 553). Orta dünya toprağının kurak olmadığı bilgisine bu bölümden ulaşılabilir. Köklü ağaçlar, otlar ve sık ağaçlarla kaplıdır.

İnsanların toprakta bastığı güzergâh aynı olduğunda toprak bir müddet sonra gidişin kolaylaştığı bir yol halini alır. Destandaki giriş bölümünde insanların evlerini kurdukları ovanın bulunduğu alan için "Evlenip barklanıp, çiğneyip basıp yol yapıp, yaşarlarmış diye", "Nice güzel halkım, / Yurtlanıp barklanıp / Çiğneyip yol yapıp, / Duman tüttürüp, / yaşarlarmış diye" (Ergun, 2013, 561) şeklinde ifadeler yer alır. Destanda yaşanılan bölgenin yaşam alanına dönüşmesi için insanların evlenmeleri ve ilerleyebilecekleri yola sahip olmaları gerekir. Burada belirtilen yollar günümüzdeki asfalt ve elverişli yollar olarak düşünülmemeli ulaşımı kolaylaştıran ve zorlu hava koşullarının elverdiği ölçüde yürüyüşün kolay olduğu yollar olarak düşünülmelidir.

Toprak iki anlamı ifade eder; eğer toprağın üstü ifade ediliyorsa toprak vatan ve yaşam alanıdır fakat toprağın altı söz konusu ediliyorsa ölüm kastedilir. Bu bağlamda toprağın yalnız orta dünya için değil, alt dünya için de önemini göz ardı etmemek gerekir. Destanda abaası Taas Kudustay kendi hakkında; "Benim gibi adam, / Zincirle toprağa bağlı, / Sarsılmaz toprakla tutulu" (Ergun, 2013, 765) şeklinde cümleler kurar. O da en az orta dünya insanları kadar toprağa bağlı bir yaşam sürer.

Düzlük ovayı ifade eden alaas kelimesi toprakla alakalıdır. "Kudretli Er Sogotoh'un / Alaasına varmıştı" (Ergun, 2013, 813) burada belirtilmek istenen Er Sogotoh'un yaşadığı topraklardır. Yakutların yaşadığı alan alaas olarak ifade edilir. Destanda toprağın anne olarak tasvir edildiği şu ifadelerle anlaşılır: "Alaas nine hatunum, / Hep damlayıp duran (…) Ana dünyamın ruhu, / Aan Alahsın kocakarı" (Ergun, 2013, 589). Bu ifadelerde toprak yaşlı bir kadın hatta bir annedir. Ana dünyanın ruhu, alaasın nine hatunu, yer ana iyesi, kayın ağacı ruhu onun diğer isimleridir. Çalışmanın birçok bölümünde ele alınan Aan Alahsın, ağaç kovuğunda yaşayan bir yer iyesidir. Böylece destanda toprağın bir anneyle özdeş kabul edildiği anlaşılır. Bahadırların orta dünyaya ilerlerken "ulu görkemli alaas nine hotuna" (Ergun, 2013, 813) ilerledikleri ifade edilir.

Kahramanın yaşadığı toprak ideal dünya toprağıdır, içinde yaşadığı toprağı iyi bilen insanlık o sınırlı toprağı kendi mekânı olarak benimser. Bu mekânın dışında kalan bölgeler ise uzak ve yabancıdır. Bu nedenle halk edebiyatında topraklar sınır ve sembollere sahiptirler (Lvova vd., 2013, 40).

3.2.3.2. Dağ

Dikey merkezi temsil eden dağlar özellikle üst dünya ile iletişimin sağlandığı yerdir, orta dünyadan üst dünyaya yaklaşma yollarından biridir. Merkez simgeciliğinde ağaçlar kadar dağ kültü de önemli bir konumdadır (Roux, 1981/2000, 147). Hatta dağ ve ağaç destanlarda çoğunlukla ortak bir semboldür. İkisi de iki dünyayı birleştiren kutsal unsurlardır (Lvova vd., 2013, 42). Üst dünyada yer aldığına inanılan Tanrılara ulaşmanın yolu olarak dağlar görünür. Dağlar, Türkler için yükseklerde yer alan, üzeri bulutlarla kaplanan, neredeyse göğe dokunan ulu unsurlardır. Bu sebeple de toplumlar onları kutsal kabul ederler.

Türeyiş destanlarında dağ kültü en eski ve yaygın olanlardan bir tanesidir. Birçok kültürde ve Türklerde dağların önemli rolleri vardır. Yunan mitolojisinde Olympos Dağı, Hindistan'da ise Sina gibi önemli ve büyük dağlar yer alır. Dağ kültüne duyulan saygı Göktürklerde, Altaylarda, Hakaslarda ve çeşitli Türk topluluklarında günümüze kadar korunmuştur (Taş, 2002, 103). Altaylılar dağları soyların koruyucusu olarak görürler. Şaman inancına bağlı halkların çoğunda da önemli ve kutsal sayılır (Ergun, 2013, 479). Destanda çeşitli tepelerin var olduğu hem yaratım gününde hem de orta dünya tasvirinde birkaç defa tekrarlanır. Yaratılışın anlatıldığı bölümde şu şekilde verilmiştir: "Kaçmış yılım, / Ölümcül tepelerin / Sırasının arkasında / İnsan kişilerim, Konuşup tanışmadan, (…)" (Ergun, 2013, 551). Bölgede bulunan tepeler ölümcüldür ve buranın arkasında da Saha Türkleri yer alır. Bu durum klasik dağ unsurunun dışındadır. Türk destanlarında genelde olumlu anlamda kendini gösteren dağ figürü *Er Sogotoh*'ta olumsuzdur.

Dağların merkez simgeciliğinde dikey simgeyi temsil etmesi son derece önemlidir. "Böyle güzel / İlk ana dünyamın, / Tam göbeğinde, / İlk dünyanın gerilen beli / Yüksek tepecik olsun diye, / Korkunç şahinimin, / Otuz günde, / Var gücüyle, / Uçtaki büyük kara ormana, / Varıp ulaşamadığı, / Kararıp belirsizleşen, / Ulu kara, / Alaas yerleşmiş imiş" (Ergun, 2013, 557). Er Sogotoh'un ve obasının bulunduğu yerin tasviri, orta dünyanın meydana gelişinin hemen ardından aktarılmıştır. Bu

aktarımda ilk dünya olarak adlandırılan orta dünyanın ortasında yani tam merkezde bir tepeden bahsedilir. Bu yükseltinin bir dağ kültünü ifade ettiğini söylemek mümkündür. Buradaki ilk ana dünya bir insan gibi betimlenmiş onun belinin gerilmesiyle bir tepecik oluşmuştur.

Bu bölümün hemen ardından şu sözler gelir; "Bu saygın alaasımın / Dönen göbeğinde, / Yükselen tepesine, / Çıkıp durup, / Halka gözlerimle, / Çabukça bakıp, / Gözleyip, derin kulaklarımla, / Kulak verip dinleyip, / Arka [Batı] tarafının, / Etrafını gözleyip gördüm" (Ergun, 2013, 557). İki bölümde dikkat edilmesi gereken kısım bir göbekte yer alan tepeciklerdir. İkisinde de özellikle bu göbekten bahsedilmiştir. Dağ olarak tanımlanmaması, tepelerin dağ yükseltisinde olmama ihtimalini kuvvetlendirir. Fakat düzlük bir ovada yer alan yükseltiler şahinlerin otuz günde vardığı bir alandır. Ayrıca yükselen tepeden alaası (ova) da görülebilir. Bu iki ayrıntı tepenin küçük olmadığını anlamak bakımından önemlidir. Bir dağ adlandırması yapılmasa da düzlük ovanın yüksek tepelerini dağ olarak ele almak mümkündür.

Yakutlar ve demir bir arada sıklıkla görülür. Demircilik onların önemli geçim kaynaklarından biridir. Çoğu zaman şamanlarla demircilik bir arada verilir, şamanların soyunun demircilerden geldiğine inanılır. Bunun yanı sıra özellikle Güney Sibirya'da ve Altaylarda demir-dağ motifine oldukça sık rastlanır. Ergenekon destanının da en önemli bölümlerinden biri dağı eriterek Ergenekon'dan çıkışın yaşanmasıdır. Demir madeninin varlığı ve bu demir madenini eriterek demir çıkarmaları onlara çıkış yolunun ipucunu verir (Ögel, 2010, 59-63). Hem ateş hem demir hem dağ kültü burada kendini çok önemli şekilde gösterir. Buna başka bir örnek ise Abakan Tatarlarının efsanelerinde rastlanır. Abakan Tatarları Güney Sibirya Türklerindendir. Onlara göre dünyanın merkezinde göğe yükselen demir bir dağ ve bu dağın üzerinde de göğe ulaşan kayın ağacı bulunur. Bu ağaç yedi dallı olarak ifade edilir (Ögel, 2010, 91). Demir ve dağlar arasında oluşturulan bu eşlik için B. Ögel (1995), "Demir ve bakır dağlar, yeryüzünün temel direkleri idiler" (s. 434) ifadesini kullanır.

Destanda belirgin anlamda yer alan bir dağ varlığına rastlanmamakla birlikte Er Sogotoh'un ölümünün ardından onun mezarını alaasın gümüş tepesine koymalarını bir dağ motifi olarak görmek mümkündür. Er Sogotoh'un mezarı arkaik düşünceyi temsil eden "göğe yakın olma" algısıyla üst dünyaya daha yakın olması amacıyla tepelik bir yere konulur. "Alaasın tam ortasında, / Gümüş tepeye götürüp / Yüksek

“aranğas”a koydular” (Ergun, 2013, 617). Türklerde yer alan bir düşüncede mezarlar bir dağ gibi düşünülür. Anadolu’da birçok evliyanın ve önemli din adamının adını taşıyan dağlar yer alır (Ögel, 1995, 437-438). Burada tepe, bir dağ olarak düşünülebilir. Düzlük ovanın yükseltili yerine konulan mezar, Er Sogotoh’un önemli kimliğinin bir temsilidir. O sıradan ve düzlük bir alana gömülmek yerine özel bir mezarlığa yatırılır. Buranın çıkılması gereken bir tepe olduğu bilgisine yine destandan ulaşmak mümkündür: “Tunalıkaan Kuo garibi, / Öyle inen, / Borana kapılıp / Yukarıya doğru, / Çıkartırken, / Kadın kişi, / Ağlayıp sızlayarak, / Acılı kederli, / Ayrılırmış, meğer” (Ergun, 2013, 616-617). Er Sogotoh’un eşi Tunalıkaan Kuo, eşinin mezarı yukarı çıkarken perişan haldedir. Bu bilgi verilirken “yukarı doğru” ifadesi aranılan dağ motifine yaklaşıldığını gösterir. Kuzey Türk destanlarında bahadırlar öldüklerinde ve bahadırların atlarının kemiklerini “dağ gibi kemik” ifadesiyle dağa benzetirler. Yine bu destanlarda dağ ve insanlar arasında benzetme görülür. Kişileri dağa benzetmek sıklıkla karşılaşılan bir durumdur (Ögel, 1995, 436).

Yakutlar “tıa iççite” adını verdikleri bir ruha inanırlar. Bu ruh “ormanız dağ” anlamına gelir (Radloff, 1983/2008, 163) Taygalar dağların yamaçlarında yer alan ormanın adıdır. Destanda kara taygalardan bahsedilir. “Geçilmez kara taygayla sarılarak, ilk ana dünya işte böyle, yaratırlarmış imiş.” (Ergun, 2013, 553). Yakutların yaşamını sürdürdükleri alanın çevresinde kara bir tayga vardır. Bu tayga sık ağaçlarla kaplıdır. Uot Urbalcın ve Er Sogotoh’un kavgaları esnasında üst dünya kişileri tarafından gönderildikleri bölgenin “yalçın kayalar”la kaplı olduğu söylenir: “Yalçın kaya üstüne / Oturuvermişti” (Ergun, 2013, 695), yüksek tepeleri olan bu kayalar, dağ gibi mavi denizin çevresini sarar: “Tepesi budur” diye / Uğultuyla oturmuştu” (Ergun, 2013, 695). Bu yalçın kayalar yüksek tepelerden oluşur. Harıacılaan Bergen, abaası Töröt Tuuray ile yüzleşmeye alt dünyaya doğru indiğinde abisi Kömüs ile Töröt’ün savaş halinde olduklarını görür. Bu savaş meydanı “Yedi arslanın / Tutunup duramadığı, / Taş alanında, / Yüksek taşlı yerde” (Ergun, 2013, 719)dir.

3.2.3.3. Yer – Su İyeleri

Dünya toplumlarında toprak ve su birbirinden ayrı kabul edilen iki kavramken Türkler için bir olan iki unsurdur. Bunun ana nedeni toprağın susuz kalamayacağı

fikridir. Toprağın susuz yaşayamayacağı düşüncesi toprağın isimlendirilmesinde de etkisini gösterir. Özellikle kuru toprak için susuz ifadesi kullanıldığı görülür (Ögel, 1995, 322-323). Yer ve su ruhlarını bir bütün olarak ele almışlardır. Sular (göller, nehirler, ırmaklar) genel itibarıyla canlı ve yaşayan şeyler olarak kabul edilir. Destanda toprak ve su kavramının ortak olduğu fikrine rastlamamakla birlikte toprak ve su iyeleri yani ruhları birbirinden kati suretle farklıdır. Su ruhlarının suya göre değiştiği görülürken toprak ruhu ise yol, geçit, dağ ve ateş ruhu tek bir ruhu temsil eder nitelikte verilmiştir. Aynı zamanda ağaç içinde yaşayan yaşlı kadın formunda bir ağaç iyesine rastlanır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde bu iyeler hakkında daha detaylı bilgiler verilmiştir.

Göktürk Yazıtları incelendiğinde gök ve yer birbirinden ayrı iki unsurdur. Altay ve Yakut inancında ise bu düşüncelerin zamanla değiştiği ve birbirinden bu keskin bir ayrıma girmediği görülür. Yerin ve suyun koruyuculuğu özellikle kağanları ve hükümdarları koruyucu niteliktedir (Ögel, 1995, 322-325).

Yer-su ile belirtilen vatan toprağı kutsaldır, bu vatan toprağını koruyan çeşitli ruhlar vardır. Bu ruhlar yer altı ve üstündeki ruhlardan bağımsızdır. Kendilerine saygı duyulmasını bekler ve kötü davranışlarda kötü davranış gösteren kişileri cezalandırırlar. Bu ruhlar kötü ruhların getireceği kötülükleri önler, hayvanları ve tabiatı koruyarak sağlık verirler. Onlar yerin sahibi olarak görülür (Radloff, 1983/2008, 157-158).

3.2.3.4. Toprak İyesi

M. Eliade, *Şamanizm* (1999, 28) adlı kitabında Yakutların yer tanrıçasının olmadığını ve ona kurban adamadıklarını ifade eder. Yer tanrıçası özellikle Yakutlar ve Tatarlar için önemsiz ve silik bir tanrıça figürüdür. B. Ögel (2010, 444) ise Yakut mitolojisinde bir yer ana bulunduğunu ifade eder. Ana kavramı, anneyi güçlü ve kuvvetli bir kadın olarak görmelerinden kaynaklanır. Olonhosutun giriş bölümünde yaratılışı anlattığı yerle ilgili "yer ana" vurgusu vardır. "Yer ana iyem", "yer ana dünyam" (Ergun, 2013, 551-552) sık sık tekrarlanmıştır ve burada toprağa dişillik atfedildiği görülür. Toprağın zamanla büyüdüğünün belirtilir. "Yer ana iyem" ile toprağa atfedilen cinsiyetin belirgin vurgusu görülür. Yakutlarda toprak, bir kadın şeklindedir. Bu durumun geleneksel kolektif bilinçte birçok tezahürü vardır. Toprak birçok toplumun dişil özellikler kazandırdığı bir olgudur. Bu düşüncenin temeli ise

toprağın vericiliği ile kadının doğurganlığı arasında kurulmuş olan bağlantıda gizlidir. Bu gize göre toprağın sulanması ile kadının döllenmesi benzerdir. Topraktan çıkmak ve bitkilerin oluşması bir doğum olarak görülmüştür. Arkaik dönemde doğurma yeteneği kadına mahsus bir şey olduğu düşünülür. Erkeğin üremedeki işlevi bilinmez bu nedenle anne-doğum ve toprak-ürün arasında benzerlik görülmüştür. Bunun Yakutlara da tesir ettiği destanın başındaki yaratılış kısmında anlaşılır.

Destanda toprağın dişil kimlikten arınan bir isimlendirmesine de rastlanır. İstisna olarak "İlk ana yerimi, / İlk başta, yaratılış gününde, / Sekiz çevreli kıyılı, / Hoşnutsuz huzursuz, / Süslü bezekli, / Ata yerim dünyamı, / Böyle yaratmışlar imiş" (Ergun, 2013, 555) şeklinde ifadeler yer alır. Yaratılışın aktarıldığı bölümde ana, anne gibi dişil kabul edile toprak unsuru burada "ata" olarak ifade edilir. Günümüzde ata, geçmişte yaşamış olan büyük erkek yakınları ifade etmek için kullanılırken sözlük anlamı olarak ise bir cinsiyete sahip değildir.

Yaratılışın aktarıldığı bölümde tasvir edilen görüntü kadın formunda görülen yer ile betimlenmiştir. O, bir ana olarak görülmüştür. Burada dişil kimliğin anne formunda olması da az önce ifade edilen doğurganlıkla ilişkilidir. Yer özellikle doğurgan bir anne formundadır. Genç bir kız olarak betimlenmez aksine herkesin anne olarak algıladığı olgun bir kadın görüntüsündedir. Destanda varlık gösteren ruhların hiçbiri Oğuz Kağan'da görülen olağanüstü kızlara benzemez. Oğuz Kağan'ın olağanüstü şekillerde karşılaştığı üç kadın da gençtir. Er Sogotoh'ta ise her ruhun (iyenin) daha olgun olduğu genç bahadırların onlara arzu ve istek duymalarının aksine iyenin bahadıra bir anne şefkatini verdiği görülür. Bu görüntü ile kutsal kayın ağacı ruhu benzerlik taşır.

Yakut Türkleri kayın ağacının içindeki Aan Alahsın aynı zamanda toprak iyesidir. Yaşlı bir kadın şeklinde tasavvur edilir aynı zamanda savaşa giden bahadırları sütüyle besler. Onlara güç ve kuvvet kazandırır. O, bazı anlatılarda yeryüzünün ruhu olarak ifade edilir (Beydili, 2004, 13). Orta dünyanın en büyük iyesidir. Yakutlar, bu ruhun yalnız bitki ve hayvanlara yardımcı olduğunu değil aynı zamanda doğumlara yardımcı olduğuna inanırlar (Radloff, 1983/2008, 158). Bu ruhun kızdığı zaman kişinin hastalandığına inanılır ve ava gittiğinde bu avın iyi geçmeyeceğine inanılır. Koruduğu kişileri ise av hayvanları ile donatıldığı düşünülür (Delaby, 1981/2000,

212). Bir diğer yer iyesi "Udagan" olarak isimlendirilir. Bu ifade kadın şamanın ismini karşılar aynı zamanda ulu yer anayı temsil eder (Aydoğan, 2022, 70).

Aan Alahsın, orta dünyanın iyesi, üst ve alt dünyaya karışamayan bir ruhtur. Burada kendisini ziyaret eden bahadırlara önderlik edebilir, tavsiye verebilir çünkü o, orta dünyanın işleyişine hakimdir. Bunu destanda "Ana dünyamda / Doğduğum yuvamda, / Sadece kendi duamı bilirim" (Ergun, 2013, 789) sözlerinden anlamak mümkündür. O kendini bilen, kendi sihrinden haberdar olan fakat başkalarıyla ilgilenmeyen ve onların kehanet yolunu bilmeyen ruhtur: "Başka hiçbir / Sihirli kehanet yolu olmayan / Uranghay'ım ben" (Ergun, 2013, 789). Buna rağmen bahadır Harıacılaan Bergen'e verdiği nasihatler ile onun ölümsüz abaasıyı yenecek güce kavuşmasına öncülük eder.

3.2.3.5. Yol – Geçit – Dağ – Ateş İyesi

Şamanistler gidilmesi ve geçilmesi zor olan tehlikeli geçitlerde ruhların yaşadığına inanır. Bu ruhlara yol sahibi anlamına gelen "sol iççite" veya geçit sahibi anlamına gelen "attuk iççite" adı verirler (Radloff, 1983/2008, 163). Destanda ise bu iye, "aartık iççite" (Ergun, 2013, 743) adını taşımaktadır.

Dağ geçitleri Türk destanlarında sıkça kullanılan unsurlardan biridir. Bunun bir örneğine *Dede Korkut*'ta rastlamak mümkündür. *Dede Korkut*'ta bu geçitlere "aşut" veya "geçit" denir. Dilek dilenirken ve dualar edilirken dağlardan geçit vermesi istenir (Ögel, 1995, 436). Destanda Ala Tuygun adlı ateş iyesinin aynı zamanda dağ geçidi iyesi olduğu da görülür. Bu ruh "dağ geçidi iyesi" olarak bahadırlara ateş yaktırır ve ateşe saçı sundurur. Saçı, "hediye" demektir. Bahadırlar geçit iyesinden geçebilmek için önce ateş yakmalı daha sonra ateşe bir hediye vererek geçit iyesinden alkış almalıdır. Bahadırların buradan geçip alt dünyaya varmalarının koşulu ona "On parmak hediyesi, / Beş parmak armağan" (Ergun, 2013, 631), vermesidir. Aynı istek Harıacılaan Bergen ile karşılaştığında da dile getirilir: "Dokuz engelli, / Yol iyesini topuklamak için, / Sekiz dağ aşıtından / Yol açacak gününde / Kutsal ateşine aş verip, / On parmağını uzatttığınca; / Beş parmağını verdiğince, / Uzatıver" (Ergun, 2013, 743) şeklinde sıralar. Ekolojinin birden fazla unsurunu temsil etmesi sebebiyle diğer ruhlardan ayrılır.

Bu iye "Ateş İyesi" bölümünde de detaylı olarak aktarıldığı gibi kırmızı başlı, yaşlı bir ihtiyar şeklinde betimlenir. Türk topluluklarında farklı fiziksel özelliklerle

tasavvur edildiği görülür. Altay Sayan Türklerinde sarı saçlı bir kadınken bazen kurt bazense erkek olarak tasavvur edilir (Ergun, 2013, 479). Kömüs Kıırıktay, alt dünyaya yolculuğunda dağ geçidi iyesiyle karşılaşır: "Dağ geçidi iyesi diye, / Kuzeye güneye kıvrıla kıvrıla, / İleri geri sallana sallana, / Ne insana benzer, / Ne Abaasıya benzer, / Bir yaratık" (Ergun, 2013, 629) ifadeleriyle betimlenir. Harıacılaan Bergen alt dünyaya eşini abaası Taas Kudustay'dan kurtarmak için inerken önce "dokuz sinsi geçitli / yol iye hotunu" (Ergun, 2013, 743) aşar. Ardından Aartık iççite olarak da adlandırılan kendini "Geçit iyesi, / Ala Tuygun'um" (Ergun, 2013, 743) olarak tanıtan geçit iyesinin karşısına gelir. Bu iyenin fiziksel görünümü "Önünde arkasında yılan gibi, / Bir şey kıvrılır gibiymiş. / Önünde arkasında gök ateş, / Oynar gibiymiş" (Ergun, 2013, 743), şeklinde tasvir edilir. Yılana benzeyen görüntüsünün ötesinde ateşli bir şekilde öne çıkar.

Destanda Ala Tuygun'un Er Sogotoh'un okunu yaptığı görülür: "Ala Tuygun özenerek, / Yapmıştır." (Ergun, 2013, 579) İyenin bahadıra özel ok hazırladığı ve bunun olağanüstü olduğu görülür. Er Sogotoh bu oku kendi isteğine göre yönlendirebilir ve çok uzağa fırlatabilir.

3.2.4. Alt Dünya

Yakut evren tasavvurunun en altında yer alan alt dünya, cehennem tasvirinin bir örneğidir. Destanda olayların büyük çoğunluğunun geçtiği yer alt dünyadır. Alt dünya için "üögen tugeğe", "ütegene" ve "nüken üöden" gibi isimlendirmeler kullanılır. (Ergun, 2013, 23). Orta dünyanın sonu alt dünyayı başlattığı için burası için "dünyanın ucu" tabiri kullanılır; "Dünyanın ucuna, / Tunguz adamının / Avcı kayağının ucu gibi, / Tersine dönmüş olup, / Varacağı yerine geldi. / Ova ucunun / Birleştiği yerine / Dünyanın ucunun / Birleştiği yerine, / Çıkıp geldi" (Ergun, 2013, 591). Er Sogotoh, alt dünyaya ovasından başlayıp günler, aylar, mevsimler süren bir yolculuğun sonunda ulaşır.

Bu dünyada mutlu ve güzel hiçbir şey yoktur. Dünyadaki tüm renkler soluktur, ışıklar cılız, çevre loştur. Cansız, ışıksız, soğuk ve grilik alt dünyanın genel atmosferidir. Altay destanlarında sürekli aydınlık olan yerlerden bahsederken kullanılan "güneşin batmadığı, ayın çıkmadığı yer" (Ögel, 1995, 194) tabirinin tam tersi destanda alt dünya için "aysız gece gibi karanlık" (Ergun, 2013, 593) şeklinde kullanılır. Alt dünya "kertik güneşli, / kertik aylı" (Ergun, 2013, 593)dır. "Kertik",

bir şeylerin üzerinde kendi kendine veya özellikle açılan çentiklere verilen isimdir (Kubbealtı, 2023) Alt dünya karanlık ve kasvetlidir. Işık ve Güneş ise insanların umutlu ve güzel bulduğu ortamın unsurlarıdır. Ay ve Güneş'in yaydığı ışık ve aydınlanan dünya destanın dikkat çeken bir parçasıdır. Bahadır Er Sogotoh, bekçi abaası oğlunu öldürür. "Ay ışığınca parçalayıp, / Güneş şulesince ufalayıp," (Ergun, 2013, 601) cümleleriyle abaasının parçalara ayrılması aktarılır. Bahadırların öldürdüğü abaasıların her birinin ardından kalıplaşmış olarak bu ifadeler tekrar edilir. Alt dünyada çok cılız olan ay ışığı ve güneş parıltısına benzetilerek parçalara ayrılan abaası oğlunun, Güneş'in oğlu olarak adlandırılan orta dünya bahadırı Er Sogotoh tarafından öldürüldüğünü belirtmek amacıyla kullanılır.

Bu aysız ve güneşsiz dünya, kişilerin inanışları üzerinde de etkilidir. Abaasılardan Töböt Tuuray için "Alacakaranlıkta doğmuş; / Kütüğe tapan / Bataklıkta vaftiz edilmiş" (Ergun, 2013, 707) ifadesi kullanılır. Karanlığın uğursuz sayılması, onun ekolojik düzende bir çamurda doğduğunun belirtilmesi kötülüğünün temsilidir. Çevrenin kişiler üzerindeki tesirini anlamak amacıyla bu örnek önem teşkil eder. Bu abaasının orta dünyaya çıkıp Er Sogotoh'un obasını yağmalaması "ak güneşi soldurmuştu" (Ergun, 2013, 707) ifadesiyle aktarılır. Dünyaların kişilikler üzerinde büyük bir etkisi vardır. Er Sogotoh, alt dünyaya doğru şu manzaralar eşliğinde ilerler:

Boz karanlık dünyalardan, / Kıvrıla kıvrıla geçip yorgalayıp gitti" (Ergun, 2013, 593). Aktarılan bu dünya, günümüz insanı için pek de sevimli ve iç açıcı olmayan bir çevrenin betimlemesidir: "Pişmemiş göl balığı çorbası gibi, / Sisli dünyalardan, / Bükülüp sokulup girip geldi" (Ergun, 2013, 593). Kömüs Kıırıktay'ın alt dünyaya inişi sırasında betimleme daha canlı bir görünüme ulaşır. Bazı ifadeler ise tekrar edilir: "Ağaçlı otlu dünya, / Kertik güneşli, / Kertik aylı, / Pişmemiş balık çorbası gibi, / Karanlık puslu dünyalı, / Pişmemiş göl balığı çorbası gibi, / Sisli dumanlı dünyalı, / Boğa büyüklüğünde, / Zıplayıp koşan solucanlı, / Sıçrayıp koşan böcekli, / Tek ayakla koşan karıncalı, / Koşuşturan koşan Abaasılı, / Gölge gibi dolaşan ruhlu, / Dokuz çardak tepesinde, / Ayin yapıp oynaşan kadın şamanlı, / O tepelerden geçmişti" (Ergun, 2013, 633).

Alt dünya tasviri orta dünyadan sonraki en detaylı tasvirlerdir: "Zıplayıp koşan böcekli, / Sıçrayıp dolaşan solucanlı, / Tek ayakla koşan karıncalı, / Gölge olup dolaşan Abaasılı, / Oradan oraya gezen Abaasılı," (Ergun, 2013, 593) varlıkların

yaşadığı, “Dokuz sinsi oyunlu burnu, / Doğruca geçerek, / Udagan’ın ölüm bulup uluduğu” (Ergun, 2013, 593) bir yer olarak betimlenir. Buraya “eğri büğrü geçit” (Ergun, 2013, 631) ile inilir.

Alt dünyanın şekilsiz ve çirkin halini bahadırlar düzeltmeye çalışır: “Ay ışığı / Güneş şulesi yapıp / Büyük kemiğiyle / Dünyadaki eğrilikleri düzledi; / Küçük kemikleriyle / Dünyadaki çukurları doldurdu” (Ergun, 2013, 645). Kömüs, hükümdar abaasıyı öldürmesinin ardından alt dünyaya Ay ve Güneş’ten ışık oluşturur. Abaasının kemikleri ile eğri büğrü dünyayı düzleyerek doğayı daha dengeli hale getirir. İlerleyen bölümlerde başka bir abaası Buor Kudustay, Kömüs tarafından öldürülür önceki ifadelere benzer “Küçük kemiğiyle, / Yerdeki çukurları düzleyip / Uzun kemiğiyle, / Bataklıkları doldurup” (Ergun, 2013, 659), şeklinde tekrar edilir. Yer altı dünyasının tasviri Sibirya Türk destanlarında üç şekilde gerçekleşir:

1. Yer altının cehennem şeklindeki korkunç tasviri,
2. Yer altında yaşayanların kötü hayatları ve acı çekmeleri,
3. Erlik’in tasviri (Dilek, 2010, 49).

Erlik, Türk mitolojisinde yer altı dünyasının hâkimidir, şeytanla özdeş sayılabilir. Yakutlarda yer altı dünyası yani alt dünyada yaşayanlara “abaası” adı verilir. Abaasılar yer altının kötü ruhlarıdır. M. Eliade (1999, 238), Sieroszewski’nin Yakutların alt dünyasına “ölüler ülkesi” ifadesini kullandığını ve buranın kuzeyde yer aldığını söyler. Alt dünya sekiz göğün ötesinde bulunan, soğuk rüzgârın hiç durmadığı, güneşin ters döndüğü bir dünyadır. Bazı kaynaklarda buraya havalandırma için kullanılan bir delikten geçerek ulaştıkları ifade edilir. Alt dünya, destanda ters dönmüş şekilde betimlenmez fakat abaasıların yaşadığı evler tepelerinde girişi olan taştan yapılmış barakalardır. Bahadır, buraya nereden gireceğini bilemez (Ergun, 2013, 593). Alt dünyaya inildiğinde yer altından çıkan kalın dumanlardan bacanın yerde olduğu anlaşılır (Ergun, 2013, 747).

Harıacılaan Bergen’in alt dünyaya ilk ilerlemesi, bu dünya hakkındaki düşünceleri alt dünyayı betimler niteliktedir. Öncelikle “alttaki sekiz kabilesine doğru” (Ergun, 2013, 745) ilerleyen Harıacılaan Bergen, anne tarafından alt dünyaya ait olan abaası soyunu taşır. Her ne kadar bu soyu taşısa da “Alt Dünyada, / Daha önce bulunmadığından / Başka dünyaya giriyor gibiydi.” “Bu benim dünyam” (Ergun, 2013, 745) şeklinde sahiplense de kendini oraya ait hissetmez ve bu dünyanın son

derece kötü bir dünya olduğunu düşünür. Bu dünya "Yıkılıp kuruyan ağaçlı, / Kuruyup solan sulu, / Doğup batan güneşli, / Orta sarsılmaz dünyadan / Çok kötü dünyaymış" (Ergun, 2013, 745-747) şeklinde düşünür. Bu düşünceleri ile alt dünyanın geniş bir tasviri de yapılmıştır. Bu dünyada "yetmiş bakır put iye" (Ergun, 2013, 747) bulunur, bu dünyadaki "doksan ölümcül hastalık" (Ergun, 2013, 747) abaasıları, şaman kadınları yıpratır.

Destanda orta dünyadan alt dünyaya geçitten girilir. Geçit "Dokuz turna boğazını, / Uzatıp çekmiş gibi / Altı yaşında erkek yılkı, / Damak boğumunu koymuş gibi, / Uzanan eğri, korkunç yol" (Ergun, 2013, 591) şeklinde betimlenir. Alt dünya geçidi Yakut destanlarında birbirinden farklıdır. Destanda dokuz turna kuşunun boynunun çekilerek uzatılmasına benzetilen yol, altı yaşında bir erkek yılkının damak boğumu şeklinde zor ve korkunç olarak betimlenir. Başka bir Yakut destanı olan *Culuruyar Nurgu Bootur*'da ise geçit kaygan ve yalnız bir köpeğin geçebileceği kadar dardır. Diğer Sibirya Türk destanlarında yer altı dünyasında geçidi koruyan hayvan köpekken Yakut Türk destanlarında hayvanlar değişiklik gösterir. *Er Sogotoh*'ta aslanlar, *Nurgu Bootur*'da ise ejderha geçidin koruyucu hayvanıdır (Dilek, 2010, 50).

Alt dünyaya sıklıkla inilmesi, bahadırların burada verdiği savaşların çok olması tasvirin yapılmasını zorunlu kılmıştır: "O dünyada, / Erimiş toprağı, / Bellerine kadar batıp, / Çamra dönüştürdüler. / Donmuş toprağı, / Dizlerine kadar batıp, / Çiğnenmedik yer bırakmadılar" (Ergun, 2013, 639). Burada bulunan bitki örtüsü kötü, ağaçlar yapraksız ve eğik, bitkiler ise kurudur. Savaşların, kavgaların hemen hemen hepsi alt dünyada gerçekleşir. Er Sogotoh ve Uot Urbalcın (2013) arasında yaşanan kavga, o kadar şiddetlidir ki toprak ve doğa tahribatı detaylı şekilde betimlenir. Bu savaşın şiddeti toprak üzerindeki etkilerden anlaşılır. Toprak erir, çamur ve balçık haline gelir:

> O dünyaya, / Uot Urbalcın yaratık / Geniş mekanını, / Doğduğu ilk dünyasını, / Büyüdüğü ana dünyasını, / Erimiş toprağa, / Kalçalarına kadar / Ezip batıp da, / Donmuş toprağı, / Dizlerine kadar / Çiğneyip batıp da, / Örümceğin battığı / Balçık dünya yapıp koyup, / İyice çiğneyip ezmişlerdi. / Dik duran yalçın kayaları, / Kuru ot gibi, / Tamamen ezmişlerdi (s. 691).

Harıacılaan Bergen, eşini kurtarmak için giderken şu şekilde ilerler:

> Abaası dünyasını / Yarım güneşli, / Yarım aylı, / Ters halli dünyadan / Tersine hızla tırıs gidip / Dar yerlerde büzüşüp geçip / Geniş yerlerde gerinip geçip / Nice geçitten geçip / Nice yolu kat edip / Dokuz sapaklı, / Nice yoldan geçip / Sekiz kirişli, / İlk ana dünyayı geçip / (…) (s. 755-757)

Bu ilerleyiş alt dünyanın farklı derinliklerini gösterir. Burası bahadırların daha önce gelmedikleri alt dünyanın farklı yerlerindendir. Abaası ile savaşı sırasında bu tabiat üzerinde çeşitli tahribatlara neden olunur. Bunlardan biri abaasının evinin olduğu yerdeki kayaları bahadır Harıacılaan Bergen'in parçalaması ve önüne çıkan ne varsa kırmasıdır. Savaş sırasında toprak ve tabiat üzerinde etkilerin de şiddeti artar, ikisi de kayaları ufalar, paramparça eder, kayalar "ot yığını"na bürünür, taş kaya ezilmekten çamur haline gelir, sağlam ağaçları kırmışlardır. (Ergun, 2013, 773)

Yakutların inancına göre yer altında 27, yeryüzünde 33, gökyüzünde 39 kabile yaşar. Üç dünyanın kabile sayısının toplamı 99'dur (Dilek, 2010, 56). Türk mitolojisi araştırmalarında "sekiz yeraltı Tanrısı", "yer altının sekiz soyu" gibi alt dünyanın sekiz soylu yapısından söz edilir. Bu soylar "geçimsiz" ve "sersem" gibi sıfatlarla adlandırılır (Ögel, 1995, 263). Araştırmalarda yer altının sekiz soydan oluştuğu hâkim bir düşüncedir, destanda bu düşüncenin tesirine şu şekilde rastlanır: "Öyle biriyim ki, / Alt Dünyanın sekiz kabilesinin, / Korkunç atamanı, / Buor Burgalcın Toyon ihtiyar / Baba gibi babam var" (Ergun, 2013, 569). Taas Cantaar Buuray, Er Sogotoh'un anne ve babasına kendini tanıtırken bu ifadeleri kullanır, ardından "Meşhur adım, / Sekiz dünyaya kazılmış, / Dokuz dünyamın, / Bembeyaz ağaç kabuğunda da / Yazılmış idi, yiğit" (Ergun, 2013, 569) şeklinde ekler. Kömüs Kıırıktay'ın alt dünyaya indiğinde karşılaştığı abaası Buor Kudustay, ona "Alt dünyanın / Sekiz kabilesini, / Ezmek için yaratılmışsın" (Ergun, 2013, 653) der. Er Sogotoh destanında alt dünya sekiz kabileden oluşur. Bu kabileler hakkında detaylı bilgiye ulaşmak mümkün değildir. "Sekiz kabile" ve "sekiz dünya" tekrarlanan ifadelerdir. "Ünlü adı, / Sekiz kabilenin / Her yoluna yayılmıştı. / Şanlı adım, / Üç dünyaya, / Ürkek geyik tüyü olup / Dağılmıştı" (Ergun, 2013, 753). "Üç dünya" ve "sekiz kabile" Yakutların dünya tasavvurundaki düşüncelerini en net açıklayan ifadelerdir.

Kuzey ve doğu yönü abaasılar ve alt dünya ile sembolize edilir. Bu durum daha önce de ifade edildiği üzere Yakutların güneyden gelmeleriyle ilişkilidir. Doğu, ülkenin ön yüzünü kuzey ise üst yönünü ifade etmek için kullanılır. Destanda Taas Caantaar

Dara Buuray, orta dünyaya doğu yönünden gelir "Dışarı koşup çıkıp gördüklerinde: / Tam doğu taraftan, / Geniş gökyüzünün yarısını, (…)" (Ergun, 2013, 569) ve kendi dünyasına "Direk doğuya doğru, / Uçup gitmişti." (Ergun, 2013, 571) yine doğu yönünde geri döner. Bir sonraki gelişinde ise Er Sogotoh ile konuşmasının ardından "Direk kuzeye doğru, / Uçup uzaklaşmış imiş." (Ergun, 2013, 597) ifadesi bu sefer yönün kuzey olduğunu belirtir. Kömüs Kıırıktay ile Taas Caantaar Dara Buuray arasında yaşanan mücadelede "Buradan tam kuzeyde, / En iyisi diye bilinen, / Taş kayaların olduğu yere, / Arslan pençesinin batamadığı, / Yüksek tepedeki taş alanına" gelmesini ister. Uot Çolboodoy da Çumulu denizinde olan savaş bittiğinde "kuzey yönüne hızlıca uçarak" (Ergun, 2013, 703) oradan uzaklaşır. Harıacılaan Bergen'in abaası Taas Kudustay ile savaşmak için indiği alt dünyada Bergen'in annesi Uot Çolboodoy, "Tam kuzey yönden / "Dalan Öksökü" gürültüyle uçup gelip" (Ergun, 2013,757) onun yanına oturur. Hem bahadır hem abaası kuzey yöne doğru uçarak orada kavgalarını sürdürür. Kuzey yönü savaşlar, abaasılar, yer altı dünyası kötülüklerle sembolize edilir.

Burada yaşayan abaasıların evlerinin demirden olduğu vurgulanır. Demir Yakutlar için son derece önemli madenlerden biridir. Abaasıların şekil değiştirdiklerinde dönüştüğü hayvanlar, atlar ve içinde yaşadığı evlerin demir olması değerli madenlerin tam tersini simgeler. Demir olmayan evler dışında kalan evler de taştandır: "Abaasıların / Doğduğu ana dünyasına, / Büyüdüğü dünyasına, / Çıkıp gelmişti. / Öyle gelip / Obasını dağıttı; / Ulu dünyasını alt üst etti. / Eskisinden beter etti. / Rahat taş evin / Temellinden tutup, / Ters çevirdiğinde (…)" (Ergun, 2013, 705) savaşın sonunda eşini abaasının evinden kurtarmaya gelen Er Sogotoh, alt dünyayı yakıp yıkar.

3.2.4.1. Abaasılar

Destanda yer altında yaşayan ve bahadırların ana düşmanları olan abaasılar yer alır. Yakut Türklerine göre ilahi katlardan ikinci grubu oluştururlar ve kötü ruh işlevindedirler (İnan, 1986, 41). Abaasılar mitik bir düşman figürüdür. Orta dünya insanlarına kötülükler yapar, onları öldürür, maddi ve manevi anlamda insanlara her türlü zararı verirler. Bahadırların onların hilelerinden, kötü oyunlarından korunmaları gerektiği, gözlerini dört açarak onlardan gelecek kötülükleri fark etmelerinin önemi destan boyunca tekrarlanır: "Alt Dünyanın / Kanlı ağızlı / Kocaman elli / Kötü namlı

kabilelerin / Hilelerine kapılabilirsin" (Ergun, 2013, 739). Abaasılar dikkatli olunması gereken şeytani varlıklardır.

Abaasılar, birbirlerine kanla bağlıdır, destanda Harıacılaan Bergen, abaası Taas Kudustay'a "Kan akrabalarını yok ederim. / Doğacak çocuklarının / Kaderlerini döndürürüm" (Ergun, 2013, 805) şeklinde tehditler eder. Orta dünyada yaşayan kadınlar abaasılar tarafından kaçırılır. Bahadırlar, yer altına inerek kadınlarını abaasıların elinden kurtarır. Abaasılar bu kadınları özellikle bahadırların eşlerinden seçer ve onların kendi eşleri olmalarını ister. Bu istek, tek taraflıdır. Kadınlar, eşlerinin kendilerini yer altının karanlık dünyasından kurtarmasını beklerler. Abaasılar genel olarak pis ve kaba karakterlere sahiplerdir.

Olonholarda abaasılardan "yamyam" olarak bahsedilir (Ergun, 2013, 26). Alt dünyanın kasvetli havasına uygun olarak tasvir edilen abaasılar her anlamda pis ve tiksindiricidir. Abaasıların besinleri de günümüz dünyasında mide bulandırıcı kabul edilen yiyeceklerden oluşur. Kertenkele, kurbağa, böcek, çirkin balıklardan yiyecekler hazırlarlar. Harıacılaan Bergen için ziyafet hazırladığını iddia eden abaası kızı Kıskıydaana Kuo'nun yemekleri şu şekilde tasvir edilir: "Zehirli kertenkeleyi / Kızartıp masasına / Yığıp koymuştu. / Dünyanın böceğini, kurbağasını toplayıp, / Pişirip / Masasına koymuştu" (Ergun, 2013, 749). Bu yemeklerin orta dünyada kabul görmesi olanaksızdır. Buna karşın alt dünya kişileri için bir ziyafet niteliğinde kurulan sofralar örnekteki gibi ifade edilir.

Abaasıların kişisel özelliklerine bakıldığında bu karakterlerin çok gururlu oldukları öne çıkar, kendine son derece güvenen bu kahramanlar, tüm dünyadan çok daha güçlü olduklarına dair sonsuz bir güven duyarlar. Savaşçı ruhları gerçekten de bahadırlarla yarışacak güçte olduklarını kanıtlar. Abaasıların gücünün küçümsememek gerektiğini destanda pek çok yerde görmek mümkündür. Bunların en önemlilerinden biri, abaası Taas Kudustay'ın üst dünyanın ulu bahadırını yenebilmesidir; "Taas Kudustay / Adlı bahadır; / Üst dünyanın ulu / Bahadırını yenmesi, / Otuz yılı geçti" (Ergun, 2013, 739). Görünüşlerindeki heybet, savaşçılıklarına sirayet eder. Buna rağmen günlük yaşamlarında kandırılmaya müsait bir karakterleri vardır. Destanda ise Taas Kudustay'ın diğer abaasılara nazaran daha akıllı olduğu görülür: "Ulu bahadır, / Dönüşüp girip, / Duruyor olmasın." (Ergun, 2013, 771) Şekil değiştiren bahadırı kokusundan tanıyarak zekasını belli eder.

Abaası tasviri Türk anlatılarındaki Tepegöz ile benzerlik gösterir. Tek gözlü, büyük ve korkunç bir karakter olan Tepegöz, abaasıların genel tasvirine son derece uyar. "Tek olan yara gibi gözüyle" (Ergun, 2013, 637) etrafa baktıkları destanda yer alan abaası karakterlerinin her biri için ifade edilir. Genel görünüşlerinde tek gözlülükler, dizlerinden ayrılan ayakları, göğsünden ve sırtından çıkan elleri, yara gibi olan ağzı ve burnu yer alır. Harıacılaan Bergen'in ağzından aktarılan "Ayağında zincirli doğmuş, / Tüyü Dökük kürkü omzunda doğmuş, / Alt Dünyanın sekiz kabilesi" (Ergun, 2013: 815) ile onların tüysüz ve aksak oldukları ifade edilir.

Destanda abaasıların genel fiziksel özellikleri benzer şekilde aktarılır. Daha açıklayıcı olması açısından destan başında aktarılan üç abaasının fiziksel özellikleri tablolaştırılmıştır (bk. 3-4.):

Tablo 3-4 Üç Abaasının Fiziksel Özellikleri

BEKÇİ ABAASI OĞLU	TAAS CAANTAR DARA BUURAY	BUOR KUDUSTAY
"Tek dizinden aşağıya doğru / İki ayrı ayaklı / Göğsünün ortasından, / Büyüyüp çıkmış / Tek kollu, / Yayık gölün donup, / Buz tutması gibi, / Alnının ortasında, / Yalnız tek, / Yara izi gibi gözlü / Kuru ormanı, / Ters çevirmişler gibi, / Demir dağınık gibi saçlı," (Ergun, 2013, 595)	"Belinin ortasından, / Büyüyüp çıkmış, / Tek ayaklı; / Göğsünün ortasından, / Büyüyüp çıkmış, / Bir tek balyoz gibi elli; / Alnının ortasından, / Yuvarlak donmuş gölün, / Yüzüne çıkan su gibi, / Bir tek bakır kızılı, / Yara izi gibi gözü varmış" (Ergun, 2013, 651).	"Tek dizinden, / İki ayrı dal gibi, / İki ayağı varmış gibi, / Önden eli varmış gibi. / Arkadan eli varmış gibi. / Sanki yayık gölün donmuş, / Ortası gibi, / Kızıl bakır gibi, / Et yarası gibi gözü varmış. / Kuru Orman, / Ters dönmüşçesine, / Dağınık demir gibi, / Saçları varmış. / Çok korkunç, / Heybetli görünüşlü bir adammış. / Bu yaratığa, / Dikkatlice bakılınca / Kabız olmuş beceriksiz adamın, / Arkası gibi, / Geniş kırmızı burun delikliymiş" (Ergun, 2013, 605).

Destanda abaasıların fiziksel görünümlerinde kadınların ve erkeklerin ayırıcı özellikleri verilmemiştir, birbirine benzeyen ama insana benzemeyen yapıları vardır. Korkunç, tiksinç, iğrendirici ve çirkin görüntüleri ortak özellikleridir (bk 3-2.) Ten renkleri ile göz renkleri arasında bir tezat bulunur, tenleri kömür karası iken gözleri ise beyaz ve şeffaf renklidir. (Ergun, 2013, 129) Yakutların abaası tasvirlerini bu

şekilde yapmalarının sebebi ise kendilerinin kahverengi gözlü ve ten renklerinin sarı beyaz arası olmalarıyla alakalı olabilir. Onlar için farklı ve çekici olmayan görünüşleri abaasılara atfedebilirler.

3-2 Abaasıların Genel Görünüş Tasviri

Kaynak: Tali, 2023

Taas Caantar Dara Buuray**,** destanda ifade edilen ilk alt dünya kişisidir. Onun namı üç dünyaya yayılmıştır: "Üç dünya üstünden, / Ünlü adı / Ürkek geyiğin tüyü gibi olup, / Yayılmış adamdır" (Ergun, 2013, 583). Alt dünya onun doğduğu ve büyüdüğü ilk dünyadır. Kömüs Kıırıktay onunla ilgili şunları söyler: "Gecenin sinsice yaklaşanı, / Tüylü tabanlı, / Gün ortasının haydutu, / Kanlı ağız, / Kara haydut," (Ergun, 2013, 635) korkunç görüntüsünü destekler nitelikte cümleler ile betimlenmiştir. Kara renk kötülüğün sembolü, kanlı ağız korkunçluğun, tüylü tabanlı ise onu insandan ayıran özelliğidir.

Uot Urbalcın, "dokuz su verilmiş demir zırhlı adam" (Ergun, 2013, 685) olarak ifade edilir. Demir zırhı onun yenilmez gücünü temsil eder. Onu diğer abaasılardan ayıran bir özelliği vardır. Tek gözü olmasına rağmen bu gözü şöyle betimlenir:

> Alnının ortasında oluşmuş, / Bakır kızılı / Açık yara gibi gözüyle, / Sağa sola bakmıştı: / Kaya gibi olanı bile, / Yarım gören, / Şaşı adam imiş / Küçük tepe gibi olanı bile, / Yanlış gören, / Hatalı gözlü adam imiş (s. 685-687).

Uot Urbalcın diğer abaasılardan farklı olarak şaşı gözlere sahiptir. Gözleri görmemesine rağmen hisleriyle hareket ettiğinde doğru sonuca ulaşır. "Hatalı gözlü de olsam, / Kalbimle göğsümle, / Tam tahmin edersem" (Ergun, 2013, 687), sözlerini dile getiren Uot Urbalcın tahminlerinin, fikirlerinin doğru çıktığını destekler. Uot Urbalcın, Uot Çolboodoy adlı şaman kadının ağabeyidir, "Benim kız kardeşime gelip / Uot Çolboodoy kadın şamanı, / Hamile bırakıp / Kadının yapmışsın meğer" (Ergun, 2013, 699) sözlerinden aralarındaki ağabey-kardeş kan bağını anlamak mümkündür.

Töböt Tuuray, "Alacakaranlıkta doğan, / Bataklıkta kutsanan" (Ergun, 2013, 719) bir abaasıdır, karanlık, çamur gibi insanları kötü ruh haline sokacak unsurlarla tanıtılır. Destanda Çumulu Denizi'ne düşerek ölen ve bahsi en az geçen abaasıdır. Kömüs Kıırıktay ile olan kavgalarına müdahale eden Harıacılaan Bergen tarafından ateş denizine atılır. Annesi Çumulu Denizi'nin iyesidir.

Taas Kudustay, destanda ifade edilen son ve en zor abaasıdır. Onu diğerlerinden ayıran birkaç özelliği bulunur. Öncelikle yaşadığı yer taştan bir ev değildir, Harıacılaan Bergen onunla karşılaşmadan önce destanda onun diğer abaasılardan farklı bir çevrede yaşadığı betimlenir. O az dumanların çıktığı girişinin ilk başta görünmediği denizle çevrili yalçın kayanın içinde yaşar (Ergun, 2013, 757). Yaşadığı bölge ekolojik unsurlar bakımından diğer abaasılardan farklıdır. Uot Çolboodoy, Harıacılaan Bergen'i onun hakkında uyarırken Taas Kudustay'ın yaşadığı yeri, "Dokuz kabaran yataklı, / Gökten gök denizin / Karşısında, / Denizin yüksek kıyısında, / Kayanın içinde" (Ergun, 2013, 759) şeklinde tasvir eder. Taas Kudustay, üst dünya bahadırlarından birini yenmiş destanın en güçlü abaasılarındandır. O, kalbini bir kayanın dibinde saklayarak ölümsüz olmayı başarmıştır.

Onunla karşılaşan bahadır ise hem abaası hem ayıı soyunu taşıyan melez bir bahadırdır. Harıacılaan Bergen, Er Sogotoh ve Kömüs Kıırıktay'dan farklı ve daha fazla fiziksel güce sahipken Taas Kudustay da önceki abaasılardan daha zorludur. "Onun bir yerlerde / Sakladığı kalbi, / Bulunana kadar, / Ölümsüzdür o" (Ergun, 2013, 767) Bahadırın onunla olan mücadelesinde hem zekasını hem fiziksel gücünü kullanması gerekir. Daha önce mücadele edilen abaasılardan bir diğer farkı ise don değiştirirken kullandığı metamorfozdur. Daha önce genellikle kuş formuna büründüğü görülen abaasıların aksine Taas Kudustay'ın formu kaya, toprak gibi yaşadığı ortamdaki doğal unsurlarla bağlayıcılık taşıyan yılandır.

3.2.4.2. Kadın Şamanlar

Alt dünya kişilerinin en çok vurgulanan özellikleri büyücü olmaları ve şamanlıkla ilgili birçok şeyi bilmeleridir. Bu şamanlık bilgisi ise yanlış ve kötü olan şeylerle ilgilidir. Onlar şekil değiştirebilir, hasta edebildiği gibi şifayı da verebilir. Şamanlık müessesi üç dünyada kutsal kabul edilir; "Ulu kadın şaman etini, / Midemde sakladım yiğit" (Ergun, 2013, 801) sözlerini sarf eden deniz iyesi Oydom Suorun, şamanların her dünyada önemli olduğunu "ulu" tabiriyle belirtir.

Eli Tavalı Abaası Kız olarak isimlendirilse de "Yaşlı kadına eziyet etme, / Tavama çabucak düş" (Ergun, 2013, 601) sözlerini sarf etmesiyle bu kadının ölüm getiren yaşlı bir abaası olduğu anlaşılır. Görevi yemek hazırlamaktır. Bir diğer abaası kızı ise Uot Kudustay adlı kadın şamanın yanında durur. Uot Kudustay'tan "efendi ablam" (Ergun, 2013, 793), şeklinde bahseder. Harıacılaan Bergen'in geldiğini Uot Kudustay'a sevinçle haber veren kişidir. İki abaası kızından da isimsiz olarak bahsedilir. Kıskıydan Kuo ise Harıacılaan Bergen'i bekleyen bir abaası kızıdır. Kendini, Harıacılaan Bergen'e alt dünyada adı herkes tarafından bilinen "Kıskıydaana Kuo'm" (Ergun, 2013, 749) şeklinde tanıtır ve adının, namının bilinmesiyle önceki iki abaası kızından ayrılır. Evlenme hayali kuran abaası kızı zehirli kertenkeleler ve böceklerle dolu yemekleri Harıacılaan Bergen'e sunar. Bahadırlar tarafından fiziksel şiddet gören kadınlardan biridir. Bu bölüm kadınların ekolojik bir toplumda nasıl algılandığının örneğini teşkil eder. Bundan önce Uot Çolboodoy'u dövmeyi aklından geçiren Er Sogotoh, kendinden daha güçsüz birine el kaldırmayı kendine yakıştıramayıp bunu gerçekleştirmez fakat Harıacılaan Bergen, kanında abaası soyunu da taşımasının etkisiyle sakınmadan kadına el kaldırır. Hatta onun etlerini parçalayarak bedenini hayvanlara yem eder. Alt dünya ve orta dünya insanları arasındaki ayrımı en belli eden yaklaşımlardan birini bu örnek oluşturur.

Uot Çolboodoy destanda en önemli abaası şaman kadınlarından biridir. Er Sogotoh'la birlikte olup Harıacılaan Bergen'i doğuran abaası kızıdır. Tunalıkaan Kuo'nun kaçırılmasının ardından Er Sogotoh'un alt dünyaya yolculuğu başlar. Alt dünyaya vardığında yedi ayıı kadını onu karşılar ve bu karşılamanın ardından Tunalıkaan Kuo olduğunu düşündüğü bir abaası kadınla birlikte olur. Bu metamorfozda abaası şaman kadın, Tunalıkaan Kuo suretine bürünür. Er Sogotoh buna inanır ve Harıacılaan Bergen bu yasak ilişkinin sonucu olarak dünyaya gelir. Uot Çolboodoy yalnız Tunalıkaan Kuo'nun suretine bürünme yeteneğine sahip

değildir. Diğer abaasılarda olduğu gibi onun da hayvan formu vardır. Bu, "kanlı başlı ağaçkakan" (Ergun, 2013, 679) dır. Uot Çolboodoy, Er Sogotoh'a âşık olur. Onu ağabeyine kocası olarak tanıtır, "Er Sogotoh, / Benim gibi kadın kişiye, / Kocam olur" (Ergun, 2013, 697). Ağabeyi Uot Urbalcın ile Er Sogotoh'un yalçın kayalardaki savaşında hakem rolü üstlenir. İki tarafın da ölmesini istemez ve onlara yardımcı olur. Düşecekleri her sefer şaman tefiyle onları tutar (Ergun, 2013, 699). Uot Çolboodoy ve Harıacılaan Bergen ile ilk karşılaştığında; "Ben senin annen olurum. / Uot Çolboodoy / Kadın şaman denilen" (Ergun, 2013, 759) ifadesiyle şaman olduğunu belirterek kendini takdim eder.

Uot Çolboodoy, kendini aynı zamanda "yol iyesi hotunu" (Ergun, 2013, 679) olarak tanıtır. Türk mitolojisinde yol iyesinin adı "uğur"dur (Beydili, 2004, 572). Lvova ve diğerlerine (2013, 88) göre Sibirya'nın geleneksel görüşlerinde yolculuk, "ölüm" metaforu olarak düşünülebilir. Er Sogotoh, uzun yolculuğunun ardından kendisine oynanan oyuna kanarak yeniden ölümden döner. Çolboodoy, Er Sogotoh'un eşi kılığına girerek kandırır ve onunla birlikte olur. Bu birlikteliğin ertesi günü uyanan Er Sogotoh, belden aşağısının olmadığını görür. Şaman kadın, onun belden aşağını kesmiştir: "Kesilmiş yarısı, / Yarılmış yarısı, / Sadece kemiği kalmış. / Etini bir şey yemiş imiş" (Ergun, 2013, 679). Daha sonra kesilen alt uzvuna kavuşturacak şifayı ona bu kötülüğü yapan abaası kadın söyler; "Yaralanmışı sağaltan, / Yerleri bulursan, / Kendin iyileşip, / İlk halini kılığını, / Bulursun, / Yiği-it" (Ergun, 2013, 681). Bu sözlerin ardından Er Sogotoh dirilik suyu ile eskisinden daha iyi olur. Uot Çolboodoy, yaptıklarının ardından Er Sogotoh'a hamile olduğunu söyler. Er Sogotoh'un öfkesi fiziksel şiddete dönüşecekken "hamile kadına vurulmaz" geleneksel düşüncesiyle oradan uzaklaşır. Bunun "adını kirletecek" bir davranış olduğunu düşünür (Ergun, 2013, 683). Fiziksel şiddete maruz kalmayan bir abaası kadınıdır.

Uot Kudustay, alt dünyaya yakın fakat "uzak dünya" olarak tanımlanan yerde yaşayan kadın şamandır. Taas Kudustay'ın ablasıdır. Yılan ve balık karışımı bir kadın şeklinde tasvir edilir. Ensesinde ve alnında birer gözü, ensesinde ve yüzünde ağzı, arkası ince, önü yassı, üstü geniş bir formu vardır. Bir kayanın derin yarığında yaşar. Kötü sözler eden, insana benzemeyen kötü bir kişidir. Yılan gibi kıvrılarak kuyruğuyla hareket eder. Harıacılaan Bergen'e yardımcı olmaz. Bu nedenle

Harıacılaan Bergen tarafından taş parçasına vurularak parçalara ayrılacak şekilde öldürülür. Kalbi ve karaciğeri Uot Kudulu iyesine yem olur. (Ergun, 2013, 793- 797)

3.3. Hayvanlar

Hayvan türleri son derece çeşitlidir, insan dünyayı algılarken çevresinde tanık olduğu hayvanları gözlemler. Bazılarından korku duyan insan bazılarını ise çeşitli amaçlar için kullanmıştır. Ekolojik anlamda insanların hayvanlarla olan ilişkileri o kadar büyük yer taşır ki bazen hayvanların davranışlarını ve hareketlerini kendi hayatlarına yansıtırlar bazense onlarla çeşitli akrabalık ilişkileri (totem vb.) kurarak kendilerini o hayvanlarla bir tutarlar.

Sibirya Türklerinden olan Yakutlar doğaya bağlı yaşam sürdürürler. Bu yaşam tarzında hayvanlarla olan ilişkileri önemli bir yer tutar. Bunun en büyük sebebi insanların hayvanları yakından inceleme fırsatı bulmaları ve kendilerini hayvanlarla karşılaştırmalarıdır. Evreni anlama çabaları içinde tanık oldukları en yakın örnekler hayvanlardır. Bu sebeple onlara belli değerler atfederler. Bu değerin derecesi hayvana bağlı olarak değişir. Mağaralarda yer alan çizimler, Sibirya'nın erken dönem Şamanizm'ini aydınlatmıştır. Kayalar ve mağaralardaki çizimler incelendiğinde neredeyse sınırsız hayvan imgesine rastlanır. Burada temel olan, insan çizimlerinde insanların hayvanlara benzetilmesidir. İnsanın hayvana benzetilme unsurları önemlidir. Şaman inancı kapsamında özellikle çeşitli kuşların bu konuda diğerlerinden ayrıldığı görülür. Dans eder biçimde kaydedilen imgeler en sık karşılaşılanlardır; bunlarda kuş kanatlarına sahip kıyafetler dikkat çekicidir. Sıklıkla rastlanan diğer figürler incelendiğinde ise kıyafetlerde yer alan hayvan başları özellikle kuş ve ayı formundadır ve hayvan boynuzları öne çıkar; ellerin ise bazen kuş pençesi şeklinde çizildiği görülür. Boynuzlu başlıklar genel olarak geyik formlu şamanları temsil eder (Hoppal, 2013/2015, 49-50).

Er Sogotoh destanı Yakutların avcı – toplayıcı oldukları zamanlara aittir. Destana bakıldığında kuşların diğer hayvanlardan daha önemli bir konumda tutulduğu, diğer hayvan türlerine nazaran daha çok bahsi geçtiği görülür. Seçilen hayvanlar da rast gele bir şekilde seçilmez. Şaman inancına bağlı olarak avcı kuşların yeri diğerlerinden farklıdır, bu durum destan boyunca metne de yansır. Destandaki bütün hayvanlar hemen hemen üç dünyanın içinde de bulunur ve dünyalar arası geçiş yapabilirler. Hepsi birbiriyle bağlantılı kabul edilebilir. Bazı hayvanların özellikle

belli dünyalar söz konusu olduğunda zikredildiği görülür. Örneğin böcek ve sürüngenler alt dünyayı temsil eden hayvanlardır. Alt dünyanın geçitlerini tutan ve bahadırlara engel olan hayvan ise aslandır. Kuşlardan kartal genel olarak alt dünya ile ilişkilendirilmişken al doğan orta dünya bahadırlarının formudur. Üst dünya ile ilişkili olan hayvanlar ise genel itibarıyla turna, leylek gibi çeşitli kuşlardır. Atların ise her dünyada bulunduğu görülür.

Şamanist Yakutların kozmogonisi incelendiğinde çeşitli şekilde tasavvurların olduğu görülür. Evren ve kâinat onlar için kadim ve ezelidir. Bu oluşumun tasavvurlarında hayvanlara yer verildiği görülmektedir, ancak bir rivayete göre, ilk Yakut insanı gökten yeryüzüne inen bir varlıktır ve ilk insanın yarı at, yarı insan şeklinde olduğuna dair bir inanç vardır (İnan, 1986, 13). Bu varlığın görünüşü çeşitli mitlerde "sentor" adı verilen vücudu at, başı insan şeklinde olan varlığa benzemektedir. Destanda atlarıyla üst dünyadan inen üç üst dünya insanı yer alır. Bu durumun inancın bir tesiri olduğu söylenebilir. Yakut Şamanizmi incelendiğinde ilk şamanların oluşumunda bir yumurtadan bahsedilir, ilk şaman yumurtadan çıkmıştır. Yumurtadan çıkan şaman bir ana hayvan tarafından yetiştirilir (Ögel, 210, 29). Ana hayvan kavramı şamanın ruhunda ona yardımcı olan hayvan demektir.

Form değiştirme mitoloji araştırmalarında 'metamorfoz' şeklinde adlandırılırken Türkçede "don değiştirme" tabiri kullanılır (Ögel, 2010, 29). Don değiştirme dışında şekil değiştirme şeklinde de adlandırılır. Türkler geleneksel dünya görüşlerinde şekil değiştirmenin sadece biçimsel olarak gerçekleştiğine inanmışlar ve bu durumun özü değiştirmediğini düşünmüşlerdir. Saygı duyulan şey varlığın, bu sebeple varlığın biçimi değişiklik gösterebilir. Bu düşünce sistemine göre geleneksel dönem insanının türler arasında kurduğu ilişkinin keskin çizgilerle ayrılmadığı, biçimlere bağlı olmadığı sonucu çıkarılabilir (Erol & Bozoğullarından, 2021, 159). Destanda şekil değiştirmelere sıklıkla başvurulmuştur. Orta dünyaya ait olan kutlu kişiler, ayıılar, üst dünya ve alt dünyaya ait tanrılar, abaasılar ve şamanlar şekil değiştirerek hayvan formuna girer. Bu durum yalnız Yakut Türkleri ve Şamanizm'in geleneği olmamış ilerleyen zamanlarda İslamiyet'te de izlerini sürdürmüştür. Özellikle ilk dervişlerin de şekil değiştirdiğine inanılır. Dervişler bir hayvan donuna özellikle destanda sıklıkla karşımıza çıkan kuş donuna girmeyi gerçekleştirirler. Şekil değiştirmek, şekil değiştiren kişiler için kolaydır. Diğer insanlar bu değişimi yadırgamaz. Dönüşümleri daha kolay hale getirmek için yöntemler olduğu da bilinmektedir; hayvan postları

giymek, dönüşülecek hayvanın hareketlerinin ve seslerinin taklit edilmesi bunlar arasındadır (Ögel, 2010, 29).

Er Sogotoh destanında dünyalar arası geçişlerde ve çeşitli engelleri aşmak amacıyla üç önemli orta dünya bahadırının al doğana dönüştüğü, abaasıların kartal ve yılan formuna girdiği, üst dünya elçilerinin ise leylek, turna gibi güzel ve zarif kuşların şekline büründüğü görülür. Bu hayvan dönüşümlerinin sembolik anlamları üzerinde ayrı ayrı durmak gerekir. Seçilen hayvanların ve bu hayvanların donuna bürünen insanların arasında iyilik ve kötülük bağlamında bir ilişki söz konusudur.

3.3.1. Hayvanların İnanca Tesiri

Türk topluluklarının çoğunda şaman inancının tesirini görmek mümkündür ve bu inançta motifler, semboller özel anlamlar taşır. Hayvan motifleri de özellikle koruyucu güçleri ile öne çıkar. Bu koruyucu güçten yararlanmak isteyen insanlar yanlarında ya da evlerinde o hayvanlara ait bir sembol bulundururlar.

Moğollar ve Orta Asya'da yaşayan birçok Türk boyu arasında yırtıcı kuşlar önemlidir. Boylarda temsili arma olarak kullanılan sembollerin bu kuşlardan seçildiği görülür. Totemlere sahip olan halklarda armalar, küçük put şeklindeki heykeller "ongun, ongon, ungun" gibi isimlerle anılır. Ongon, Moğolca bir sözken, Türkçesi "töz"dür (İnan, 1934, 279-280). Altay Türkleri "töz" veya "tös" ifadesini kullanırken; Yakutlar ise buna "Tanara" veya "Tangara" (Radloff, 1983/2008, 191) demiştir. Töz bir şeyin özü olarak düşünülebilir. Bu düşünce ile Oğuz Türkleri ongonlara önemli bir değer yükler. Kendilerinin bu ongon hayvanlarından türediklerine dair güçlü bir inançları vardır. Bu heykelciklerin evlerini koruduklarına inanırlar. Tanaralar veya Tangaralar çeşitli materyallerden yapılabilir; keçe, kayın ağacı bunlar arasında en sık rastlanılanlarıdır. Yapımında çeşitli hayvan derileri kullanılır ve yapılan bu Tanaralar evlerin duvarlarına asılır, bazen kızların yataklarının altına konur. Sibirya'ya bakıldığında totem inancının farklı bir yolda ilerlediği görülür. Şekil değiştirme bu noktada kendini göstermiş, ongonlar dışında hayvanlar ve kuş formuna bürünme görülmüştür. Sibirya'da Tanara kabul edilen hayvanların özellikle de kurtların derileri yüzülerek içleri doldurulur (Ögel, 2010, 32, 46).

Yakut Türklerinin hayvanlara bakış açısı Oğuzlarla benzerlik gösterir. Yakutlarda kabileler, belli hayvanlardan türediklerine inanırdı. Kabilede türediklerine inanılan

hayvan kesinlikle yenmez fakat başka kabileler tarafından kutsal sayılmadıkları için yenebilirdi. Eğer kabile kendi kutsal saydığı hayvanı yiyecek olursa veya ona herhangi bir zarar verecek olursa, buna korkutmak da dahil, o kişinin başına çok kötü şeyler gelirdi. Uno Harva (2015, 378-379), Finlandiya'da bulunan ve farklı Yakut klanlarına ait olan üç mülteciden, her birinin özel bir klan hayvanı olduğunu duymuştur: biri kartal, diğeri karga ve üçüncüsü kahverengi bir inektir, beyaz ayakları ve kafatasında beyaz bir nokta vardır. Bir ata hayvan, o soyun herhangi bir üyesi tarafından korkutulmamalı, istismar edilmemeli, yaralanmamalı veya öldürülmemelidir çünkü böyle bir eylem insanların başına talihsizlikler getirir. Klan hayvanı belirli bir inek olan kişi, eğer sürüde bir inek doğarsa onu verebilir veya satabilir ancak söz konusu klanın üyelerinin sütlerini vermemeye dikkat etmeleri gerekir, etlerini ağızlarına sokamazlar. Kabilelerin türediklerine inandıkları hayvanlar çeşitlilik gösterirdi. B. Ögel (2010, 34), Yakutlar için beyaz lekeleri olan at, karga, kuğu, atmaca, kartal, turna, boz inek gibi hayvanların kutsal ata olarak görüldüğünü özellikle ayak ve baş kısmında beyazlık bulunan ineklerin kutsal derecesinin daha arttığını belirtir.

Tangara denilen figürler dışında her ailenin özel ve koruyucu temsili bir hayvanı vardır. Aileye özel olan bu hayvan, hangisiyse o hayvan yenilmez. Ayısıt'ın ruhunu taşıdığına inanılan, beyaz dudakları olan, uzun kıllara sahip, karga veya kartal da yenmemesi gereken hayvanlardandır (Roux, 2005, 374). Hayvanlara saygı duyulması Yakutlar için temel kavramlardan biridir, B. Ögel (2010, 34), Yakutlarda ayağında ve başında bir parça beyazlık bulunan ineklerin çok kutsal görüldüğünü ifade eder, *Er Sogotoh'*ta (2013) benzer özelliklere sahip al doğan görünüşü yer almaktadır: "Kuyruğunda ak çizgili, / Boynunda ak sakarlı, / Al doğana dönüşüp / (…) / Vınlayıp uçtu" (s.631). Orta dünyanın üç dünya bahadırı özellikle al doğana dönüştüğünde tasvir edilen görüntü ineğin betimlenen görüntüsüne çok yakındır. Beyaz leke kabilelerin türedikleri hayvanlarda önemli unsurlardan biri olarak kabul görmektedir. Bahadırların dönüştükleri al doğanın kuyruğunda ve boynunda kabilelerin ata soylarında bulunan hayvanlardaki gibi beyazlıklar vardır. Bu durumun güçlü ve kutsal bahadırlar ile kutsal hayvanlar arasında doğrudan bağlantılı olduğu düşünülebilir.

Hayvan formu eski Türk inançlarında bir güç sembolü kabul edilirdi. Bunu *Oğuz Kağan*'da da görmek mümkündür. Oğuz Kağan'ın da vücudu tüylerle kaplı olarak

özellikle belirtilir. Bu onun hayvanlarla ilişkilendirilen gücünü temsil eden metaforik bir anlatımdır. Orta Asya ve Sibirya inançlarında yer alan kutsal hayvanların insanları koruduklarına, bazılarınınsa kötülük ve hastalık getirdiğine inanılır. Hastalıklara sebep olan hayvanları kutsamak amacıyla şamanlar tören yapardı. Şaman, kötülük ve hastalık verdiğine inanılan hayvanların bedenlerini ve kemiklerini toplar, çadırda sol yanına kurt derilerini koyduğu sağ tarafına ise balık, yılan çeşitleri ile ayı postu koyup gece yarısı başlayan bir ayin düzenlerdi (Ögel, 2010, 38).

Kuzey Sibirya'da şaman kıyafetlerinde ayı temsili örnekleri görülür, ayı derileri kıyafet yapımında kullanılır. Giyilen çizmeler ayının ayağı formunda yapılır, ayinlerde kullanılacak sopa gibi aletler de ayı kemiğindendir. Yakut ayinlerinde ayı; erkek veya bir babayı temsil eder. Ayının ayinler sırasında aktif bir kimlik üstlenmesi dışında özellikle Sibirya'da ayı ve kadın arasında fiziksel temas bağlamında ilişkiler etkili bir rol oynar. Ayıların kadınları kaçırdığı ve onlarla evlenip çocukları olduğu fikrine bağlı anlatımlar görülür. Özellikle bu anlatılarda kadınları ayıların elinden kurtaran kişi kadınların erkek kardeşleridir, ayıdan olma bir çocuk varsa kardeşler onu öldürür ve kadınları olmaları gereken yere, kendi evlerine götürürler fakat kadın ölen kocası için yas tutar (Roux, 1983/2000, 378-380).

Er Sogotoh destanı (2013) incelendiğinde abaasıların bir döngü halinde bahadırların eşlerini kaçırıp onları kendi eşleri yaptıklarını iddia etmeleri bu anlatıya çok benzer bir örnektir. Ayının kaçırma rolünü, alt dünyanın korkunç varlığı abaası üstlenir. Orta dünyanın en önemli bahadırları Er Sogotoh, Kömüs Kıırıktay ve Harıacılaan Bergen'in eşlerini, abaasılar çeşitli zamanlarda kaçırmışlardır. Bunun için bahadırlar alt dünyaya inmişler ve abaasılarla amansız bir mücadeleye girişmişlerdir. Kadınları kaçıran abaasılar bu mücadelelerin sonunda bahadırlar tarafından öldürülmüşlerdir. Eşler alt dünyaya kaçırıldıkları süre boyunca halatlarla tutulmuş, yerlerinden kıpırdayamamışlardır. Destanda onların uzun yıllar boyunca alt dünyada tutsak edildikleri ve bu süre zarfında abaasıların onları eşleri belledikleri tekrarlanır. Bahadırlar gelip abaasıları öldürerek kadınları özgürlüklerine kavuşturur. Özgürlüklerine kavuşan kadınlar alt dünyadan orta dünyaya geçerler. Ayı anlatısından farklı olarak buradaki kadınlar alt dünyada öldürülen abaası için yas tutmaz, üzüntü duymazlar; fakat kaçırılmada yaşanan özdeşlikler yadsınamaz.

İnsan ve hayvan birbirinden ayrı kabul edilen iki varlık değildir. Bir noktada insanla özdeş tutulduğu hatta birçok kısımda hayvanların insanlardan çok daha kudretli

varlıklar olduğu görülmektedir. Doğadaki yaşam nedeniyle hayvanlar Yakutlar tarafından tüm detayıyla incelenme ortamına sahiptir. Bu incelemelerle birlikte onların insan dışı özellikleri taklit edilmeye çalışılmış, inanç sisteminde hayvanlar önemli bir yer işgal etmiştir. Onların yardımcı ruhlarının hayvanlar olduğuna, şamanların hayvan formuna girebileceğine inanılmış ve kutsallık izafe edilen hayvanlar olmuştur. İnsanların hayvan doğurabileceğine, insanlar ve hayvanlar arasında birliktelikler olabileceğine dair anlatılar oluşmuştur. İnsanlar hayvanların her davranışını büyük detayla incelemiştir. Kendi davranışlarını anlatırken onların davranışlarından hareketle anlatmışlardır. Destanda Er Sogotoh'u kandıran şaman kadının Abaası ile birliktelikleri detaylıca anlatılmıştır. Bu birleşim kaza benzetilerek aktarılmıştır. "Konur kaz gibi, / Kayıp oynadı. / Tüy döken kaz gibi, / Çırpınıp oynadı" (Ergun, 2013, 677).

Yakut yerlileri, şamanları ve hayvanı bir kabul eder. İnanışa göre, şamanların annesinin bir hayvan olması veya şamanın kökeninde mutlaka bir hayvan olması gerekir. Bu köken hayvan türünün geyik veya ayı olduğu düşüncesine daha sık rastlanır. Şamanın kehanette bulunabilme gücünün özü hayvan olan soyuna dayanır. Bu hayvanlar ruh formundadır. Şamanın aynı zamanda kendisine yardımcı olan çeşitli kuşları bulunur (Campbell, 1968/1995, 265). Destanda şamanların kehanetlerde bulundukları verilmiştir. Bu kehanetleri orta dünya bahadırlarına veya bahadırların ailelerine iletirken genellikle kuş donuna büründükleri görülür. Ayıı Cargıl üst dünyanın, Uot Çolboodoy ise alt dünyanın şaman kadınlarıdır ve onların kehanetleri dile getirdikleri formları kuş şeklindedir.

Yakutların en büyük Tanrılarının ismi Ürüng Ayıı Toyon'dur, destanda da bu Tanrı'ya yer alır; Er Sogotoh'un bir abaası şaman kadınından doğan oğlu Harıacılaan Bergen'i huzuruna çağırır. Harıacılaan Bergen'e evleneceği kadının kim olduğunu söyleyerek Harıacılaan'ın aklında yer alan bazı sorulara cevap vermiştir (Ergun 2013, 729-733). Yakutlar yaratıcı Tanrı'nın Ürüng Ayıı Toyon olduğuna inanırlar, evreni o yaratmıştır; bu sebeple en önemli Tanrı da odur. Yalnızca bu Tanrı, bazı insanları ölümden kurtarabilir. Onun bu yüce kudretinden dolayı ona verilen kurbanlar, canlı kurbanlardır. Doğaya salınmış olan hayvanlar canlı kurbanlar olarak adlandırılır ve bu hayvanlara dokunulmaz, onlara zarar verilmez. Eski Türkçede boş gezinen hayvan kurbanlara "ıdık" denirken Yakutlarda bu kelime "ıtık" olarak

karşımıza çıkar (Radloff, 1983/2008, 314). Destanda ıtıklar vermekten bahsedildiği görülür fakat buna örnek olacak bir olay yaşanmamıştır.

Bazı defin törenlerinde eski şaman inancına bağlı olarak Yakutların birkaç hayvanı, ölünün ruhu adına kurban verdikleri de görülmektedir, bu durum onların kurbana verdikleri önemi gösteren bir adettir (Roux, 2005, 209). Destanda alt dünyaya giderken geçilen yollar için "kurban adanan burunlardan geçerken" (Ergun, 2013, 593) ifadesi yer alır. Hangi hayvanların kurban verildiğine dair bir ifade yoktur. Kurban kesme koşulları cinsiyete bağlı olarak farklılık gösterebilir, erkek öldüğünde ona adanan kurban erkek hayvan, bir kadın öldüğünde ona adanan kurbanın dişi veya yavru bir hayvan olması beklenir (Roux, 2005, 209). Cinsiyet eski dönemlerde önemli ve ayırıcı bir durumdur. Kadınların fiziksel şartları ile erkeklerin fiziksel durumları birbirinden ayrılır, kurban simgesel anlamda kişiyi temsil eder. Bu açıdan bakıldığında erkek olan hayvanın büyüklüğü ve gücü ile erkek kişi özdeş tutulurken dişi veya yavru hayvan ondan fiziksel anlamda daha narin olduğu için kadının temsiline daha çok uymaktadır.

3.3.2. Dünyanın Yaratılışında Hayvanların Yeri

Karatayev'in anlatımındaki *Er Sogotoh* (2013) destanında yeryüzünün ve dünyanın oluşumuyla ilgili benzetmelerden yararlanılmıştır. Benzetilen hayvanlar destan içinde geniş bir yer tutmaktadır. Kapsamlı bir şekilde ele alınmayan çeşitli hayvanların coğrafi anlamda Yakutların bölgelerinde görülen hayvanlar oldukları açıktır. Bahsi geçen hayvanlar Yakut ormanlarında ve yaşam alanlarında görülen ve incelenen hayvanlardır. Örneğin, yeryüzünün oluşumu aktarılırken yapılan benzetmeler şöyledir: "Yer ana iyem, / Boz sincap topuğu iken, / Genişleyip gerilip, / Yayılıp büyüyüp, / Dişi geyiğimin, / Kulağının içini, / Tersine çevirmiş gibi, / Tertipsiz genişleyip, / Azar azar büyür imiş" (s.551). Yer ana iyesinin sincap topuğu kadar olduğu zaman ile yerin küçüklüğü ifade edilir. Burada özellikle yerin ana olarak kabul edilmesine dikkat edilmelidir.

Orta dünyanın tasviri verilirken de hayvan benzetmelerinden yararlanılmıştır, hayatın faniliği anlatılmak istenmiştir. Burada bir döngü yer alır: *"*Yıkılıp çürüyen ağaçlı, / Buharlaşıp soğulan sulu, / Ötüşüp susan guguklu, / Yumurtlayıp ayrılan balıklı, / Sararıp dökülen çamlı" (Ergun, 201, 553). Gündüz ve gece oluşumunun anlatımında da çeşitli kuşlardan yararlanılmıştır. "Doğan güneşime, / Yavru kuşu zaman ayarı

vermişler. / Batan güneşime, / Turgay kuşunu hizmetkar kılmışlar" (Ergun, 2013, 553). Turgay kuşu, tarla veya çayır kuşu şeklinde de isimlendirilir, küçüktür ve bir çeşit serçedir. Bu kuşlar yalnız kuşlardır. Doğan kuşu için Macarlar "turul" demişlerdir ve bunun Türkçe karşılığı "toğrul"dur (Ögel, 2010, 592). Destandaki örneklerde kuşların benzer isimlendirmelere sahip olduğu görülür. Zaman kavramı ile kuşlar eş tutulmuştur. Güneşler ve kuşlar arasında kurulan ilişki zamanı tayin etmek için kullanılan bir ipucudur.

Er Sogotoh (2013) destanında yaratılış günü anlatılırken hayvan eşleştirilmelerinden bahsedilmiştir: "Orta ilk ana dünyamı, / Yaratılış günlerinde, / Parlak ayaz gökte, / Dönüp uçuşan / Ilık baharda hafif kanatlı, / Değerli güzel tüylü / Uçan kanatlılarla / Eşlendirmişler imiş" (s.555) Destanın bu bölümü Yakutların kuşlara genel manada bakış açısını yansıtır, kuşların zarafet ile hareket ettikleri vurgulanır. Dört ayaklı hayvanlar olarak betimlenen yeryüzüne bağlı hayvanların genel anlatımı ise hoş bir dille verilmemiştir. Bahsedilen bölümün hemen ardından gelen şu ifadelerde iki hayvan çeşidinin farklı anlatımı görülür: "Dört ayağı ile çiğneyip basan, / Dört ayaklılarla, / Çoğaltıp yaratmışlar imiş" (Ergun, 2013, 555). Kuşlar son derece zarif ve doğa için gerekli görülürken dört ayaklı hayvanların türü bile belirtilmemiştir. Genel bir kullanımla yeri çiğneyen hayvanlar olarak verilmiştir. İki hayvan türünün Yakutlarda algılanış şeklinin farkını yansıtması bakımından önemli bir bölümdür. Destanın ilerleyen sürecinde de dört ayaklı hiçbir hayvan kuşlar kadar önemli görülmemektedir.

3.3.2.1. Yumurta

Yumurta, kozmogoni mitlerinde sıklıkla adı geçen motiflerden biridir. Başlangıcı temsil etmesi bakımından ilk tercih edilen unsurlardan biri olarak ifade edilir, her şeyin başında onun varlığı vardır. Tüm varlıklardan önce var olan yumurtaya "kozmik yumurta" denir (Koçak & Otyakmaz, 2023, 224-225). *Er Sogotoh*'ta yumurtanın yaratılış için önemli olduğu görülür. Suna adı verilen göl ördeği, orta dünyanın veya ilk ana dünyanın oluşumunda etkisi olan bir hayvandır. Bu hayvanın yumurtası şifa verici özelliği ile vurgulanmış ve dünya, sunanın sarı yumurtasına benzetilmiştir. "Sakatı iyileştirir, / Öleni diriltir, / Suna yumurtasınca, / Sızıp damlar, / Kutsal sarı nimetli, / İlk ana dünyam / Burada bulunmakta imiş" (Ergun, 2013, 559). Kozmogoni mitlerinde dünyanın oluşumunun yumurta ile gerçekleştiğine dair

belli bir inanç vardır. Ördek ise genel olarak ölümsüzlüğün sembolüdür (Wilkinson, 2008/2011, 58). Sarı renk, merkez ve hükümdarlıkla alakalıdır, dünyanın merkezi sayılan renktir (Genç, 1997, 1094-1095). Olumsuz olarak hastalık rengi olarak da görülür; fakat burada bu anlamıyla kullanılmamıştır. Yumurtanın sarı olduğunun belirtilmesi ve iyileştirme etkisinin vurgulanması renk sembolizmi için bir tezatlık oluştursa da bu örnekte sarı renk; dünyanın merkezini, hüküm sürme kuvvetini belirten bir unsur olarak seçilmiştir. Suna yumurtasında bir dünyanın yattığına inanılmıştır.

Dünyanın oluşumunda bir yumurtadan bahsedilmiş olması kaostan kozmosa geçişin örneklendiği kozmogoni mitleri için önem taşır. Hint mitolojisinde karanlık ve boşlukta yaratıcının suya tohum atmasıyla altın renginde parlak bir yumurta oluşur ve bu yumurta ile evren meydana gelir (Koçak, 2016, 41). Destandaki örnekte renk olarak altın ve sarı sembolü kullanıldığı görülür. Bu yumurta olgusu Yunan mitolojisinde Eurynome mitinde de yer alır. Eurynome, bir güvercin şekline bürünür, ilksel sulara yumurtlar ve kuluçkaya yatar. Bu yumurta çatladığında evren ortaya çıkar (Sproul, 1979/2012, 1979). Güney Sibirya'nın yaratılış mitlerinde kuşların üremeleri ve yaratım arasında bir bağ kurulmuştur. Kaostan kozmosa geçişte ilksel sulardan bahsedilir. Altay ve Hakas mitlerinde kozmosa dönüşecek olan bu sularda iki ördek vardır. Bu ördekler ile yeryüzü ve dağlar oluşur (Lvova vd., a2013, 173).

3.3.2.2. Baykuş ve Tavşan

Destanda Yakutların Şaman inancına bağlı olarak kartal başta olmak üzere çeşitli yırtıcı kuşlar, balıklar ve yılan daha detaylı olarak incelenmelidir. Bu hayvanlar özellikle dört ayaklı hayvanlardan daha farklı algılanırlar, daha kutsal ve manevi olarak daha farklı konumlandırılmışlardır. Benzetmeler sırasında hayvanların fiziksel veya günlük hareketlerinden esinlenerek bağlantılar kurulmuştur. Geceyi anlatırken hayvan benzetmelerinden faydalanılmış ama bu hayvanlardan destanın ilerleyen bölümlerinde belirgin bir şekilde bahsedilmemiştir:

"Kırk baykuş torbalı, / Boz tavşan çizmeli, / Alaca karanlık gece ile / Karartmışlar imiş" (Ergun, 2013, 553). Burada alaca karanlıktan bahsederken baykuşu kullanmış olmaları baykuşun gece ile ilişkisinden kaynaklanır. Baykuşun hem avcı olması hem de gece kuşu olması onun ölümle ve karanlıkla sembolize edilmesine sebep olmuştur (Wilkinsin, 2008/2011, 59). Baykuş, Türklerde uyanıklık simgesi olarak görülür.

Bazı halklar için baykuşun şamanın yardımcı ruhu olduğu bilinmektedir (Ergun, 2013, 229). Spiritüel bir simge halini almıştır.

Çeşitli Türk kavimlerinde dağdan çıkış tavşan ve baykuşla simgelenir. Anlatılarda tavşan ve baykuş bir arada bulunur. Moğollarda tavşanı kovalayan bir kişi üzerinde alaca baykuş bulunan bir şatoya girer ve kültürde ikisine de çok saygı duyulur (Roux, 2005, 140). Destandan alınan yukarıdaki örnekte, baykuş alaca renkli olarak belirtilmemiş olsa da alaca karanlıkta geceyi oluşturur. Baykuşların önemli özelliklerinden biri seslerinin özellikle geceleri duyulması ve çok belirgin bir ötüşe sahip olmalarıdır. Baykuşlar geceleri çok iyi bir görüşe sahiptir. Baykuş, şaman giysilerinde de yer bulmuştur.

Tavşan ve baykuşun bir arada saygı duyulan iki hayvan olması destan boyunca seçilen hiçbir unsurun düşünülmeden seçilmediğinin kanıtı niteliğindedir. Tavşan ve baykuşun bir diğer ortak özelliği ise birçok yerde uğursuz kabul edilmeleridir. Aleviler ve Bektaşiler kötü olduklarına inanırken; Bektaşiler kötü insanların tavşan ya da yılan şekline bürünebileceğine düşünmüşlerdir. Yakut inancında da kuraklık alameti olarak tavşan görülmüştür (Roux, 2005, 80), buna rağmen Yakutlarda orman ruhunun simgesel hayvanı da tavşandır (Ögel, 2010, 490). İlk ana dünya yaratıldığında nasıl bir yer olduğunu anlatmak için şu ifadeler kullanılır: "Boz tavşanın, / Zıplayıp oynadığı / Öbek öbek taşlı" (Ergun, 2013, 559). Buradaki ifadeden tavşanın kuraklık veya kötülükle ilişkilendirilmediği çıkarılmakla beraber yeryüzünde tavşanların oynayabileceği ve rahatça büyüyebileceği yaşam koşullarının bulunduğu sonucuna varılabilir.

3.3.3. Hayvanlar ve Eşya

Şaman inancına sahip bazı yerlerde hayvanların kanına dokunmak bile yasak kabul edilirdi. Bunun sebebi o hayvanın öldükten sonra dirileceğine inanılmasıdır. Yakut Türklerinin olduğu bölgeye çok yakın bulunan ve dilleri Yakut Türkçesi olan Dolganlarda kuğu, kartal ve bazı kuş türleri için bu düşünce hakimdir. Bu türdeki hayvanlar ölü halde bulunsalar dahi onlara el değmesi yasak kabul edilir ve ölen hayvanların bir törenle gömülmesi gerekir. Bu durum B. Ögel (2010, 34) tarafından totemizmin bir izi olarak görülmüştür.

Sibirya halklarında ve Yakutlarda hayvanların her türlü davranış biçimi bir bağlama oturtulmaya çalışılmıştır. Bu durum hayvanlara sembolik olarak bir değer

atfedilmesini sağlamış ve çeşitli hayvanlara belli özellikler verilmiştir. Örneğin, guguk kuşunun ölüm getirdiğine, dalgıç kuşunun yağmur yağdıracağına, tavşanın kuraklık getireceğine inanılır (Roux, 2005, 80). Vahşi hayvanlar incelendiğinde Yakutların özellikle bu hayvanları halkın arasına katmaya çalıştığı görülür. Şekil değiştirmenin bir zıttı kabul edilebilecek gelenekleri dikkat çekicidir. Vaşak, ayı veya tilki gibi hayvanlar yaşanılan yere getirilerek onlara insan kıyafetleri giydirilir (Roux, 2005, 117). Bu onların bir nevi evcilleşmesi ve korkulmayan hale sokulmaya çalışılmasıdır; onların kabile veya bulunulan ortama yabancılaştırılmasının önüne geçmek amaçlanır.

Kullanılan eşyalar da doğada bulunan şeylerden ayrı düşünülemez. Gündelik hayatın içinde kullanılması gereken eşyaların hayvanlardan elde edildiği görülür. Bu bağlamda Yakutlar tüm doğaya olduğu gibi hayvanlara da bağımlı bir yaşam şekli oluşturmuşlardır. Orta dünyada eşyaların sıklıkla hayvanlardan seçilmesi hayvanlara bir eziyet olarak değil, insanlar açısından bir gereklilik olarak algılanmalıdır. Dönemin şartları incelendiğinde bunun olağan kabul edilmesi gerekir. Er Sogotoh'un üst dünyadan indirilmesi ile birlikte çok sevinen ailesi onun için hazırlık yapar. Er Sogotoh rahat etsin diye kullanılan her eşyanın malzemesi hayvandan yapılmıştır. "Bozkurtun sırt derisini yorgan edip, / Azgın ayı derisini yastık yapıp, / Vaşak derisini yatak yapıp, / Yiğit oğullarını uyutmuşlar" (Ergun, 2013, 575). Hayvan kıllarından faydalanarak yatak ve yatağa dair eşyaların içleri doldurulmuştur. Bozkurt, ayı, vaşak vahşi hayvanlardır. Bu hayvanlara ulaşan insanlar onlardan çeşitli şekillerde faydalanma yolları bulmuştur. Bunlardan en önemlisi de kıllarıdır. Özellikle vahşi hayvanların kıllarından doldurulan yatak eşyalarının obanın hükümdarı olan Er Sogotoh'a ait olması arasında bir ilişki kurulması gerekir. Çünkü bu hayvanları yakalaması da avlaması da kolay değildir. Vahşi hayvanlar insanlara zarar verebilir ve doğada yanına yaklaşılmasından korkulan hayvan çeşitlerindendir.

Destanda, insanların giydikleri kıyafetler de hayvanlardan elde edilmektedir. "Kocakarı, / Samur derisinden şapkasını, / Yana eğip, / Samur kürkünden örtüsünü, / Omzuna atıp / (…)" (Ergun, 2013, 665). Özellikle hayvan kürkleri kullanıldığı görülür. Soğuk bir bölge olduğu için hayvanların derilerinin bu şekilde kullanılmış olması doğaldır. Samur, Sibirya'da yaşayan bir hayvandır ve kürk olarak günümüzde de kullanılır. Destanın yazıldığı dönemde de samurun kıyafet için kullanımının yaygın olduğu görülür. Samur kürkü zenginliğin ve bolluğun sembolüdür. Yaşlı

birinin giymiş olması da su samurunun tecrübe ile ilişkilendirilmesine bağlı kabul edilebilir (Yıldırım & Yıldız, 2012, 74). Hem sık olarak kürk yapımında kullanılması hem zenginliği hem de tecrübe ifadesi bu bölümdeki anlatıma son derece uygundur.

Alt dünyada kullanılan eşyaların hayvanların kemiklerinden olmasına da sıkça rastlanır. Yemek servislerinde kullanılan araç-gereçlerin malzemeleri hayvanlardan elde edilmiştir. Dönemi içinde incelendiğinde hayvan ve insan arasındaki ilişkinin böyle olması doğaldır. Ekolojik açıdan kutsanmış olan hayvanlar olduğu gibi çeşitli hayvanlar da insanların ihtiyaçları doğrultusunda bir işlev kazanmıştır. Hem kutsal kabul edilmeye hem de bir şekilde işe yarar hale sokulmaya çalışılmıştır. Bu nedenle kutsal kabul edilen hayvanlara dokunulmazken bunun dışında kalan hayvanlardan çeşitli şekillerde faydalanılmıştır.

"Baykuş kafasından / Tabaklı imiş. / Kuzgun kafasından / Kepçeli imiş. / Puhu kafasından / Kaşıklı imiş. / Karga çenesinden / Bıçaklı imiş" (Ergun, 2013, 751). Alt dünyada mutfak eşyası olarak kullanılan bu eşyaların kuşlardan seçilmesi önemlidir. Alt dünya, kötülüğün dünyasıdır, orada yer alan kişiler ile varlıklar dünyaya fayda sağlamayan ve saf kötü olarak kabul edilecek türdendir. Çok önemli ve kutsal kabul edilen kuş türündeki hayvanların kendi çıkarlarına uygun şekilde eşya sınıfına sokulması dikkat çekicidir. Burada seçilen hayvanlara ileride daha detaylı yer verilecektir fakat alt dünya için seçilen hayvanların karga, kuzgun ve baykuş olarak seçilmesi üzerinde durulması gerekir. Karga ve kuzgun leş yiyen hayvanlar olarak bilinir ve genel olarak olumsuz çağrışımlara sebep olur. Karganın insan gözlerini oyduğu birçok rivayette kendini tekrarlar. Baykuş ise karanlık ve geceyle ilişkilidir. Bu sebeple alt dünyanın kasvetli hali ile bir bağlantı kurulmuştur.

3.3.4. Avcılık

Er Sogotoh avcı – toplayıcı dönemin sözlü kültür ürünüdür. Yakutların ana geçim kaynağı avcılık, destana sirayet etmiştir, başlıca geçim kaynaklarının arasında kürk avcılığı ve balıkçılık bulunur. Destanda bahadırların mücadelelerinin ardından yurtlarında bolluk içinde yaşarken avcılık yaptıkları vurgulanır. Yakutlarda ölen veya özellikle av sırasında öldürülen faydalı hayvanların kemikleri ağaçlara asılır ya da yola bırakılır, yerde bırakılmaz. U. Harva'ya (2015, 356) göre, Yakutlar için bir hayvan öldürülürken veya parçalara ayrılırken onun kemikleri kırılmamalıdır ve

Yakutlar buna çok özen gösterirler. Bu sebeple öldürürken bıçak veya kesici alet kullanmazlar.

Er Sogotoh (2013) destanında Er Sogotoh ve diğer bahadırlar iyi birer avcıdır. Çeşitli avlanma teknikleri geliştirmişlerdir. Avcılıkla ilgili birçok yol bildikleri destana şu şekilde yansımıştır: "Sekiz ırmak başında, / Okla avlanmayı, / Dokuz nehrin başında, / Ağlarla avlanmayı, / Yedi derenin başında, / Tuzakla avlanmayı, / Adet edinmişlermiş" (Ergun, 2013, 669). Yakutların zıpkın, ok, ağ ve tuzaklarla hayvanları avlayabildikleri görülür. Avcılığı bir teknik izleyerek gerçekleştirirler. Avcılığın su kenarlarında gerçekleşiyor olması yalnızca balık mı avlıyorlar sorusunu akıllara getirebilir fakat kara hayvanlarının su ihtiyacını gidermek için su kenarlarına geldiğinde savunmasız oldukları da düşünülmelidir. Su kenarlarında su içen kara hayvanlarının savunmasız anlarında onları avlamak kolay olacaktır.

Harıacılaan Bergen'in destana ilk katıldığı zaman çok şiddetli hava değişimi gerçekleşir. Hayvanların yaşam şekillerinden hareketle yapılan benzetmelerle bu gelişin kuvveti betimlenir ve anlatım avcılık ile pekiştirilir:

> İki yaşında inek gibi, / Debelenip koşuşturan; / Üç yaşında inek gibi, / Burulup koşuşturan / Turna balığı çıkıp / Kapana takılmıştı. / Tavşan, / Ağa girmişti. / Ördek başı kopar; / Suna gözü patlar; / Sekiz gürültüsü, / Dokuz hayhuyu olunca (Ergun, 2013, 713).

Bu alıntıda belirtilen hayvanların hepsi destanda daha önce ve sonrasında bahsi geçen hayvanlardır. İneğin koşturması, turna balığının kapana takılması, tavşanın ağa girmesi, ördek başının kopması gibi ifadeler ile insanların avlanmak için neler yaptığını anlamak mümkündür. Ağların ve kapanların av aracı olarak kullanıldığı sonucuna varılır. Bu bölümde hangi hayvanların nasıl avlandıkları bilgisine de ulaşılır. İnek, balık ki özellikle turna balığı ve tavşan anlatımda ilk akla gelen hayvanlar olması bakımından avcılıkta gözde olan hayvanlar olarak düşünülebilir.

3.3.5. Hayvancılık

Yakutlar avcılığın yanında hayvancılık yapan bir topluluktur. Bunun göstergeleri destanda da yer almaktadır. Destanda hayvanlara ait ahırlar yer alır. "İhtiyar adam, sıçrayıp düşe kalıp, / Ahırın duvarına yakın olduğundan, / Zar zor oraya yaslanıvermişti" (Ergun, 2013, 563). Hayvanlar ve insanlar, gün içerisinde sürekli bir arada bulunur ve insanlar onları gözlemleyip yetiştirirler.

Günlük dildeki benzetmeler hayvanlar üzerinden şekillenmiştir. Hava şartları anlatılırken çokluk ifadeleri için kurulan cümlelerde hayvanlar ile örneklendirmelere rastlanır. "İki yaşında düve kadar kar yağmıştı. / Üç yaşında inek kadar, / Fırtına, taş yığmıştı" (Ergun, 2013, 567) Çeşitli mitolojilerde çok önemli yer tutmasına rağmen destan boyunca boğa, inek gibi hayvanların bahsi çok az geçer. Sadece birkaç olayı açıklamak için yapılan benzetmeler ve ahırda bulunan hayvanlardan olduklarını belirtmek adına kullanılır.

Er Sogotoh, Taas Caantaar Dara Buuray ile dövüşmeden önce Bekçi Abaası oğlu ile mücadele eder. Abaası oğlu Er Sogotoh'un tekmesiyle savrulur. Abaası oğlunun peşinden giden Er Sogotoh bir boğaya benzetilir: "Toslayan boğa gibi, / Peşinden yetişip, / Üstüne binip, / Al kanı görünce, / Daha kınındayken, / Gacırdayarak kudurup azgınlaşır, / Koyu kara kanı görünce, / Kının içindeyken, / Gıcırdayarak uğuldamaya başlar" (Ergun, 2013, 599). Boğanın al kanı görünce çıldırarak koşması, İspanya'daki festivallerde yapılan boğa güreşine benzetilebilir. Boğa güreşlerinde de boğalar kırmızı bayraklara saldırır. Kan ve kırmızı arasında bağlantı kurulabilir; Sibirya'nın kuzeyindeki bir Türk halkı ile Avrupa'nın güney batısında yer alan bir ülkenin kültürleri arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. Boğa güreşlerinin 18. yüzyılda Roma'da başladığı görüşü kabul edilir (Narin & Kolayiş, 2021, 121). Yakutlarda boğalar alt dünya ile ilişkilendirilmiştir.

Bekçi Abaası oğlu konuşurken Taas Caantay Dara Buuray'ın evini koruması karşılığında ücret olarak yedi ağıl inek aldığını söyler. Er Sogotoh'a canını bağışlaması için yalvarırken neden bekçi olduğunu bu şekilde açıklar: "Taas Caantaar Dara Buuray / Ne zaman bana, / Yedi ağıl inek vermiş de, / Bekçi olup, / Zavallı ruhumu, / Boşuna kestiriyorum yiğit" (Ergun, 2013, 599). Ayrıca pazarlık ve takas sisteminde hayvanlar kullanılır.

Yakutlar büyükbaş hayvancılıkla uğraşmaktadır. Avcılığın yanı sıra hayvancılık ile geçimlerini sağlamaktadırlar. Destanda bunun çeşitli örneklerine rastlanmaktadır: "Ovaya sığmayan, / Uzun yeleliyi toplayıp, / Çatal boynuzlu, / Ayrı toynaklı, / Yağ sızdıran, / Kaymak akıtan, / Büyükbaş hayvanı, / Bolca yetiştirdiler." (Ergun, 2013, 613). Bu ifadelerde bahsi geçen hayvanın türünün ne olduğu açıkça söylenmez. Yakutistan göz önüne alındığında ve betimlenen ifadeler ile bu hayvanın geyik veya Yakut sığırı olabileceği düşünülebilir. Yakutistan'da Yakut sığırı adı verilen ve boynuzları olan bir sığır türünün varlığına rastlanır. Ancak çatal boynuza sahip

olması ve ren geyiklerinin Yakutlarda çok fazla bulunması da geyik ihtimalini kuvvetlendirir. İnsanlar ren geyiklerinin sütünden, yağından faydalanmak üzere ağıllarda yetiştirirler. Tüm bunlar göz önüne alındığında burada bahsedilen hayvanın geyik olma ihtimali güçlüdür. Aynı şekildeki betimlemeye destanda yaratım gününden bahsedilirken de rastlanır: "Yakından dikkatlice baktığımda, / Ayrı toynaklı, / Çatal boynuzlu, / Aaahsıt Ayıı Hotun'un yaratıkları, / Semiz sağrılarını sürtüşende / Kan damlamakta, / Hesapsız sürü bu dünyada, / Sıkışmışlar imiş" (Ergun, 2013, 559).

Geyik, Türk mitolojisinde ve Şamanizm'de çok önemli bir yere sahiptir, Tanrı ile kurulan ilişkilerde doğrudan bir etkisi vardır. Destanda bu önemli hayvana yaratılışın anlatıldığı bölüm dışında neredeyse hiç rastlanmaz. Hayvanların önem derecesi zaman içinde değişime uğrar; bu durum ekolojik şartların değişmesi, hayvan çeşitliliğinin değişmesi gibi faktörlere de bağlıdır. İklim değişiklikleri de canlı çeşitliliğinde önemli bir unsurdur, bazı canlıları yok edebilir ve zaman içinde bu canlıların unutulmasına sebep olur. Ren geyiğinin yerini belli bir müddet sonra atın alması buna bir örnek teşkil eder. Günümüzde Yakutların kuzeyindeki halk, ren geyiklerine "taba" ismini vermiştir. Taba, adını yük hayvanı olan devenin eski adları olan "tewe, tebe" adlarından alır (Ergun, 2013, 20). Destanda Harıacılaan Bergen'in adının "üç dünyaya, ürkek geyik tüyü olup dağılması"(Ergun, 2013, 753)ndan bahsedilir. Üç dünyada da namının bilindiğini ifade etmek için bu ifade kullanılmıştır. Yakutlar ve Dolganlar bir yere giderken vasıta olarak geyikleri kullanırlar. Eğer ıtık (kurban) verilmesi gerekiyorsa bu ıtıkların bazen geyik olduğu görülür ve bu ıtık töreninde ıtıklara küpe takılmaktadır (Gezgin, 2019, 94).

3.3.6. Kuşlar

Hayvan çeşitleri incelendiğinde toplulukların önem verdikleri türler birbirinden ayrılır. Türk kültüründe kuşlara verilen önem oldukça fazladır. Onlar göklerden haber taşıyan ruhlar olarak kabul edilmiş ve bu durum çeşitli dinlere bile sirayet etmiştir. Korku duyulan kuş türleri ile saygı ve sevgi gösterilen kuşlar kimi zaman birdir. Bazen de birbirinden iyi ve kötü olarak bariz biçimde ayrılır. İnsandan farklı olarak uçma kabiliyetine sahip oluşları bu yeteneklerine bağlı olarak çeşitli değerler verilmesine sebebiyet vermiştir.

Ongon ve armalara bakıldığında Türk toplumları için avcı kuşlar önemli bir noktadadır. Yakut Türklerinde özellikle avcı kuş sembolleri kullanılmıştır. Bazı kuşlar terbiye edilebilirler, terbiye edilebilen yırtıcı kuşlar Türkler için önemlidir. Terbiye edilebilir olmaları onların olağanüstü yeteneklere sahip olarak görülmesine sebep olmuştur. Dünyayı algılayış sistemlerinde üç ana dünyaya inanan Yakutlar kuşlar ile manevi bir bağ kurmuşlardır. Kuşların gökyüzüne uçabiliyor olmaları üst dünya ile bağlantı kurabileceklerine dair güçlü bir inanç oluşturmuştur.

Şaman inancında şamanların elbiseleri çeşitli hayvanlara benzetilerek hazırlanır. Özellikle kuşların kanatlarına benzeyen formda kıyafetler tercih ederler. Kuş formuna benzeyen elbiseler Sibirya'nın kuzeyinde sıklıkla karşımıza çıkarken Moğolistan ve Altay Dağlarının güneyine indikçe azalır. Bu tercihin en büyük sebebi o kuşun formuna girebileceklerine dair inancı kuvvetlendirmektir. Bunun dışında atalarıyla da bağlantı kurmayı kolaylaştırdığına inanılır. İleri surette bu durumun İslamiyet'e tesir ettiği, Bektaşilerde sıklıkla tercih edildiği görülmüştür. Destandaki don değiştirmelerde sıklıkla karşımıza çıkan turna kuşunun Ahmet Yesevi'nin de büründüğü kuş türü olduğu bilinmektedir (Ögel, 2010, 29-32).

Kut, Türk halklarının geleneksel düşünceleri incelendiğinde tüm iyi sıfatları ifade etmek için kullanılan ruh, can, bereket, bolluk gibi terimlerin genel adıdır. Yakutlarda özellikle ayıı ruhların sahip olduğu bir kavramdır ve birisinden bu kutun çalınması hastalık ve ölüm getirir (Radloff, 1983/2008, 359). Özellikle kamların hayat gücü olarak ifade edilen kut, hayatlarıyla bağlıdır, kut zarar görürse şaman da ölür, bu anlayışa göre kutun kendisi kuş formundadır (Beydili, 2004, 557). Yakutlarda kuşlar ve çeşitli ruhlar birbirleriyle ilişkilendirilmiştir. Bir inanca göre şamanların ruhları yuvadaki ağaçlarda yer alır ve kuş şeklindedir. Bu kuşlar büyüyerek insan suretini alır (Bayat, 2006, 18). Hayvanlara ait özellikler insana, insana ait özelliklerin ise hayvanlara aktarıldığı, bunun neticesinde hayvanlar ve insanlar arasında bir kader birliği kurulduğuna şahit olunur. Bu durum kut anlayışının tezahürü kabul edilir (Erol & Bozoğullarından, 2021, 158).

Türk mitolojisinde hayvanları, çocukları ve özellikle hamile kadınları koruyan Umay'ın, Yakut Türklerinde başka bir isimle tezahürü görülür. Onlar bu ruha Ayısıt derler. Yakutlara göre, doğan çocukların ruhları gökten bir kuş şekli ile gelir, gökte doğumla ilişkilendirilen adına Ayısıt Hoton denilen bir tanrıça bulunur. Çocuğun doğumundan üç gün sonrasında çocuk, Eyehsıt adı verilen başka bir koruyucu ruh ile

büyümeye devam eder (Radloff, 1983/2008, 166). Destanda Er Sogotoh doğduktan sonra kaybolur, hiçbir yerde izine rastlanmaz. Onun nerede olduğu bilinmez bir gün gökten leylek şeklinde bir şaman kadın iner ve onun üst dünya insanları tarafından alındığını, eğitilip geri getirileceğini söyler. Üst dünya insanları tarafından ona Er Sogotoh adı verilir (Ergun, 2013, 565-567). Kömüs Kıırıktay'ın doğduğunu haber veren Tunalıkaan Kuo kabileyi terk ettiğinde Kömüs Kıırıktay'a bakan insanlar bebeğin bir anda ortadan kaybolmasıyla şaşkına dönerler. İlerleyen günlerde turna kuşu donuna girmiş bir şaman kadının üst dünyadan gelir. Şaman kadın çocuğun üst dünya insanları tarafından alınıp yetiştirildiğini ve çeşitli sınavlardan geçtiğini söyler (Ergun, 2013, 617-623).

Önemli ruhların kuş formuna bürünmeleri ve bu kuşların türü arasında bir bağlantı vardır. Bu kuşların civarda görünmesi kutsal kabul edilir. Yakutlarda eğer bir kişi ölürse onun ruhunun bir kuş formuna girdiğine bununla birlikte Dünya Ağacı'na kadar uçtuğuna ve orada oturduğuna inanılır. Bu inanç Türklerde korunmuş ve cennet anlamında "uçmak" kelimesi kullanılır olmuştur (Roux, 2005, 35). Günümüzde bile bu inancın izinde yerleşmiş cümleler kullanılmaya devam etmektedir. Örneğin bir insan öldüğünde ve bunu birisine söylemek gerektiğinde "O bu dünyadan uçup gitti." cümlesi halk arasında kullanılmaktadır. Kuşun uçması ile gökyüzü doğrudan bir ilişkiye sahiptir. Hava olaylarındaki inançların bazıları kuş üzerinden şekillenmiştir. Destanda bahsi geçmese de Yakut şamanlarının ayinler sırasında yardım aldıkları ruhlar dalgıç kuşlarıdır. Dalgıç kuşları yağmurun habercisi olarak kabul edilir. Çağdaş Sibirya diyebileceğimiz dönem Sibirya halkının gök gürlemesini bir kuşa benzettiği görülür (Gezgin, 2019, 67).

Destanda Er Sogotoh'u kandırarak ondan çocuk sahibi olan abaası şaman kadının (Uot Çolboodoy) iki donu olduğu görülür, bunlardan biri üç başlı öksökü kartalıyken bir diğeri ise ağaç başlı ağaçkakandır. Uot Çolboodoy'un ilk olarak ağaçkakan formunda Er Sogotoh'un uyanmasını beklediği görülür. Ağaçkakanın bir hayvan olarak boyun kasları ve gagası çok güçlüdür, ağaca vurarak delikler açar (Gezgin, 2019, 9). Uot Çolboodoy'un ağaçkakan donundaki halinin tasvir edilen manzarasında Er Sogotoh'un parçalanarak koparılmış bedeni yer alır. Delikler açan ağaçkakanın güçlü ve kuvvetli gaga kısmı bu şekilde bölmeleri rahatlıkla yapabilir. Bu şekilde bir bağlantı kurulması oldukça mümkündür. Türk destanlarında çok sık bahsi geçen bir kuş değildir. Bir diğer ismi togurtkadır (Ögel, 1995, 554). Simgesel olarak

bakıldığında ise ağaçkakan birçok kuş türünün ifade ettiği gibi tanrının elçisidir. Şamanların tanrılar ile iletişiminde önemli bir rol üstlenir (Gezgin, 2019, 9). Burada bu simgesel anlamın kullanılmadığı açıktır. Yer altı dünyasında yaşayan şaman kadının seçtiği form ile Tanrılarla kurulan iletişim belirtilmemiştir. Abaasının bağırması bir çulluğun bağırmasına benzetilmiştir (Ergun, 2013, 653). Çulluk kuşları ılıman bölgelerde var olan kuş çeşitlerindendir. Yakutların bulundukları bölgede, destanın söylendiği dönemde görüldüğü bilgisine bu bölüm ile ulaşılır.

3.3.6.1. Kartal

Yırtıcı kuşlar arasında avlanış şekli, hızı, yükseklere uçabilmesi sebepleriyle güçle simgelenen kartal neredeyse her toplumda önem arz eder. Kuvvetin temsili olarak güneşle ilişkilendirilmiştir. Yükseklere uçmasına rağmen keskin gözlere sahip olması onun yeryüzündeki yılan, boğa, aslan gibi hayvanlarla birlikte verilerek zaferin ifadesi olarak kullanılmasına sebep olmuş aynı zamanda tanrılarla özdeş tutulmuştur (Wilkinson, 2008/2011, 63). Destanda yılan, boğa ve aslan alt dünyada belirtilen hayvanlardır ancak kartal da alt dünyanın hükümdar abaasılarının formu olması bakımından gücü temsil eder. Destandaki kartal formlarının yılan, boğa ve aslan ile mücadelesi yoktur.

Kuş gibi görünen ruhlar Yakutlar için büyük önem taşır, bunlar arasında bahsi en çok geçenlerden biri kartaldır. Şaman ayinlerinde kartal çok kutsal ve önemli bir yere koyulmuştur. Kartal, koruyucu ruhlardan sayılmaktadır. Soylarının kökenini bulmaya çalışan halklardan bazıları kartalları kökeni saymış, bu hayvanları armalarının sembolü yapmışlardır. Yakutlarda kartal soyuna sahip olan kabileler soylu olarak kabul edilir (Ögel, 2010, 34). Yakutların inandığı Ay Toyon adlı tanrının simgesi de kartaldır (Lvova, 2013a, 27). Yakut şamanları en yüksek ruhu taşıyan hayvanların kartallar olduğuna inanır, bu inancın temel sebebi ise yırtıcı kuşların Yakutlar için çok önemli görülmesidir. Erken dönem incelemelerindeki çizimlerde kartal başlı imgelere rastlanır. Bu çizimlerde şamanların kolları kartal kanatları şeklinde çizilmiş, kafa kısmı ise kartal başlığı ile çizilmiştir (Hoppal, 2013/2015, 60).

Özellikle eski dönem şaman ayinlerinde ayrı bir öneme sahip olan kartalın farklı adlandırmaları vardır: kartal yerine hotoy, bürküt, karakuş adları kullanılabilir. Mevsimler baz alındığında kartala atfedilen ruhun kanatlarını sallama sayısına göre

bahar ayı tayin edilir, bir kere salladığında çevredeki kar ve buzlar erir, ikinci salladığında ise bahar gelir (Radloff, 1983/2008, 247).

Sibirya'da tangara figürü olarak kabul edilen çeşitli hayvanlar ve bunlar içinde kartal, hem iyilik hem kötülük getirir. İyi şekilde anılmalarının yanı sıra onların getireceği kötülüklerden sakınılmaya çalışılmıştır. Destanda kartal, yer altını simgeleyen abaası ile birdir. Abaası metamorfozunun karşılığı olarak belirlenmiştir ve abaası da kötülüğün sembolüdür. Er Sogotoh destanında (2013) Taas Caantaar Dara Buuray şekil değiştirerek kartala dönüşür. Destanda kartalla ilk olarak alt dünyadan orta dünyaya gelen abaasının formu olarak karşılaşılır. Bu bölüm herhangi bir abaası ile ilk karşılaşmadır. Şekil değiştiren abaasının girdiği kartal donu korkunç ve heybetlidir. Üç başlı bir öksökü kartalı olarak ana dünyaya gelmiştir. Anlatıma göre kanatlarını açtığında gökyüzünün yarısını kaplayacak büyüklüktedir. Destanda bu kartalın detaylıca betimlendiği görülür:

> Tam doğu taraftan, / Geniş gökyüzünün yarısını, / [Kanatlarıyla] kapatıp süzülüp, / Üç başlı, / Büyük Öksök'ü, / Mağrurca uçup gelip, / Dokuz melez ağacını birden kavrayıp, / Konmak istemişti. / Dayanıp tutamadığından, / On melez ağacını birden çekip, / İnip konduğunu / Korkunç kılıklı devin, / Çok heybetli görünüşüne / Dikkatlice baksalar ki, / Koca kazan kadar kafalı, / Fincan ağzı gibi gözlü, / Köşeli sivri gagalı, / Kırpılmış bez kanatlı, / Demir pul tüylü, / Ölümcül "abaahı" kuşu gelip, / Kütük gibi oturur imiş. / (Vay be! Ne korkunç kuş imiş böyle!) (Ergun, 2013, 569).

Kartalın hem alt dünyadan gelmiş olması hem de fiziksel görünüşü iyi ve doğruyu temsil etmediğini gösterir. Öksökü kartalının normal kartaldan ayrılan en önemli özelliği çift başlı olmasıdır. Altay Türklerine göre öksökü kartalı gökleri koruyan ve tanrının yardımcısı kabul edilen bir hayvandır ama Yakut Türkleri bu çeşit kartallara çok fazla özellik atfetmemiştir (Ögel, 2010, 109). Destandaki öksökü kartallarının çift değil üç başı vardır (bk Şekil 3-3). Bununla ilgili olarak hem Altay hem Sibirya Türkleri incelendiğinde birçok varlık çok başlı olarak görülür, bu durumun neden kaynaklandığı bilinmemekle birlikte bir güç sembolü olarak baş sayısı kabul edilebilir. Baş sayısının artması o varlığın güç ve kuvvetinin arttığını belirten bir sembol olarak görülür (Ögel, 2010, 597-598). Bunun dışında üç sayısı anlatılarda önemli bir sayı olarak görülür, kullanımda seçilmiş olmasının sebeplerinden birinin bu önem olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu durum Sibirya halklarının

evren tasavvurunda da karşımıza çıkmaktadır. Evren üst, orta ve alt olmak üzere üç dünyadan meydana gelir. Burada yer alan dünyaların sayısının üç olması, destanda atların üç kere Yakut dilinde konuşabiliyor olması ve öksökü kartalının üç başlı olması metinde üç sayısının ayrıcalıklı bir sayı olduğunu göstermektedir. Destanda yer alan üç başlı öksökü kartalı formundaki abaası, alt dünyanın hükümdarı konumundadır. Orta dünyaya kendi dünyasının dağılmasını önlemek için Er Sogotoh'un anne ve babasıyla konuşmaya gelir. Burada üç başlı bir forma dönüşmüş olması onun gücünün bir sembolüdür.

3-3 Öksökü Kartalı Tasviri

Kaynak: Tali, 2023

Çift başlı kartal figürü dikkate alındığında özellikle Sibirya, önemli bir konumda bulunur. Sibirya'nın her bölgesine dikilen sırıklar ve bu sırıkların üzerinde öksökü kartalı yer alır. Yakut Türkleri ve Dolganlarda bu kartal figürüyle sıklıkla karşılaşılırdı. Sırıkların üzerinde yer alan öksökü kartalı figürüne "gök kuşu" ismi verilmiştir. Yakutların kendi lehçeleri dikkate alındığında bu kuşa "öksökö" veya "öksökü" denmiştir; "sök" kelimesi Türkçedeki "süyek"le ortaklık taşır ve bu kelime soyu ifade etmek için kullanılır. Öksökü ise "göğün direği" anlamını taşımaktadır (Ögel, 2010, 598-599). Sırıkların uzunluğu Dünya Ağacı'nı çağrıştırır. Sırığın tepesinde öksökü kartalı figürü bulunurken Dünya Ağacı'nın tepesinde de kartal olduğuna inanılır. Dünya Ağacı'nın dalları göğe uzanır, tasvir edilen kuşa sembolik bir anlam atfedilmiştir. Kartalın gökle ilişkilendirilen isimleri buradan gelmektedir.

Dünya Ağacı'nın Tanrı katındaki kapısında bekleyen kuş, çift başlı kartaldır. Bu kartal Tanrı'nın bekçisi olarak kabul edilir ve gökleri koruduğuna inanılır. Göktürklerde Tonyukuk başlığı üzerinde çift başlı kartal sembolü vardır. Kuşların kralı olarak görülür (Roux, 1981/2000, 378).

Er Sogotoh (2013) destanı incelendiğinde öksökü kartalının bir ata soy olmadığı açıktır. Öksökü kartalı ile alt dünya insanı ifade edilir, kötü ve zalim dünyanın insanlarının temsili olarak kullanılmıştır. Şamanların yanında yer alan ana hayvan ruhu, kartal kılığına giren bir kadın şaman tarafından eğitilir. Bu şaman kadın betimlenirken tek ayaklı, tek gözlü ve tek kollu bir iblis olduğu ifade edilir (Beydili, 2004, 152). Bu halk anlatısındaki şaman kadın ile abaasıların genel betimlemesi birbiriyle benzerlik gösterir. İkisi de çirkin bir yaratık kılığında tek gözlü, tek kollu varlıklardır. Burada ifade edilen kartal formundaki abaası, öksökünün fiziksel görüntüsüyle uyumludur. Efsanevi ve büyük olduğu rivayet edilir, kanatlarını açtığında göğü kapatacak büyüklüğe sahiptir. Kartalın sağ kanadının güneşi, sol kanadının ise ayı kapladığı söylenir (İnan, 1986, 105). Destanda aynı şekilde kartal, kanatlarıyla gökyüzünün yarısını kapatmaktadır. Doğu yönü sağ batı ise solla ilişkilendirilir. Güneş doğudan doğup batıdan batar. Batıda Güneş'in batması ile Ay ortaya çıkar. Kartal ile ilgili olan yerleşmiş bu düşüncenin temeline inildiğinde geleneksel bilgilerin yerleşmiş fikirlerde tesiri görülür.

Uot Urbalcın ve Er Sogotoh'un uzun zaman süren mücadelesi uzak dünyada devam eder. Bu mücadele sırasında uzak dünyaya göğün doğu tarafından bir öksökü kartalının geldiği görülür (Ergun, 2013, 695). Taas Caantaar Dara Buuray, Kömüs Kıırıktay tarafından öldürülmüştür. Bu yüzden yeni öksökü kartalı başka bir abaasıdır, kadın şaman Abaası Uot Çolboodoy'un donu, öksökü kartalıdır. Bu öksökü kartalı da üç başlıdır. Uot Urbalcın onun ağabeyi, Er Sogotoh ise doğacak çocuğunun babasıdır. Uzak dünyanın kayalarından ayrıldıklarında Çumulu Denizi'nin oraya gelirler. Kim denize düşecek olursa Uot Çolboodoy onu şaman tefiyle tutup savaş meydanına geri koyar. Bunu tefi yırtılıp Uot Urbalcın ateş denizine düşüp ölene kadar devam ettirir (Ergun, 2013, 701). Bu korumayı gerçekleştirirken tef detayının verilmesi ve hâlâ kartal donunda olması önemlidir. Ağabeyi ölünce uçarak oradan uzaklaşır. Harıacılaan Bergen Abaası kızını öldürdükten sonra Taas Kudustay Bahadır'ın evinin olduğu yere geldiğini düşünür. Bu sırada "dalan öksökü" kuzey yönden uçarak önüne gelir. Bu kartal annesi Uot

Çolboodoy'dur. Oğlunu uyarmak için gelmiştir. Ölmesini engellemek için ona Taas Kudustay Bahadır'ı yenmesi için tavsiyeler verir (Ergun, 2013, 759). Kartal spiritüel anlamda mistik bir gücü simgeler (Wilkinson, 2008/2011, 63). Bunun destandaki yansıması, şaman kadın Uot Çolboodoy'un, Tunalıkaan Kuo'nun şekline bürünüp Er Sogotoh'u kandırması olarak görmek mümkündür.

Bir rivayete göre şamanlardan birine hava olaylarını kontrol eden sata taşını bir kartal vermiştir (İnan, 1986, 163). Gökyüzünde meydana gelen çeşitli hava olaylarının (şimşek, yıldırım ve gök gürlemesi gibi) kartalın kanatlarını sallaması ile gerçekleştiğine inanılmıştır (Sayılır, 2021, 191). Destanda alt dünyadan orta dünyaya geçen abaasıların neden olduğu çeşitli doğa olayları verilmiştir. Burada da dünya değiştirdikleri form kartaldır. Taas Caantaar Dara Buuray'ın orta dünyaya gelirken meydana gelen olağanüstü hava şartları şu şekilde ifade edilir:

> Soğuk doğu göğünün, / Duvarının altından, / Titrek rüzgar esip, / Savrulmaya başladı, / Yer üstünde hafif rüzgar çıktı. / Dünya üstünden fırtına esti. / Ondan sonra, / Sekiz girişi kapattı. / Dört çıkışı kapattı. / İki yaşında düve kadar kar yağmıştı. / Üç yaşında inek kadar, / Fırtına, taş yığmıştı. / (…) / Böyle korkunç, / Sekiz katlı,/ Ala coşkun fırtına, / Üstten inmişti. / Dört kaygı veren, / Azgın fırtına, / Yıkıp dağıtıp gelmişti (Ergun, 2013, 557-559).

Kartalın bu şekilde ulvi bir güçle ifade edilmesinin sebebi yükseklere uçması ile açıklanır. Kartal bir kült haline gelmiş, gelenekte güneş ve Gök Tanrı'nın sembolü olarak kabul edilmiştir (İnan, 1986, 46). Orta Asya ve Sibirya Şamanizmi'ne göre kartallar tanrıların elçisidir (Ögel, 2010,86) bu yüzden kartallar şamanlara bilgi getirip onlarla konuşabilir. Evin yakınlarında bir kartal görüldüğünde eğer kartala et verilemiyorsa bu durumda kartal adına bir kurban kesilmesi gerekir, bu bazen inek yavrusu veya bir dana olabilir (Roux, 2005, 189). Bunun yapılmasında kartalı memnun etme ihtiyacının yanı sıra kartalın onlara zarar vermesini engelleme dürtüsü yer alır.

Kartal, Sibirya için hâlâ çok önemlidir. Bunu özellikle el sanatları ile uğraşan meslek gruplarının figürlerindeki yansımaları ile anlayabiliriz. Sibirya'da günümüzde ağaçların ve kapıların üzerinde sembol olarak tek veya çift başlı kartal figürüne rastlanır (Ögel, 2010, 597). Kartal, Yakut inancı incelendiğinde kut veren bir hayvan olarak karşımıza çıkar buna rağmen bir Yakut rüyasında kartal görürse bu rüya iyi

olarak yorumlanmaz. Destanda iki abaası kartal formuna dönüşür. Alt dünyadan orta dünyaya ulaşmak için şekil değiştiren kartal formlu Abaasılardan ilki destanda karşılaştığımız ilk abaası erkeğidir. İkinci kartal formlu abaası ise kötü şaman kadınlarından biri olan Uot Çolboodoy'dur. Her ikisi de üç başlı kartal formundadır. Erkek olan Er Sogotoh'un ilk düşmanıyken kadın olan ise Er Sogotoh'u kandırıp ondan çocuk doğurur. İkisinin de hafife alınmayacak karakterler olmalarını Er Sogotoh ile mücadele etmelerinden anlamak mümkündür. Taas Caantaar Dara Buuray, Er Sogotoh'u öldürmüş bir Abaası olarak, Uot Çoboodoy ise Er Sogotoh'u kandırabilen bir Abaası kadını olarak güçlerini kanıtlamışlardır. Onlar destanın ana bahadırını oyuna düşürmeyi başaran iki karakterdir. Bu nedenle destandaki konumlarının bu açıdan göz önünde bulundurulması ve küçümsenmemesi önemlidir. Kutsal sayılan yırtıcı kuşların arasında en önemlilerinden biri kartal olarak kabul edilir. Yakutlarda şamanın ana ruhu, destanda yer altı kişilerinin önemli donu olarak karşımıza çıkar.

3.3.6.2. Doğan

Kartal ailesinden olan doğan kuşu fare ve kuş gibi küçük hayvanlar ile beslenen yırtıcı bir kuş türüdür. Türk kavimlerinde çeşitli kuşlar için doğan ifadesi kullanılmıştır. Anadolu'da boz doğan, ak doğan, sarı doğan, alaca doğan gibi çeşitleri vardır. Serçe avında kullanılan bazı doğan türleri vardır. Bunlar diğerlerinden daha küçüktür. Küçük baykuş türlerine de gece doğanları adı verilmiştir (Ögel, 2010, 357). Hem şahin hem de doğan dünyada güneşle ilişkilendirilmiş ve eril gücü temsil etmek için sembol olarak kullanılmıştır. Doğanın uçuşu özgür ruh anlamına gelir. Bir asalet göstergesidir bu sebeple önemli aileler için kudret ve asaleti temsil ederken kullanılan sembollerdendir (Wilkinson, 2008/2011, 59).

Türk kavimlerinde ongon kabul edilen hayvanlardan birisidir. Oğuz boylarının kutsal sembollerinden biridir. Moğollarda, Macarlarda, Kırgızlarda ve birçok Türk kavminde kutsal kabul edilir. Bunun sebebi türeyişle ilgili simgesel hayvanlardan biri olmasıdır (Çoruhlu, 2000, 111). Doğan soyundan geldiğine inanan kavimler vardır, bu kuşu soylarının atası olarak görürler. Şaman kıyafetlerinin omuz kısımlarında doğan telekleri bulunabilir (Lvova vd., 2013a, 204). Doğan, Yakutların koruyucu hayvanlarından biridir (Roux, 2005, 176). Doğanlar belli kayalıklar ile sulak alanların yakınlarında yetişirler. Doğanların yetiştiricileri vardır. Avcı doğanlarla

ilgilenen kişilere "kuşçu beyi" adı verilmiştir. Boz doğanlar Tanrı'nın elçisi olarak kabul görmektedir. Önemli devlet adamlarının isimleri bu kuşlara verilen Tuğrul, Çağrı, Sungur gibi isimlerdir (Ögel, 1995, 127-129).

Doğan donuna girme destanda sıklıkla karşımıza çıkar. Anadolu dervişlerinin de doğan donuna girdiği görülür. Hacı Bektaş Veli'nin bilinen bir menkıbesinde Hacı Bektaş Veli güvercin formunda Anadolu'ya gitmiştir. Orada bulunan Doğrul Baba adlı derviş de onu yakalamak için doğan donuna girmiştir. Abdülkadir Geylani'nin de beyaz bir doğan şekline girdiği bilinir (Ögel, 2010, 29-30). Destandaki üç ana kahraman; Er Sogotoh, Kömüs Kıırıktay, Harıacılaan Bergen; doğan donuna girer. Doğan donuna giriş destanda ilk olarak Kömüs Kıırıktay'ın alt dünyaya inmesi sırasında görülür. Ala Tuygun adlı dağ geçidi iyesinden ilerleyebilmesi gerekir. Alt dünyaya inerken karşılaştığı ilk engel budur. Dağ geçidi iyesi konuştuktan sonra onu geçebilmesi için atının ve kendisinin don değiştirmesi gerektiğini düşünür. "Atını çakmak taşı yapıp, / Cebine koyup, / Yuvarlanıp dönüp, / Kuyruğunda ak çizgili, / Boynunda ak sakarlı, / Al doğana dönüşüp / (…) / Vınlayıp uçtu" (Ergun, 2013, 631). Doğanın fiziki özellikleri detaylıca betimlenmiştir. Doğanlar alacalı renge sahiptir. En büyük doğan türü akdoğandır. Burada dönüşülen doğan al doğandır fakat kuyruğunda ve boynunda ak tüyler bulunur. Al renk cesaret sembolüdür. Kan rengi olması sebebiyle tehlikeyi ifade ederken de kullanılan bir renktir (Yıldız, 2020, 40). Destanda bahadırın bir engeli aşması için cesaret göstermesi gerekir. Olağanüstü güç göstererek don değiştirir. Bahadırın hareketleri seçilen rengin sembolik anlamıyla uyumludur.

İkinci olarak Er Sogotoh al doğan donuna girer. Er Sogotoh'un Uot Urbalcın ile olan mücadelesi alt dünyada başlar, uzak dünyada devam eder ve Çumulu Denizi'nde noktalanır. Uot Urbalcın'ı yenen Er Sogotoh, alt dünyaya dönmek ve eşi Tunalıkaan Kuo'yu oradan almak için al doğan donuna girer. Onun al doğan formu şu şekilde betimlenir: "Kuyruğu lekeli, / Boynu beyaz telekli / Al doğana dönüşüp, / Havaya uçup süzülüp, / Abaasıların / Doğduğu ana dünyasına, / Büyüdüğü dünyasına, / Çıkıp gelmişti" (Ergun, 2013, 705). Kömüs Kıırıktay ve Er Sogotoh'un al doğan formu hemen hemen aynı şekilde betimlenmiştir. Harıacılaan Bergen, üst dünyaya gideceği zaman form değiştirerek bir al doğana dönüşür. Abisi ve babasından farklı bir dünyaya geçiş yapmak için şekil değiştirmesi önemlidir. Onun donu da abisi ve babasıyla aynıdır fakat betimlenirken kullanırken kelimeler hepsinde birbirinden

farklıdır. Harıacılaan Bergen'in al doğanı şu şekilde betimlenmiştir: "Kuyruğunda beyaz benekli, / Boynunda beyaz telekli, / Al doğana dönüşüp" (Ergun, 2013, 729).

Harıacılaan Bergen eşi olacak kişiyi alt dünyadan kurtarmak için ilerlerken yol iyesine denk gelir. Yoluna devam edebilmesi için onun hayır duasını almak durumundadır. Yol iyesi onunla konuşurken onunla bir doğanmış gibi konuşur. Bahadırı bir doğana benzeterek onu över. Doğanın gücüne atıfta bulunarak bahadırın doğan gibi güçlü olduğunu vurgulamak için bu benzetmeyi yapar: "Orta yıkılmaz dünyamın / Azametli doğanı" (Ergun, 2013, 743). Türklerde ölen kişilerin kuş olup uçtuklarına dair bir inanç vardır. Yakutlar ölümü insanın ruhunu kötü ruhun kapıp yemesi olarak görür. Ruh, kuş şekline girer ve uçar gider. Bunun için Kuzey masallarında bazen "doğan olup göğe uçtu" ifadesi kullanılır (Ögel, 2010, 129). Kuşlar uçabildikleri için gökle ilişkilendirilmiştir. Ruh ölünce üst dünyaya gidecektir. Üst dünyaya gidebilmesi için form değiştirmelidir. Bu formun kuş türü de doğandır.

3.3.6.3. Kuğu

Dünya mitleri ve anlatılarında kuğunun güzelliği ve saflığı simgelediği görülür (Wilkinson, 2008/2011, 58). Kuğu, Türkler için bekar kızları temsil eden bir hayvandır. Bunun en büyük sebebi kuğunun zarif ve güzel bir hayvan olmasıdır (Ögel, 2010, 493). *Er Sogotoh* (2013) destanında dünya oluştuktan sonra coğrafi yönlere dair birkaç söylem verilir. Bu söylemler sırasında Kuzey tarafını gözleyen olonhosut şu ifadelerle kuğu kuşu ile benzetmeye yer verir: "Kuzey tarafının, / Etrafını gözleyip gördüm. / Kuğu kuşumun, / Uzun telekli tüyünü, / Avuçlamışlar gibi, / Kuru kara ormanlar, / Sıklaşıp kararıp çıkmışlarmış" (s. 557). Yakut inancında üst dünyada yaşayan Ayısıtlar, Türk mitolojisindeki Umay gibi iyi ruhlardır. Kadınları ve anneleri koruyan ruhların genel adıdır. Ayısıt'ın hayvanları koruduğuna da rastlanır, hayvanları koruyan Ayısıt ruhları kışın güneşin doğduğu yerde olurlar. İnsanları koruyanlar ise yazın güneşin doğduğu yerde bulunurlar. Ayısıtlar anne karnındaki çocukların ruhuna kut yani önemli bir insan olma kudretini koyarlar, onlara can verirler. Onları temsil eden hayvanlar ise kuğu kuşlarıdır. Kuğu önemli ve övülecek bir hayvan olarak görülür, insanlar kuğuya methiyeler söylerler. Köken kapsamında bakıldığında Sibirya Türklerinin kuğu ve kökenler arasında ilişki kurdukları bilinmektedir. Kuğu ile kurulan ilişkiler özellikle kadınlarla ilgilidir, anne

ve koruyuculuk ekseninde kuğu bir iye olarak kabul edilir. Kuğular, yardımcı hayvan ruhları olarak şamanların yanlarında bulunurlar. Şamanların üst dünyaya yolculuğu sırasında kartallar gibi onları üst dünyaya taşıyan binek hayvanlarıdır (Delaby, 1981/2000, 216). Yol gösteren ve koruyuculuk görevi verilen kuğuların için özellikle genç kızı simgelediği görülür.

3.3.6.4. Leylek

Göçebe olmasıyla bilinen leylek kuşu uzun bacaklara ve uzun bir gagaya sahiptir. Özellikle göç sırasında yüksek yerlere yuva yaparak oralarda belli bir süre konaklamasıyla bilinir. Kısa süreli kalışları ve göç etmeleri ile günümüzde dahi halk arasında leylek görmek belli anlamlara gelir. Eğer bir kişi leyleği havada uçarken görürse bu o kişinin tüm yıl boyunca seyahat edip gezeceğine inanılır. Onu yuvasında otururken görmek ise tam tersi şekilde tüm yıl evde vakit geçirileceği şeklinde yorumlanır. Leylekler kısa süreli molalarında yavrularının yolculuğa çıkabilecek erginliğine ulaşmasını bekler.

Er Sogotoh (2013) destanında orta dünya oluşup betimlenirken yeryüzünün leyleğin yuva yapamayacağı şekilde şekillendiğine dair bir bölüm yer alır. “İlk ana dünyama, / Nasıl böyle, / Tabiatlı imiş, diyerek, / Düşünüp taşınıp baktım: / Leylek kuşumun, / Durup yuva kuramadığı, / Sisli uçsuz bucaksız, / Ovalı imiş” (s.557). Leylek adı ilk kez bu dizelerde zikredilmiştir. Burada Yakutların leyleklerin yuva kuramadığı bir bölgede yaşadığından bahsedilir. Leyleklerin yüksek yerlere yuva oluşturduğu bilindiğine göre *Er Sogotoh* (2013) destanının geçtiği doğal yaşam ortamının daha düzlük bir alan olduğu sonucuna ulaşılır. İlk bahar ve yeni yaşamla simgelenen leyleğin çeşitli yerlerde çocuğun doğumunu sembolize ettiği görülür. Destan incelendiğinde burada onun göç ederken yüksek yere kurduğu yuvasını gerçekleştiremediği ifade edilir. Destana gelindiğinde bu bilgiden yararlanılarak ovanın yüksek tepelere sahip olmadığı anlaşılabilir. Leyleğin durup yuva yapamıyor oluşu ovanın düzlük bir alan olduğu çıkarımını yaptırır. Ova uçsuz bucaksız düzlük bir alandan oluşuyor olarak düşünülebilir.

Er Sogotoh (2013) incelendiğinde leyleğe atfedilen bu olağanüstü özelliklerin Yakutlar tarafından da verildiği görülür. Kuşlar ile üst dünya ilişkilendirilmiştir. Destanın başlarında Er Sogotoh’un doğumu gerçekleşmiş ve sonrasında Er Sogotoh bir anda ortadan kaybolmuştur. Anne ve babası oğullarının nerede olduğunu

bulamamış ve meraklanmışlardır. Bu sırada gökyüzünden uçarak bir leylek gelir. Bu leylek Yakut dilinde konuşabilmektedir, Üst dünyadan gelmekte ve Er Sogotoh'un nerede olduğuna dair bilgi getirir. Konuşmaya başladığında bu kişinin aslında gerçek bir leylek olmadığı, üst dünyadan gelen şekil değiştirmiş Ayıı Cargıl adında bir şaman kadın olduğu anlaşılır. "Yüksek yüce ak gökten, / Kızıl bakır kazan ters çevrilmiş gibi, / Kızıl benekli dibinden, / Üstten leylek uçup gelip, / İşte şöyle sözlü, / İşte böyle konuşmalı, / Konuşmuş imiş" (Ergun, 2013, 565).

Üst dünya ve orta dünya arasında geçiş yapılması gerektiğinde şamanlar sıklıkla kuş formuna girerler. Destanda ilk olarak bahsi geçen kuş türü leylektir. Bir ulak işlevi göstermiştir. Er Sogotoh'un üst dünya insanları tarafından eğitildiğini haber vermek için üst dünyadan gönderilmiştir. Üst dünya şamanını temsil etmesi bakımından leylek iyicil hayvanlardan biridir. Yakut Türklerinin bir atasının leylek donuna girip uçtuğuna inanılır (Ögel, 1995, 140). Destanda yer alan iki örnekten ilki bize Yakutların yaşadığı yer hakkında bilgi verirken ikinci örnek ise gökle olan iletişimi sağlayan kuşlara bir örnektir. Üst dünya şamanı üst dünyadan yani bir nevi tanrılardan haber getirmiştir. Yakutlarda genel olarak kuşların haberci özelliği gösterdiğinin kanıtlayıcı bir örneğini teşkil eder.

3.3.6.5. Turna

Turnalar Türklerin kutsal ve önemli kabul ettikleri genel itibariyle iyicil görülen kuşlardandır. Dünyanın çeşitli toplumlarında turnanın farklı anlamları temsil ettiği görülür. Örneğin; Asya'da incelik sembolüdür. Bu sembole sahip olmasının ana nedeni hareketlerinin zarif ve dikkatli olmasından kaynaklanır. Çin'de ölümsüzlüğün temsiliyken aynı zamanda uyanıklığı ifade eder. Mısır'da Türklerin çift başlı kartal örneğinde olduğu gibi çift başlı turnanın önemli olduğu görülür. Çift başlı turnanın temsil ettiği şey ise bolluktur (Wilkinson, 2008/2011, 59). Şekil değiştirmelerde tercih edilen turna donu yalnız Eski Türklerin bir formu olmamış zaman içerisinde İslam dünyasına da sirayet etmiştir. Velâyetnamede Ahmet Yesevi'nin turna donuna girdiği menkıbelere rastlanır. Hz. Ali'nin de bu donu tercih ettiği ve Alevi-Bektaşi toplulukları içerisinde turnaya karşı korumacı bir tutum sergilendiği görülmüştür. Hatta turnanın sesini Hz. Ali'den aldığına inanılmıştır (Erol & Bozoğullarından, 2021, 174).

Ayısıt'ın bir diğer hayvan karşılığı turnalardır. *Er Sogotoh* destanındaki don değiştirmelerde sıklıkla karşımıza turna kuşu çıkar. Bu tesadüfi bir kullanım değildir. Yakutlarda önemli ve kutsal kabul edilen hayvanlardan biridir. Turnalar kabilelerin soyadlarında bile kullanılacak kadar değerli bir kuş olarak görülmüştür. Turna kuşları haberci kuşlar olarak kabul edilir, böyle olmasının temel sebebi ise göçmen kuşlar olması ve baharda gelip kışın ise gitmeleridir. Onlara "tanrının elçisi" de denmiştir (Ögel, 1995, 553). *Er Sogotoh*'ta turnalar belirtilen tüm bu özelliklere sahiptir. Üst Dünya'ya ait şaman kadınlarının şekil değiştirdiklerinde tercih ettikleri hayvan turna kuşudur. Üst Dünya tanrıların dünyası olarak kabul edilir ve oradan haber getiren kuş turna kuşudur. Türklerde turna kuşu kadın ve gelin simgesi olarak kabul edilir.

Destanda Er Sogotoh ölür. Tunalıkaan Kuo ovayı terk eder (Daha sonra abaası tarafından kaçırıldığı öğrenilir.). İkisinin oğlu Kömüs Kıırıktay'ı ise ovadaki yaşlı çift büyütür. Olağanüstü şekilde büyüyen Kömüs Kıırıktay, oyun oynadığı sırada ortadan kaybolur. Nerede olduğunu bulamazlar. Birden hava koşulları değiştir ve gökten beyaz bir turna gelerek Yakut dilinde konuşmaya başlar. Bu turnanın dış görünüşü şöyle betimlenir: "Birden yüksek gök kubbesinden, / Kanadının ucu, / Kara kara benekli, / Kızıl gagalı, / Beyaz turna uçup gelip, / Başlarının üzerinde dolanırken, / İnsan dilinde anlatmalı, / Yakut dilinde konuşmalı, / Olup kalıvermiş, meğer" (Ergun, 2013, 621). Bu bölümde turna, Kömüs Kıırıktay'ın üst dünya insanları tarafından alındığını ve güçlü bir bahadır olması için eğitildiğini, sınavlara sokulduğunu söylemek için üst dünyadan alt dünyaya gelmiştir. Kendini tanıtan turna, üst dünyanın en yaşlı şaman kadınıdır. Üst dünyadan beyaz turna donuna girerek orta dünyaya gelmiştir.

Buna benzer bir bölüm, Harıacılaan Bergen'in alt dünyadan orta dünyaya gelişinde de verilir. Çeşitli gökyüzü olaylarının ardından üç turna gökyüzünde belirir. Bu turnalar üst dünyadan haber getirmiştir. Üst dünya insanları onun için bir eş bulduklarını söyler ve onu üst dünyaya huzuruna beklediklerini iletmeleri için turnaları göndermiştir: "Azametli yüksek beyaz göğün / Sanki üstü yarılmış gibiymiş. / Üç beyaz turna / Üstünden uçarken / Böyle anlatmalı, / Şöyle konuşmalı" (Ergun, 2013, 727).

Üst dünyadan gönderilen turnaların sayısı üçtür. Yakutlarda üç dünya düzeni vardır. Üç turna en yüce Tanrı Ürüng Ayıı Toyon tarafından gönderilmiştir, bu nedenle üç turna ve üç dünya arasında bağlantı kurulabilir. Harıacılaan alt ve orta dünyayı temsil

ederken Ürüng Ayıı Toyon üst dünyayı temsil eder. Böylece üç dünya tamamlanmış olur. Turnaların rengi beyazdır. Saflık ve temizlik sembolü olarak aydınlıkla da ilişkili olarak kullanılmıştır. Turnaların Tanrı ile kurulan ilişkisine bağlı olarak turnalara zarar verilmemesi ve zarar veren kişilerin lanetleneceğine dair inançları kuvvetlendirmiştir. Turna öldüren bir adamın oğlunun burnundan kan aktığına, turnaya ateş eden bir avcının gözlerinin kör olduğuna, bir avcının turnaya ateş ettikten sonra aklını yitirdiğine dair çeşitli rivayetler anlatılmaktadır (Erol & Bozoğullarından, 2021, 175). Turnaların korunması gerektiğine dair olan algıyı bu anlatılar da giderek güçlendirmiştir.

Er Sogotoh, alt dünyaya iner. Abaası ile amansız kavgasından önce onun kapısının bekçisi olan abaası oğlu ile bir savaşa girişir. Bu sırada kavgaları betimlenir. Er Sogotoh'un abaası oğluna tekme attığında dokuz günde gidilen yere turna olarak uçtuğu ifade edilir (Ergun, 2013, 229) ki alt dünyada da turna kuşu ifadesi geçtiğini görmek adına önemlidir. Buna benzer bir ifadeye Kömüs Kıırıktay ile Taas Caantaar Dara Buuray'ın mücadelesi sırasında rastlanır. Çok uzun süren mücadelenin sonlarına doğru Abaası kaçmaya çalışır, "Abaası oğlu, / Dokuz günlük mesafeyi, / Turna gibi gittiğinde" (Ergun, 2013, 643). Abaasının hızla kaçmaya çalıştığını anlatan bu ifadelerde turna kuşlarının hızına benzetme unusuru olarak kullanılır.

Turna kuşları destanda üst dünyadan ulak, haberci kuşlardır. Üst dünyadan gelen turna kuşu sembolize ettiği gibi kadın şamanlardır. Er Sogotoh'un Uot Urbalcın ile olan savaşı çok çetin geçer. Bu savaş destandaki en uzun savaşlardan birisidir. Mücadele alt dünyanın tanınmaz hale gelmesine sebep olmuştur. Bu durum karşısında üst dünyadan gelen kadın şaman gökyüzünde beyaz bir turnaya dönüşür: "Üst Dünyadan / Kadın şaman onlara gelip, / Yukarıdaki gökte, / Beyaz turna olup da / Hiç kimseye / Yardım etmeden, / Ulak olup / İşte böyle / Şarkı söyleyip toyuklamaya başlamıştı" (Ergun, 2013, 691). Beyaz iyilik, barışın sembolü olan bir renktir. Üst dünya turnasının seçilen rengi bunun farkındalığı ile seçilmiştir. Bir ulak olarak geldiği ifade edilir. Uot Urbalcın ve Er Sogotoh'a don değiştirerek yalçın kayaların ve mavi denizin olduğu yere gitmeleri gerektiğini şarkı şeklinde söyler.

3.3.6.6. Horoz

Destanda sıklıkla adı zikredilen fakat sadece benzetme amacıyla kullanımı görülen hayvanlardan biri horozdur. Horoz dünya mitlerinde doğan ve şahin gibi güneşle

simgelenmiştir. Güneşle kurulan ilişkinin günün doğumunda ötmesi ile açıklanabilir. Özellikle erkekleri ve cesareti temsil ettiği görülür (Wilkinson, 2008/2011, 60). Yakutların horozları gözlemlediği metindeki birçok anlatım unsurundan çıkarılabilir. Horoz çeşitlerinin de benzetmelerde belirtildiği görülür. Bu özellikle bahadırların atlarına binerken seri ve atikliklerini ifade etmek için sıklıkla tekrarlanmıştır, bu benzetmedeki horoz sıradan bir horoz değil bir çöl horozudur.

"Karı erimiş yerden uçan, / Kara çöl horozundan daha atik, / Düz sağlam eyerine, / Ustaca atladı. / Toykuran çöl horozu gibi, / Kafasını arkaya atıp, gururla oturdu." (Ergun, 2013, 581). İnsan hareketleri ile çöl horozunun hareketleri benzetilmiştir. Metinlerde buna yer veren sadece Yakut Türkleri değildir. Güney Sibirya'daki Altay Türklerinde de çöl horozunun bazı yönlerden benzetme unsuru olarak kullanıldığı görülür. Çöl horozunun insanla arasındaki belirgin benzerliği ciltleridir (Lvova vd., 2013a, 22). İnsanlar ve hayvanlar arasında bir bağ olduğuna, hareketlerin birbirlerine benzediğine inanılması; bir noktada hayvan ve insan arasındaki derin farklılıkların olmadığı düşüncesi bu benzetmelerin yapılmasına sebep olmuştur.

Sibirya Türklerindeki bazı kavimlerde kutsal ağaca kurdele bağlama geleneği vardır bu kurdelenin arasına çeşitli hayvanların dışında çöl horozunun kuyruğu da bağlanır. Orman iyesine dua ederken yapılması gereken ritüellerden biridir (Lvova vd., 2013a, 72). Yıldırım kötü ve korkutucu bir doğa olayı olarak görülür. Horoz bazen temsilen yıldırım ile ifade edilirken bazen cesareti ile örnek alınmıştır (Roux, 2005, 162). Günümüzde çan kulelerinin tepesinde yer alan horoz figürü, eski kültürde yıldırımı uzaklaştıran hayvan olarak görülmesinin tezahürüdür (Challaye, 1998, 147). Orman horozu, Yakutlar için yağmur habercisidir (Roux, 2005, 80). Metinde Orta Dünya meydana geldikten sonra coğrafi yönler detaylıca verilmiştir. Yönlerle ilgili yapılan anlatımda orman horozunun da bahsi geçer: "Doğu tarafında / Etrafa bakıp gördüm. / Dişi orman horozumun, / Göğüs tüyünü / Dizmişler gibi sanki, / Gür kara ormanlar, / Yayılıp çıkmışlar imiş" (Ergun, 2013, 557). Saha Türklerinin inanç sisteminde yönler ayrıca önemlidir. Özellikle atın doğuyu, kuşun güneyi, balığın kuzeyi ve ayının ise batıyı simgelediğine inanılır. Kuşları temsil eden güneye bakan evlerinin kapıları vardır. Ölen bir insanı gömerken başı güneye bakacak şekilde defnedilir (Kalafat, 2004, 75).

3.3.6.7. Kuzgun

Destanda adı geçen kuşlardan biri de kuzgundur. Er Sogotoh, Taas Caantaar Dara Buuray'ın evinin bekçisi olan Abaası oğlunu öldürür. Onun cesedinin başına kuzgun, karda ve baykuş toplanır. Abaası oğlunun çeşitli yırtıcı kuşlara yemek olduğuna dair ifadeler tekrarlanır. Destanda daha önce geceyi anlatırken baykuş kullanılmıştır. Burada ise karga, kuzgun ve baykuş birlikte verilmiştir. Abaasının ölüsünü yiyecek olan bu üç kuştur (Ergun, 2013, 601). Bu bölüm üç kuşun Yakutlarda nasıl algılandığını ortaya koymuştur. Yırtıcı ve leş yiyen hayvanlar olarak bilinirler. Bu ifade Kömüs Kıırıktay, Taas Caantaar Dara Buuray'ı ve Buor Kudustay'ı, Harıacılaan Bergen, Abaası kızı Kıskıydaan Kuo'yu (Ergun, 2013, 645, 659, 753) öldürdüğünde tekrarlanmıştır.

Destanda yer alan yalçın kayalı, üç tarafı mavi denizle kaplı olan yer çok uzaktır. Uzak dünya olarak adlandırılır. Uot Urbalcın ile Er Sogotoh'un kavgası alt dünyaya ve orta dünyaya o kadar çok zarar verir ki yer değiştirmek zorunda kalırlar. Bunun farkına varmaları için üst dünyadan uzak dünyaya gitmeleri gerektiğine dair emir gelir. Bu uzak dünyanın tasvirinde şu ifadeler kullanılır: "Kuzgun kuşumun / Üç kez kanat çıkarıp da, / Tüy döküp varabildiği yerine, / Dört ayaklı hayvanımın / Yedi kez yavrulayıp da, / Doğurup varabildiği yerine, / Öyle uzak dünyaya varıp" (Ergun, 2013, 693). Burada belirtilen hayvanlardan kuzgun, Sibirya Türklerinin soylarının dayandığına inandıkları kuşlardan biridir. Bazı kabileler bu kuşun uğursuzluk getirdiğine inanır (Roux, 2005, 374). Kuzgunun konuştuğu düşünülür bu sebeple ona verilen simgelerde de karışıklıklar olmuştur. Bazı kültürlerde doğan ve horozun da simgesi olan güneşle simgelenip bilgeliği temsil ederken bazılarında ise karanlık ve yıkımla ilişkilendirilmiştir. Kuzey mitleri incelendiğinde İskandinav mitolojisinin en büyük tanrısı olan Odin'in sembolü kuzgundur ve yanında iki kuzgun bulunduğuna inanılan bir savaş tanrısı olarak ifade edilir (Wilkinson, 2008/2011, 60). Bu bölümde dört ayaklı hayvanın ne olduğu belirtilmemiştir. Yakutların büyükbaş hayvancılıkla uğraştığı metinde birçok yerde belirtilir. Bu dört ayaklı hayvanın inek vb. büyükbaş hayvan olduğu düşünülebilir. Hemen hemen aynı kullanım Harıacılaan Bergen'in Taas Kudustay'ın kalbini bulmak için gitmesi gereken yer için de yapılmıştır. Kalbi sihirli bir yerde, Uot Kudustay'ın yer aldığı yerde bulunur (Ergun, 2013, 789).

Uot Urbalcın ile Er Sogotoh mücadelesinin ardından destanda kuzguna daha kapsamlı bir şekilde rastlanır. Uot Urbalcın ile olan savaşını kazanıp Tunalıkaan

Kuo'yu kurtaran Er Sogotoh obasına geri döndüğünde obasının dağıldığını görür. Oğlunun eşi Temelikeen Kuo alt dünya insanları tarafından kaçırılmıştır. Bu sırada düşüncelere dalan Er Sogotoh'un başının üzerinde gök olağan dışı hava durumları gerçekleştirir. Gökten "sekiz gakkıldayan, akbaşlı kara kuzgun" (Ergun, 2013, 709) geçer. Bu kuzgunlar Er Sogotoh'a üst dünyadan geldiklerini ve oradaki tanrılar tarafından sorguya çekildiklerini söyler. Üst dünya onları yargılamıştır (Ergun, 2013, 709, 711).

Kuzgunlar leş, ceset yiyen yırtıcı kuşlardandır. Daha öncesinde ölen abaasılar için kuzguna meze olduğu söylenirken üst dünyadakilerin emriyle artık öldürmeleri yasaklanır. Bu ifadeler birbiriyle bağlantıları açısından önemlidir. Kuzgunlar, Er Sogotoh'un gücünün dünyalar arasında sorgulanmaya başlandığı bilgisini de iletirler. Burası destanın kırılma noktası olacaktır. Alt dünya kişilerinin orta dünya insanlarına zarar vermelerinin artık bitmesi gerektiği sonucu çıkarılır. Kudretli bahadırın gücünün insanları şüpheye düşürmemesi gerekir. Burada kuzgunların öldürdüğü dağ sıçanı ve bülbül olmak üzere iki hayvan verilmiştir. Kuzgun daha önce de alt dünya ile bir arada verilmişti. Buradan kuzgunun alt dünyanın temsillerinden biri olduğu sonucuna varılabilir. Onlar için ölüm, karanlık ve kasvet olması gereken şeylerdir. Burada bülbülün simgelediği anlama bakmak gerekir. Özellikle bülbülün ferahlık, sevinç ve cennetle (Wilkinson, 2008/2011, 131) bir bağlantısı olduğu bilinir ve onun sesi birçok kişi için büyüleyici olarak kabul edilir. Burada kötü ve iyinin temsil ettiği iki hayvan olarak kuzgun ile bülbül bir arada verilmiştir.

3.3.7. Atlar

Atlar eskiden beri hız, güzellik ve özgürlük sembolüdür. Geleneksel düşüncede ise yaşam gücünün simgesi gök ve güneş arasındaki iletişimin aracıydı. Aynı zamanda atların rengi de birbirinden farklı anlamları sembolize eder (Wilkinson, 2008/2011, 54). Kahramanları zorlu mücadelelerinde, savaşlarda koruyarak kahramanlara destek olurlar. Atın hem ruhu hem kendisi kutsal olarak görülür.

Şaman ayinlerinde şamanlar göğe yükselebilir. Bu durum insanların çoğu zaman atların kanatlı olduğu fikrini benimsemelerine sebep olmuştur (Tansü & Güvenç, 2015, 206). Olonholarda da kahramanın atının kanatlı olduğu düşünülür, gökte uçabilirler. M. Ergun (2013, 27) olonholardaki bahadırlar ile atların kardeş kadar yakın olduğunu, atların onları düştükleri zor durumdan kurtardıklarını, insan gibi

konuşma ve düşünme yeteneklerinin dışında kuvvetli bir sezgiye sahip olduklarını, olağanüstü yeteneklerinin de olduğunu ifade eder.

Yakut Şamanizmi'nde şaman göğe yükselirken ona bir hayvan eşlik eder. Bu hayvan attır ve ayin, "yükseliş ayini" olarak adlandırılır. Şamana yanında eşlik eden at, kurban edilmiştir. Kurban edilen atla birlikte şaman göğe yükselir. Atın bağlandığı kazık ve Dünya Ağacı arasında bir ilişki kurulmuştur. İkisi de çok sağlamdır. Yakutlar ölen kişinin yanına atını da gömerler ve atın gömülü olduğu yere Dünya Ağacı'ndan yapılma kazık dikerler. Bu kazık ile anlatılmak istenen şey: ailede sağlamlığın, mutluluğun ve başarının devamının sağlanmasıdır (Lvova vd., 2013a, 43). Göçebe bir şekilde yaşayan topluluklarda dikilen kazık, göç zamanı dahi yerinden sökülmez ve orada kutsal ağacın simgesi olarak tesirini sürdürür. Bu kazıklarla ilgili olarak "ısıah" törenleri gerçekleştirilir, ısıah denilen şey evrenin oluşumunu hatırlatmak ve anlatmak için yapılan törenlerdir. Bununla ilgili olarak E. L. Lvova ve diğerleri (2013a) şöyle söyler: "At kazıklarının ısıah töreninde ve benzer başka törenler sırasında kullanılması doğal mekânın "kültürleştirilmesi" olasılığını artırmaktadır" (s.43). *Er Sogotoh*'un varyantları incelendiğinde yer altının hâkimi olan abaasıların atları için diktikleri kazıklar evlerinin arkasında bulunur. Orta dünyada ise evlerin önünde bulunur. Abaasıların atları ise kendileri gibi çirkin kabul edilen özellikle demir atlardır (Ergun, 2013, 99).

Yakutlarda, "kurban etmek" anlamına gelen "kereh" kelimesi kullanılır. Şamanlar ruhların adına kurban verirler eğer bir at kurban olarak verilirse ve törenle bir direğe asılırsa buna da "kereh" denmektedir. Eğer bu kurbanı verenlerin torunlarından biri sırıktaki kurbandan herhangi bir ses duyarsa bu sesi duyan kişinin öleceğine inanılır. Eğer çocuk isteyen bir çift Tanrı'ya dua ederken at sürülerine sahip olan Tanrılarına dua ederse onun çocuğunun olacağına, bu Tanrı'ya da bir kurban adaması gerektiğine inanılır. Bu kurban kansız olan ıdık kurbanlarındandır yani ona bir at bağışlanır ve bu at serbestçe dolaşır, kimse onun üzerine binmez (Radloff, 1983/2008, 313–318).

Destanda atlar sırıklara ve kazıklara bağlanır. Atlar normal hayat düzeninde serbest dolaşırlar. Serbest halde dolanırken yolculuğa çıkılacağında bağlanmaları gerekir. Yolculuklarının sonlarına yaklaştıklarında ise bahadırların attan inişleri ve atı güvenli yere bağlamaları her defasında betimlenir. At kazıklarının heybetli olduğunu belirten konuşmalar da bulunur. Harıacılaan Bergen'in öldürdüğü abaası Töböt Tuuray, Uot

Çumulu iyesinin oğludur. Uot Çumulu iyesi Harıacılaan Bergen'in abaasıyı öldürmesi üzerine onu tehdit eder: "At kazığının kökünde gizlenip, / İlkbahar ayazı olup / Üç yüz yıl boyunca / Rahat vermem yiğit" (…)" (Ergun, 2013, 723). At kazığı Hayat Ağacı'nın bir temsilidir. Hayat Ağacı'nın köklerinde yer altının simgesi olan yılanın yaşadığı düşünülür. Abaasılar ile yer altı birdir. Çumulu Denizi'nin iyesi de balık ve yılan karışımı bir hayvandır. Bu tehdit abaasılar, alt dünya, Hayat Ağacı'nın formu ve iyenin özelliği ile bağlantılıdır. Kullanılan ifade hepsini kapsar şekilde verilmiştir.

Yakut şamanlarının davulları bulunmadığında bunun için temsilen at kuyruğu kullanırlar (Radloff, 1983/2008, 308). Davul, Yakut şamanları için bir araçtır başka bölgelerdeki kadar önemli kabul edilmez. Hatta bazen şaman davullarının üzerinde temsili resimler bulunmaz. Destanda yol iyesi, Harıacılaan Bergen'e iyi dualar sunmak için ondan bir şeyler ister. Harıacılaan Bergen onun hayır duasını almak için atının yelesinden bir parça keser: "Atından atlayıp / Atın yelesinden / Bir tutam kesmişti" (Ergun, 2013, 745). Burada atın yelesi bir semboldür. Bu, yol iyesine bir iyi niyet göstergesidir. Bahadır en kıymet verdiği şeylerden olan atından bir parçayı yol iyesine sunar. Bu bir noktada Türklerin bayrak veya ağaca kumaş, bez parçası bağlamasına benzetilmektedir. Kutlu bir ağaca bağlanan paçavranın insanın gönlündeki dileklerin gerçekleşeceğine dair olan inancı kuvvetlendirirken aynı zamanda işlerin yolunda gitmesini sağlayan bir unsurdur.

Ayısıtlar kuğu ve turna ile temsil ediliyor olsa da eğer üst dünyadan orta dünyaya inmeleri gerekirse "gümüş tüylü beyaz kısrak suretinde" (Radloff, 1983/2000, 235) indikleri görülür. Kısrak şekline büründüklerinde gökyüzünden yeryüzüne inerken yelelerini ve kuyruklarını kanat gibi kullanırlar. Aynı zamanda Ayısıt yeni doğan bir kısrağı ilk üç gününde koruyan ruhtur (Roux, 2005, 56). Er Sogotoh orta dünyada tek başınadır ve Ürüng Ayıı Toyon'a üst dünyadan kendisi için birer çift buzağı ve at vermesi için dua eder. Ürüng Ayıı Toyon bu yakarışı kabul eder ve onun için bir çift buzağı ve bir çift tayı yedi kızı ve dokuz oğlu tarafından orta dünyaya indirilir. Dokuz sürü ve sekiz yılkının soyu bu şekilde oluşmuştur (Ergun, 2013, 119). Destanda ise üst dünyadan gelen üç ayıı bahadır, alt dünyadan henüz orta dünyaya geçmiş olan Kömüs Kıırıktay'a izdivacı hakkında bilgi vermek için gelir. Üç ayıı bahadır, üst dünyadan atlarıyla birlikte orta dünyaya inerler. "Üç atlı Ayıı bahadırı, / Tam önüne, / Aniden dizildiler" (Ergun, 2013, 659). Üst dünyadan alt dünyaya

geçmek için don değiştirme daha sık tercih edilse de atlarıyla dünya değiştiren kişiler de vardır. Dünyalar arası geçiş yaparken kanatsız hayvan dışında bir hayvan kullanılması ve bunun at olması üç dünyada da atın yerini ve yolculuk için en iyi seçeneklerden biri olduğunu gösterir.

Destanda orta dünya yaratıldıktan sonra coğrafi yönlere bağlı doğa betimlemesi görülür, bu yönler sırasında çeşitli hayvanlar da yer alır. Burada boz bir yılkı atından hareketle güney bölgesi anlatılmıştır: "Güney tarafında / Etrafa bakıp gördüm, / Boz yılkımın, / Belinin tüyünü / Ardı ardına tutmuş gibi / Dizili kara ormanlar, / Sıra sıra çıkmışlar imiş" (Ergun, 2013, 557). Bu aktarım sırasında batı tarafı anlatılırken farklı renkte yılkı atından bahsedilir: "Arka [Batı] tarafının, / Etrafını gözleyip gördüm. / Sarı yılkımın, / Boynunun yelesini, / Dağıtıp kaldırmışlar gibi, / Öbek öbek kara ormanlar, / Seyrekçe çıkmışlar imiş" (Ergun, 2013, 557).

Hayvanlar insanların sahip olamadıkları şeyleri elde etme konusunda aracı bir rol üstlenirler. Çünkü onların insanlara verebilecekleri ve insanın ihtiyacı dahilinde olan birçok şey vardır. Eski dönemlerde hayvanları detaylı inceleme fırsatı bulan insanlar onların davranışlarını anlamlandırmaya çalışmış ve onlara ulvi özellikler atfetmişlerdir. Bu özellikler esas alındığında da insanların bu olağanüstü özellikleri taklit etmeleri halinde bazı isteklerine ulaşacaklarına inanılmıştır.

Atlar orta dünyada var olan, çoğalan hayvanlardır. Alt dünyaya inebilir, üst dünyadan orta dünyaya inişte karşımıza çıkabilir. Alt dünyada at sürülerinin çoğalması şaşırtıcı bir durumdur. Er Sogotoh dirildikten sonra alt dünyaya indiğinde bir ayıı dünyası ile karşılaşır ve bu durum onda şaşkınlık oluşturur. Alt dünyaya indiği halde sürülerin çoğalması ve ayıı kadınlarının varlığı onda şaşkınlık yaratmıştır bu durum destanda şu şekilde yer alır: "Nedir bu böyle, / Ne olmuş buralarda, / Sürüler de burada çoğalmış imiş. / Dalgalı, yeleli, / Nice yılkı var olmuş imiş" (Ergun, 2013, 657). Alt dünya bir noktada iblislerin yaşadığı ölümle de ilişkilendirilen bir yerdir o yüzden doğum olması insan zihninde şaşkınlık yaratır. Alt dünyaya ait hayvanlar da genel manada insanlar tarafından uzak, sevimsiz ve zararlı görülen hayvanlardır. Sürülerin çoğalması bir bereket ve bolluk sembolüdür. Bu da orta dünya ile ilişkilendirilebilirken alt dünyada böyle bir mekânın olması Er Sogotoh için son derece garip bir durumdur. Abaasıların atlarının var olduğu bilinir ama bu atlar özellikle demirden olarak belirtilir. Burada ise dalgalı, yeleli yılkılar vardır. Alt Dünya, orta dünya gibidir.

Atın güç ve kuvvet sembolü olduğu bahadırları belirtirken aktarılan ifadelerde de görülür. Er Sogotoh o kadar kuvvetli biridir ki onu genç ya da yaşlı atların kaldırmaya gücü yetmez denmiştir (Ergun, 2013, 675). Dönemi için en önemli binek hayvanı ve aracı olan atın kaldıramayacağı bir insan olması onun ne denli güçlü olduğunun göstergesidir. Bu ifadeye benzeyen "ata bindirilse çekilemez" (Ergun, 2013, 655) ifadesi Buor Kudustay tarafından Kömüs Kıırıktay için kullanılmıştır. Önemli bahadırların güç sembolü atlardır, atların her şeyi kaldırabilecek gücü olduğunu düşünen insanlar, bahadırların gücünü vurgulamak için bu şekilde teşbihler yapmayı uygun görürler.

Destandaki eğlencelerde dağıtılan geleneksel içki kımızdır, ziyafet verilirken kımız içtiklerine dair söylemler mutlaka yer almaktadır. "İşte böyle, / Sert kımızla / Boğazlarını ıslatarak, / Sevinip eğlenerek" (Ergun, 2013, 613). Alt dünyadan dönüşlerde veya düğünlerde kutlamalar gerçekleştirilir ve mutlaka kımız içilir. Lvova ve diğerlerinin (c2013c, 146) İonov'dan aktardığına göre; eski dönemlerde Yakutlarda atların sembol niteliğinde kullanıldığı çeşitli yarışmalar düzenlenir ve burada kıyafet olarak giydirilen al veya kara tay postu iki farklı şeyi; iyi ve kötüyü; ayıyı ve abaasıyı simgeler. Ayıı, yeni yılı; abaası ise eski yılın ruhunu canlandırır. Bu iki ruh birbiriyle güreştirilir ve bunun sonucunda kazanan kişiye kımızlı yağ, süt ve yiyecek verilir. Bu yarışın adı "sine yarışması" olarak adlandırılmaktadır. Bu güreşin bitiminde bir at yarışı düzenlenir, bu at yarışında ayıyı simgeleyen kişi beyaz, abaasıyı simgeleyen kişi ise al ata biner. Bu yarışlarda genel olarak ayıı temsilinin kazanması beklenir; çünkü öyle olduğu takdirde iyilik ve güzellikler tüm yıl onlarla olacaktır ama abaası temsili kazanırsa tam tersi bir şekilde yeni yıl o haneye kötülükler getirecektir. Bu şenlikten ve destandan çıkarılabileceğine göre kımız, ulusal bir içkidir. Özel zamanlarda dağıtılır.

3.3.7.1. Bahadırların Özel Atları

Er Sogotoh destanı incelendiğinde burada yer alan çok önemli üç bahadırın da kendine has ve olağanüstü özelliklere sahip atları bulunur. Burada olağanüstü özellikler bahadırlara yol gösterici bir nitelik şeklinde ortaya konmuştur. Tehlike anlarında at, bahadır ile konuşur ve onu uyarır. Sibirya halkları incelendiğinde onların destanlarında da at, sahibiyle özel bir bağa sahiptir. Atlar sahiplerine karşı sonsuz bir sadakat ve bağlılık taşır; hatta bazı Altay, Şor, Tuva destanlarında ölen

atların çeşitli şekillerde hayata döndürüldükleri görülür (Ergun, 2013, 491). Sibirya halklarında atlara bahadıra zor anında yardımcı olması ile bir nevi Hızır görevi verilir. Her bahadırın kendi özel atı vardır ve bahadırların ismi zikredilirken mutlaka bu atlarla sıfatlandırılır. "Koyu kara ormandan / Yeleli başı geçen, / Koyu kara kızıl atlı, / Kudretli Er Sogotoh" (Ergun, 2013, 567). Er Sogotoh'un ismi aktarılacağı zaman dizeler benzer şekilde tekrarlanır: "Özgür kara ormanı, / Bir boyun geçer, / Koyu kızıl atlı, / Kudretli Er Sogotoh diye" (Ergun, 2013, 571). Er Sogotoh'un atının fiziksel özelliği, koyu kızıl renkli olmasıdır.

Er Sogotoh'un ölümünden sonra obanın başına Er Sogotoh kuvvetinde birinin geçmesi gerekir. Tunalıkaan Kuo, Er Sogotoh'un bir oğlu olduğunu Er Sogotoh'unun ölümünün ardındaki yas konuşmasında obaya duyurur. Burada oğlunun adını da tüm obaya takdim eder aynı Er Sogotoh'un adı açıklandığında olduğu gibi oğlunu da atıyla birlikte anmak gerekir. Tunalıkaan Kuo, oğlun doğum haberini duyurduğu sırada adını söylemiştir ve oğlun sahip olduğu atla birlikte anmıştır. "Güneşli göğün altında, / Gamsız tasasız büyümüş, / Kır atlı, / Kömüs Kıırıktay bahadır diye, / Adlı sanlı bir bahadır olur" (Ergun, 2013, 617). Destan boyunca Er Sogotoh'tan ve oğullarından bahsederken adlarının önündeki at özellikleri hiç değişmez.Kömüs Kıırıktay, üst dünyada sınavlardan geçtikten sonra üst dünyadaki kişilerin ona seslendiği adı; üst dünyanın en yaşlı şaman kadını takdim eder. Tunalıkaan Kuo'nun seslendiği addan farklı olarak atı "demir kır atlı" halini alır. Kır atın önüne bir de demir sıfatı eklenmiştir. Daha sonra bu sıfata "boz" kelimesi de eklenir "demir kır boz atlı Kömüs Kıırıktay" şeklinde hitap edilir.

Er Sogotoh dirildikten sonra alt dünyaya Tunalıkaan Kuo'yu kurtarmaya gittiğinde şaman kadın Uot Çolboodoy tarafından kandırılır. Onunla birlikte olur ve bu birlikteliğinden bir oğul doğar. Kendini takdim ederken isminden önce atını belirten bir sıfat ekler: "Boynunun dibine kadar / Akbaşlı siyah atlı / Harıacılaan Bergen denilen, / Kişi çıkıp geldim" (Ergun, 2013, 715). Onun atının belirleyici özelliği de atıdır. Bir siyah atı olan Harıacılaan Bergen'in atının başı beyazdır.

Renkler üç bahadırın atlarını birbirinden ayırmak için kullanılan semboldür. Biri kızıl, biri kır, biri ise kara ata sahipti fakat siyah atın başında bir beyazlık bulunur. Er Sogotoh'un kızıl atı bazen "kara kızıl" şeklinde yer alır. Kömüs Kıırıktay'ın kır atı, "demir kır boz at" olarak anılır. İlk olarak bahadırların atası olan Er Sogotoh'un atını incelemek gerekir, kızıl renk eril enerjiyi temsil eder, aynı zamanda savaşı, ateşi,

hükümdarlığı, aşkı anlatırken kullanılan renklerdendir. Türklerde kızıl, güneşe atfedilmiştir ve savaş tanrılarının temsil edildiği bir renk olarak öne çıkmıştır (Çoruhlu, 2000, 186). Destana adını veren, en büyük ve önemli kabul edilen bahadır ile hükümdarlığın rengi olan kızıl seçimi şüphesiz birbiriyle bağlantılıdır. Er Sogotoh obanın baş insanı, orayı yöneten kutlu kişidir; bu nedenle kuvvet ve gücün temsili olan kızıl renk ile anılması olağandır. Y. Çoruhlu'ya (2000, 187) göre; kızıl veya kırmızı, eğer bir hayvan için kullanılırsa bu durum aşırılığı, gücü veya hileyi temsil eder, destan incelemesinde Er Sogotoh'un kızıl atının gücü temsil ettiği sonucuna ulaşılabilir.

Kömüs Kıırıktay'ın "demir kır boz at"ında öncelikle demir konusuna değinilmelidir. Demir Yakutlar için çok önemlidir, zengin madeni kaynaklara sahiplerdir. Demiri geçmiş zamanlardan itibaren işlerler ve demircilik faaliyetlerini sürdürürler. Birçok eşyanın malzemesi demirden oluşmuştur. Kır renk ise beyaz ve siyah rengin birbirine karışmasıyla meydana gelir. Birçok kültürde beyaz, iyiliğin ve saflığın ana rengi kabul edilirken, kara şeklinde isimlendirilen siyah renk ise kötülüğün rengi kabul edilir. Kömüs Kıırıktay özellikle çocukken yaramaz ve kendi halinde bir çocuk olarak görülür, bu nedenle halk onun obanın başına geçmeyeceğine dair şüpheler duyar. Fakat çok hızlı büyümesi, üst dünya insanları tarafından yetiştirilmesi ve üst dünya insanları tarafından onun kutlu bir kişi olacağının söylenmesi bu düşüncelerinin asılsız olduğunu kanıtlar. Bu şüphe nedeniyle Kömüs'ün beyaz ve siyah karışımı bir renkte sembolize edildiği düşünülebilir.

Bunun dışında daha kuvvetli kırın sembolik anlamını taşıdığına dair bir ihtimal daha vardır; destanda annesini kurtarmak için alt dünyaya inen Kömüs Kıırıktay, Taas Caantaar Dara Buuray ile mücade eder, bu abaası onun aklını karıştırmaya ve kendi safına katmaya çalışır. Bu nedenle çeşitli yalanlar uydurur. Abaası onu Er Sogotoh'un değil, kendi oğlu olduğuna inandırmaya çalışır. Bunun bir belirsizlik yaratması ile atın rengi arasında bir bağlantı kurulabilir. Yakutlar için boz at kutsal kabul edilir. Boz at postunun üzerine değerli ve saygı duyulan kimseler oturur. Bir şaman, hasta bulunan bir eve hastayı iyileştirmek için girerse boz at postunun üzerine oturtulur. Bu postun baş kısmı güneye doğru bakar, şaman da güneye döner. Çeşitli ritüeller gerçekleştirilir, bunlar içinde yanan ateşin içine ev sahibinin bir avuç at kılı atması ve ateşi söndürmesi vardır (Radloff, 1983/2008, 334-335). Kır Atlı Kömüs Kıırıktay'ın adının ikinci kez ifade edilmesinde at, "demir kır atlı" şeklini almıştır.

İlerleyen bölümlerde üst dünya bahadırı Uot Duguy ona olan hitabında "demir kırı boz atlı" (Ergun, 2013, 661) ifadesini kullanmıştır.

Harıacılaan Bergen'in ise abaası ve ayııdan doğma bir bahadır olmasının izine atında rastlanır. Atı ayıı insanlarını temsilen ak başlı, abaasıyı temsilen karadır. İki renkli olması onun iki dünyaya ait olduğunun sembolü sayılabilir. Ak (beyaz) renk, temizliğin ve barışın sembolüdür. Bazı dizelerde Er Sogotoh'un "kara kızıl atlı" olduğu ifadesi yer alır. Kızılın en koyu halinin kastedildiği düşünülebildiği gibi farklı bir bakışla ise hem kızıl hem kara renklerine sahip bir ata sahip olduğu çıkarılabilir. Harıacılaan Bergen'in atı ise başı hariç kara renklidir, kara veya siyah rengin mitolojilerde olumsuz bir anlamı vardır. Y. Çoruhlu (2000, 183), kara rengin sonsuz karanlığın, ölümün, üzüntünün, büyünün, kötülüğün sembolü olduğunu ifade eder. Yer altının simgesi kara renktir, annesi abaası olan Harıacılaan Bergen'in atı kara renkle simgelenmiştir. Ayıı ve iyi mizaçlı bir babaya sahip olması da kara atının beyaz bir başa sahip olmasına neden olduğu ihtimalini arttırır.

3.3.7.2. Yolculuğa Hazırlanan Atlar

Destanda atlar ovalarda serbestçe dolaşır, bahadır onu kırda, ovada arayıp bulur; kurban olarak sunulmayan sahipli at etrafta dolanır. Ölen kişinin yanına bağlanan kazığa ve sahibi ölünce yanına atının gömülme kültüne destanda tam manasıyla olmasa da rastlanır. Atlar kazıklara bağlanır ve orada sahiplerini bekler. Destanda ata biniş ritüeli detaylı şekilde tekrarlanarak anlatılır. Er Sogotoh yolculuk hazırlığı yaptığı süreçte atını altın ve gümüş kazığına bağlayıp onun sağlamlığını test eder: Kullanılmadığı zaman özgürce gezmeleri için kıra, bayıra bırakılan atlar ancak gerekli oldukları zaman getirilip kazıklara bağlanır, üstlerine keçe örtülür (Ergun, 2013, 581).

Er Sogotoh'un ilk oğlu Kömüs Kıırıktay da atını kırda arar, düzlükte bulur, onu dokuz boğumlu kazığa bağlar; Kömüs Kıırıktay da Yedi Tutam Saç Örgülü Temelikeen Kuo'yu eş olarak almak için ailesinin evine gider. Burada evin önündeki gümüş kazığa atını dokuz kez sarar (Ergun, 2013, 625, 665). Dokuz sayısının at bağlama için bir ritüel gibi tekrarlandığı görülür.

Yolculuk yapmayacağı süreçte at, eyersiz bir şekilde bulunur. Eyerini takması, atını yolculuğa hazırlaması destanda detaylı bir şekilde anlatılır. Er Sogotoh bir ritüele hazırlanır gibi atını yolculuğa hazırlar. Atın, gelenek için ne denli önemli olduğu atın

her anının detaylı şekilde betimlenmesinde kendini gösterir; "Boş bulut gibi, / Keçeyle örttü. / Dolu bulut gibi, / Eyerini eyerledi. / Örme nakışlı kolanını, / Sıkıca çekti. / Bronz geminin halkalarını bulup, / Düzgünce taktı" (Ergun, 2013, 581). Er Sogotoh'un yolculuk için atını hazırlaması ve Kömüs Kıırıktay'ın atını hazırlaması aynıdır. Burada anlatım dilinin biraz vahşileştiği görülmektedir (Ergun, 2013, 627). Er Sogotoh'un atını eyerleme hali destanda daha nazik anlatılmışken Kömüs Kıırıktay'da anlatım dili değişmiştir. Bu durum bahadırların kişilikleri arasındaki farkı yansıtması bakımından önemlidir.

Hayvan takviminde at yılının güneşin dorukta olduğu zaman olduğuna inanılır. At hem yaşamda hem de ölümde insanın önemli bir yoldaşıdır. Aynı şekilde bir binek olan at, yolculuk sembolizmi için önemlidir. Bir kişi yolculuğa çıkacaksa atını hazırlamalıdır. Uzun yola çıkacak bir kişinin atını uzun yol için hazırlaması beklenir fakat Lvova ve diğerlerine (c2013, 716) göre; bir kişi tehlikeli bir yolculuğa çıkacaksa inanca göre atı hazırlayan kişiye "Atını eyerle." yerine "Tahtayı karala." denmelidir. Eğer ilk cümle kurulursa bu yolculuk sırasında yolculuk yapacak kişiyi kötü ruhun takip edeceğine inanılır. Bunu önlemek amacıyla farklı bir cümle yapısı kullanılması gerekir, kötü ruhun onları dinlemesi engellenmeye çalışılır. Yakutlarda Sata taşına sahip olan bir kişi atıyla yolculuğa çıkacaksa atının yele veya kuyruğunun arasına bu taşı koyar. Atın yol boyunca terlemeyeceğine ve rahat bir yolculuk geçirileceğine inanılır (Radloff, 1983/2008, 354).

Bahadırlar orta dünyadan alt dünyaya atlarıyla geçerler. Bu yolculuğa hazırlanış dışında yolculuğun nasıl gerçekleştiği de önemlidir. Doğa ile bu denli iç içe olan toplum, dünyalar arası geçişte doğal hayata saygısını koruyamaz. Alt dünyaya eşlerini kurtarmaya giderken çok öfkeli olmaları nedeniyle atlarını hırsla sürdükleri sonucuna ulaşılabilir. Harıacılaan Bergen'in atıyla orta dünyadan alt dünyaya geçişi betimlenirken diğer iki bahadırla aynı olayların gerçekleştiği görülür, bunlar şu şekilde verilmiştir: "Korkunç şimşek eşliğinde, / Çakan yıldırımlarla, / Sağlam ağaçlar devrilmişti. / Tam basıp çiğnediği [yer], / Göl olup çökmüştü. / Tepip sıyırıp bastığı [yer], / Azgın ayı olup izlemişti" (Ergun, 2013, 719). Ekolojik değişime ve tahribata sebep olan bu yolculuk sonunda alt dünyaya varılır. Harıacılaan Bergen, Töböt Tuuray ile mücadelesinde atından inmeye bile gerek duymaz. Bu durum bahadırların ne kadar profesyonel at binici olduklarını gösteren bir durumdur. Töböt Tuuray'ı atından inmeden yenip Çumulu Denizi'ne atar (Ergun, 2013, 721).

Kömüs Kıırıktay'ın atına binmesinin ardından atının ilerlemesini sağlaması için kamçılaması dikkat çekicidir. Başka bir bölümde de atın ilerlemesi gerekir. Atını kamçıladığı ve atının bundan sonra uçarcasına gittiği ifade edilir. Kömüs Kıırıktay'dan önce Er Sogotoh'un atını kamçılama girişiminde bulunduğu bölüme yer verilmiştir (Ergun, 2013, 629, 663, 583). Er Sogotoh'un atı tam kamçılanacakken Yakut dilinde dile gelir ve Er Sogotoh'a yolcuğu hakkında nasihat verir. Kamçının atların canını acıttığı ve bu sebeple atların koşullanarak hızını arttırdıkları bilinir. Bahadırlar da bu şekilde atlarıyla yolculuk gerçekleştirirler. Atlar bu kadar önemli bir konumdayken onların ilerlemesini sağlamak için canlarını yakmayı göze alırlar; fakat diğer yönlerden onlara zarar verilmemek adına çok dikkatli davrandıkları söylenebilir.

3.3.7.3. Konuşma Yeteneği Kazanan Atlar

Atlar sadece uyarı ve yol gösterici olma gibi durumlarda insan gibi konuşma yetisi kazanırlar fakat bunun da belli bir şartı olduğu destanda açık şekilde verilmiştir. Er Sogotoh, üst dünyada eğitilip orta dünyaya geri gönderilir. Taas Caantaar Dara Buuray ile ilk karşılaşmasının ardından alt dünyaya inmek ister. Atını hazırladıktan sonra babasından dua alarak atına ilk kez biner. Atı kamçıladığında at gitmez ve insan dilinde konuşmaya başlar, Er Sogotoh'a çeşitli tavsiyeler ve nasihatler verir. Atlar hayatları boyunca sadece üç kere insanlar gibi konuşurlar. Bu olağanüstü güç destanda şöyle ifade edilir: "İşte yiğit, / Genç atına, / Bütün hayatım boyunca / Sadece üç kez, / İnsan dilinde konuşma, / Yakut dilinde söyleme yetenekliyim. / Yeni binilir olan atının, / Toyukladığım gerçek şarkımı, / Dokuz delikli aklında / İyice tut" (Ergun, 2013, 585).

Atının Er Sogotoh'un ilk amansız mücadelesi için alacağı yolculukta ona nasihatler vermesi önemlidir. İlk kez böyle bir amaç için atına biner ve at dile gelir. Atlar bahadırlara her dünyada eşlik edebilirler. Bu, yeri geldiğinde alt dünya olabildiği gibi üst dünyaya çıkarken de olabilir. Bahadırların yanında üst dünyaya çıkarlar. Harıacılaan Bergen, üst dünyadan orta dünyaya indikten sonra kendisini ayıı bahadırı olarak görmektedir. Kayın ağacından süt içen bahadır, kayın ağacının iyesi Aan Alahsın'dan hayır duası alır. Bunun üzerine Harıacılaan Bergen'in atı dile gelir. Onu uyarmak ve nasihat vermek için konuşur. Ona eş olarak uygun bulunan Kııs Sarıadıman Kuo'yu abaası Taas Kudustay kaçırmıştur. Bunun bilgisini Harıacılaan

Bergen'in atı verir. Mücadele edilmesi gereken abaasının üst dünyanın bahadırlarından birini yendiğini söyler. Harıacılaan Bergen'in ona kafa tutabilecek güçte olduğunu söyleyerek alt dünyaya gitmesi için motive eder (Ergun, 2013, 739-741). Harıacılaan Bergen'in atı, abaası hakkında söylediği uyarıları ot-ağaç iyelerinden duymuştur.

At, Harıacılaan Bergen ile konuşmasına şu şekilde başlar: "Haydi, / Benim gibi, / Yeni koşulmuş genç atın / Etli yumuşak dilimle dediklerini, / İki yanağına / İliştirilen, / Derin duyar kulaklarınla / Dinleyip dur" (Ergun, 2013, 741) Er Sogotoh'un ve Harıacılaan Bergen'in atları konuşurken her ne kadar "genç at" olarak ifade ediliyor olsa da bazı ifadelerde bu atların çok genç olmadığı çıkarılabilir. Örneğin, Harıacılaan Bergen'in atı ona alt dünyada yer alan abaası Taas Kudustay'a dair duyumlarından bahseden ve dikkatli olması yönünde öğütler veren konuşmasının sonunda "yiğit yavrucağım" şeklinde seslenir (Ergun, 2013, 739). "Yavrucağım" ifadesi ile Harıacılaan Bergen'in atının genç olmadığı anlaşılır. Burada yaşlı bilge arketipinin verdiği öğütlere benzer bir öğüt verme görülür. At ondan büyük ve daha bilgedir. Bu nedenle yapacağı yolculuk için ona hem yol gösterici hem koruyucu hem de tavsiye verici bir büyük rolü üstlenir.

3.3.7.4. Şekil Değiştiren Atlar

Atların da aynı şamanlar, bahadırlar gibi şekilleri değiştirilebilir. Özellikle alt dünyada meşakkatli bir yolda ilerlemeleri gerekiyorsa bu yolda şekilleri değiştirilir. Bahadırlar onların don değiştirmesini sağlar. Destanda atların özellikle çakmak taşına çevrildiği görülmektedir. Bunun rahat taşınabilmesi ve dar alanlardan geçebilmesi açısından olduğunu göz ardı etmeden aynı zamanda çakmak taşının Şamanizm'deki anlamı ile açıklamak gerekir. Çakmak taşı ve ateş kutsalla ilintilidir, şamanlar ritüellerinde ateşi genellikle çakma taşı ile yakarlar (Radloff, 1983/2000, 272), bunun dışındaki bir anlamı ise alt dünya diğer inançlar bağlamında düşünüldüğünde yer altının temsilidir. Yer altının simgesi cehennemdir ve cehennem ile ateş arasında da bir ilişki kurmak söz konusudur. Er Sogotoh, alt dünyaya inerken engellerle karşılaşır, bunlardan biri yedi aslandır. Onları geçip alt dünyaya inmesi için şekil değiştirmeyi uygun görür. Sadece kendisinin don değiştirmesi yeterli olmayacaktır, atını da çakmak taşına çevirir (Ergun, 2013, 591). Harıacılaan Bergen kalbi kayıp olan Taas Kudustay'ı öldürebilmek için kalbinin saklandığı yeri

bulmalıdır. Bunun yolu da sihirli olduğu düşünülen çok uzak şehre gitmesidir. Atının bu yolculuğa dayanamayacağını düşünür. Kuşların bile üç kere tüy değiştirerek oraya gittiğini ifade eder (Ergun, 2013, 791). Atını çakıl taşına kendisini ise al doğan donuna dönüştürür. Bu don, atların değerini aktarması bakımından önemlidir, bahadırlar atının yorulmasını ve zarar görmesini istemez.

3.3.8. Balıklar

Suda yaşayan varlıklar suyun bilinmezliği sebebiyle canavarlaştırılmış ve korkulacak varlıklar olarak algılanmıştır. Avcı toplayıcı kültürde balıkların su kenarında yaşayan toplumların temel besin kaynağını oluşturduğu görülmüştür. Balıklar genel olarak yeniden doğmayı ve bilgeliği ifade eder (Wilkinson, 2008/2011, 68). Türk kozmolojisi incelendiğinde balık, gök gürültüsünün hayvan biçimine yansıması olarak kabul edilmiş bereket, bolluk, ferahlık simgesi olarak algılanmıştır (Tansü & Güvenç, 2015, 208).

Türklerin Orta Asya kültüründe balıklara dair bilgisi sınırlıdır, Sibirya Türklerinin bilgisi bu konuda diğerlerine nazaran daha fazladır. Geçim kaynaklarının soğuklar nedeniyle sınırlı olması onların balıkçı bir özellik kazanmalarında etkili olmuştur. Varlıklara atfedilen ruhlar kapsamına bakıldığında bunlar içinde bir su ruhu da vardır ve su ruhuna dualar edilir. Su ruhu suyun kirlenmesini önleyerek balıkların çoğalmasını sağlar. Yakut Türklerinde suyun temizliğini ve balıkların çoğalmasını sağlayan ruhun adı Ukulaan Ayıı'dır (Çoruhlu, 2000, 38). Ava çıkacak insanlar ona dua ederken iyi bir av geçirmeyi diler. C. Beydili (2004), bu ruhu açıklarken su ruhunun yakınını kaybeden bir kişiye nasıl davrandığını *"*O, yakını ölmüş birinin yedi gün boyunca balık avına çıkmasını, gölü, ırmağı geçmesini ve kış günü ırmağın buzu üzerinde ateş yakılmasını sevmez ve böyle yapanlara kin besler" (s.364) şeklinde anlatır. Ruhun yegâne amacı suyun ve içinde yaşayan canlıları korumaktır.

Sibirya ve Yakut Türklerinin inancı incelendiğinde dünyanın altında yaşayan kırk boynuzlu bir öküz ile büyük bir balık vardır. Yakutlar bu balığın adına "Doydu-Balıga", "Ölüg Balıga" (Ölüm Balığı) der ve "ölüm yeri balığı" anlamına gelir. Bu balığın gözleri ensesinde ağzı ise gırtlağında bulunur, aynı zamanda bel kemiği tersine çevrilmiş şekildedir (Gezgin, 2019, 48), bu tasvir onun korkunç bir görüntüye sahip olduğunu gösterir. Yunan mitinde yer alan Argos da başının arkasında gözleri olan bir varlıktır. Bu varlık gözlerinin hepsini aynı anda kapamaz. Argos,

canavarların annesi olarak kabul edilen Ekhidna'yı uykudayken öldürür (Carlier, 1981/2000, 63). Bu mitin Er Sogotoh ile benzerliği şöyledir, abaası Töböt Tuuray'ın annesi yılan kuyruklu bir iyedir ve Çumulu Denizi'nin içinde yaşar. Uot Kudulu denizinin iyesi Oydom Suorun balık formunda, yüzgeçli, arkasında ve önünde gözü olan bir varlıktır. Destanda sonuncu düşman olan ölümsüz Taas Kudustay'ın öldürülmesinde büyük rol oynamıştır.

Er Sogotoh (2013) destanında bahadırlar, dünyalar arasındaki yolculuklarında alt dünyanın "pişmemiş balık çorbası" (s.593), "çiğ balık çorbası" (s.593) gibi koktuğunu söyler. Alt dünyada yapılan yemek bir balık çorbasıdır, bu çorbanın adı "mundu balığı"dır (s.651). Bu balık muhtemelen pişmemiş balık çorbasının malzemesi olan balıktır. Alt dünya bulanık ve puslu bir dünya olarak anlatılır, balık çorbasına benzetilme yönü bulanık olmasıdır. Alt dünyaya ilerlerken oranın ürkütücülüğünün bir yansıması olarak gidiş yolunda yine kontrol edilemeyen hava olayları baş gösterir. Bahadırlar "korkunç bir yıldırım ve parlak bir şimşek" (s. 651) ile alt dünyaya ilerler.

Er Sogotoh'un öksökü kılığına giren Taas Caantaar Dara Buuray ile karşılaşması ve abaasının sözünü söyleyip gitmesi üzerine Er Sogotoh, kendi kendine bir motivasyon konuşması gerçekleştirir. Bu konuşma sırasında şu dizeler yer alır: "Ciribine balığın, / Kılçığından yapıştırıcıyla yapıştırıldın" (Ergun, 2013, 579). Burada bahsi geçen balık, Cyprinidae adı verilen sazangiller familyasından bir balık olabileceği gibi farklı türde bir balık olduğu da düşünülebilir. Bu balığın hangi balık olduğu hakkında kesin bilgiye ulaşılamamıştır.

Doğadaki hayvanlar, destanda bir benzetme unsuru olarak yoğun şekilde kullanılmıştır. Balıklar da bu doğrultuda çeşitli şekillerde benzetme unsuru olarak karşımıza çıkar. Kömüs Kıırıktay ile Taas Caantaar Dara Buuray arasında yaşanan kavga çok uzun ve çok vahşi geçer. Bu kavga sırasında "bakır kızılı iki yüzü keskin ateşli iblis kılıçları" (Ergun, 2013, 641) savaşa dayanamaz ve "alabalık bel kemiği gibi" (s.641) eğri büğrü eğilir. Er Sogotoh'un dirildikten sonra alt dünyada Uot Urbalcın ile olan savaşı o kadar uzun sürer ki sıklıkla tekrar edilen "bakır kızılı iki yüzü keskin ateşli iblis kılıçları" (s.699) bile bu savaşın şiddetine dayanamayarak eğilir. Burada "sobo balığının beli çentilip eğilince" (s.699) tabiri kullanılır. Günümüzde bu balık çeşidinin bulgusuna rastlanmamaktadır. Buradan Yakut Türklerinin farklı balık çeşitlerine olan hakimiyetini ve bölgedeki balıkların fiziksel

görünüşleri ile yaşamlarındaki malzemeler arasında ilişki kurabildiği açıklanır. Sobo balığının diğer balıklara göre belinin eğri olduğu bilgisi edinilir. Aynı tabir daha önce alabalık balık için de "alabalık bel kemiği gibi, eğri büğrü eğrilince" (s. 641) şeklinde kullanılmıştır.

3.3.8.1. Turna Balığı

Sibirya'da sıklıkla karşılaşılan balıklardan biri turna balığıdır. Irmak balıkları Yakut Türkleri tarafından daha iyi tanındığı için turna balığı hakkında bilgiler daha fazladır. Destanda turna balığının hareketleri ve fiziksel özellikleri benzetme unsuru olmuştur. Er Sogotoh'un eşi Tunalıkaan Kuo üçüncü kez alt dünyaya kaçırılır. Er Sogotoh bu duruma çok sinirlenir. Sinirinin boyutu detaylı şekilde anlatılır, öfkeden yumruklarını o kadar sıkar ki, yumruğunu açtığında ellerinden kanlar akar. Kendini bu derece sıkması turna balığı benzetmesiyle ifade edilmiştir: "Kasları pazuları, / Yavru turna balığı gibi, / Oynamaya başladı" (Ergun, 2013, 673). Yakutlar avcı hayvanları önemli bir konuma yerleştirmiştir ve turnalar da balıklar içerisinde vahşi kabul edilebilecek canlılardır, sürekli hareket halinde olan bu balıklar aynı zamanda doğaları gereği avcıdır. Balıklar genellikle çok fazla ürerler, turna balıkları ise bu popülasyonu azaltacak bir yapıya sahiptir çünkü yavru olanları kardeşlerini yiyerek beslenirler (Gözcelioğlu, 2007).

Temelikeen Kuo'yu kurtaran Harıacılaan Bergen orta dünyaya geri döner. Bir gece vakti şu şekilde rahatsız edilir: "Çatırdayıp takırdayan / Kasının teli, / Turna balığı yavrusu gibi, / Oynayıp duran, / Bu adam / Kudurmuş gibi dolaşırmış" (Ergun, 2013, 727). Destanda birçok noktada şamana atıf yapılırken turna balığından yola çıkılır. Turna balığının Şamanizm'de ayrıcalıklı bir yeri olduğu bilinmektedir. Yakut şamanlarıyla ilgili anlatılanlara göre şamanlar ayinlerinde yardımcı ruhlarıyla beraber hareket ederler ve bu durum onların kendilerini bazen hayvan formunda hissetmelerine neden olur. Şamana ait olan hayvan ruhu kendisiyle bir bütün haline gelir ve bir noktada hayvan doğurabildiğine dair bir inanç geliştirir, buna dair bir rivayette şamanlardan biri, turna balığı doğurduğuna inanır (Roux, 2005, 234).

3.3.9. Alt Dünya ile İlişkilendirilen Hayvanlar

3.3.9.1. Kurt ve Köpek

Yakut Türklerinde şamanlar için önemli olan hayvanlardan bir tanesi de kurttur ve efsunlu kabul edilir (Ögel, 2013, 41). Yakut şamanlarına göre kurtlar ve köpekler ruhları kötü kabul edilen hayvanlardır. Yakutlar başta olmak üzere Türklerde çoğunlukla kötücül kabul edilen köpek, Türk mitlerinde insanın bekçiliğini yapan hayvandır; fakat bu görevi düzgün bir şekilde yerine getirememiştir. Bir rivayete göre, Yakutlarda bir kadın şamanın iki vahşi köpek ruhu bulunurdu, bu köpekler şaman kadının yeğenini parçalamıştı ve şaman bu duruma çok üzülmüştü. Şaman kadın güneş öğretilerine sahipti; bu nedenle köpekleri güneş göremeyecekleri alt dünyaya indirmişti (Durand, 1981/2000, 217). Şamanların yanında yer alan hayvan eğer köpek ise sahibi öldüğünde sahibinin ruhuna eşlik ve rehberlik edeceğine inanılırdı. Sahibi ölen köpek de öldürülür ve onunla gömülürdü (Gezgin, 2019, 139). Bu anlayışın sahipli atlar için de geçerli olduğu görülmüştür.

Er Sogotoh'ta köpeklerden bahsedilirken onların abaasılar ile ilintilendirildiği görülür ve köpek tiksindirici, kötü bir biçimde tasvir edilir. "Tütünü derince içine çekti. / Burnunu çekip hapşırdığında, / Yüzündeki kir, / Çatlayıp düşünce, / Ayağa kalkıp, / Köpek eniğine dönüşüp, / Kuzeye güneye dağılmışlardı" (Ergun, 2013, 653). Destandaki bu kısım, köpek eniklerinin bazılarının oluşumunun verilmesi açısından önem taşır. Destanda yer alan bu bölüme göre doğada yaşayan bazı köpek yavruları esasında köpekten doğma değildir, abaasının burun kirinin düşmesi sonucu canlanıp köpek yavrusu olmuşlardır.

Harıacılaan Bergen ile konuşmak üzere onu üst dünyaya çağıran Ürüng Ayıı Toyon'un sesi şu şekilde tasvir edilmiştir: "İhtiyar adam, / Kabus görüp uluyan yaşlı köpek gibi, / Şarkı söyleyip / Bitirdikten sonra" (Ergun, 2013, 731). Şarkı söyleyen sesinin yaşlı bir köpeğin uykusunda çıkardığı sese benzediği belirtilmiştir. Bu ifade ile güzel sesli olmadığı ve kalın bir sesinin olduğu anlaşılabilir.

Er Sogotoh, alt dünyaya indiği sırada Taas Caantaar Dara Buuray adlı abaasıyı uyur halde bulur ve onu bu halde öldürebilecekken bunun kendisine yakışmayacağını, birisinin uyku hali sırasında öldürülmesinin etik olmayacağını düşünür. Düşünceleri şu şekilde ifade edilmiştir: "Bu canavar, / Gerçekten de, / Alt Dünyanın en, / Ünlü ihtiyar canavarını, / Köpek gibi öldürmek, / Kötü olurdu" (Ergun, 2013, 607). Bu

kısımda hazırlıksız bir şekilde öldürülebilir halde olan abaasının ölümü, "köpek gibi öldürülmek" deyimiyle ifade edildiği görülür. Anlaşıldığı üzere pek hoş bir ölüm şekli değildir, "köpek gibi öldürmek" veya "köpek gibi ölmek" deyimi günümüzde değersizce veyahut kötü bir biçimde gerçekleşen ölümler için kullanılır. Abaasının uykusunda ölümü savunmasız ve hoş olmayan biçimde olacaktır. Er Sogotoh mücadele etmeden onu korunmasız anında öldürmek istemez. Uyku ve ölüm hali birbirinden bağımsız düşünülemez. Eski dönemlerde uykunun bir çeşit ölüm hali olduğu düşünülmüştür. Bunun esas sebebi uyku sırasında fiziksel fonksiyonların ve bilinçli hareketlerin gösterilmemesidir. Bu savunmasızlık hali de güçsüzlük olarak kabul edilir.

3.3.9.2. Sürüngenler ve Böcekler

Alt dünyaya iniş sırasında çeşitli sürüngen hayvanlara rastlanır. Özellikle toprak içinde yaşayan ve günümüzde dahi pek sevimli kabul edilmeyen çeşitli böcek türleri ve sürüngenler alt dünyaya geçişin önemli bir sembolü kabul edilir. Destandaki (2013) neredeyse tüm geçişlerde bu hayvanların adı zikredilmiştir: "Kertik güneşli, / Kertik aylı, / Zıplayıp koşan böcekli, / Sıçrayıp dolaşan solucanlı, / Tek ayakla koşan karıncalı, / Gölge olup dolaşan Abaasılı, / Oradan oraya gezen Abaasılı, / Dünyaya varmıştı" (s.593) şeklinde olan aktarım ilerleyen bölümlerde yalnızca birkaç yeni ifade eklenerek şu şekilde tekrarlanır:

> Boğa büyüklüğünde / Zıplayıp koşan solucanlı / Sıçrayıp koşan böcekli / Tek ayakla koşan karıncalı / Koşuşturan koşan Abaasılı / Gölge gibi dolaşan ruhlu / Dokuz çardak tepesinde / Ayin yapıp oynaşan kadın şamanlı / O tepelerden geçmişti. / Yedi hileli engeli aştı (s.633).

Alt dünyaya inişte solucan, böcek, karınca gibi küçük örümcekgillerle karşılaşılır. Burada verilen hayvanların sembolik anlamlarını incelemek gerekir. Solucan toprakta yaşayan ve ölümü simgeleyen bir hayvandır. Örümcek ise her ne kadar alt dünyanın ifadesinde kullanılsa da sembolik olarak güneşle ilişkilendirilmiştir (Wilkinson, 2008/2011, 73). Örümceğin avcı olduğunun unutulmaması gerekir. Avcı-toplayıcı Yakutlarda avcı hayvanların önemi yadsınamaz. Kuşlarda da özellikle yırtıcı yani avcı olanların seçilmesi de kendi yaşam şekilleriyle uyumludur.

Örümceğin alt dünya için ekstra önem taşıdığı görülür. Alt dünyanın derinliklerine inildiğinde orası için "örümceğin battığı yer" (Ergun, 2013, 693) ifadesi kullanılır.

Güneşle ilişkilendirilmesinden yola çıkarak güneşin battığı yer ifadesine benzer bir kullanım yapıldığı görülür. Burada oluşturulan çağrışım önemlidir, bu ifade abaasıları tehdit ederken bile kullanılır. Üst dünyadan gelen şaman kadın, Er Sogotoh ve Uot Urbalcın'ın kendi dediğini yapmadığı takdirde üst dünya insanlarının onları alt dünyaya "örümceğin battığı ölüme doymayan dünyaya" göndereceği şeklinde tehdit eder.

Karınca da alt dünya ile bağlantılıdır. Toprak içinde yaşayan çalışkan bir hayvan olarak bilinen karıncaların genel olarak altı bacağı vardır. Fakat destanda tıpkı abaası tasvirlerindeki kişiler gibi tek bacaklı olarak ifade edilmiştir. Bu benzerlik alt dünya insanları ile alt dünya hayvanlarının birbirine benzediği fikrine ulaşmamızı sağlar.

Alt dünyada görülen bir diğer hayvan kertenkeledir. Kertenkelenin kavrulmasından bahsedilir ve o sırada köpükler çıktığı ifade edilir (Ergun, 2013, 653). Buradan alt dünyada kertenkelenin besin kaynağı olduğu ve onların kavrulurken geçirdikleri fiziksel değişimlerin incelendiği sonucu çıkarılabilir. Harıacılaan Bergen, abaası kızı Kıskıydaana Kuo ile karşılaşmasının ardından Kıskıydaana Kuo'nun evine girer. Kıskıydaana Kuo Alt Dünya'da bulunan hayvanlar ile yemekler hazırlamıştır: "Zehirli kertenkeleyi / Kızartıp masasına / Yığıp koymuştu. / Dünyanın böceğini, kurbağasını toplayıp / Pişirip / Masasına koymuştu" (Ergun, 2013, 749). Metinde görüldüğü üzere kurbağa da pişirilen hayvanlardandır. Kurbağanın eski dönem Şamanizmi'nde ilk şaman ile bir bağlantı olduğu belirtilir. Tanrılar kadar güçlü olan ilk şaman, Baş Tanrı'ya kafa tutmuş ve Tanrı tarafından yakılarak öldürülmüştür. Burada esas dikkat çekici kısım ise şamanın vücudunun sürüngen hayvanlarla kaplı olması ve yakıldıktan sonra bu hayvanlardan yalnızca kurbağanın sağ kalarak yaşamını sürdürmesidir. Bu sebeple bir inanca göre kötü şamanların kökenini kurbağa oluşturur (Lvova vd., c2013, 126). *Er Sogotoh* destanı incelendiğinde bu arkaik şaman inancının izleri görülür. Kurbağa, Yakutlar için hastalık tedavisi olarak yutulan bir hayvan olarak da yerini almıştır, tüberküloz hastaları kurbağa yutarlar (Roux, 2005, 165) ve bunun sonucunda iyileşeceklerine inanırlar.

3.3.9.3. Aslan

Alt dünyayı koruyan hayvanlardan biri aslandır. Aslanlar alt dünyaya geçiş aşamasında bahadırların geçmesi gereken engellerden bir tanesidir. Aslan, Türk mitolojisinde kuvvet ve kudret simgesi olarak kullanılır; iyinin kötüyü yenmesi ve

zaferi sembolize eder (Çoruhlu, 2000, 136). Genel manada aslan, iyi tarafı simgelerken bu durum *Er Sogotoh* destanı için geçerli değildir. Destanda aslanların alt dünyadaki kötü insanları koruduklarını görülür. İlk olarak yer altı dünyasına ait yedi aslanla Er Sogotoh karşılaşır ve mızrak donuna girerek onları yener. Destanın ilerleyen kısımlarında Kömüs Kıırıktay, annesi Tunalıkaan Kuo'yu kurtarmak adına alt dünyaya iner. Oraya ulaşması için önce dağ geçidi iyesini aşmalı ardından alt dünya geçidini koruyan aslanları yenmelidir. Kömüs Kıırıktay'ın aslanlarla karşılaşması destanda şu şekilde verilmiştir: "Eğri büğrü geçit gözüktüğünde, / "Buradan inmeliler" deyip, / Tam ineceği sırada, / Yedi arslan, / Ağızlarını açıp durmaktaymış" (Ergun, 2013, 631). Bu durum karşısında Kömüs Kıırıktay babası gibi üç köşeli çelik ok donuna girer ve aslanların ağzına girerek onları yener.

Harıacılaan Bergen, alt dünyaya savaşa gider. Burada da yedi aslan ifadesi geçer. Aslanların sayısının yedi olması destanda sürekli tekrarlanır. Alt dünya bahadırlar için geçmeleri gereken önemli bir eşiktir. Özellikle konfor alanlarından çıkmaları ve alt dünyaya indikleri andan itibaren geçmişte oldukları kişiden farklı olmaları; alt dünya eşiğinden geçerken kullanılan yedi sayısıyla ilişkilendirilebilir. Yedi sayısı sembolik olarak insanın büyümesi ve gelişmesiyle ilgilidir; mitsel anlatılarda yedi sayısı kahramanları, bilgeliği, tanrıları ve gezegenleri simgeler (Schimmel, 1998, 140-144). Yedi aslanı geçen bahadır hayatı için çok önemli olan bir mücadeleye adım atacaktır. Bu durum göz önüne alındığında yedi sayısının simgelediği iki anlamı destanda karşılamaktadır. Genel olarak birçok mitolojide iyiliği temsil eden aslan Yakutlarda kötülükle ilişkilendirildiği gibi Yeni Ahit'te şeytanı simgeleyen ikinci hayvan olduğu görülür (Gezgin, 2019, 28).

3.3.9.4. Yılan

Yılan, hemen hemen tüm inançlarda ve mitolojilerde yer edinmiş önemli bir hayvandır. Yılan zıtlıkların simgesidir; şifayı ve zehri bünyesinde barındırır hem bereketi hem uğursuzluğu temsil eder. Hem yer altında yaşaması hem de toprak ile olan yakın teması; doğurganlık, bereket ve bolluk konularını temsil etmesine olanak tanımıştır (Sivri & Akbaba, 2018, 181). Asya'da hâlâ yılanın doğumları kutsadığı inancı devam etmektedir. Yılan, doğumu ve ölümü ifade eder; zehriyle ölümcül olabildiği gibi deri değiştirmesi onun yeniden doğumudur (Ateş, 2014, 181).

Yılan, ağaçların köklerinin arasında yaşar. İnanca göre Dünya Ağacı'nın tepesinde bir kartal yer alırken ağacın köklerinde ise yılan vardır. Kartal ve yılan incelendiğinde birbirine zıt iki anlamı temsil eder. Yılan topraktan çekilen yaratıcı enerjinin bir ifadesi olarak kabul edilir (Wilkinson, 2008/2011, 97). Birçok mitolojide bunun örneği ile karşılaşılır; kartal ve yılan arasındaki düşmanlık, kavga ve savaş İskandinav mitolojisine kadar uzanır. Yggdrasil'in dallarında Dünya Ağacı motifinde olduğu gibi kartal durur, bu kartal her gün yılanla mücadele eder. Yılan ve kartal arasındaki düşmanlık özellikle Avrupa ve Asya mitolojisinin ana motiflerinden biridir. Buna Gılgamış Destanı'nda da Hint mitolojisinde de rastlanır. Kartalın yılanı göğe çıkarması, yılanın ise kartalı çukura düşürmeye çalışması etrafında şekillenen anlatılar vardır, kozmik bir motif örneğidir (Eliade, 1949/2003, 277). Sümer mitolojisine göre; kayın ağacının dallarında kartal, ağacın kök kısmında ise yılan barış içinde yaşar. Bu mitin devamında kartal sebepsiz yere yılanın yavrusunu yer. Yılan, barışın bozulması üzerine kartalı oyuna getirir ve intikam için kanatlarını kopararak çukurun içine atar (Gezgin, 2019, 117). Yılan, anlatılarda bir canavar özelliği gösterir. Canavarla olan mücadele erginlenme ritüelinin bir çeşididir. Eğer yılanla olan savaş kazanılırsa kahraman olunacaktır. Ölümsüzlüğe ulaşmanın bir anahtarı olarak kabul edilir (Eliade, 1949/2003, 287).

Yukarıda yılanla ilgili belirtilen hususların bir bölümü destanda da yer almaktadır. Bahadırlar ölümsüz olan yılanı yenerek destanın en kötü düşmanından kurtulmuş ve mutlu sonu ulaşmış olurlar. Böylelikle obasına dönen bahadır bir kahraman olur ve obasının mutluluk, barış içinde yaşamasını sağlar. Dolayısıyla erginlenme ritüeli başarıyla tamamlamış olur.

Yakutlarda şaman eğer yer altına gidecekse bir yılanın boğazından içeri gireceğine ve onun vücudunda seyahat edeceğine inanılır. Vücudunda yılan gezinecek olan şamanın kendisini ölümcül yaralardan koruması için buna uygun kıyafetler seçmesi gerekir (Çoruhlu, 2000, 121). Hemen hemen her mitte yılan yer altının simgesel hayvanıdır. Ölümle arasında böyle bir ilişki kurulduğu gibi ölümsüzlük ve gençlik simgesi olarak da kullanılır. Derisini sürekli yenileyerek yeni bir forma bürünmesi onun gençliğini korumasını sağlar (Gezgin, 2019, 174). Ölümle olan ilişkisi onun ilahi güçlerle de bir bağlantı kurduğu sonucunu verir (Wilkinson, 2008/2011, 67).

Yeni Ahit'e göre şeytanı simgeleyen iki hayvan vardır. Bunlardan biri aslan biri ise yılandır (Gezgin, 2019, 28). Alt dünya kötülüklerin dünyası olduğu için cehennemle

bir anlamda özdeştir, buradaki kötü kişiler, şeytani varlıklar olarak kabul edilebilir. Alt dünyanın geçidini yedi aslan korur, Taas Kudustay ve Uot Kudustay'ın donu ise yılandır. Şaman inancı, Yeni Ahit'e göre daha arkaik bir inançtır. Bu iki dini inancın birbiriyle bu açıdan benzerliği destandaki önemli detaylardandır. İslamiyet ve Hristiyanlıkta şeytan, ejderha ile; ejderha da yılanla birdir (Gezgin, 2013, 81). Yılandan ilk kez destanın sonlarına doğru bahsedilmiştir. Harıacılaan Bergen, Kııs Sarıadıman Kuo'yu kurtarmak için alt dünyaya ikinci kez inerken önünde bir yılan görür: "Bir gün aniden, / Dikkatlice baktığında, / Önünde arkasında yılan gibi, / Bir şey kıvrılır gibiymiş" (Ergun, 2013, 743). Burada belitilen yılan abaası Taas Kudustay'dır. Taas Kudustay Bahadır'ın şekil değiştirdiği hayvan yılandır, alt dünyada daha rahat dolanmak için yılan formuna dönüşmüştür. Burada yılan ve ejderha aynı kabul edilmiştir, Harıacılaan Bergen'in şekil değiştirmiş olan abaası ile ilk karşılaşması şu şekilde verilir:

> Azar azar duman çıkan kayanın içinden / Bir yarıktan /Yılana mı benzer, / Ejderhaya mı benzer, / Uzun bir şey sürünüp çıkıp / Üç köşeli çelik demir mızrağı/ Isırıp yarıktan / Geri yuvasına çekip götürmüştü (Ergun, 2013, 763).

Ejderha ve yılan anlatılarda çoğu zaman aynı görülmüştür. Oysa ejderha; ağzından alevler çıkaran, kanatları olan bir hayvandır. Bu iki hayvanın kuyruğu birbirine benzer. Ejderha yılana nazaran daha büyüktür; bu durum onun anlatılarda kahramanların yiğitlik mücadelesi için savaştığı bir hayvan olmasına sebep olmuştur. Anadolu'da ejderhanın yılandan türediğine inanılır (Gezgin, 2019, 76-83). Sibirya'daki bazı kavimler Çin'in etkisi ile dünyayı yılanın veya bir ejderhanın taşıdığına inanmışlardır, bununla ilgili olarak yer altı yılanlarının temsilini çizmişlerdir (Ögel, 2010, 443-444).

Abaası Taas Kudustay destanda daha önce savaşılan abaasılardan daha güçlüdür. Taas Kudustay, üst dünya bahadırlarından birini yenmiştir ve kalbini bir yerde saklamaktadır. Kalbinin vücudunda yer almaması onu ölümsüz kılar. Bu bakımdan girdiği don da önemlidir. Yılanın simgesel anlamı abaasının neden bu formu seçtiğini açıklar niteliktedir, yılan, ölümsüzlüğü temsil eder. Abaası, kalbi bulunmadığı sürece ölümsüzdür. Girdiği yılan formu detaylıca tasvir edilmiştir:

> İnin içinden yılan olup / Uzun uzun kıvrılarak / Kapkara görünümlü, / Ateş gibi, / Parlayan gözlü, / Tek gözüyle / Keskin bakışla / Yeniden görünüp gelip /

> Mızrağın etrafına sarılıp, / Koklaya koklaya / Hayasını çeker gibi oldu. / Gözünden ateş, / Kıvılcım sıçrar gibi oldu. / Ağzını açıp / Yalandı. / Koklaya koklaya / Ağzını şapırdatır gibi oldu. / Damağını şaklatır gibi oldu (Ergun, 2013, 769).

Abaası kızı Uot Kudustay'ın şekli mitlerdeki Şahmeran ve Medusa'ya benzer. Yunan mitolojisinde Medusa, İran Edebiyatı'nda ise Şahmeran en bilinen yılan formlu kadınlardır. Medusa miti halk arasında kötülüğü ve göz göze geldiklerini taşa çevirmesiyle öne çıkarken, Şahmeran ise hem zehrin hem şifanın adı olmuştur. İki anlatıda da yılan kadınlar tuzağa düşürülürler. Gorgo olarak adlandırılan üç kız kardeşten tek ölümlü olanı Medusa'dır. Medusa'nın kötü olmasının sebebi Athena'nın tapınağında Poseidon tarafından tecavüze uğramasıdır. Medusa'nın bakanı taşa çeviren gözleri ve yaşadığı olayın ardından artık kötü tarafı seçmesi gibi sebeplerden dolayı Athena'nın isteği doğrultusunda Perseus tarafından başı kesilerek öldürülür. Kesilen baştan akan kanlar onun olağan üstü gücünü simgeler. Sol taraftan akan kan, ölümcül bir zehirken sağ taraftan akan kan ise ölümsüzlük iksiridir. Tıp tanrısı Asklepios bu iksiri insanları hayata döndürmek için kullanır ve bugün bir sopaya sarılı halde bulunan yılan simgesi buradan gelmektedir (Gezgin, 2019, 178). Medusa da zaman içinde yer altıyla sembolize edilmiştir. Bugün İstanbul'da yer alan Yerebatan Sarnıcı'nın ana sembolü ters başlı Medusa heykelidir.

Şahmeran ise etinin şifa özelliği nedeniyle kandırılmıştır. Şahmeran da yer altı ile simgelenir. Şahmeran'ın baş kısmı insan, gövdesi ise yılan formundadır. Şahmeran, yılanların şahı anlamına gelmektedir. Ölümsüzlüğü arayan Camasb'ın kuyuya düşmesi ile yer altı dünyasına adım atar. Burada Şahmeran'ın sarayına ulaşır, Şahmeran'la sohbet ederek ondan çeşitli şeyler öğrenir. Camasb'ın hamama gitmemesi şartıyla Şahmeran onu serbest bırakır. Fakat bir gün padişahın bir hastalığa yakalanması ve ona şifa olacak tek şeyin Şahmeran'ın eti olması sebebiyle şehirdeki herkes hamamda yıkanmaya götürülür. Sıra Camasb'a geldiğinde bedeninin pul pul olduğu ve Şahmeran ile karşılaşmış olduğu anlaşılır. Camasb çeşitli işkenceler gördükten sonra Şahmeran'ın yerini açıklar ve Şahmeran yakalanır, Şahmeran öldürülür (Çetindaş, 2014, 421-422).

Uot Kudustay ensesinde ve alnında bir gözü, önünde ağzı olan küfürlü konuşan bir yılandır. Destanda Uot Kudustay'ın yılan formlu görünüşü korkutucudur. Şu şekilde tasvir edilir:

> Arkası incelir gibiymiş, / Önü yassılaşır gibiymiş, / Üstü genişler gibiymiş, / İnsan desen değil; / Saha desen şüpheli; / Uranghay desen farklı; / Hayvan desen insan gibi; / İnsan desen hayvan gibi; / Balık desen hayvan gibi; / Hayvan desen balık gibi görünüşlü, / Biçimsiz bir şey çıkıp gelmişti (Ergun, 2013, 793).

Harıacılaan Bergen bu yılanı yener ve denize atar. Burada Uot Kudulu iyesi Oydom Suorun vardır. O bu yılanın parçalarını yer. Harıacılaan Bergen ile konuşmaya başlar. Taas Kudustay'ın kalbini bulması için ağzından bir yılan çıkarır. Taas Kudustay'ın kalbini bulması için Harıacılaan Bergen'in yılanı taş kayanın altına bırakması gerekir. Yılan onun kalbini ortaya çıkaracaktır. Harıacılaan Bergen, Oydom Suorun'un ağzından çıkardığı yılanı atın eyerine bağlar (Ergun, 2013, 803).

Yer altı dünyasındaki yılanların renklerinden destanda bahsedilmez. Türk mitolojisi incelendiğinde yer altı dünyasının hâkimi olan Erlik'in kara yılan ile anıldığı görülür. Mitolojide renklerin önemli ve güçlü etkileri vardır. Şamanlar yılan biçimine girebilir ve onların hareketlerini taklit edebilirler. Kara şamanların yani kötü olan şamanların en büyüğü Tanrı'yı tanımayı reddedince vücudundan birçok yılan çıkmış ve yanarak ölmüştür (Çoruhlu, 2000, 158). Eski Türklerin inancında "Hazineler viranelerde saklıdır." viranelerdeki hazineleri ise koruyan ruhlar vardır. Bunları koruyanların ise genelde marlar yani yılanlar olduğuna inanılır. Bu yılanlar eğer biri hazinelere yaklaşırsa onları lanetler. Sahipleri için onu korurlar. Buna benzer bir örneğin destanda da yer aldığı görülmektedir. Taas Kudustay'ın ölmesini sağlayacak şey kalbinin bulunmasıdır. Harıacılaan Bergen bunun için çok fazla zorlu yoldan geçer. Bu uğurda yılan formundaki Uot Kudustay adlı önemli bir şaman kadını öldürür. Onun kalbini ve karaciğerini Oydom Suorun adlı yılana benzer formdaki su iyesi yer ve Harıacılaan Bergen'e yardımcı olacağını, kalbi bulması için ağzından bir yılan çıkaracağını söyler:

> Ben ağzımdan / Yılan çıkartırım, / Onu alıp götürüp, / Taş kayanın altına, / Bırakıp da / Durup beklersin / O yılan onun kalbini, / Bulup çıkarttığında, / (…) / Ağzını genişçe açınca, / Yılan kıvrılıp çıkmış, / Kafasından hemen kapıp / Atın eyerine bağlayıvermişti (Ergun, 2013, 801).

Kayaların altından Abaası kalbini bulması için yollanan şey bir yılandır. Bu durum eski zamanlarda hazinelerin yerini koruyan hayvanların yılan olmasıyla benzerlik gösterir. Yılan hiç zorlanmadan kalbi bulup çıkarır.

Yılan destanda kötünün temsilidir. Hastalığın, ölümün, yer altı dünyasının simgesi olarak kullanılmıştır. Destanda belirgin şekilde vurgulanan özellikleri kötülüğüdür. Bu sebeple şifalandırmasından pek fazla bahsetmek mümkün değildir. Çıkar söz konusu olduğunda bahadırlara yardımcı bir görev de üstlenmiştir fakat bu da karşılıksız ve saf iyi şekilde sunulmamıştır.

3.4. Ormanlar, Bitkiler ve Ağaçlar

Türkler orman ve ağaç kültünü mitlerinde, destanlarında ve masallarında sıklıkla dile getirmiştir. Kült kavramı hem manevi hem fiziki anlamda değerli kabul edilen motifleri ifade eder. Orman, koruluk, ağaçlar ve çeşitli bitkiler halklar için önemli roller üstlenmiştir. İnsan yaşadığı çevre sebebiyle çeşitli doğa unsurlarına ve olaylarına kutsal gözüyle bakmıştır. Bu kutsallık ilişki genellikle orman, ağaç ve bitki gibi unsurlardan çıkmış özelleşmiştir. Özel ağaç ve bitkiler daha fazla önem kazanmıştır; bunlar kayın, meşe, çam, çınar, sedir gibi ağaçlardır. Fakat burada dikkat edilmesi gereken husus; orman ve ağaç kültlerinin birbirinden ayrı iki şey olmasıdır. Türkler için özellikle bu iki kültün birbirine karıştırılmaması gerekir (Ögel, 2010, 90). Kutsal ağaç "tek"tir ve bu konu üzerinde uzunca durulması gerekir. Bunlar dışında inanışlarda Hayat Ağacı, Dünya Ağacı gibi özel ağaç motifleri de insanların varlıklarını anlamlandıran kavramsal ağaçlardır. Ağaçlar, Türkler için insanın doğayla olan bağını temsil eder. Evrenin var oluşunu, kozmostan kaosa geçiş sürecini kısacası evrenin düzenini ifade eder.

Çeşitli Türk kavimleri ağaçlara anne ve baba gibi roller vermiş ya da çeşitli akrabalıklar kurarak onları aileden biri saymışlardır; Yakutların inanışları da bu görüşle uyumludur. Onlar ilk insanın kozmik bir ağacın içinde yetiştiğine ve onu besleyenin de bu kozmik ağaç olduğuna inanırlar. Kozmik ağacın gövdesinden yukarısı bir kadın bedeni, aşağısı ise ağaçtır (Roux, 1981/2000, 27). Onlara göre insanlık ağaçtan türemiştir. *Oğuz Kağan* destanında, Oğuz Kağan'ın eşlerinden biri ağacın içinden çıkar, bu kültün çeşitli kavimlerde doğumu simgelediği söylenebilir. Oğuz Kağan, oğullarından birine Kıpçak adını vermiştir. Kıpçak isminin anlamı "ağaç kovuğu"dur (Radloff, 1983/2008, 270). Bu isim ile mağara motifinin Oğuz Kağan'da kendisini ağaç kovuğu ile gösterdiği düşünülebilir çünkü Kıpçakların inancına göre ataları oyulan bir ağacın içinden doğmuştur (Taş, 2002, 108). *Türeyiş* destanında iki ırmak arasında iki ağacın varlığından bahsedilir. Bunlardan biri kışın

yapraklarını dökmeyen fıstık çamına benzer bir ağaçken; diğer ağaç yalnızca "Tur" şeklinde adlandırılır. Bir gün iki ağacın arasına bir ışık hüzmesi düşer ve ağaçların dalları iki yandan büyümeye başlar. Bu ışık hüzmesi her gece görülmeye başlar, ışığın yanına otuz kere şimşek çakar. Halk, bu ışığa yaklaştığında hoş müzikler duyar. Bir gün halk, ağaçların yanında beş çadır ve beş çadırın önünde birer çocuk bulur. Bu çocukların sütleri çadırlarda asılıdır. Çocuklar büyüyüp ebeveynlerini sorduğunda halk onlara bu iki ağacı gösterir. Onlar da anne baba belledikleri bu ağaçlara hürmet gösterirler. Çocuklar büyüdüklerinde beş ayrı yerin hükümdarı olur (Aksoy, 2018, 103-104). Ağaç kültünü açıklayan B. Ögel (2010, 89) *Dede Korkut Kitabı*'nda Türklerin İslamiyet'ten önceki inanışlarının izine rastlamanın mümkün olduğunu ifade eder. Basat ve Tepegöz arasında geçen konuşmada Basat atalarının "kaba ağaç" olduğunu ifade eder. Soyunun ağaçlara dayandığını dair bir çıkarım yapmak mümkündür. Anadolu'da yeniden dirilmeyi ve ölümsüzlüğü ifade eden inanışlarda ağacın önemli konumda olması "ağaçtan türeme" düşüncesini destekler. Çünkü insanlar genellikle öldüklerinde doğdukları unsurlara geri döneceklerine inanmaya meyillidirler.

Anadolu'da ağaç diken insanın uzun ömürlü olacağına, ağaç kesen köylülerin çocuğu olmayacağına inanılır. Yakutlarda birisi ölürse o kişi ağaç altına gömülür (Roux, 1981/2000, 28). Günümüzde Yakutlar ölmeden önce bir ağaç dibi beğenirler ve ölünce gömülecek yer olarak seçerler (Roux, 1984/1994, 232). Eski dönemde insanlar gömülmeden önce ölüleri ağaç gövdesinden yapılmış olan bir tabuta yerleştirerek onları kazıkların üzerine koyarlar (Radloff 1983/2008, 172). Ölüyü kazığa ya da ağaca asma geleneği Yakutlarda XVIII. yüzyıla kadar sürmüştür, bu gelenekte temel amaç ölünün yeniden doğmasını sağlamaktır. Ölüleri göğe sunmak; üst dünyaya ulaştırma amacını taşır (Radloff, 1983/2008, 378; Roux, 1999/2011, 26). Bir geleneğe göre, şamanın cesedi ağaçtan bir tabutun içine konarak kara çam ağacının dallarına asılır ve dal kırılmadan şaman defnedilmez. Tabut, dal kırıldığında yere düşer ve üç şamanın davet edildiği bir ritüel ile ağacın gövdesine şamanın kemikleri yerleştirilir. Kemikler ağaç dışında bazen toprağa da gömülür (Bayat, 2006, 274-275).

Yakutların "arangas" olarak ifade ettikleri ağaç dallarının üzerine ölüleri yerleştirdikleri mezar şeklinde türbeleri bulunur (Yıldırım & Kuzu, 2020, 53). Arangas geleneğine destanda yer verilir, Er Sogotoh'un ölümünün ardından onun

arangasa koyulduğu şu şekilde ifade edilir; “Alaasın tam ortasında, gümüş tepeye götürüp yüksek “aranğas”a koydular” (Ergun, 2013, 615) Er Sogotoh’un obanın merkezinde bir mezar türbesi vardır. Özellikle ağaç ile merkez simgeciliğinde ana bahadırın alaasın ortasına gömülmesi önemlidir. Arangasların da ağaçtan yapıldığı göz önüne alındığında burada hem tabutun kendisi hem de konumu ana bahadırın oba tarafından önem derecesinin büyüklüğünü gösterir niteliktedir.

Sibirya Türk halklarında ağacı ölüme terk etmek köklerinin kurumasına sebep olmak o soyun da kuruyup yok olmasına sebep olmak anlamına gelir (Taş, 2002, 110). Destanda (2013) yeryüzünün oluşumu giriş kısmında verilir, betimlemelerde sıklıkla “yıkılıp çürüyen ağaçlı” (s.555), “kırılıp çürüyen ağaçlı” (s.553) ifadeleri kullanılır. Ağaçların bir yenilenmeye tâbi olduğu ve bunun evrenin döngüsünü sembolize ettiği algısı geleneksel dünya görüşlerinde hakimdir. Bu sebeple yıkılıp çürüyen ağaçlar yaşlılığın ardından ölümü simgeler. Günümüzde Dolganlar (Yakutlar ile komşu)’da şamanlar kendilerine vahiy geldiğini düşündüklerinde bir ağaç dikerler (Roux, 2005, 361). İnsanın yaşam ve yaşama ait değerlerle temasının devamı için ağaç olgusu kullanılır. Doğum, ölüm ve yaşama ait gençlik, yaşlılık gibi kavramların ağaçlarla yavaşlatılabileceğine, ağaçların haberci olduğuna, iyi ve kötü haber ve durumların ondan geleceğine inanılmıştır.

Ağacın doğumu temsil ettiği inancı sadece Türk kavimleri ile sınırlı değildir. Yunan mitolojisinde ilk insan çifti ağaçtan ortaya çıkmıştır, erkek dişbudak kadın ise kara ağaçtan çıkmıştır (Boyer, 1981/2000, 317). Joseph Campbell (1968/1995, 126-127), ağacın erginlik ritlerinde iki cinsi de temsil eden imge olduğunu ve bunun yalnız kadın-erkek olarak ayrılmadığını yaşam ve ölümü simgelediğini ifade eder, ağacın ikili ilişkileri temsil ettiğini savunur. Bu düşüncesini temellendirirken Âdem ve Havva’nın ölüm ve doğumu dengeleyen ağacın yanına düşmesini ve İsa’nın ağaçtan yapılmış bir kazıkta öldürülüşünü hatırlatır. Türk toplumlarının mitlerinde, destanlarında ve efsanelerinde ağaç kovuğundan doğma sıklıkla kullanılan bir motiftir. Buradan hareketle ağaç bir ebeveyn olarak algılanırken kovuk ise bir döl yatağı olarak kabul edilebilir (Roux, 2005, 288). Ağaç, kendini sürekli olarak yeniler; her güz ve kış solar, bir nevi ölür ve baharda yeniden yeşererek hayat bulur, meyveleriyle canlıları besler. Kaostan kozmosa geçişi simgelemesi bu somut döngüye dayanır. Kendini yenileyebilmesi ağaçların kutsiyet atfedilmesine sebebiyet vermiştir.

Ağaç kavramı tüm evreni, hayatı, ölümsüzlüğü, bilgeliği, gençliği, cinsiyeti ifade edebilir. Mitler ve dinlerde kozmik ağaçlar dışında ölümsüzlük, gençlik ve bilgelik ağaçları da vardır (Eliade, 1991, 127). İnsan, var oluşunda yer almayan mükemmelliği bir varlıkla bütünleştirir, ağaca atfedilen mükemmellik özünün çeşitli şekillerde insan doğasına da sirayet edeceği inancını doğurur. Geleneksel ekolojik bilincin oluşturduğu bu düşünce sistemi, ileri zamanlarda çeşitli dinlerde de görülmüştür. İslamiyet'e göre Âdem ve Havva'nın "her şeyi bilme ağacı"ndan yedikleri elma cennetten kovulmalarına sebebiyet vererek dünya hayatını başlatır. Türk mitlerinde Umay Ana ile iki kayın ağacının dünyaya indirildiği ve böylece dünyada (orta dünyada) yaşamın başladığına inanılır. *Er Sogotoh*'un A. F. Middendorf varyantında Er Sogotoh ilk insandır, gökten indirilmiştir ve Kübey Hatun adında ağaçtan bir annesi vardır (Ögel, 2010, 98-99).

Ağaçlar ile insanlar arasında kurulan bağ, ağaçların tanrısal bir özellik kazanmasına yol açmıştır. Çeşitli mitlerde bitkilerin koruyucusu kabul edilen tanrıların ağaç biçiminde olduğuna inanılır. Bu duruma Yunan mitolojisinde sıklıkla rastlanmaktadır. Artemis'in simgesini dallar, mersin ya da sedir ağacıdır, Daphne ve Apollon mitinde Daphne'nin defne ağacına dönüşür, Sparta'da Helen'in simgesi çınardır. Mısır'da sedir ağacı Osiris'in, köknar ise Attis'in simgesidir (Eliade, 1949/2003, 279). Ağaca kutsiyetin yanında ilahi özellikler yükleyen Türk halklarından Sabirler, hastalıkları iyileştirdiğine inandıkları sık yapraklı meşe ağacına "Tengri Han" demiştir. XIX. yüzyıldan Sibirya'da ve Orta Asya inanışlarında "ağaç tanrıçası" yer alır. Bu inanışın temel sebebi; Sibirya kültüründe ağaçların çocukları koruyan, doyuran ve yetiştiren bir göreve sahip olduğunun düşünülmesidir (Taş, 2002, 110-112).

Yakut kültüründe ilahi (tanrısal) ağaçlardan ziyade kutsiyet atfedilen ağaçlara rastlanır. İnanışlarının dışına çıkmayan fakat kutsallık barındıran bir doğal unsur olarak görülür. (Ergun, 2004, 4). Yakutlarda en sık karşımıza çıkan doğal unsurların içinde yaşayan ruhların (iyelerin) varlığıdır. Ağaç iyesi onlar için en kutsal ruhlardan biridir; onun av hayvanlarını, sürülerini, beyaz ve siyah hayvanlarını, kuşlarını, karanlık sularda yüzen balıklarnı koruduğuna inanılır (Roux 1981/2000 28; 2005, 360).

Ağaç ve kutsallık sıklıkla birlikte anılan bir durumdur, bu onun sahip olduğu bazı dış görünüş özelliklerinin simgeleştirilmesindendir ve bu ağaçların bazı ortak özellikleri vardır. Tanrı nasıl tek ise ağaç da tek olarak bulunmalıdır. Ağacın yapraklarının her mevsim yeşil kalması Tanrı'nın sonsuzluğuna bir temsildir. Tanrı sonsuz olduğu gibi ağaç da yapraklarını hiç dökmeyerek Tanrı'nın ebediliğini simgeler. Tanrı nasıl evrende her şeyden kudretli ise ağaç da çevresinde bulunan tüm ağaçlardan büyük ve heybetli olmalıdır ki altına sığınan kişiler için bir korunak olsun. Tanrı'nın koruduğu gibi o da koruyabilsin. Meyvesiz ve yaşlı olmalıdır ki yaşlı olması da Tanrı için kullanılan zamansızlıkla uyumludur (Ergun, 1998, 73).

Bir Yakut olonhosunda en yüce tanrı Ürüng Ayıı Toyon, Orta Dünya'ya ot ve ağaç iyelerini gönderirken kızını da ülkenin iyesi olarak gönderir. Kızının adı Magan Manghalıın'dır. Magan Manghalıın'ın ruhunun yaşayacağı ev Aar Duuk Mas adı verilen kutsal ağaçtır (Lvova vd., 2013, 43). Ağaca yüklenen kutsal ve tanrısal özellikler toplumların sözlü geleneklerine direkt olarak tesir eder. Yakut destanlarında ağacın kutsal bir ruhu olduğu görülür. Ağaç hem emzirebilen bir anne figürüdür hem de yaşlı ve genç kadınların temsilidir. *Er Sogotoh* destanında ağaç besleyici ve koruyucu yaşlı bir anne formunda işlenmiştir.

Er Sogotoh destanda ulu ağaçların varlığı görülse de bu ağaçlar bir tanrısal işlevde değildir. Destanda tanrılar üst dünyada yaşamlarını sürdürürler. Orta dünyada sadece kutsal ruhlar yani iyeler vardır ve insanlara yardımcı olurlar. Abaasılar orta dünya insanından farklıdır; alt dünya insanı olan Töböt Tuuray'dan bahsederken şu ifadeler verilir: "Alacakaranlıkta doğmuş; / Kütüğe tapan / Bataklıkta vaftiz edilmiş" (Ergun, 2013, 707) Töböt Tuuray'ın "kütüğe" taptığı belirtildiği için alt dünya insanının ağaca tanrısal bir değer yüklediğini söylemek mümkündür. Putperestliğe benzer bir inanış izlenimi yaratılmıştır. Alacakaranlık, bataklık gibi unsurlar alt dünyanın karanlık ve kötü yanını temsil eder, bataklık suyunda vaftiz edilmesi de dikkat çeken bir unsur. Vaftiz edilmenin Hristiyanlık inancıyla doğrudan bir ilişkisi vardır fakat destanın söylendiği dönem için bu inanış söz konusu değildir. Vaftizi bir arınma ve temizlenme olarak ele almak gerekince bunun bataklıkta gerçekleşmesi olanaksızdır. Abaasının kötü ve karanlık yanını vurgulamak adına bu tabirlerin kullanıldığını söylemek gerekir.

Çeşitli kabileler çam, ardıç, kayın, mersin, sedir, çınar gibi ağaçları kutsal kabul eder ve belli zamanlarda bu ağaçların yanına giderek etrafında dönme, çeşitli taşlardan etrafında tümsekler oluşturma gibi ritüeller gerçekleştirirler. Kutlu sayılan ağaçları ise kesmezler (Ateş, 2014, 173). *Er Sogotoh*'un on dört ana varyantından A. Y. Uvarosvskiy'nin derlediği Böhtlingk varyantında çevre tasviri yapılır. Buradan hareketle Yakutların sıklıkla hangi ağaçlarla karşılaştığı tayin edilebillir (bk Şekil 3-4.). Ağaç türleri ile insanlar arasında ilişkiler kurulmuştur. Ağaç çeşitleri erkek, kadın, genç kız, yaşlı ve şaman kişilerine benzetilerek sınıflandırılmıştır:

> Otlağın güney tarafında kayın korusu vardı, kayınlar süslenip sıraya dizilmiş genç kızlara benziyorlardı. Kayın ağaçlarının arkasında çam ağaçları dikiliydi; onlar sanki kışlık şapkalarını giymiş ve "Bizim için farketmez" edasında ihtiyar kadınlardı. Otlağın batı tarafında genç adamlara benzeyen melez ağacı korusu vardı. Onların arkasında bacak bacak üstüne atmış önemli kişilere benzeyen karaçam korusu bulunuyordu. Kuzey tarafta ayin yapmaya hazırlanan kadın şamanlara benzeyen titrek kavak dikilmişti. Onların ardından dişsiz ihtiyar kadın Simehsin'e benzeyen söğüt ağaçları vardı. Onların bitişiğinde oynayan Tunguz çocuklarına benzeyen çalılar yerleşmekteydi (Ergun, 2013, 416).

3-4 Böhtlingk Varyantı Orman Dağılımı

Kaynak: Tali, 2024.

Kayın ağaçları genç kızları, çam ağaçları yaşlı kadınları, melez ağacı genç erkekleri, karaçamlar önemli kişileri, kavaklar kadın şamanları, söğüt ağaçları dişsiz ihtiyar kadını, çalılar ise küçük Tunguz çocuklarını simgeler. Yukarıda belirtildiği üzere Uygurlar tarafından da bir kadın olarak algılanan kayın ağacından doğan çocuklar mevcuttu. Kültürde kadın ve kayın ağacı birleştirilmiştir. Bu paragrafta tasvir edilen görüntü kayın ve çam ağacının her ikisinin de kadın olduğunu gösterir. Buna rağmen aralarındaki yaş farkını ortaya koyması bakımından önemlidir. Doğurgan olan kadının simgesi kayın ağacıdır. Bu durum Uygur destanında da karşımıza çıkar, orada da kayın ağacı doğuran ağaçtır. Çam ağacı ise burada ihtiyar bir kadına benzetilirken Altaylara ait olan Maaday Kara destanında yine ihtiyar bir kadın olarak karşımıza çıkar. Bir diğer ağaç ise melez ağacıdır. Kayın ve çam ağacı dişil figürler olarak karşımıza çıkarken melez ağacının erilliği üzerinde durulmuştur, melez ağacı bu paragrafta genç adamlara benzetilir. Melez ağacı, kayın ağacının genç bir kadın olması gibi genç bir erkek olarak kabul edilmiştir. Burada bir eşleştirme düşünülebilir. Kayın ağacı genç kız, melez ağacı genç bir erkek. Çam ağacı ihtiyar kadın, kara çam ise ihtiyar erkek olarak karşımıza çıkarılmıştır. Karaçam için destanda bir sıfat belirtilmemiştir anca destan bölümünün genel gelişinden karaçamın ihtiyar adam olabileceğini düşündürmektedir. Çünkü burada karaçamın özelliği

anlatılırken baca bacak üstüne attığı söylenmiştir. Bu eylem saygı unsuru olarak kabul gördüğü için yaş olarak olgun bireylerin sergileyeceği bir eylemdir.

Anadolu geleneklerinde çocuğu olmayan kadınlar kavak ağacına giderek dua eder ve bez parçası bağlarlar. Kavak ağacı "Evliya Tirek" olarak anılır ve "tirek" sözcüğü "direk" kelimesinin karşılığıdır. B. Ögel, (1995, 474-478) bu terimin özellikle kavak için söylendiği üzerinde durur ve Altay Türklerinin "Bay Terek" şeklinde isimlendirdiklerini belirtir. Anadolu'da kavak motifinin yer aldığı çeşitli masallar anlatılır; bu masallara göre kavaklarda iyi ve kötü ruhlar yaşar. Ögel (1995, 475), bu durumun Hayat Ağacı inancına bağlı olabileceğini ifade eder. Hayat Ağacı motifi üzerinde durulması gereken bir konudur ve ilerleyen bölümlerde ayrı bir başlık altında detaylıca incelenmiştir. *Er Sogotoh*'un Böhtlingk varyantını M. Ergun (2013) özetlerken şu şekilde aktarır: "Kuzey tarafta ayin yapmaya hazırlanan kadın şamanlara benzeyen titrek kavak dikilmişti" (s.416) Titrek kavak, kadın şamana benzetilmiştir. İyi ve kötü ruhlar şamanlarda da görülür.

Şamanların, Hayat Ağacı sayesinde tanrılarla bağlantı sağlandığına inanılır. Kadın şamanların özelliklerinden biri ayinler düzenlemesidir. Bu sırada gerçekleştirdiği ritüel hareketleri ile titrekliğine atıf yapıldığı düşünülebilir. Burada her ağaç, toplumun bir bireyini temsil eder. Yukarıda verilen alıntıda genç kıza benzetilen kayın ağaçlarının arkasına çam ağacı koyulmuştur. Bu alıntıya benzer şekilde batı tarafına genç erkekler melez ağaçlar, ihtiyar karaçamlar ise arka tarafa yerleştiriliyor. Bu görüntü bize gençliğin arkasında ihtiyarların olduğu bir görüntüyü gösterir. Destanda da bu çağrışımın bir örneği olarak genç kahramanların arkasında bir yaşlı bilge vardır. Gençlerin arkasında yer alan ihtiyar kadın ve adamlar onların arkasında aklı temsil eden ihtiyar bilgeyi canlandırır. Destanda Er Sogotoh için bu babası ve atı iken, Er Sogotoh'un çocuklarına bakıldığında bu yaşlı bilge Er Sogotoh'un kendisidir.

Böhtlingk varyantında bahsi geçen Tunguz ağaçları daha küçük ve cılız bir ağaç türüdür bunlara bakıldığında çocuklarla ilişkilendirilmesi doğaldır. Karatayev anlatımındaki *Er Sogotoh* (2013) destanında, Er Sogotoh kayın ağacından iki kez emdikten sonra Alt Dünya'ya doğru atıyla yolculuğa çıkar. Bu yolculuğun verdiği tahribat şu şekilde anlatılır; "Bastığı yer göl gibi çukurlaştı. / Tepip kökünden koparttığı kütükler, / Kızgın ayı olup peşinden koştu. / Tepip tuz buz ettiği çürük ağaçlar, / Tunguz kocakarılarına dönüşüp, / Ağlayıp sızlayıp kaldılar" (s.589)

Böhtlignk varyantında Tunguz ağaçları "küçük çocuklara" benzetilirken burada ise "kocakarı tabiri" kullanılmıştır. Bunun sebebi harap olan Tunguz ağaçlarının çürük olmasıdır. Çürüklük ve yaşlılık arasında bir bağlantı vardır. Bu bağlantıya bağlı olarak Tunguz ağaçları yaşlandıkça küçük çocuklara değil, yaşlı kadınlara benzetilmiştir. İnsan yaş aldıkça küçülür, boyu kısalır. Bu gibi fiziksel özellikler ile Tunguz ağaçları arasında ortaklık kurulabilir. Kocakarı ile ifade edilen şey yaşlı kadınlardır, yaşlı kadınların yaşa bağlı kısalmaları göz önüne alındığında Tunguz ağacıyla benzerlik gösterir.

Destanda (2013) Kömüs Kıırıktay'ın alt dünyaya inmesi Er Sogotoh'un alt dünyaya inmesi sırasındaki gibi bir çevre tahribatına sebep olur. Bu sırada birçok ağaç devrilir, yerdeki toprak aşınır. Kömüs Kıırıktay atını kamçıladıktan sonra atı çok hızlı gider. Bu hıza bağlı olarak kütükler ve ağaçlar devrilir; "Devrilen kütükler, / Azgın ayılar olup koşuştular" (s.629) ve "Hızla giderken / Dik ağaçlar arkasından / Devrilirmiş" (s.629) şeklinde ifade edilir. Harıacılaan Bergen de alt dünyaya inerken doğanın düzenini değiştirir: "Korkunç şimşek eşliğinde, / Çakan yıldırımlarla, / Sağlam ağaçlar devrilmişti." (s.719) ve "İşte öyle hızla gidip, / Dik ağaçları yere serer" (s.741). Verilen örneklerde amaç ekolojik bir zarar vermek, doğayı tahrip etmek değildir. Bahadırların atlarıyla yol alırken hızını anlatmayı amaçlayan aktarımlar, ifadeyi güçlendirmek için seçilmiştir.

"Hayvanlar" bölümünde detaylıca açıklanan kartaldan türeyiş efsaneleri, çevre açısından incelendiğinde çeşitli ağaçlar ön plana çıkar. Bu durum Yakutların ağaçlara ve çeşidine yüklediği anlamı değerlendirme olanağı sağlar. Örneğin bir efsanelerinde şamanlar kartaldan türer. Şaman olacak kişinin ruhu bir kartal tarafından yenir ve ruhu yiyen kartal Yakutların memleketinden çok daha farklı olarak güneşli bir bölgeye göç eder. Burası çayırlık bir alandır. Bu yeşilliğin ortasında kırmızı bir çam, gürgen ve kayın ağacı yer alır. Kartal bu ağaçlardan birine gelerek yumurtasını bırakarak gider. İnanca göre iyi şamanlar çamdan, kötü şamanlar gürgen ağacından doğar (Ögel, 2010, 595-596). Bu anlatı Mehmet Ateş'in *Mitolojiler ve Semboller* (2014, 170) adlı kitabında bahsettiği doğurganlık ve ağaç arasındaki ilişkiye bir örnek teşkil eder; ağaç, plesantayı; kuş ise yumurtayı temsil eder. Ağacın temsil ettiği şey doğurgan bir kadın formudur.

Kişilerin yaşamları ile ağaçlar arasında bir bağlantı vardır. Er Sogotoh destanına (2013) göre alt dünyada sekiz kabile vardır. Yer altı dünyasının hükümdarı sayılan

Taas Caantaar Dara Buuray kendini ilk tanıttığında şu ifadeleri kullanır: "Meşhur adım, / Sekiz dünyaya kazılmış, / Dokuz dünyamın, / Bembeyaz ağaç kabuğunda da, / Yazılmış idi, yiğit" (s.571). O kalıcılığını, adının gücünü ve hükümdarlığının sonsuzluğunu ifade etmek için adının ağaç kabuğuna yazıldığını vurgular. Bembeyaz ağaç kabuğuna adının yazılması onun dünyadaki öneminin bir göstergesidir. Ağaçlar çok uzun yıllar boyunca yaşayan canlılardır. İnsan ömrüne nazaran çok daha uzun süre dünyada kalırlar. Bunun farkında olan insanlık için adlarının ağaçlarda var olması kalıcılıklarının ve önemlerinin bir göstergesidir. Destanda yer alan bu dizeler ile bu sonuç çıkarılabilir.

Geleneksel görüşe göre diğer dünyada her insanın yaprağının bulunduğu bir ağaç vardır (Beydili, 2004, 28). B. Ögel'e (2010, 95) göre, Altay bölgelerinde yaşayan Türklerin anlatılarında ağaçlarla ilgili güzel ve iyi efsaneler yer alırken; Sibirya'nın kuzey batısına ve Rus bozkırlarına doğru kötüleşmeye başlar, batıya gidildikçe Orta Asya Türk halklarının anlatılarındaki ağaç derin anlamını kaybetmektedir. Ağaca bez bağlama geleneği Altaylarda da görülmektedir. Bir dağ veya ırmak aşılacağı zaman kutsiyet atfedilen bir ağaca bez veya iplik bağlarlar. Bu şekilde ağaca bir kurban sunulmuş olur, aşılacak yerin daha kolay geçileceğine inanılır. Bu geleneğin ruhun bir yere bağlandığına dair farklı bir anlamı da vardır (Radloff, 1983/2008, 163). Yakut bölgesine yakın bir yerde üzerine kumaş parçaları ve atın yele kılından yapılmış örgülerin asıldığı bir çam ağacı bulunur (Roux, 2005,62).

Kutlu bulunan ağaçlara bez, paçavra gibi şeyler asma geleneği Türk toplumlarında farklılık gösterir. Bazı kültürlerde kutsal kabul edilen ağacın önünden geçen kişiler, ağaç için bir hediye vermek zorundadır eğer bu hediyeyi vermeyen biri olursa o kişiyi tanrıların cezalandıracağına inanılır (Roux, 2005, 62) Mezarlara çeşitli bayraklar ve bezler asıldığı bilinir. Bazen bunun yerine at yelesi veya yine atın kuyruğundan koparılan bir kıl bırakılır. Destanda yol iyesinden iyi dilekler almak için Harıacılaan Bergen, atının yelesinden bir tutam keser; "Atından atlayıp / Atın yelesinden / Bir tutam kesmişti" (Ergun, 2013, 745). Yol iyesi iyi dilekler vermek için, yolu açmak için ve onu geçitlerde korumak için çeşitli şartlar koşmuştur: "Dokuz engelli, / Yol iyesini topuklamak için, / Sekiz dağ aşıtından / Yol açacak gününde / Kutsal ateşine aş verip, / On parmağını uzattığınca, / Beş parmağını verdiğince, / Uzatıver" (Ergun, 2013, 743). Bu örnek bize ağaca asılan bez parçalarını hatırlatır. Bez parçaları da dileklerin gerçekleşmesi, işlerin yolunda

gitmesi gibi sebepler nedeniyle gelenek haline gelerek bağlanmaya başlanmıştır. Türk toplumları için son derece önemli olan at gibi hayvanların değerli tüyleri veya kıllarının iyi dilekler için sunulması bu geleneği çağrıştırmaktadır. Yukarıda belirtildiği üzere paçavra bulunamazsa mezarlara da atın kuyruğundan kıl veya yelesinin bir tutamının bırakılması söz konusudur. Metinde yer alan bu bölümün bu gelenekten bağımsız düşünülmemesi gerekir.

Ağaçlar dışında bitkilerin de insanlar üzerinde önemli bir etkisi vardır. Şifa verici olmaları onları değerli kılmıştır. Doğumları kolaylaştırdığına, kötü ruhları uzaklaştırdığına, zenginlik ve bereket getireceğine inanılmıştır. Bazı hayvanların çeşitli bitkilerin yanında kurban edilmesi gerektiği düşünülür (Eliade, 1949/2003, 279). Bitki tapınımları temelde bir bitki veya ağaca tapmak gibi algılansa da aslında yaşama ve doğaya insanın katılımını sağlamayı amaçlar. Geleneksel ekolojik bilinç bunu insanın farklı coğrafyalarda tekrarladığını göstermiştir. Farklı kültürlere ve coğrafyalara ait halklar benzer ritüeller ve inançlara sahip olarak şekillenmişlerdir. Doğanın yeniden canlanması, baharın gelişini, düzenini temsil eden ısıah törenleri yapılır. Yakutların uyguladığı bu törende akağaçlar ve oymalı kazıklar kullanılır (Lvova vd., 2013b, 74). Yenilenme kavramı bu inanç ve ritüellerin temelidir, bu düzenin devamı için gerçekleştirilen prensiplerdir. Çeşitli meyve ve bitkilerin bu döngüdeki yenilenmenin sembolü olduğu görülür. Bazen hayatı, bazen ölümsüzlüğü, bazen yeniden doğuşu simgelerler. Şifalandırıcı etkiye sahip bitkiler tespit edilirken zehirli ve ölümcül olan bitkiler de bulunarak çeşitli büyü veya ayinlerde kullanılır. Beslenme amacıyla tüketilen çeşitli bitkiler de vardır. Destanın (2013) sonunda orta dünya yeniden betimlenir ve burada alaas için "ahududu, çilek toplayıp yediğim," (s. 655*)* şeklinde bir belirtme kullanılır. Ardından ise bu meyvelerin bulunduğu yerin alaasın yüksek tepesi olduğunu ifade eder. Destanda (2013) orta dünya insanlarının özellikleri arasında bitki yemesi bulunur. "Ot bitki yiyen, / Sıcakta, bollukta büyüyen, / Güneş çocuklarına, / On gün dahi, / Karşı koydurmamış, / Ulu yaratığım ben" deyip durmuştu" (s.655). Abaası Buor Kudustay, Kömüs Kıırıktay ile konuşurken ot ve bitki yemeyi orta dünya insanının ayırıcı özelliği olarak vurgulamıştır:

Nefes yaşamsal fonksiyonlar için önemli bir faaliyettir, geleneksel dünya düşüncelerinde temellendirilmiş, çeşitli şekilde isimlendirilmiştir. Yakutlarda ve yakın Türk lehçelerinde nefesi ve aynı zamanda hayatı ifade eden "tın" kelimesi

kullanılır. Yakutlarda hayvan ve insan dışında bitki ve ağaçlar için de bu kavram kullanılır. Onların ruhu olduğuna inanılır ve bu sebeple bitkileri kesmemeye özen gösterilir. Bitkilerin de insanlar gibi tanrılara itaat ettiğine eğer onlara zarar verirlerse tanrı ve iyelere saygısızlık edileceğine inanılırdı (Lvova vd., 2013b, 89).

Bazı inanışlara göre ağaç, eğer yapraklarını döküyorsa Tanrı tarafından cezalandırılmıştır. Yaprak dökenler, onlardan barınma ve yuva isteyen kuşların isteğini reddeden ağaçlar olarak kabul edilir. Bu reddedişi gerçekleştiren ağaçların kışın yapraklarını döktüğü, kuşlara ve çeşitli hayvanlara yuva olmayı kabul eden ağaçların ise tüm yıl yapraklı halde olduğuna inanılır (Boratav, 2012, 44). Destanda Harıacılaan Bergen, Taas Kudustay ile olan mücadelesinden önce çeşitli ruhlardan hayır duası alır ve atını alt dünyaya sürecekken atı konuşmaya başlar. Bu konuşmada abaası hakkında aldığı çeşitli duyumlardan bahseder. Bu duyumları ise "ot-ağaç iyelerinden, / Duymuşluğum var" (Ergun, 2013, 739) ifadesi ile aktarır. Buradan hareketle ağaçların yanı sıra otların da iyesi olduğu anlaşılır ve bu iyeler kendi aralarında konuşmaktadır.

Çeşitli hayvanlardan eşyalar yapıldığı gibi bazı bitkilerden de eşyalar yapılmıştır. İnsanların günlük eşyalarının malzemesinde "ot" çok sık kullanılır. Destanda otun hem alt dünyada hem orta dünyada kullanıldığına ilişkin örnekler yer alır. Er Sogotoh için anne babası yatağını, yastığını otlu yapar; Taas Caantaar Dara Buuray, Kömüs Kıırıktay ile karşılaştığında onu otlu yatağına oturmaya davet eder; "Haydi yiğit, / Otlu yatağıma oturup, / Yiyip içip, / Acele etmeden konuşmamız / Doğru olurdu diye düşünüyorum" demişti" (Ergun, 2013, 637-639). Er Sogotoh dirildiğinde Kömüs Kıırıktay ondan obanın başına geçmesini isterken şu cümleleri kullanır: "Otlu yatağına çıkıp oturup, / Terinin yurdunun iyesi ol" (s.649). Otlu yatak destanda sık sık tekrarlanır. Alt Dünya'da ve Orta Dünya'da yatakların otlu olduğu vurgusu yapılır. Kömüs Kıırıktay, Temilikeen Kuo ile evlenmeden evvel onun ailesini ziyarete gider. Burada Ayıınna Hotun kocakarı onunla konuşurken oturması için otlu yatağa çağırır; "Haydi yiğit, / Otlu yatağımıza otur. / Bakır ağzınla anlatmayı dene, / Hangi maksatla, / Böyle geldin" (s. 665-667). Er Sogotoh'u, Tunalıkaan Kuo formunda kandıran abaası şaman kadın Uot Çolboodoy, güzel cümleler söylemeden önce otlu yatağa davet eder: "Otlu yatağımıza oturup, / Güzel gelecekten bahset" (s.677).

Otlar topraktan kendi kendine çıkan cılız kısa yeşilliklerdir. Toprağın bulunduğu her yerde filizlenmeye çok elverişlidir. Yatak ve yastığın insanların yatabileceği yumuşaklıkta olabilmesi gerekir. Otlar da istenilen bu yumuşaklığa ulaşmayı sağlayacak en elverişli malzemedir. Hem doğada bol bulunması hem kısa olmaları hem de elle toplanabilmesi kullanımda tercih edilmesinin en büyük sebebidir. Sık sık yatak ve oturulan yerlerde vurgulanan ot kelimesi, rahatlığı temsil eder, bunun en belirgin örneği; Er Sogotoh'un yaşlı annesi Sabıya Baay Hotun'un doğumunun gerçekleşeceği zamanki kurduğu cümlelerdir: "Eşim, Sir Sabıya Baay Toyon ihtiyarım, / Ot getirip, / Otlu yatağına oturtsaydın, / Yapsaydın iyi olurdu, kocam" (s.563). Doğum esnasında yaşanan acı o kadar kuvvetlidir ki; doğum yapan kişi en rahat olabileceği alanı arar. Burada da Sir Sabıya Baay Toyon'dan bir beklenti sunulur. Otlu yatağına daha fazla ot getirmesi Sabıya Baay Hotun için daha iyi olacaktır; çünkü bu rahat edebileceği alanın artmasına, genişlemesine sebep olacaktır. Bu nedenle doğum esnasında öne çıkarılan konu da ot eklenen yatak olmuştur.

Tüm bu anlayışlar incelendiğinde Yakutların geleneksel ekolojik bilincinde hayvan ve ağacı bir tutmadıkları görülür. Hayvanları taklit edilebilecek ve kendilerine yakın varlıklar olarak kabul etmişlerse de bu anlayış bitki ve ağaçlarda geçerli değildir. Bitki ve ağaca tapım hayvanlardan farklıdır. Kendilerini onlarla bir tutmaz ve onlara dönüşmezler. Destanda yer alan ağaçlar bir benzetme unsuru olarak kullanılsa da bu ağaçların güçlü ve kuvvetli özelliklerinin insanlara benzetim ögesi olarak kullanıldığı görülür. İnsan ve hayvan bir noktada eş görülürken kutsal kabul edilen hayvanların insanların günlük yaşantısında birçok açıdan fayda sağladığı çıkarımı yapılır. Ağaçlar ise daha çok bir tapım aracı ve güç pekiştirici olarak ifade edilir. Ağaç anne özelliği gösterirken hayvanlar şekil değiştirme konusunda bir araç olarak ifade edilir.

3.4.1. Ormanlar

Orman, kuzeyde yaşayan Türk topluluklarının sık gördüğü bir unsurdur. Türklerin kuzey bölgelerde yaşayan kesimi hariç orman kültüne sıklıkla rastlanmaz. Ağaç ve orman kültünü bu sebeple ayırmak gerekir. Kuzeyde özellikle "tayga" adı verilen ormanlara rastlanır. Orman kavramı Türkler arasında ayırıcı bir özelliktir. Genel anlamda ormanların dizginlenemeyen uçsuz bucaksız olarak görülmesi, sembollerde "karanlık" bir olgu olarak ifade edilmesine yol açmıştır. Bunun sebeplerinden biri,

ormanlar insanların yolu bilmedikleri hatta yolu bilseler dahi kaybolabilecek alanlara sahip olmasıdır. Tehlikeli alanları ifade ederken bazen yetişkinliğe geçişin temsili olarak kullanılabilir (Wilkinson, 2008/2022, 51). Orman yetişkinlik ritüelinin tamamlanması açısından bir sınav yeri olarak görülebilir. Kathryn Wilkinson (2008/2022, 91) göre, bunun en önemli sebebi ormanların korku duyulan yerler olmasıdır. Destanda ana bahadır Er Sogotoh'un doğduğu yer merkez olarak kabul edilir. En çok tasvir edilen alanın ise dağ veya deniz olmadığı bunların aksine orman üzerinde durulduğu görülür (Ergun, 2013, 98). Bunun ana sebebi Yakut Türklerinin yaşadığı bölgenin sahip olduğu bitki örtüsüdür. Orman merkeze yakın kabul edilir; bu sebeple korku duyulan bir alandan ziyade daha az düşman kabul edilen bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Destanın giriş bölümünde yer alan dünyanın meydana geliş tasvirinde orta dünyanın ağaç ve ormanla kaplı olduğu bilgisi verilir:

> Yer ana dünyam / Köklerle bağlanarak, / Otlarla çivilenerek, / Ağaçlarla sarılarak, /Boz ayının in yaptığı, / Gür kara taygayla kaplanarak, / Azgın buhurun boğasamak için seçtiği, / Geçilmez kara taygayla sarılarak, / İlk ana dünya işte böyle, / Yaratırlarmış imiş (Ergun, 2013, 555).

Bu örnekte ifade edilen "tayga" terimi üzerinde durmak gerekir. Pervin Ergun (2009, 76-77), "Altay Destanların Tayga, Kutlu ve Kutsuz Ağaçlarla İlgili Terimler Üzerine" adlı makalesinde İbrahim Dilek'in "tayga" terimini çoğunlukla "dağ" olarak kullandığını birkaç yerde ise "orman" olarak kullandığını belirtir. Kuzey Türklerinde orman kelimesi için sıklıkla tayga kelimesi kullanılır. Bunun Anadolu Türkçesine çok fazla sirayet etmediği görülür. Tayganın manasına bakıldığında tam anlamıyla ormanı da dağı da ifade etmez. Dağların tepelerinde yer alan seyrek, dalları aşağı bakan ağaç topluluklarının genel adı olarak kullanılır. Türklerin kutsal mekânı tasvir ediş şekilleri ve tayga alanları birbirine benzer. Ruhların yaşadığı ve kutlu hayvanların bulunduğu özellikle kutlu Hayat Ağacı'nın yükseldiği yerlere tayga denir. P. Ergun (2009, 77-78), "kara tayga" terimi yerine "kara ve seyrek ormanlı/ağaçlı dağ" kullanılabileceğini ama bunun da tayga kelimesinin tam karşılığı olmadığını, bazı yerlerde "kara ormanlık dağ" olarak çevrildiğini ifade eder. Kara tayga ile belirtilen unsurlara bakıldığında azgın buhurların olduğu ve geçilmez bir alan olduğu görülür. Kara renk kötü, sıkıntılı şeyleri anlatmak için tercih edilir.

Burada bahsi geçen yer için kullanılan sıfatlar karanın sembol anlamını karşılar niteliktedir.

Yakutlarda her oluşumun bir ruhu olduğuna inanılır ve buna "iye" denir. Ormanın da bir ruhu vardır, orman iyesi avcıların tuzaklarla yakaladıkları hayvanları serbest bırakır (Duval, 1981/2000, 211). Yakutlarda orman ruhunun olduğuna inanılmasında temel sebep avcılığın çok önemli olmasıdır. Buna bağlı olarak Yakut avcıları, ormanların dokuz tanrı ruhu olduğuna inanır. Bu ruhların en önemlisine Bay Bayanay adı verilmiştir ve bu ruh, avcıları koruyarak onlara bereketli bir av gerçekleştirmesi için yardımcı olur (İnan, 1986, 63). Şaman inanışı çerçevesinde eski Türkler ağaçların altında ruhların yaşadığına inanırlardı, şaman ayinlerinde ağacın altında raks etmek genel bir ritüeldi (Yörükân, 2014, 50). Şor Türkleri de özellikle ormana gidecekleri zaman saygılarından temizlenir ve ormanın ruhuna saygı gösterirler. Kuzeyde yer alan Türkler dışında orman ruhunun kötü ruhlar olduğu görülür (Ögel, 1995, 489)

3.4.1.1. Kara Orman

Türklerde sıklığı ve karanlığı ifade etmek için "kara orman" ifadesi kullanılmıştır. Kuzey Türk destanlarında sıklıkla rastlanan kara orman tabirinin karanlığı pekiştirmek amacıyla kapkaranlık, kapkara gibi şeklinde kullanımlarına da rastlanır. Aynı zamanda gece ve karanlık arasında benzerliğe dayanarak bu kavramlar birlikte kullanılmıştır (Ögel, 1995, 487).

Er Sogotoh destanında (2013) öncelikle Er Sogotoh'un yaşadığı yer betimlenir. Giriş bölümünde bölge ve yaşanılan yer tasviri çok önemli bir yer tutar. Burada kuzey, güney, doğu, batı aktarılırken yönlere bağlı ağaç ve orman türleri verilmiştir (bk Şekil 3-5). Çeşitli hayvanların davranışlarına benzetilen türlü ormanlar her yön için farklı şekilde verilmiştir:

Batı: "Sarı yılkımın, / Boynunun yelesini, / Dağıtıp kaldırmışlar gibi, / Öbek öbek kara ormanlar, / Seyrekçe çıkmışlar imiş" (s.557).

Kuzey: "Kuğu kuşumun, / Uzun telekli tüyünü, / Avuçlamışlar gibi, / Kuru kuru ormanlar, / Sıklaşıp kararıp çıkmışlarmış" (s.557).

Doğu: "Dişi orman horozumun, / Göğüs tüyünü / Dizmişler gibi sanki, / Gür kara ormanlar, / Yayılıp çıkmışlar imiş. (s.557).

Güney: “Boz yılkımın, / Belinin tüyünü, / Ardı ardına tutmuş gibi / Dizili kara ormanlar, / Sıra sıra çıkmışlar imiş” (s. 557).

3-5 Karatayev Anlatımında Orman Dağılımı

Kaynak: Tali, 2024

Yönler söz konusu olduğunda bahsi geçen “kara ormanlar” Er Sogotoh için kullanılan sıfatların da başında gelir. Er Sogotoh’a hitap edilirken ilk olarak “Koyu kara ormandan, / Yeleli başı geçen, / Koyu kara kızıl atlı / Kudretli Er Sogotoh” (Ergun, 2013, 557) olarak bahsedilir. Onun atı koyu kara ormandan geçebilir. Bu bir başarı ifadesi olarak kullanılmıştır. Ormanlar korkutucu ve insanın girdiğinde yolunu bulmakta zorlandığı yerlerdir. Buna bağlı olarak ormanlar çeşitlere ayrılmıştır. Koyu ifadesi karanlığı, kötülüğü ifade etmek için kullanılan sembolik bir ifadedir ve bakıldığı zaman burada yeleli at böyle bir ormanı korkusuzca geçebilir. Bu atın sahibi ise Er Sogotoh’tur. Onun gücünü ve kudretini anlatırken kullanılan ifadeler önemlidir. Destanda sürekli bir halde “özgür kara orman” tamlaması kullanılır. İlk önce kullanılan “koyu kara ormandan yeleli başı geçen” ifadesi, daha sonra “özgür kara ormanı bir boyun geçer koyu kızıl atlı Er Sogotoh” (Ergun, 2013, 557) ifadesine dönüşür. Er Sogotoh, abaası Taas Caantaar Dara Buuray ile karşılaştıktan sonra Tunalıkaan Kuo’yu kurtarır ve Orta Dünya’ya doğru yola çıkar. Bu yolda da coğrafi yönlerdeki ormanların özellikleri tekrarlanır. Batı seyrek kara ormanlı, güney

korkulu kara ormanlı, doğu gür kara ormanlı, kuzey ise dalsız budaksız kara ormanlıdır (Ergun, 2013, 609).

Yakut Türkleri güneyden kuzeye doğru yayılma politikası izlemiş ve devletleri bu şekilde teşkilatlanmıştır. Destanda arka taraf batıdır ve buradaki ağaçlar seyrekçe çıkmıştır. Batı tarafı güneşin battığı yöndür bu sebeple daha az güneş görecektir. Buradaki ormanların görmesi gereken ısı ve ışık daha az olduğu için seyrek ağaçlara sahip olduğu söylenebilir. Kuzey yönü de Yakutların aşağı yön olarak tasvir ettikleri yöndür ve bu yön de ilk tercihleri arasında değildir. Kuzey soğuk olması itibariyle daha az güneş ısısı alacaktır ve burada da havaya bağlı olarak ormanlar kuru kara orman şeklindedir. Ağaçlar yaşamları için olan uygun koşullarda bulunmadıkları için batı ve kuzeyde daha seyrek ve daha kuru olarak tasvir edilmiştir. Kuzeyde ayrıca kararmış ifadesi de verilmiştir. Kararak çıkan ağaçların bir teşbih olduğu düşünülürse kuzeyin aşağıyı ifade ettiği bilindiğine göre Alt Dünya ile ilişkisi arasında bir bağlantı vardır. Alt Dünya cehenneme benzeyen kötülüklere sahip bir yerdir. Kötülük ile de karanlık ve kara kavramları bir arada kullanılır. Doğuda yayılarak çıkan gür kara ormanlar güneyde dizili ve sıra sıra çıkmışlardır. Doğuda güneş alan ağaçların sık olması beklenen doğal bir unsurken bu yayılma kontrolsüzdür. Güney ise Yakutların geldikleri yöndür ve her zaman orası onlar için özeldir. Bunu çeşitli efsanelerinden anlamak mümkündür. Bu yüzden güneydeki ağaçlar kontrollü, düzenli bir şekilde çıkmışlardır. Güneyde de yeterli ışık ve ısıya maruz kalan ağaçların bu düzeni de Yakutların yayılma politikasıyla bağdaştırılabilir.

Destanda yaratım günü anlatılırken tepeciklerin oluştuğu merkez bölgesinde şahinin otuz günde vardığı bölgede büyük bir kara orman vardır:

> Böyle güzel / İlk ana dünyamın, / Tam göbeğinde, / İlk dünyanın gerilen beli / Yüksek tepecik olsun diye, / Korkunç şahinimin, / Otuz günde, / Var gücüyle, / Uçtaki büyük kara ormana, / Varıp ulaşamadığı, / Kararıp belirsizleşen, / Ulu kara, / Alaas yerleşmiş imiş (Ergun, 2013, 557).

Bu kara orman yaşanılan bölgenin ucunda yer alır. Bu ormanın ve tepeciklerin merkez olduğu yer ulu kara alaasın bulunduğu, destanın mevcudiyetini kazandığı bölgedir. Buranın tasviri Er Sogotoh ve obasının yaşadığı yerin zihinlerde tahayyülünün tamamlanabilmesi için son derece önemlidir. Kara, destanda en çok zikredilen orman sıfatıdır. Er Sogotoh, Orta Dünya'da Tunalıkaan Kuo'nun anne ve

babasının alaasına gider. Bu geniş uçsuz bucaksız alaasa, yüksek kara ormana ulaşamaz olduğunda varır. Orta Dünya ve orman bağlantısı destanda ön plana çıkan bir meseledir. Er Sogotoh, Uot Urbalcın ile kavgasından sonra kendi yurduna varmak için at sürer ve oraya vardığı şu ifadeler aracılığıyla belirtilir: "Karşıdaki yüksek kara ormana / Ulaşamadığı / Ulu güzel alaas ebeye / Gelmişti" (Ergun, 2013, 705). Buradan hareketle kendi alaası yani vadisinden baktığında manzarasında yüksek kara ormanlar vardır. Buralara ulaşamaz olduğunda yurduna varmış olacaktır. Düzlük ve ağaçsız bölgede evinin olduğu bölüm vardır.

İnsanlar için düzenlenen ziyafet aktarılırken de kalabalık çok fazla ağacın bulunduğu yer olan ormanlar ile örneklendirilir; "Deli kara orman gibi, / Kalabalık akrabalarını yığıp, / Geniş gür kara orman gibi, / Bütün halkı tebaayı toplayıp, / Büyük ziyafet kurmuşlarmış, meğer" (Ergun, 2013, 611). Ormanlar ağaçların sık yer aldıkları alanlardır. Deli kara ormanlar ile sallanan ağaçlarla dolu ormanların anlaşılması mümkündür. Ağaçlar rüzgârlı alanlarda yapraklarını sallamaya başlar. Bu durum delilerin hareketlerine benzetilir. Yukarıdaki anlatımda da eğlemeye gelen kalabalık akrabalar ile arasında bir bağlantı kurulduğu düşünülebilir. Aynı şekilde geniş ve gür olması halkın çokluğunu ifade etme açısından örnek teşkil etmektedir. Geniş gür kara ormanlar gibi kalabalık halkı, deli kara ormanlar gibi eğlenmeye gelen mutlu insanlar topluluğunu ifade etmek için bu benzetmelerden faydalanılmıştır. Geniş ve gür kara ormanlar ziyafet verilecek alanın büyüklüğünü anlamak için önemli bir tanımdır. Büyüklüğün zihinlerde oluşması açısından verilen ifadeler önemlidir. Gürlük insanların kalabalıklığını, genişlik ise ziyafetin büyüklük ve genişliğini aktarır.

Er Sogotoh'un öldürülmesi ile bu kullanımın tekrarı gerçekleşir. Yas tutan ve Er Sogotoh'un ölümüne üzülen halk şu şekilde ifade edilir: "Kara deli orman gibi, / Kalabalık akrabaları, / Gür kara orman gibi, / Bütün halkı / Nice feryat edip, gözyaşı döküp" (Ergun, 2013, 615). Ziyafet için gelen halk aynı şekilde Er Sogotoh'un cenazesinde de yer alır. İfadelerde kelimelerin yer değişimi dışında farklılık görülmez. Deli kara orman yerine kara deli orman ifadesi kullanılmış ve burada yine kalabalık akrabaları işaret etmiştir. Gür kara orman ifadesi ile bütün halk ifade edilir. Geniş sıfatı bu sefer kullanılmaz. Bu durum ormanın genişliğine benzetilen şeyin ziyafetin büyüklüğü olduğunun kanıtıdır. Gürlük insanların fazlalığını anlatmak için kullanılmıştır.

Destanda genellikle akraba ifadesi ile birlikte kara orman ifadesi belirtilir; "Kalın kara orman gibi, / Kalabalık akrabaların, / Garipseyip ayıplayıp, / Sayısız hikaye uydurup, / İyi adını kirletirsin" (Ergun, 2013, 557). Orman kavramı kalabalık ağaç topluluklarını ifade etmesi sebebiyle kalabalık akraba topluluğu orman olarak ele alınır. Kara ise destan boyunca ormanın en sık nitelenen sıfatıdır. Yukarıda belirtilen alıntı Uot Çolboodoy'un Er Sogotoh'u kandırıp onunla birlikte olarak hamile kalmasından sonra Er Sogotoh ile yüzleşmesi sırasındaki ifadeleridir. Er Sogotoh kandırıldığını öğrendiği için öfkelidir. Bu öfkeyle gözü döner ve bir kadına şiddet uygulamaya kalkar. Uot Çolboodoy bunun üzerine yukarıdaki sözleri sarf eder. Kadına şiddetin kalabalık halkının ve akrabalarının gözünde küçük düşürücü bir durum olacağını söyleyerek adını kirletmemesi gerektiğini belirtir.

Harıacılaan Bergen, abaası Töröt Tuuray'ı öldürdükten sonra orta dünyaya geri döner. Onları bekleyen halk şu şekilde tanımlanır; "Gür kara orman gibi / Kalın akrabalarını toplayıp, / Sık kara orman gibi / Soydaşlarını yığıp / Üç kusursuz bahadırın / Olduğu yere, / Asıl şimdi, / Yukarıdan mızrak olup / Düşemezler" (Ergun, 2013, 723). Burada akraba ve soydaşlar, kara ormana benzetilmeye devam etmiştir. Orman bir topluluğu ifade ederken sık kara orman ise ağaçların fazlalığını ve birbirine yakınlığını belirtmek için kullanılır. Orman ifadesi gürlük ve sıklık gibi sıfatlarla desteklenmiştir. Gür ormana destanın sonunda olonhosutun ifadelerinde rastlanır; "Gür kara ormanıma, / Güzel sesimle / Mutlu hayatı haber verip / Bakır çan ağzımla / Şakıyan olayım" (Ergun, 2013, 819). Yüksek tepenin üzerinden gür kara ormana şarkı söyleyecek olan olonhosut bu ifadeleri söyleyerek destanın mutlu sonla bittiğini belirtir.

3.4.1.2. Kuru Orman

Destanda üzerinde durulan ağaç çeşitlerinden biri kuru, ağaçlardır. Kültürde kuru ağaçlar bazen Hayat Ağacı ile ilişkilendirilmiş bazen "kuru" ile kötü anlamları ifade etmek içi kullanılmıştır. Ağacın kuruması hayırlı kabul edilmez. Destanda kuru ormanların alt dünya ile bağlantısı üzerinde durmak gerekir. Kuru ormana dair geçen ibarelerde alt dünya insanının fiziksel özellikleri büyük rol oynarken aynı zamanda abaasıların orta dünyaya geldikleri ve orta dünyadan gittikleri kuzey yönüyle de bağlantılı olduğu görülür. Örneğin, her yön "kara orman" ile ifade edilirken yalnızca kuzey yönü şu şekilde verilmiştir: "Kuzey tarafının, / Etrafını gözleyip gördüm. /

Kuğu kuşumun, / Uzun telekli tüyünü, / Avuçlamışlar gibi, / Kuru kuru ormanlar, / Sıklaşıp kararıp çıkmışlarmış" (Ergun, 2013, 557). Kuğu kuşu nazik ve zarif kuşlardan biridir. Üst dünya kişilerinin donları arasındadır. Kuzey yönü anlatılırken ise onun "tüylerini avuçlamışlar gibi" ifadesi verilir. Ona zarar verilircesine bir betimleme yapılmış ve "kuru ormanlar" olarak anlatılmıştır.

Abaasıların sürekli olarak kuzey yönünden gidip geldiği ifade edilir. Bu yönün diğer üç yönden farklı olarak kuru ormanla ele alınması da alt dünya ile açıklanabilir. Kuru ormanın hayırlı ve iyiyi temsil etmemesi yalnız *Er Sogotoh* destanında görülen bir durum değildir. Dede Korkut oğlu kaybolduğunda "kaba ağaçta dal budağım kurumuş idi" cümlelerini saf ederken oğlunun bulunması ile "yeşermek" tabirini kullanır. *Kutadgu Bilig*'te de kurumuş ağaçların yeşile bürünmesi baharın yaklaştığını belirtmek için tercih edilmiştir (Ögel, 1995, 489)

Destandaki benzetmelerde kişiler çeşitli doğal unsurlarla kıyaslanır. Ormana benzetilen çeşitli özellikleri bulunabilir. Abaasının fiziksel görünüşü anlatılırken saçlarının kuru ormana benzetilmesi örnek olarak verilebilir; "Kuru ormanı, / Ters çevirmişler gibi, / Demir dağınık gibi saçlı, / Ölüm ölümü Abaası oğlu" (Ergun, 2013, 557). Kuru ağaçlarda yapraklar olmaz. Gövdeleri ve dalları yapraksız şekilde kırılmaya çok meyilli bir yapıdadır. Abaasıların saçlarından bahsederken kuru orman tanımı abaası kadınları için de geçerli bir kullanımdır. Er Sogotoh, abaası oğlu bekçi ile mücadele ettikten sonra abaası kızıyla karşılaşır. Onun fiziksel özelikleri belirtilirken de aynı şekilde "kuru ormanı, ters çevirmiş gibi, dağınık demir saçlarından" (Ergun, 2013, 603) ifadesi kullanılır.

Harıacılaan Bergen de alt dünyada bir abaası kızı ile karşılaşır ve ona şiddet uygular. Bu betimleme sırasında abaası kızına şiddeti uygulayışı şu şekilde verilir: "Kuru ormanı / Kökünden koparmış gibi, / Kısa demir saçlarından / Yakalayıp" (Ergun, 2013, 753). Abaasıların genel fiziksel özellikleri aynıdır. Tek kollu, tek bacaklı, tek gözlü olmaları gibi saçları da birbirine benzer. Çirkin olduğunu belirtmek için ters çevrilmiş kuru ormana benzetilmiştir. Kuru ağaçlar hemen kırılacak gibi olan, yaşlılığı ve cansızlığı ifade eden bir terimdir. Yer altı dünyası kötülerin dünyasıdır. İblislerle eş tutulan kişilerdir. Türk mitolojisinde ve dünya mitlerinde yer altı ölümden sonraki yaşamın yer aldığı alandır. Alt dünyada yaşayan insanların iblis olması, insanlar gibi yaşamadıklarının bir göstergesidir. Bunu belirtmek adına insanlarla görünüşleri arasında bariz farklılıklar yer alır. Cansız ve ölmeye yakın olan

kuru orman benzetimi ile bu ifade tasdiklenmiştir. Üst dünya insanlarının iyi insan olma isteklerine karşı gelen abaasılar ile yapraklarını dökmenin tanrıların cezası olduğu düşünülen kuru ağaçların arasında saça bağlı bir ilişki kurulmuştur.

3.4.2. Kozmik Ağaç – Dünya Ağacı – Hayat Ağacı

Kozmik Ağaç kavramı, hemen hemen tüm dünya mitlerinde vardır. Kozmik Ağaç, insanların evrenin oluşumunu anlamlandırmak adına inandıkları ağaçtır. Kozmik Ağaç, Dünya Ağacı ve Hayat Ağacı olarak çeşitli şekillerde isimlendirilir. Birçok kültürde bu ağacın cennette ya da kutsal bir dağın zirvesinde yetiştiğine inanılır (Wilkinson, 2008/2011, 97). Ulu ağacın tekliği, onun gücünün göstergesidir ve bu, onun kutsal olarak algılanmasına neden olmuştur (Boratav, 2012, 30). Ağaç, bütün mitlerde ortak motiflerle anlatılır. İskandinav mitlerinde yer alan önemli ağacın adı Yggdrasil'dir. Mitlerde Yggdrasil'in diş budak ağacı olduğu ifade edilir (Wilkinson, 2008/2011, 96). Yer altına uzanan köklerinde devler yaşar, cehennem bu alt dünyadadır; aynı zamanda hafıza çeşmesi Mimir de bu köklerde yer alır. İskandinav mitolojisinin en önemli tanrısı olan Odin'in bir gözü çeşme kuyusunda bulunur. Nornlar buradaki Urdr çeşmesi ile ağacı her gün sular ve onun genç kalmasını sağlarlar (Eliade, 1949/2003, 277).

İslamiyet'te Allah'ın nurunun sirayet ettiği ve kutlu doğumların gerçekleştiği ağacın Hayat Ağacı olduğuna inanılır (Arslan, 2014, 64). Yakutlar Hayat Ağacı'nın dünyanın merkezinde yer aldığına inanır; dalları gökyüzüne ulaşır, gövdesi yeryüzündedir, kökleri yer altının derinliklerine kadar uzanır, bu köklerden sarı ve köpüklü bir su yayılır. Eğer bir kişi bu sudan içerse açlığı kesilir ve üzerindeki tüm yorgunluk kalkar (Roux, 1981/2000, 28). Kutsal ağacın kutsal suyu olduğu inancı önemlidir. Hayat Ağacı adının neden verildiği sorusunu cevaplayan bir unsur olarak kabul edilebilir. Ağacın köklerinde yılan, dallarında ise kartal bulunur ve bu iki hayvan her gün bir kavgaya girişir. Yılan-kartal motifi, Kozmik Ağaç inancı olan hemen hemen her mitte kendisini gösterir. "Hayvanlar" bölümünde bu motife detaylı olarak değinilmiştir. Kozmik ağaç kavramı birbirinden çok ayrı bölgelerde yaşayan toplulukların ortak motifi kabul edilebilir. Kolektif bilinç ürünlerinden biridir.

Epik destanlarda merkezi simgeleyen şey ağaçlardır. Kahramanların meydana geldiği, doğduğu yer; merkezdir (Taş, 2002, 118). Harıacılaan Bergen kayın ağacının yanına gittiğinde kayın ağacı şu şekilde ifade edilir: "Alaasın ortasında büyüyüp

çıkan / Sekiz dallı / Kutsal kayının yanına gidip, / Ana dünya iyesi, / Aan Alahsın Hotun kocakarıya / Üç kara gölgesine / Baş eğip / Yalvarmayı dileyip durmuştu, meğer" (Ergun, 2013, 735). Kutsal kayın ağacının yanına giden Er Sogotoh'un ulaştığı yer alaasın ortasıdır. Kozmik ağacın varlığının göstergesi olan "sekiz dallı" ve "kutsal" gibi sıfatlarla ağacın önemi belirtilmiştir. Alaasın ortasında yer alması epik destanlarda ağacın merkez simgeciliğine bir örneğini teşkil eder. Böhtling varyantında Er Sogotoh'un evinin önünde yükselen bir Hakan-Ağaç bulunur. Bu ağacın büyüklüğü ifade edilirken dallarının gökte mavi duman olarak göründüğü belirtilir. Yüksekliğinin dokuz göğü deldiği ve yanından ab-ı hayat suyunun aktığı söylenir. Er Sogotoh bu ağacın yanına gitmeden önce güneşi selamlar. Onu ulu anne olarak görür. Güneyde bir güzel bir kız gibi duran kayın ağacı, batısında fundalıklar, onun arkasında ladin ormanları vardır (Ögel, 2010, 104-106).

Kozmik Ağaç'ın türü her halka göre değişiklik göstermektedir. Mezopotamya'da hurma, İskandinav ülkelerinde ise meşe olduğu görülmüştür (Eliade 1949/2003, 271). Meşe ağacı cesaret ve eril gücü simgeleyen bir ağaç türüdür. Keltlerden Yahudilere kadar kutsal ve önemli kabul edilmiş, ilahi gücün bir tezahürü olarak görülmüştür. Gökyüzü ve bereketle ilişkili olan tanrılarla bağlantılı olduğuna inanılmıştır (Wilkinson, 2008/2011, 94). *Güney Sibirya Türkleri* (2013, 147), kitabında aktarıldığına göre İ. A. Hudyakov, XIX. yüzyılda Yakutların düzenlediği ısıah töreninde bir erkeğin yanına kabuğu temizlenmiş şekilde üç melez ağacı fidanının dikilir. Dikilen ağaçlar yan yana konarak birbirine bağlanır (Lvova vd., a2013, 147). Meşe ağaçları yaşlı genç erkeklerle ilişkilendirilmiştir. Törenler sırasında ağacın temsil ettiği cinsiyetin yanına fidan gibi zarif bir unsurun dikilmesi ile paralellik gösterir.

Türk halklarından Kuzey Kafkasya ve Batı Sibirya'da yaşamış olan Sabirlerin kutsal özellik atfettikleri ağaç, meşe ağacıdır. Bu ağaçlar uzun, yaşlı ve sert ağaçlardır. İnsanlar sık yapraklı meşe ağacından hastalıklarının iyileşmesini, yoksullara yardım etmesini dilemişlerdir. Bu sebeple ona "Tengri Han" denilmiş ve ulu kabul edilmiştir (Taş, 2002, 112). Yakutlara ve Altaylara Türklerine göre Hayat Ağacı'nın türü kayın ağacıdır. Altaylar ağacın bir dağın zirvesinde veya dünyanın merkezinde olduğuna inanır. Ağaç, Tanrı Ülgen'in yaşadığı yere kadar uzanır. Abakan Tatarları bu ağacın yedi dallı bir kayın ağacı olduğuna inanırken Altaylar ise dokuz dallı olduğunu düşünür. Bu dallar ile Tanrı katına ulaşılabileceğine inanılır (Eliade, 1949/2003,

296). Ağacın tepesinde kuş, köklerinde yılan bulunma inancı Eliade'ye göre (1983/1999, 305-308) tarih öncesinde rastlanmış olsa da büyük olasılıkla Doğu kökenlidir; fakat bu düşüncesine rağmen Dünya Ağacı'na tırmanma düşüncesinin özellikle Sibirya halklarına Doğu'dan gelmemiş olabileceğini, bunun arkaik ve evrensel bir düşünce olduğu fikrini savunur. Yedi ve dokuz sayıları da evrensel olarak karşımıza çıkar, arkaik inanç sisteminde dinsel bütünlüğü ifade ederken kullanılan sayılardır. Üç sayısının gerçek sayı olduğu fikrine bağlı olarak dokuz sayısı da üçün katı olarak kabul edilir. Bu gerçeklik ve bütünlüğü kendi içinde barındırır. Yedi ve dokuz gök katı, ağaca atılan yedi ve dokuz çentik ile üst dünyaya tırmandıran merdiveni temsil eder. Gökle kurulan iletişimin tezahürü olan simgesel sayılardır.

Türk mitolojisinde Hayat Ağacı'nın daha çok kayın ve kavak olduğu gözlemlenir. Bu durum kuzeye doğru farklılık kazanır. İnsanların çevreyle kurduğu etkileşime bağlı olarak çeşitlenen kültür, bu değişimde önemlidir. Özellikle Sibirya halklarının efsanelerinde kayın ve kavak ağacının yanında çam ağacı da önem kazanmaktadır (Ögel, 1995, 477). Buna rağmen B. Ögel'in (2010, 90) aktardığına göre Altay mitolojisinde gökyüzüne uzanan çok büyük bir çam ağacı bulunurken bu ağacın en tepesinde Tanrı Ülgen oturur. Burada çam ağacının esasında Altaylar için de son derece önemli olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Kayın ağacının da çeşitleri olduğu ve esasında Anadolu'da önem verilen kayın ağacı türü ile Orta ve Kuzey Asya'da yer alan kayın ağacının bir olmadığı görülmüştür. Anadolu'da daha çok karaağaç olarak anılan ağaç kayın ağacı olarak adlandırılmıştır (Ögel, 1995, 478). Çevrede gözlemlenebilen ağaçların Kozmik Ağaç olarak simgelenmesi normal algılanmalıdır; çünkü Hayat Ağacı yaşayan ve yaşatan bir olgudur. İnsanların düşüncelerinde simgeleştirdiği bu ağacın ulaşılabilirliği son derece önemlidir.

Yakutlarda Kozmik Ağaç, bazen bir dağ bazen bir sırık şeklinde dünyanın merkezinde bulunur (Roux, 1981/2000, 602). Yakutlar, Hayat Ağacı'na "Aal Luuk Mas" adını vermişlerdir. Yaratılan ilk ağaç olduğuna inanırlar (Ergun, 2005, 293). Kozmik Ağaç alt, orta ve üst dünyayı dikey olarak birbirine bağlar. Altaylılar ve Kuzey Avrupa'ya göre bu ağaç evreni taşıyan bir direğe benzer, onlar Hayat Ağacı'na "Axis Mundi" yani "evrenin ekseni" adını vermişlerdir (Eliade, 1949/2003, 297). Dünya Ağacı dünyanın merkezi hakkında bir fikir verir. Çünkü Dünya Ağacı'nın bulunduğu her inançta yeryüzü, yeraltı ve gökyüzünün merkezinden geçer.

Bu durum merkez simgeciliğinin bir göstergesidir (Eliade, 1983/1999, 536). Her dünya arasında (önemli olan üst dünya ile olan iletişim) bir bağlantı olduğuna, geçişler gerçekleştirilebileceğine olan inancın kuvvetli bir tezahürüdür. "Aal Luuk Mas" adının *Cırıbına Cırılıatta Kıas Buhatıır* adlı olonhoda "Aal Kuduk Mas" olarak ifade edildiği görülür. Bu ağaç da sekiz dallı orta dünyanın merkezinde yer alan görkemli ve ulu direktir. Bu ağacın diğer ağaçlardan farkı ise türüdür. Aal Kuduk Mas'ın elma ağacı olduğu düşünülür (Ergun, 2013, 96-97). *Manas* destanı incelendiğinde kısır kadınların özellikle elma ağacının altında oynamaları ile çocuk sahibi olacaklarına dair inançları ifade edilir (Ögel, 2010, 90).

Yakut olonholarında kutsal kabile ağacı yer alır. Bu ağacın üst dallarında gökyüzü tanrısı Uluu Toyon, yer altına uzanan köklerinin bulunduğu alanda ise abaası adı verilen canavarlar yaşar. İnanışa göre toprağın altındaki kökünde alt dünyanın hükümdarı kabul edilen Arsan Duolay'ın evi yer alır. Yer altı kötülüklerle dolu olması sebebiyle oradan gelecek olan kötülüklerin ve Üst Dünya'da yaşanan korkunç gökyüzü olaylarının orta dünyaya sirayet etmemesi için kök ve dalların yönleri orta dünyaya geri dönmektedir (Ergun, 2013, 94). Burada Arsan Duolay'ın köklerde evinin bulunması, göğe uzanan dallarda ise Tanrı'nın varlığı; Yakutların ve Altayların yerleşik inancının izlerini taşır. Arsan Duolay ile yılan arasında köklerden doğan bir ilişki kurulabilir. Yılan ölüm ve yeniden doğuşun temsilini verir. Buradaki kabile ağacı da merkezde yer alması kökleri ve dallarıyla simgeledikleri alanlar göz önüne alındığında hayatın başı ve sonunun başladığı yeri temsil etmektedir. *Er Sogotoh*'un Karatayev anlatımında bu kısımdaki isim ve olaylardan bahsedilmez. Bu inanca dair izin tek yansıması kabile ağacı olarak yer alan bir kayın ağacının destanda yer alması ve o kayın ağacının da Hayat Ağacı'nı temsil etmesidir.

Altaylar bu sırık ve ağaç ile şamanın göğe olan yolculuğunu gerçekleştirdiğine inanırlar (Radloff, 1983/2008, 155). Yakutlarda ve Dolganlarda sırıklara "gök direkleri" adı verilir. Bu direklerin üzerinde çift başlı kartal yer alır. Bu kuş, üst dünyanın koruyucusu ve kuşların kralıdır. Bu sırıklar ile Dünya Ağacı'nın sembolize edildiği görülür. Yedi yahut sekiz dallı olarak tasvir edilir ve bu sırıkların her bir dalının göğün katlarını gösterdiğine inanılır. Bu katlarda ise en önemli tanrıları olan Ürüng Ayıı Toyon'un, onun eşinin ve çocuklarının dolaştığı eğer bir çocuk doğacaksa bu katlarda onların ruhlarının bulunduğu düşünülür. Şaman doğacak

çocuğun ruhunu getirmek için o kata çıkardı. Yakutlar bu ruhları gökte uçan kuşlara benzetmiştir (Ögel, 2010, 597-598).

Yakut şamanlarının oluşumunda etkili olan kuş, yumurtasını Hayat Ağacı'nın dallarına bırakır, şamana hayat verir. Onun manevi doğuşunun simgesidir (Ögel, 2010, 595). Hayat Ağacı'nın dallarında yer alan kuşlar insanın ruhunu temsil eder. Şamanlar şekil değiştirebilir ve kuş formuna bürünebilirler. Böylece dallarda yer alan insan ruhlarını alarak yeryüzüne getirir. Birçok nesnede ağacın dalına konmuş kuş figürüne rastlanır. Yakutların mezarlarında günümüzde bile bu figür sıklıkla kullanılır (Eliade, 1983/1999, 523).

Hayat Ağacı, Sibirya Türklerinin evren anlayışında yer alan üç dünyanın temel simgesidir. Dünyanın merkezinde bulunan bu ağaç, Sibirya Şamanizmi'nin önemli bir imgesidir. Şamanlar bu ağaçta yetişir, beslenir ve ayinlerde ağaç sayesinde transa geçerler (Campbell, 1968/1995, 256). Kozmik Ağaç hem alt dünya hem de üst dünya ile temas halindedir, bu teması ile dünyalar arasında bir iletişim sağlayabileceğine inanılmıştır. Çoğu zaman ağaç, üst dünyadaki tanrılara ulaşmak için bir aracı olarak görülür (Roux, 2005, 66). Çeşitli ayin ve ritüellerin ağaç dibinde gerçekleştirildiği gözlemlenmiştir. Büyük törenler özellikle Hayat Ağacı (Axis Mundi) olarak tanımlanan ağaçların veya kazıkların altında gerçekleştirilir (Roux, 2005, 213).

Ağaç, şamanın üst dünyaya ulaşacağı bir merdiven işlevi görür. Gökle kurulacak olan iletişimi kolaylaştırdığı düşünülür (Roux, 2005, 66). Gökyüzü ve yer birbirinden uzaklaştıkça insanlar onları birbirine bağlayan ağacın varlığına inanır. Bu inanışa bağlı olarak şamanlar ayinlerinde transa geçerek bu ağaç sayesinde üst dünyaya ulaşabilirler. Burada ağacın yüklendiği anlam bir amaç değil, araçtır. Geleneksel düşüncede gök ile tanrı özdeşleşmiştir. Gök eril bir anlam taşıyorken, ağaç ve toprak kavramları ise dişil bir görev üstlenir. İki kavram da kutsiyet taşır. Yakutların evren tasavvurunda da bu düşünceye benzer olarak üst dünyada tanrılar yer alır. Şamanlar onlara ulaşmak için Hayat Ağacı'nı merdiven olarak kullanır.

Dünya Ağacı'nın dikey bir yapıyı temsil etmesi kozmoloji açısından geleneksel görüşü ortaya koyar. İ. Taş'a (2002, 111-112) göre bu kozmolojik düşünce mitoloji ve destanlarda ağacın tek başına temsil ettiği düşünce olarak yer almaz, türeyişi sembolize eder. Destanlar genel olarak incelendiğinde ağaç, dilekler dilenen bir değer ve hayat kaynağıdır. İ. Taş (2002), *Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji*

adlı kitabında dikey düzeni anlatan Kozmik Ağaç'ın temsil ettiği şeyleri şu şekilde ifade etmiştir:

> Yukarı-Orta-Aşağı, olarak varsayılan evrenin dikey yapısı, genelde hem doğa hem de sosyal fenomenlerin farklı sınıflarını oluşturan çeşitli bölge ve alanlarıyla dünya ağacı şeklinde realize edilmektedir.
>
> Yukarı: Ağacın dal ve yaprakları, gök, aydınlık, dağın tepesi, ırmağın kaynağı, yukarı dünya...
>
> Orta: Ağacın gövdesi, vadi, insan, sıcak kanlı canlılar...
>
> Aşağı: Ağacın kökü, mağara, inde yaşayan hayvanlar, aşağı dünya... (s.110)

Er Sogotoh'un (2013) on dört ana varyantından A. Y. Uvarosvskiy'nin derlediği Böhtling varyantında Er Sogotoh'un bulunduğu otlakta kutsal ağaç, Hayat Ağacı yer alır. Kutsal ağaçtan detaylıca bahsedilmektedir. Kozmik ağaçta yer alan ölümsüzlük suyu inancı bu varyantta belirtilmiştir:

> Otlağın ortasında kutsal ağaç Aar Mas dikiliydi. Onun üst tarafı dokuz göğe uzanıyor, kökleri ise Alt Dünya'ya uzamıştı, köklerinden abı hayat akıyor, dalları ve kozalarından pınar oluşturacak şekilde ağacın özü akıyordu, bu pınarlardan içen yaşlılar, zayıf düşen hayvanlar ve kuşlar yeniden canlanır, güç bulurlardı. (s.416)

Yakut Türklerine göre Hayat Ağacı tüm varlıkları besleyen ağaçtır. Destanda da bu beslenmeye ayrı önem verildiği görülür. Orta dünya insanlarının gücünü, ölümsüzlüğünü simgeleyen süte sahip ulu kayın ağacı her şeyin annesidir. Hayat Ağacı olarak görüldüğü sonucuna varmak mümkündür. Destanda yer alan bölümlerde de ondan güçlenmek için dualar dilenir. Onun oğlu olduğuna inanmak için bahadırları onun beslemesi son derece önem arz eden bir durumdur. "Göğsünü sütünden / Emdirip göndersen / Ayıı evladıyım diye / Düşünmem için de iyi olurdu" (Ergun, 2013, 735), Harıacılaan Bergen bu sözleri ile orta dünya insanı olmak istediğini ifade eder. Hayat Ağacı tüm insanlığı besleyen ve onların hayatta kalması için gerekli besini veren bir ağaç görevindedir. Destandaki kayın ağacının orta dünyanın merkezinde bulunduğu ve her şeyin annesi rolünde olduğu görülür. Yakutların inancı çerçevesinden bakıldığında bu ağacın Hayat Ağacı olduğu sonucuna varılır. Buna bir örnek de Kömüs Kıırıktay'a olan hitabında karşımıza çıkar; "Ölümsüz olman, / İçin iyi olur. / Göğsümün sütünden, / Bir emiş vermem

için, / “Gel” deyip durmaktaydı” (Ergun, 2013, 627). “Ölümsüz olman için benden beslenmelisin” ifadesi ile yeryüzünün ulu ağacının o olduğu ve mitsel düşüncedeki Kozmik Ağaç kavramına tamamen uyduğu görülür.

B. Ögel’in (2010, 98-99) incelediği *Er Sogotoh*’un iki varyantı ele alındığında A. Th. Von Middendorf’un derlediği *Er Sogotoh* destanında yer alan bir Hayat Ağacı bulunur. Bu ağaca Hakan – Ağaç veya Kübey Hatun denmiştir. Bu ağaç yer ve göğü birleştiren Demir – Ağaç şeklindedir. Bu derlemede Er Sogotoh, gökten yere bırakılan çok zahmet çekmiş bir insandır. Doğu yönünde Ağaç Hakan adı verilen bir ağaç vardır ve bu ağaç her şeyin anasıdır. Varlıklar ona bağlıdır ve kökleri kaplayarak yer altı dünyasının derinliklerine iner. Göğü delen yaprakları, kozalakları vardır. Ağacın köklerinde bir su kaynağı bulunur bu kaynağa ise hayat suyu denir. Bu su ile canlılar yeniden hayat bulur aynı zamanda gençleşirler. Bu ağacın göğüslerinden süt akan bir Tanrıçası vardır. İnsanlık gökte yaşarken bir gün yer yüzüne gönderilir ve son nefesini verir ama gökteki Tanrı ona hayat suyundan bir damla fırlatır bu sayede insan tekrardan bir yaşamla ödüllendirilir. Er Sogotoh işte bu insandır. B. Ögel (2010, 98), Hayat Ağacı’nın Er Sogotoh’un varyantlarında özellikle doğu yönünde olduğunu söyler. Bunun sebebinin de Cennet’in doğu yönünde yer aldığına inanmalarından kaynaklanır. V. O. Karatayev aktarımındaki destanda buna dair bir bilgiye rastlanmaz. A. F. Middendorf varyantında Er Sogotoh dünyada tek ve yalnızdır. Soyunu merak ederek merkezde yer alan ağaca giderek ona atalarını sorar. Varyantta adını sorduğu bu ağaç Altay Türklerinin de aynı ad verdikleri Kübey Hatun’dur. Er Sogotoh bu ağaçtan babasının Tanrı Ürüng Ayıı Toyon, annesinin ise Kübey Hatun olduğunu öğrenir (Ergun, 2013, 117).

Yakutlar dünyanın sekiz köşesi olduğuna inanırlar, Kutup Yıldızı üst dünyanın merkezidir ve kutup yıldızının olduğu noktadan yer ve gök birbirine bağlanır. Bağlanma noktasını oluşturan ise Kutup Yıldızı’na doğru uzanan demir bir ağaçtır ve bu ağaç demir-kazık veya demir-ağaç olarak adlandırılmıştır (Ögel, 2010, 100). Bu ağaç Rus araştırmacı İ. A. Hudyakov tarafından toplanan *Er Sogotoh* destanında yer alır. Bu ağacın tohumunun yer ve gök yaratılırken atıldığına, yer ve göğü bu ağacın birleştirdiğine inanılır (Ögel, 1995, 172).

Uno Harva’nın (2015, 58) aktardığı Yakut efsanesinde hayat veren ağacın detaylı tasviri görülür. Yerel bir efsaneye göre, "sekizgen dünyanın sarı göbeğinde" sekiz dallı, bereketli bir ağaç yaşar. Kabuğu ve yumruları gümüş, özsuyu altın, kozalakları

dokuz çentikli çanaklar gibi, yaprakları at derisi büyüklüğündedir. İlahi sarı sıvı ağacın tepesinden köpürerek akar. Yoldan geçenler içerse yorgunlar canlanır ve açlar doyurulur." Yakut efsanelerine göre bu hayat veren ağacın yeri ilk insanın mesken yeri, bir bakıma cennettir. Dünyaya gelen ilk insan, neden orada olduğunu öğrenmek istediğinde, tepesi "üç katmanlı gökyüzü" boyunca yükselen ve dallarından sarı bir özsuyun aktığı o dev ağaca gider. Sonra mucize ağacının gövdesinde birdenbire bir açıklığın belirdiğini fark eder ve içinde beline kadar bir dişi varlık görünür ve insana insan ırkının atası olmak için dünyaya geldiğini söyler. Dünyanın sekiz köşesi olduğu inancı bu efsanede de gözlemlenir.

Yakut anlatılarında ilk insanın bu ağacın yanına gittiği ve bu sırada ağaç oyuğundan bir kadının kendisini beline kadar gösterdiği ve insan soyunun atası olduğunu söylediği anlatılır. İlk insan artık yalnız olmak istemediğini ve bir yolculuğa çıkıp eş aramak istediğini ifade ettiği bu ikinci varyantta ağaçta yer alan Tanrıça ona göğsünden süt ikram eder ve yalnız insan yüz kat güçlenerek kutsanır. Burada yer alan ağacın emziren bir kadınla özdeş tutulduğu görülür. Fiziki özellikleri aktarılırken bu ağaç ve yer tanrıçası, "orta yaşlı, ciddi bakışlı, göğsü açık bir kadın" (Harva, 2015, 59) ve saçları serbestçe uçuşan olarak ifade edilir.

Ağacın kovuğundan çıkan kadın, Türk topluluklarında yer edinen bir motiftir. Oğuz Kağan, göl içindeki bir ağaç kabuğunda mavi gözlü, ırmak saçlı, inci dişli bir kız görür ve onun güzelliğine vurulur (Ağça, 2016, 108-109). Ağacın kadının doğurgan halinin temsili olduğu verilen örneklerden çıkarılabilir. Oğuz Kağan, genç ve güzel bir kadınla tanışırken; Er Sogotoh veya Yakutların ilk erkeğinin karşılaştığı kovuktaki kadın ise orta yaşlı ve kahramanı emzirebilecek yetişkinlikte bir kadın olarak tasvir edilir. Biri eş biri anne görevi üstlenmiştir. Her şeyin annesi olan ağaç kovuğundaki kadın bu özelliklere uygun olarak bir yaş ve değer kazanmıştır. Bilge, ciddi ama hâlâ doğurgan olmaya devam eden bir kadın görevinde görülür. Oğuz Kağan'ın eşi daha zayıf, masum ve gençtir. O, Oğuz Kağan'a eş olabilecek özelliklerle mevcudiyet bulur. *Er Sogotoh*'un incelenen V. O. Karatayev anlatısında yer alan doğurgan ve emziren ağaç formu kayın ağacıdır. O nedenle bu ağaca Kayın Ağacı bölümünde daha detaylı şekilde yer verilecektir.

Tek ve ulu ağaç kavramı Türklerin ağacın kutsallığında aradığında önemli bir özelliktir. Bu ağaçların tekliği ve büyüklüğü ile gücü, kuvvetine işaret edilir. Ağacın

yalnızlığı çevresine çeşitli ruhları toplar (Bars, 2014, 384). Kutsal, tek ve ulu ağaçların Yakut Türklerinde çeşitli isimleri vardır (Ergun, 2013, 94-99):

1. Aal Luuk Mas (Kayın ağacı olarak karşımıza çıkar.)
2. Aar Kuduk Mas (Elma ağacı olduğu düşünülür.)
3. Aal Duup Mas (Her zaman yeşil ve canlıdır.)
4. Aal Kudulu Mas
5. Ağıs Salaalaax Aar Hatın (Sekiz dallı kutsal kayın)

Yakut kültüründe insanlar atları öldüğünde onların yanına Dünya Ağacı'nı simgeleyen bir kazık dikilirdi. Bu kazık dikilen yerden çıkarılmaz ve zamanla yok olurdu. Atların yaşamlarında bağlandığı kazıklar da bu ağacın bir yansımasıdır (Lvova vd., 2013a, 43). Bu kazık bir anlamda dünyanın merkezini belirleyen bir unsurdur. Dünyanın merkezi ile kurulan ilişkinin bir yansıması olarak Kutup Yıldızı'na "kutlu at kazığı" adı verilmiştir. Kutup Yıldızı tanrılardan biri olarak görülmüş ve "at kazığının ruhu" olarak adlandırılmıştır (Ögel, 1995,172). Atlar bölümünde atların Yakutlar için ne denli önemli olduğu izah edilmiştir. Atlarına verdikleri değer sebebiyle kutsal ağaçlara bağlamayı uygun görürlerdi, atlar öldüklerinde de yanlarında hayatı temsil eden ağaç bir kazıkla yansıtılırdı. At bağlamak için dikilen ağaca "serge" adı verilir. Bu kazıkların sayısı sembolik olarak çok güçlü kabul edilen üç, altı ve dokuz sayıları olabilir (Ögel, 1995, 172). Sayılar üç ve üçün katlarıdır. Gerçek sayı olduğu düşünülen üç rakamı, tamamlanmayı ve aynı zamanda kutsallığı sembolize ettiği için burada merkez kabul edilen kutsal ağacın temsilinde belirtilmesi önemlidir.

Kutsal ağaç kavramının Anadolu köylerinde de bulunduğu görülür. Evin yakınında var olan ulu ağaç manzarası Anadolu halklarında da tasvir edilir (Ögel, 1995, 172). Er Sogotoh'un evinin yakınında bulunan ağaç ile kurulan ilişki Türk toplumlarının birbirinden uzakta yaşasa da kolektif bilinçte birliğini sürdürdüğünün göstergesi sayılabilir. *Er Sogotoh*'un varyantlarında Er Sogotoh'un dünyaya geliş şekli bazen birbirinden ayrılır. İncelenen *Er Sogotoh* destanında uzun yıllar çocukları olmayan yaşlı anne ve babadan dünyaya gelir. Fakat çeşitli varyantlarda bulunana kutsal ağaçtan dünyaya geliş motifine değinmemiz gerekmektedir. Destanın A. F. Middendorf, İ. A. Hudyakov, N. Gorohov ve V. O. Böhtlingk tarafından yayımlanmış olan çeşitli varyantlarında Er Sogotoh üst dünyada yaratılıp kutsal ağaç tarafından yeryüzüne indirilir (Ergun, 2013, 108).

N. Gorohov'un derlediği B. Ögel'in *Türk Mitolojisi* (2010, 101-103) adlı kitabında bir bölümü aktarılan Er Sogotoh destanında da bir Hayat Ağacı'na rastlanır. Bu destana göre yedi kat gök bulunur. Bu destan varyantında özellikle göğün de bir merkezi olduğunun görülmesi önemlidir. Metinde Er Sogotoh Ak-Oğlan olarak geçer ve yaratılan ilk insandır. Hayat ağacı ile bir konuşması aktarılır. Ağaç Er Sogotoh ile konuşurken canlanır. Önceki varyantlardaki Hayat ağacından farklı olarak burada yer alan Hayat Ağacı insanı yaratan güç değildir. İnsanı yaratan tanrı Üst Dünya'da yaşayan Ürüng Ayıı Toyon'dur. Bu ağaç çok büyüktür. Ağacın kökünden bir delik açılır ve bu delikten bir kadın çıkar. Bu ağacın içinden çıkan kadının Er Sogotoh'u emzirdiği görülür. Ona su, ateş ve demir vermiştir. Hayat Ağacı kavramının özellikle doğurganlık ile sembolize edildiği görülür. Genellikle kadın ile özdeşleştirilmiştir ve bu durum ağaç-kadın paralelliğini ortaya koymuştur (Ateş, 2014, 169).

3.4.3. Kayın Ağacı ve Ağaç İyesi

Kayın ağacı bolluğun, bereketin ve istikrarın sembolüdür. Kehanetleri simgeler. Günümüzde dayanıklılığı ifade etmek adına Danimarka amblemlerini süsler (Wilkinson, 2008/2011, 94). Kayın ağacının çeşitli Türk boylarında ve destanlarda akağaç olarak geçtiği görülür. Aynı zamanda çeşitli yerlerde hazın ifadesine de rastlanmaktadır (Ergun, 2004, 260).

Şaman inancına sahip en kutsal kabul edilen ağaçlardan biri kayın ağacıdır Türk kavimlerinin çoğunda kayın ağacına tapınma vardır ve şaman ayinlerinde etrafta kayın ağacı olmadan ayin gerçekleştirilmez. Bunun en büyük sebebi insanların dünyaya geldiği zaman onlarla birlikte yere kayın ağacının indiğine inanılmasıdır. Özellikle Altay inancında Ülgen tarafından Umay ile iki kayın ağacı da koruyucu olarak yere indirilmiştir (Radloff, 1983/2008, 268-269). Yakut inancında gökteki en üst katta yer alır ve gök ile yer arasında kapı görevi görür (Beydili, 2004, 27).

Altay Türklerinin kayın ağacına "bay kayın" (Radloff, 1983/2000, 269) dedikleri bilinirken Yakutlarda kayın ağacı dişil bir özellik kazanmıştır. Destanda da bahadırları besleyen, onları erginliğe ulaştıran süt anneleri olarak karşımıza çıkar. Daha önce Altayların sekiz ağaç inancına değinilmişti. Yakutlarda da Tanrı tarafından üst dünyaya sekiz adet ağacın dikildiği ve bu ağaçlardan ölümsüz şamanların çıktığına inanılır. Yeryüzüne ekilmiş olan ağaçlardan ise ölümlü şamanlar ortaya çıkmıştır (Ögel, 1995, 482). Kayın ağacı ile ilişki kurulan bir ağaç türü huştur.

Günümüzde Türkiye'de de Karadeniz'in çeşitli yerlerinde bu ağaca kayın dendiği görülür. İnanca göre Tanrı şamanı yarattığında gökte yaşadığı yerin yanına sekiz dallı huş ağacı diker ve bu ağacın dallarında Tanrı'nın çocukları yer alır. Gökte yer alan bu ağaç dışında yeryüzüne de üç ağaç dikmiştir (Eliade, 1983/1999, 96). Gökte yer alan bu ağaç ölümsüz olan şamanın yaşamının bağlı olduğu önceki anlatılarda bahsi geçen ağacın aynısıdır. İnsanların, şamanların yaşamı bu ağaçla bir kabul edilmiştir. İsimlendirilirken kullanılan "yaşam" ifadesi ağacın yüklendiği anlamla eş değerdir. Destanda bahadırların duasını almadan yola çıkmadıkları kutsal kayın ağacının da sekiz dalı vardır. Bu rivayetten ayrılan kısmı ise bu ağacın gökyüzünde değil, insanların yer aldığı yer yüzünde var olmasıdır. Bu kutsal ağaçtan destanda şu şekilde bahsedilir; "Sekiz dallı, / Kutsal kayının altından / Sekiz dalın arasından / Ana dünya iyesi, / Aan Alahsın Hotun kocakarı / (…)" (Ergun, 2013, 589).

Burada kutsal kayının sekiz dallı olmasına dikkat çekmek gerekir. Yakutlarda özellikle dünyanın sekiz köşeli olmasıyla bağdaştırılabilecek bu sayının özellikle seçilmiş olduğu düşünülmelidir çünkü Altaylara göre kutsal kayın ağacı dokuz dallıdır. Burada inancın birbirinden ayrıldığı görülür. Hatta daha da irdelendiğinde Abakan Tatarlarını yedi dallı göğe ulaşan bir kayın ağacının var olduğuna inandığı görülür. Destanda yer alan sekiz dallı ifadesi ve dünyanın sekiz köşeli olduğuna inanılmasının sebebini bulmak için sekizin sembolik anlamına bakmak gerekir. Sekiz sayısı A. Schimmel'in (1998, 175) aktardığına göre uğurlu sayı olarak ifade edilir. Babil'e kadar uzanan bir düşünceye göre sekiz sayısı Tanrıların sayısıydı ve cennet kavramıyla ilişkilidir. İştar'ın simgeleyen sekiz uçlu Venüs yıldızı sembolü de sevgi ve bereketi temsil eden bir semboldür. Budizm'de de bu sayının şans sayısı olduğu fikri özellikle sekiz yapraklı lotusun sonsuzluğun ve şansın bir sembolü olduğu fikri hakimdir. Sekiz sayısına çeşitli geleneklerde cinsiyet atfedilmiş ve dişil olarak kabul edilmiştir. Bu bilgiye dayanarak Yakutlarda da sekiz dallı kayın ağacının da dişil bir kimlik kazanması ve sayının özelliği arasında ilişki kurmak mümkündür.

Kozmik ağaç kavramında bu ağacın kayın ağacı olduğu düşüncesine sıklıkla rastlanır. Şamanların kayın ağacına bağlı olarak düzenledikleri klasik bir törenleri vardır. Bu tören iki gecede gerçekleşir, şaman bir gece kayın ağaçlarının bulunduğu ormana girer, buranın ortasında düzlük bir alan bularak oraya dokuz kertik çizdiği kayın ağacı diker. Ağacın bir dalını beyaz bir atın sırtına bağlayarak yaşadığı yere geri döner. Tin denilen ruhları çağırmaya başlar. Onlar diktiği ağaçtan yolu

bulacaklardır. Bir ritüel şeklinde kutlamalar gerçekleştirilir. İkinci gece ise kayın ağacının çevresinde döner ve kertiklere tırmanarak göğe doğru yolculuğuna başlar (Roux, 2005, 66-67). Kayın ağacının kutsal kabul edilişinin sebebinin kesin bilgisine ulaşmak mümkün değildir. J. P. Roux'un (2005, 187) düşüncesine göre özellikle kayın ağacının seçilmesinin sebebi kayın ağacı kabuğunun beyaza yakın olmasıyla alakalı olabileceğidir. Beyaz renk saflığı, temizliği, iyiliği ifade ederken kullanılan bir renktir ve kayın ağacına kutsiyet atfeden kişilerin de beyaza büyük bir önem verdiği bilinmektedir. Fakat bu düşünce kanıtlanabilir değildir, J. P. Roux'un gözlem ve çıkarımlardan edindiği bir varsayım olarak kabul edilebilir.

Kayın ağacı ile birlikte doğurganlık ve kadın sembolize edilir. Doğum yapan Yakut kadınları "ayısıt çıkarma" töreni yaparlardı. Bu törende "son" adı verilen ve Umay'ı temsil eden bir figür bulunur. Doğum gerçekleştikten üç gün sonra son açılan bir çukura gömülür. Çukurun etrafında ağaç kabuklarından üç küçük çadır yapılır, içerisinde ateş bulunur. Çadırlar erkeklere gösterilmez. Kayın ağacından çeşitli hayvan ve gezegen resimleri, ay ve ok yapılır. Eğer çocuk kız ise kayın ağacı kabuğundan makas, inek ve kısrak resmi yapılırken erkek ise sığır ve geyik yapılır. Bu törende Ayısıt ve Tanrı kutsanır (Radloff, 1983/2000, 236). Kayın ağacı çok sağlam olan ağaçlardandır. Böhtling varyantında Er Sogotoh için donmuş ağaçların köklerini çıkarıp atmak, kuru kayın ağaçlarını tutup kırmak, dikili ağaçları kökünden çıkarmak onun için çok kolay olduğuna dair ifadeler geçer (Ögel, 2010, 105).

Destanda kayın ağacının adı Aan Alahsın'dır. Kahramanlık destanlarında Aan Alahsın ana kahramanların yol göstericisi ve koruyucu ruhudur. C. Beydili (2004, 13), Aan Alahsın'ın ruhların en büyük ve görkemlisi olduğunu ifade eder. Yer ana motifi sayılması sebebiyle orta dünya için son derece önemlidir, doğada bulunan her şeyin iyi olmasını isteyen ve yardım eden ilahi bir güç olduğu düşünülür. Ağaçları, bitkileri koruyup onların büyümelerine yardımcı olur. Doğanın uğradığı tahribatı gördüğünde, ağaçların ve bitkilerin telef edildiğini gördüğünde üzülüp ağladığına inanılır. Toplumlarda sonsuzluk ve hayat döngüsünün simgesidir (Beydili, 2004, 13-14). Anadolu'da günümüzde dahi anlatılan bir hikâyeye göre oduncunun biri bir gün bir ağacı kesecekken onun gövdesinden bir kadın çıkar. Bu ruhun özellikle Sibirya'da ağaç iyesi olarak kabul edilen kutsal ruh olduğuna, hayvanları ve ormanı koruduğuna inanılır (Roux, 1981/2000, 27). Aan Alahsın, çeşitli felaketler olduğu zaman insanların rüyasına girip onlara ihtiyar, kır saçlı bir kadın olarak görünerek

ağlayıp feryat eder. Bazen düz alanlarda esinti olarak gezdiğine inanılır, bu nedenle Yakutlarda rüzgâra saygı gösterilir. Aan Alahsın'ın kızları ve oğulları olduğu düşünülür. Onlar da ağaçların, tabiatın, otların koruyucularıdır, çeşitli bitkilerin yeşermesi onların nefesine bağlıdır (Dilek, 2021, 15).

Aan Alahsın, Yakut mitolojisinde destanda olduğu gibi kayın ağacında yaşar. Orta dünyanın en büyük ruhu olarak kabul edilen Aan Alahsın'ın sureti çok güzel kadın vücudu olarak tasvir edilir (Dilek, 2021, 15). Destanda Aan Alahsın'ın fiziksel görünüşüne dair bazı betimlemeler yapılmıştır. Öncelikle Er Sogotoh'un onunla ilk karşılaşmasında belirtilen görünüşü şu şekildedir: "Sekiz dallı, / Kutsal kayının / Alt dalının arasından / Kürek altına kadar sarkan, / Tilki sarısı tüylü, / Yaşlı kadın" (Ergun, 2013, 589). Yakutlar için Hayat Ağacı ile kayın ağacı arasında bağlayıcı bir etki söz konusudur. Çeşitli varyantlarda Hayat Ağacı içinde yaşayan ve gövdesine kadar sarkan bir kadın iyeden bahsedilir. V. O. Karatayev'in *Er Sogotoh*'unda da kayın ağacı içinde yaşayan Aan Alahsın tasviri, Hayat Ağacı iyesiyle ortaklık taşır. İkisinin aynı ruh olduğunu gösteren birçok ortak unsur vardır.

Er Sogotoh, Kömüs Kıırıktay ve Harıacılaan Bergen'in de kutsal kayın ağacının yanına gittiğinde aktarılan tasvir birbirine benzerdir. Hayat Ağacı anlatılarında yer alan kadın betimlemesi de üç bahadırın ağaç iyesiyle karşılaşmasında aynı şekilde okuyucuya aktarılır. Kömüs Kıırıktay annesini kurtarmak için alt Dünyaya inmeden önce Aan Alahsın'dan dua ve iyi dilekler almaya gider; "Kocakarı kadın, / Sekiz dallı, / Kutsal kayından, / Göğüs ucuna kadar, / Sarkarak, / Böyle toyuklu, / Şöyle konuşmalı, / Oturur imiş" (Ergun, 2013, 627). Harıacılaan Bergen'in ağaç iyesinden alkış ve tavsiye almaya gittiğinde karşılaştığı görüntü, ağabeyi ve babasının karşılaşmalarında belirtilenle benzerdir: "Sekiz dallı / Kutsal kayının altından / Sekiz dalın arasından / Ana dünya iyesi, / Aan Alahsın Hotun kocakarı / Küreğine kadar düşen / Güzel sarı saçlı / Kocakarı, / Göğüs ucuna kadar / Ağacın arasından çıkınca" (Ergun, 2013, 735). Aan Alahsın, görünüşü itibarıyla çok güzeldir fakat yaşlı bir kadın olduğu her fırsatta vurgulanır. Yaşlı olmasına rağmen beyaz saçlı değil güzel sarı saçları olan bir kadın ruhudur. Tüyleri de saçları gibi sarıdır.

İyenin genç bir kadın olarak belirtilmemesinin çeşitli sebepleri vardır. Ağaç ruhu duaları duyan, dilekleri yerine getiren bir iyedir ve bahadırların kendilerinden daha büyük birinden hayır duası almaları daha makbul sayılabilir. Oğuz Kağan'ın ağaç kovuğunda bulduğu kadın çok güzel ve kendi yaşına yakındır. Bunun temel sebebi,

eşi olabilecek bir kadınla karşılaşması ve Oğuz Kağan'ın soyunun devamını sağlama işlevi üstlenmesi gerekmesidir. Destanda ise amaç, alt dünyaya gidecek bahadırların güçlerini arttırmaları için dua almaları ve ağacın sütünden içmeleridir. Bahadırların evlilik çağındaki doğurgan bir kadın tarafından emzirilmeleri hem kültür hem de istedikleri gücün bahşedilmesi açısından uygun değildir. Yaşlılık bilgeliği getirir. Yaşantıların doğrultusunda tecrübelenmeyi ifade eder. Yaşlı arketipi, bilgeliği ve gücü temsil eder. Burada ağacın olgun bir yaşta olması gerekir ki; bahadırlar onun bu bilgeliği temsil eden sütünden faydalanabilsinler.

Aan Alahsın, destanda üç bahadırı da alt dünyaya inmeden önce emzirir. Bu bir erginlenme riti sayılabilir. Bahadırlar mücadele etmeden önce onun sütünden içerler ve alt dünyadaki dövüşleri için hazırlanırlar. Bahadırları sütüyle besleyen ağaç motifi Yakutlar dışında Altay-Sayan Türklerinde de yer alır. Ana tanrıça ruhunun bu topluluklarda ağacın içinde yer aldığı inanışı hakimdir (Lvova vd., 2013b, 31). Bu ağaç destanda bahadırın süt annesi işlevindedir. Aal Luuk Mas adı verilen Hayat Ağacı'nın destandaki tezahürü Aan Alahçın Hotun'un ruhunun bulunduğu kayın ağacıdır.

Er Sogotoh'un alt dünyaya inmeden evvel babası ve atından çeşitli öğütler aldığı görülür. Babası abaası ile olası mücadelesinde ölüm kalım günü geldiğinde üst dünyanın tanrılarından mutlaka yardım istemesi gerektiğini ifade eder. Alt dünyaya inmeye hazırlandığı sırada atını kamçılar; fakat atı dile gelerek Er Sogotoh'a alt dünyaya inmeden önce orta dünyadaki ruhlardan alkış istemesi gerektiğini ifade eder. Er Sogotoh ancak o zaman başarılı olabilecektir. Bu sebeple ilk olarak kutsal ateş ruhu Ala Tuygun'dan hayır duası alır. Ala Tuygun ona kayın ağacının ruhu olan Aan Alahsın Hotun'dan hayır duası alıp kendisine de göndermesini talep eder. Bunun üzerine Er Sogotoh kutsal kayın ağacına varır. Onun kutsal kayın ağacı ile ilk karşılaşması bu şekilde ifade edilir. Destanda Aan Alahsın Hotun son derece detaylı şekilde anlatılmıştır, Er Sogotoh'u emzirmesi destanda şöyle ifade edilir; "Yaşlı kadın, / Göğüs ucuna kadar, / Sarktığında / Koşup gelip, / Göğsünden iki kez, / Emdikten sonra, / Üçüncü kez emmeye çalışırken, / Yakasından tutup tersine fırlattı" (Ergun, 2013, 589).

Kömüs Kıırıktay da kayın ağacından alkış almak için yanına gider ve sonrasında alt dünyaya iner. Harıacılaan Bergen'in üst dünyadan öğrendiği bilgiler sebebiyle alt

dünyaya inmesi gerekir. Bunun için ovayı terk etmeden önce kutsal kayın ağacının yanına varır. Burada ona kendisini koruması için yalvarır:

> Ana dünyamın iyesi, / Aan Alahsın kocakarı / Korumanı, esirgemeni / Yalvarıp diliyorum. / Dileklerle boşuna rahatsız etmezler, / İyi duanı / Bana versen / Ne olurdu. / Yollarda geçitlerde eşlik eden, / En iyi duanı / Bana sunsan ne olurdu? (Ergun, 2013, 735).

Harıacılaan Bergen, bir annenin hayır duasını ister gibi ondan yardım ister. Onun diğer iki bahadırdan farkı kendi annesinin bir abaası olmasıdır. Bu nedenle kendini orta dünyaya tam anlamıyla ait hissetmez. Ayıı ve abaası arasında kalarak kendisinin ne olduğunu bulmaya çalışır. Bu sebeple ağabeyi ve babasının aksine o kayın ağacından almak istediği duayı yakararak ister. Kayın ağacı ona sütünden ikram ederse kendisinin bir ayıı olduğuna kanaat getirecektir: "Göğsünü sütünden / Emdirip göndersen / Ayıı evladıyım diye / Düşünmem için de iyi olurdu. / Dileklerle boşuna rahatsız etmezler. / Dualarla sıkça usandırmazlar" demişti," (Ergun, 2013, 735).

Kayın ağacı ve kadın motifi üzerinde durmak gerekir. Hayat Ağacı'ndan sarı köpüklü su aktığına inanan Yakutlar bu sudan içtiklerinde yorgunlukları diner ve şifalanırlar. Yakut efsanelerinde ağaçtan süt içme motifi de sıkça karşımıza çıkar. Hangi ağaç olduğu bazı efsanelerde belirtilmez; fakat ele aldığımız destana bağlı olarak burada ana kahramanı emziren ağaç, kayın ağacıdır. Hayat Ağacı motifinin Yakutlardaki yansımasının çoğunlukla kayın ağacı olduğu unutulmadan metin ele alındığında, kayın ağacının süt veren bir anne formunda aktarıldığını söylemek mümkündür. "Hayat Ağacı" bölümünde ifade edilen efsanede ilk insan süt veren bir ağaçtan süt içmişti ve yüz kat güçlenmişti. Kayın ağacı Kömüs Kıırıktay ile şu şekilde konuşur: "Ölümsüz olman, / İçin iyi olur. / Göğsümün sütünden, / Bir emiş vermem için, / "Gel" deyip durmaktaydı." (Ergun, 2013, 627) Onun sütünden içmek bahadırları ölümsüz denecek kadar güçlü kılacaktır. Alt dünya mücadelelerinden evvel kayın ağacının sütünden içmek onları zafere götürecek yollardan biri olarak görülür.

Metinde Er Sogotoh, Kömüs Kıırıktay ve Harıacılaan Bergen aynı kayın ağacından üç kere süt içmeye yeltenir. Kömüs Kıırıktay'ın kayın ağacı ile karşılaşması ve süt içmesi Er Sogotoh'la eştir. Kömüs Kıırıktay ve Er Sogotoh kayın ağacından iki kere süt emebilir. "İhtiyar kadın, / Bir göğsünü, / Sarkıtıp verdiğinde, / İki kez emip, /

Üçüncüsünü emmeden, / Göğsünden tutup, / Fırlatıp atmıştı" (Ergun, 2013, 627). İki bahadır da Aan Alahsın'dan üçüncü sütü içemez. Harıacılaan Bergen ise yalnızca bir kez süt emebilir. İkinciye yeltendiğinde iye onu geri ittirir: "Kocakarının göğsünden / Bir kez emmek isteyende, / "Büyük Abaasıymışsın" deyip / Yakasından tutup / Geriye ittirmişti" (Ergun, 2023, 737).

Üst dünya insanları Harıacılaan Bergen için ayıı olabileceğini ifade ederken kutsal kayın ise ona abaası diyerek kendinden uzaklaştırır. Bu konuşmada ona ayıı kabilesinin acısına duyarlı olmasını, huzurlu bir aile kurarak neslini çoğaltması gerektiği hakkında öğütler vermiştir. Bu konuşmadan sonra Harıacılaan Bergen'in gücünü abaasılardan aldığını ama ayıı insanı olmayı seçebileceği sonucunu çıkarmak mümkündür. Harıacılaan Bergen kendisinin hangi dünyaya ait olduğunu hem Ürüng Ayıı Toyon hem de Aan Alahsın'ın öğütleri ve tavsiyeleri ile anlamış ve alt dünyaya doğru yol alırken ne yapması gerektiğini anlamıştır. *Er Sogotoh* destanı ve *Oğuz Kağan* destanı arasında benzerliklerden birinin Harıacılaan Bergen ve Oğuz Kağan'ın göğüsten yalnızca bir kere süt emmeleridir. *Oğuz Kağan* destanında da Oğuz Kağan'ın annesinden bir kere süt içtikten sonra bir daha süt içmediği belirtilir: "(8) daha güzeldi. O çocuk, annesinin / (9) göğsünden ilk sütü içti (ve) bir / (1) daha içmedi. (…)" (Ağça, 2016, 105).

Kayın ağacından içilen süt bahadırların yolculukları sırasında gerekli olan güce ve cesarete sahip olmalarını sağlayacak kutsal bir ritüel olarak görülebilir. Üç bahadırın da alt dünyada yaşayacakları savaşlar ve mücadelelerden önce kutlu olarak kabul edilen ağaç ruhundan süt içtikleri görülür. Destandaki kayın ağacı genç ve güzel bir kadın değildir. Anne özellikleri gösteren doğurgan fakat daha geç yaşlarda olan sert bir kadın biçiminde verilmiştir. Kömüs Kıırıktay'ın süt içmesi sırasında "ihtiyar kadın" olarak ifade edilmiştir. Bahadırları emzirebilen bir kadının bu şekilde tasvir edilmiş olması da son derece doğaldır. Çünkü onlar bunu cinsel bir uyarım olarak değil, bir güçlenme ritüeli olarak gerçekleştirirler. Anne çocuğunu sütüyle hayata bağlar. Yaşaması için gerekli olan özü sütü aracılığıyla aktarır. Sevgisi de bu öze dahildir. Genel olarak bebeğin güçlenmesi, sağlıkla büyümesi anne sütüne bağlıdır. Bunlar göz önüne alındığında bahadırlar bir yolculuktan önce aynı bebeğin büyümesi için gereken bu şartlar gibi ihtiyaçlara sahiptir. Bu bağlamda düşünüldüğünde bebek ve bahadırlar eş tutulurken büyüme ile erginlenme özdeştir. Anne sütü ile her şeyin anası olarak kabul edilen ağaçtan akan süt ikisini de büyütür ve güçlenmesini sağlar.

Gelecekteki karşılaşacakları zorlu süreçlerde başarılı olması için bahadırlara yardımcı olur. Onlara bir yaşam gücü bahşeder.

Destanda bahadırların gücünü temsil eden bir unsur kayın ağacının üç kere emzirmesi beklenirken iki veya bir emzirmeden sonra canı acıyarak bahadırları uzaklaştırmasıdır. "Ulu yaratık, nasıl de sert emiyor" (Ergun, 2013, 589) diyerek onları fırlatıp uzağa savurur. Bu durum bahadırların gücünü aktarmak adına kullanılmış önemli bir bölümdür. Kayın ağacından içilen süt ile bahadır çok daha güçlü ve dinç hale gelecektir fakat bundan önce bile son derece güçlü bir er kişi olarak ifade edilir. Üçüncü kez emzirmesine gerek kalmayacak kadar kuvvetli haldedir.

Türk mitolojisinde kayın ağacı ve süt gölü bir arada verilen iki kavramdır. Destanda süt gölünün bahsi geçmez. Süt gölünden bahsedilmese de burada emzirme unsuru kayın ağacı ile sütün bir arada verildiğini ifade eder. Çeşitli halkların anlatımları incelendiğinde kozmik ağacın yanında bir süt gölünden bahsedilir (Lvova vd., 2013a, 144-145). Bu göl hem besleyici hem temizleyici bir işlevdedir. Üst dünyanın simgesi olarak kabul edilir. Sütün beyaz olması temizlik ve saflık gibi nitelikler verilmesinin sebebidir. Kutsal ağaç hayatla olan bağı simgeler, süt gölündeki süt de insanı yaşama bağlayan bir kaynaktır. Destanda Harıacılaan Bergen'in Taas Kudustay ile sonuca bağlanmayan ilk savaşından sonra kutsal kayın ağacından yardım dilemeye gittiği görülür. Ona seslenirken şu cümleleri sarf eder: "Ana dünyamın iyesi, / Ayıı Alahsın Hotun kocakarı, / Beslediğin çocuğun, / Büyüttüğün oğlun / Boynunun dibine kadar / Akbaşlı kara atlı, / Harıacılaan Bergen denen kişi / Çıkıp geldim." (Ergun, 2013, 787)

Kayın ağacı iyesi Aan Alahsın'ın besleyen ve büyüten bir ebeveyn rolünde olduğu görülür. O bahadırı sütüyle beslemiş, hayırlı dualarla savaşa yollamış ve ona güç kuvvet vermiştir. Bunlar onun bir anne formu kazanmasını sağlamıştır. Buradaki hitapta Harıacılaan Bergen'in de onu koruyan, besleyen ve büyüten bir ebeveyn gibi algıladığı görülür. Şimdi yenemediği abaasının nasıl yenileceğini öğrenmek için onun bilgeliğinden ilham almak ister ve bu yüzden alt dünyadaki savaştan çıktığında ilk olarak onun yanına gelir. Onun yol göstermesine, aklına ihtiyacı vardır.

Yakutların bir olonhosunda Aal Kuduk Mas'ın besleme ve doyurma özelliğinin üzerinde durulur. Dallardan çıkan damlalar etrafa saçılır ve ağaç su (süt) sızdırır. Bu

ağacın köklerinin alt dünyadaki cehennem ateşinin dumanından dolayından orta dünyaya geri fışkırtıldığı ifade edilir. Bu köklerden sızan su beyaz bir göl oluşturur. Bu durum suyun aslında süt olduğu sonucunu çıkarmamızı sağlar (Ergun, 2013, 98). Bu sütten içen kahraman veya insanlar gençleşir, şifalanır ve güçlenirler. Bu olonhoda ağacın içinde yaşayan ruhun adı Ayıı Miçil Hotun'dur. Diğerlerinde olduğu gibi bir kadındır ve aynı görevleri yerine getirir. Olonholarda kutsal ağacın içinde yaşayan kadın iye için çeşitli adlar kullanılmıştır. Bunlar şu şekildedir:

1. Aan Darhan Hotun
2. Aan Aalay Hotun
3. Aan Alahçın Hotun
4. Aan Alahsın Hotun
5. Ayıı Miçil Hotun

Kayın ağacının destandaki en büyük yardımı bahadırları sütüyle besleyerek daha fazla güçlenmesini sağlamaktır. Onlara hayırlı dualarını sunar fakat iş sihir ve büyüye geldiğinde kayın ağacının böyle bir gücü yoktur. Bunu Harıacılaan Bergen'in Taas Kudustay'ın kalbini bulmak için ilk olarak onun yanına geldiğindeki ona söylediği sözlerden anlayabilmekteyiz: "Ben zavallıcık, / Ana dünyamda / Doğduğum yuvamda, / Sadece kendi duamı bilirim. / Başka hiçbir, / Sihirli kehanet yolu olmayan / Uranghay'ım ben" (Ergun, 2013, 789). Burada kendisinin büyüsü olmadığını açıkça belirtir. İyelerin özel güçleri dünya düzenini değiştirecek boyutta değildir. Destanda yer alan bu bölüm ile kutsal ağaçların en büyük gücünün hayırlı dualar etmek ve bir noktada bahadırlara güç aktarmak olduğu görülür bu da kendi sahip oldukları özelliklere bağlı olarak şekillenir. Kayın ağacı Yakutlarda ve Er Sogotoh destanında son derece önemlidir. Dişil özelliği bir anne formu kazanmıştır. İçinde yer alan iye Aan Alahsın bahadırların her savaş öncesi yanına uğradıkları ve ondan nasihat ile tavsiye aldıkları yaşlı bilge arketipinin bir tezahürüdür.

3.4.4. Çam Ağacı

Çam genellikle erilliği ve güçlü karakteri sembolize eder (Wilkinson, 2008/2011, 94). Çam özellikle Kuzey Türklerinin önem verdikleri ağaçlardan biridir. Sibirya'da yaygın olarak bulunur. Çam ormanları, Çin ve Japon sanatlarında sıklıkla yer alır. Çam ormanlarının içinde orman ruhlarının yaşadığına inanılır, çam kültürlerde

çoğunlukla kutsallıkla ilintilendirilir ve ölümsüzlüğü simgeler (Wilkinson, 2008/2011, 91).

Altay ve Yakut Türklerinin sıklıkla karşılaştıkları çam ağacı Dünya Ağacı'nın sembollerinden birisidir. Altay Tatarlarına göre ağaçların en büyüğü çam ağacıdır, her şeyin merkezinde yer alan bu ağacın tepesinde Bay Ülgen oturur (Roux, 1984/1994, 123). Birçok halk var oldukları zaman yanlarında kayın ağacının da gönderildiğine inanırken; Yakutlar kayın ağacının dışında kara çam ağacının da beraberinde geldiğine inanırlar. Yakut şamanları törenlerini kayın ağacı dışında kara çam ağacı altında gerçekleştirebilirler. Özellikle sık dalları olan çam ağaçlarının altına çocuğu olmayan Yakut kadınları gelir, beyaz at derisini yayar ve ağaca karşı dua eder. Kadın eğer bu duadan sonra hamile kalırsa bu çocuğun yer ağaç ruhları sayesinde olduğuna inanır (Radloff, 1983/2008, 270, 360). Buna benzer bir inanç Asya'da da rastlanır. Asya destanına göre çocuğu olmayan bir kadın, elma ağacının altında dua eder ve orada yuvarlanırsa hamile kalacağına inanılır (Ateş, 2014, 172). Kültürlenme açısından birbirinden çok farklı yerlerde bulunan toplulukların benzer inançlara sahip olduğu görülür. Birbirinden farklı olarak kutsallık atfedilen ağaçlar vardır ve bu ağaçlar altında hemen hemen aynı ritüeller uygulanır. Toplumlar çevrelerinde aşina oldukları bitki ve ağaçların çeşitli özellikler ve kutsal güçler verdiğine inanma eğilimindedir.

Çam ağaçlarının her mevsim yeşil olmasının ana sebebi; gövde kısımlarında hayatlarının devamını sağlayan sular olmasıdır (And, 2008, 37). Bir mite göre, küçük adamlar tavşana binerek insanlara ölümsüzlük suyu getirir. Bir kadın bunu gördüğünde onları göstererek güler. Küçük adamlar bunun üzerine sinirlenir ve getirdikleri ölümsüzlük suyunu insanlara vermekten vazgeçerler. Ellerindeki ölümsüzlük suyunu da çam ve sedir ağaçlarına dökerler. Bu sebeple ağaçlar yıl boyunca yeşil özelliğine erişirler (Ergun, 2004, 209). *Er Sogotoh* (2013) destanında ana dünyanın yaratılış dizelerinde "sararıp dökülen çamlı" (s.553) ifadesi kullanılır. Bu ifade tüm yıl yeşil kalan çam ağacıyla zıtlık içerir. Çam sararmayan ve yapraklarını dökmeyen bir ağaç olarak bilinir. Bu zıt kullanımın yalnız bu destanda değil; Altay destanlarında da kendini gösterdiği görülür. Yeniden doğuşu sembolize eden çam ile destanlardaki bahadırlar arasında bir bağ vardır. Tanrı'nın kutunu taşıyan bahadırlar ülkelerinden uzaklaştığı zaman ülkelerine kötülükler gelmeye başlar, bahadırın tehlikeye girmesi durumunda çamlar yapraklarını döker. Çünkü

çam da kutu içinde taşıyan ağaçlardandır. Aynı zamanda P. Ergun (2004, 211), guguk kuşlarının bahadır uzaklaştığında sustuğunu da belirtmiştir. *Er Sogotoh* (2013) destanında "sararıp dökülen çamlı" (s.553) ifadesinden önce "ötüşüp susan guguklu" (s.553) dizesi yer alır. Altay destanlarındaki ekolojik unsurlar, Yakutlara ait *Er Sogotoh* destanındaki ekolojik unsurlarla özdeşlik gösterir. İki topluluğun da çama verdiği değerin benzer olduğu, kutlu bahadırın tehlike altında olmasının ülkenin doğal çevre ve doğasını etkilediği sonucuna varılabilir. Aynı zamanda guguk kuşunun ötmesinin de kutlu sayılan yerde olması gereken bir sembol olduğu anlaşılır.

Çam ağacını Yakutlar aydınlık ve kutlu bir ağaç olarak kabul ederler. Buna bağlı olarak Tanrı kutunun da bu bölgede yaşayan insanlara, özellikle de çama yakın yaşayan insanlara sirayet ettiğine inanırlar (Ergun, 2004, 208). Şaman inancı bağlamında incelendiğinde çam ağacı ve şamanların doğuşu arasında kuvvetli bağ olduğu görülür. Bir anlatıda kuzeyde doğan şamanların ulu bir akçamın dalındaki yuvalarda oluştuğu aktarılır. Bu söylenceye bağlı olarak şaman ruhları Dzkuo Dağı'ndaki bir akçamda doğar (Eliade, 1983/1999, 59-60). Akçam olarak ifade edilen ağaç aynı zamanda köknar olarak da bilinir. Köknar, Anadolu'da "fıstık çamı" olarak ifade edilir ve kadını ifade ederken kullanılır. Bu ağaç ruhunun sirayet ettiği kişilerin bilge, sağlıklı düşünen, keskin sözlü insanlar olduğuna inanılır (Ergun, 2004, 208).

Şaman ağacı büyük kuru bir çam ağacı ise bu ağaca "Aar Kuduk Mas" denir. Eğitim alan şamanlardan insanlara yardım eden şamanın evi doğuya, insanlara kötülük yapan şamanların evi batıya, insanlara hem zarar veren ama aynı zamanda iyileştiren şamanların evi kuzeye, şekil değiştirebilen, çeşitli donlara dönüşebilen şamanın evi ise güneye bakar. Bu şamanların ağaçlarına ağaç ana denir. Şamanlar bu ağaçtan doğar ve bu ağaç sayesinde yeteneklerini kazanırlar (Bayat, 1983/2006, 16-17). Sibirya'da bulunan Tunguzların Yakutlarla bağı vardı. Tunguzların Yakutlaştığı düşünülür. Bu halkın inanışına göre Tanrı dünya ile insanı yarattığı sırada erkek, kara çam; dişi, köknar olarak iki ağaç yaratmıştır (Campbell, 1968/1995, 255-256). Şamanların ayinleri ve ritüelleri sırasında çam ağacının birçok işlevi olduğu görülür. Dünya Ağacı'nın ağaç türünün çam olduğuna inanan Yakutlar, şamanlar göğe ilerlerken önceden seçilen küçük çam ağalarının üzerinde ilerler. Bu ağaçların dalları kır at kılıyla bağlanır (Eliade, 1999, 265). Çam, Dünya Ağacı'nın tezahür ettiği bir ağaç türü olması ve yapraklarını dört mevsim korumasıyla diğer ağaçlardan ayrılır.

3.4.5. Melez Ağacı – Kızılçam

Melez ağacı, genellikle "kızılçam" şeklinde bilinir; bazen "piltır" ve "tit" isimleriyle de anılır (Ergun, 2004, 208). Melez ağaçları, çok uzun yıllar boyunca yaşayabilirler, günümüzde Kastamonu'da yer alan Taşköprü'de yüzlerce yıllık olduğu düşünülen kuru bir kızılçamın her yıl ona kurban verilmediği takdirde kan damlattığına inanılır. Bu kızılçam ulu kabul edilmesi sebebiyle kesilmez. Kültürlerde ulu olarak kabul gören hiçbir ağacın kesilmesi doğru kabul edilmez (Ergun, 2004, 594). Bir kadının çocuğu olmadığında sık yapraklı melez ağacının bulunduğu ormana giderek bu ağaçla birlikte olmaya çalışır. Ağaçtan bir çocuğu olacağına inanır. Melez ağacı, evrensel bir motif olarak şifa ve doğurganlığı temsil eder (Lvova vd., 2013b, 32). *Er Sogotoh* (2013) destanında genç erkeklerin özelliklerinden bahsederken sıklıkla "melez ağacı gibi" benzetmesi kullanılır. Melez ağacı, destanda genç erkeği simgeler.

Yakutlar, melez ağacını "Arık Mas" olarak isimlendirirler (Lvova vd., 2013a, 86). Çocuğu olmayan kadınlar "arık mas" adı verilen kutsal ağacın yanına giderek dua eder. Kutsal bir ağaçtan çocuk isteme törenine göre; bir kadın, bir gün ormandaki kutsal ağaca gider. Bu ağaca birlikte olmak istediğini ve onun çocuğunu doğurmak istediğini söyler ve ağacın altında uykuya dalar. Uyandığında bir kımız kupasına düşer, bu kupadaki kımız, kurtçuk ve yağ ile karıştırılmıştır. Kadın bu kupayı içer ve ağaca bu kımızdan serper. Bir başka anlatıda yer alan ritüelde ise bu ağacın altına ak at postu yayılır ve üzerine üç kımız bırakılır. Çocuğu olmasını isteyen kadın, kutsal ağacın etrafında üç defa turlar. Bazen kadının yanında bir şaman yer alır ve kadın yerine dua eder. Bazen kadın tur atmaz onun yerine ağacı sallayarak ağaçtan düşen kurtçukları yer. Buradaki kurtçuklar önemlidir; çünkü onun rengine göre doğacak bebeğin cinsiyeti anlaşılır. Beyaz kurtçuk, bebeğin erkek; yeşil kurtçuk ise bebeğin kız olacağının işaretidir (Lvova vd., 2013a, 153-154).

Genç erkeğin simgesi olan melez ağacı ve aktarılan Sibirya anlatılarında doğurganlık ile kurulan bağlantı anlaşılabilir. Kadınlar, melez ağacının yetişkin ve genç bir erkek olduğu bilinçaltıyla ondan çocuk istiyor olabilir. Anlatılarda kımızın verilmesi de hem Sibirya'da en önemli içeceklerden biri olması hem de süt olmasıyla ilişkidir. Anlatılarda, sütün insanın ruhunu taşıdığına inanılır. Ağacın bir kımız vermesi, erkeğin kadını hamile bırakmasıyla ilintilidir. (Lvova vd., 2013a, 153) Doğum için

melez ağacına başvuran kadınlar, sütün onları hamile bırakacağına yani genç yetişkini simgeleyen melez ağacının onlara doğurganlık bahşedeceğine inanır.

Er Sogotoh destanında Er Sogotoh'un fiziksel özellikleri detaylı bir şekilde betimlenmiştir. Bu betimleme sırasında kullanılan benzetmelerde sıklıkla "melez ağacı" vurgusu yapılır. Er Sogotoh'un üst dünyadan orta dünyaya indirilmesi ile onun görünüşü hakkında fikir edinmemize olanak sağlayan dizeler şu şekilde verilir: "Dört köşeli, / Çelik demir zırhlı kişi imiş meğer, / Soyulmuş melez ağacı gibi, / Elli kişiymiş meğer, / Yontulmuş melez ağacı gibi, / Baldırlı kişiymiş meğer," (Ergun, 2013, 573). Bahadırların fiziksel özellikleri anlatılırken sağlam ağaçlardan yola çıkarak onların güçlerini belirten ifadeler kullanılır.

Kömüs Kıırıktay'ın destana katıldığı ilk bölümde fiziksel tasviri şu şekilde verilir: "Oltak melez ağacı gibi kalçalı, / Kazınmış melez ağacı gibi pazılı, / Soyulmuş melez ağacı gibi baldırlı, / Adam imiş." (Ergun, 2013, 625) Er Sogotoh'un fiziksel tasviriyle neredeyse aynı şekilde ifade edilmiştir. "Oltak", küçük çamlara verilen bir isimdir. Kömüs Kıırıktay'ın küçük melez ağacı gibi kalçası olduğu ifade edilir. Kazınmış ve soyulmuş melez ağaçları gibi pazısı ve baldırı vardır. Kaslarının ne kadar kuvvetli ve kaslı olduğunu anlatmak için melez ağacı benzetmesinden yararlanılmıştır. "Soyulmuş, kazılmış" gibi ifadeler soğuk bölgede yaşayan insanların ten rengiyle açıklanabilir. Buralardaki insanlar soğuğa bağlı olarak beyaz tenli insanlardır. Bu sebeple soyulmuş ve kazılmış haldeki melez ağacına benzetilmiş olabilir aynı zamanda ağaçlar yontulduğu ve kazıldığında daha düz bir yüzeye sahip olur. İnsan vücudu da ağacın normal halindeki kadar pürüzlere sahip değildir. Bu bağlamda benzetmenin detaylandırıldığı görülmektedir.

Destanda yer alan benzetme ve betimlemeler bir kahramanın tanımında ağaç kültünün ne kadar önemli olduğunu anlamak adına önemlidir; birçok kahramanla ilgili benzetme unsuru hayvanlar ve bitkiler üzerinden verilmiştir. Böhtling varyantında Er Sogotoh'un kolları, kayın ağacına benzetilmiştir (Ögel, 2010, 104). *Oğuz Kağan* destanında Oğuz Kağan'ın vücut tanımlaması yapılırken hep hayvanlardan yararlanılmıştır. Ayaklarının öküz ayağı gibi olduğu, belinin kurt beli gibi olduğu, samur omzu gibi omuzları olduğu, ayı göğsü gibi göğsü olduğu ifade edilir (Ağça, 2016, 105). Bu örnek, kültürlenme süreci yaşanan farklılaşmayı gösterir; çünkü kahramanların benzetme şeklinin hayvansal özelliklerden bitki ve ağaçlara geçişini gösterir. Kültürlenme sürecine bağlı olarak avcılığın etkili olduğu

dönemde daha çok kahramanların hayvanlara benzetilmesi söz konusuyken; *Er Sogotoh*'ta avcılık süreci devam etmesine rağmen bunun yanında bitkiler de önem kazanmıştır.

M. Ergun (2013), Er Sogotoh'un görünüşünü ifade ederken "boyu ağaçlardan daha yüksek, omuzları samur omzu, göğsü ayı göğsü gibidir." (s.25) der. Burada yer alan benzetmelerde öncelikle ağacın kullanıldığı ve daha sonra hayvan benzetmelerinden faydalanıldığı görülür. Hayvan benzetmeleri *Oğuz Kağan* destanında yer alan benzetmelerin aynısıdır. Kolektif olarak benzer; hatta aynı benzetmelerin kullanıldığı görülür. Er Sogotoh'tan farklı olarak benzetmeler içine ağaçlar da eklenmiştir. Er Sogotoh'un el ve ayakları, Oğuz Kağan'ın sahip olduğu öküz ayağından farklı olarak "kabuğundan temizlenmiş melez ağacı dallarına benzer" (Ergun, 2013, 25). Er Sogotoh'u kandıran Uot Çolboodoy, Er Sogotoh'la olan konuşmasında ağabeyi Uot Urbalcın ile kavga etmesi için onu kışkırtır. Bu sırada sarf ettiği cümleler şöyledir: "Eğer oraya gidersen, / Senin dünyanı dağıtır, / Büyük bir melez ağacı gibi, / Sert sağlam / Adalelerini yumuşatır." (Ergun, 2013, 683). Er Sogotoh'un fiziksel özelliklerinin sıklıkla melez ağacına benzetildiğinin bir örneğini teşkil eden bu alıntıda Er Sogotoh'un adaleleri büyük bir melez ağacı gibi sert ve sağlam olarak belirtilir.

Harıacılaan Bergen ve Taas Kudustay arasındaki savaşta Harıacılaan Bergen'in kendi hakkındaki düşüncelerinde bir önceki örnekle benzerlikler söz konusudur. "Benim gibi adamın, / Düzgün melez ağaç gibi, / Güçlü kaslarını ısıtıp / Parmağımdaki kanı yürüttüğün için, / Haydi!" (Ergun, 2013, 779). Harıacılaan Bergen, Taas Kudustay'ın öldürülemeyeceğini ve ölmesi için kalbini bulmak gerektiğini anladığında onunla olan çatışmaya ara vermek için yaptığı konuşmada kendi hakkında bu betimlemeyi kullanır. Güçlü kasları adeta bir melez ağacı gibidir. Melez ağacı kadar dayanıklı ve sağlamdır; fakat yine de bu mücadele çok uzun sürmüştür.

Destanda melez ağacı bahsinin somut olarak geçtiği ilk yer Er Sogotoh'un doğumunun ardından yer altı dünyasından çıkan Taas Caantaar Dara Buuray, Er Sogotoh'un anne ve babasıyla konuşma anıdır. Üç başlı öksökü kartalı donunda Orta Dünya'ya gelen Dara Buuray konmak için bir yer arar. Bu esnada yaşanan vahamet şu şekilde açıklanır: "Mağrurca uçup gelip, / Dokuz melez ağacını birden kavrayıp, / Konmak istemişti. / Dayanıp tutamadığından, / On melez ağacını birden çekip, / İnip konduğunu / (…)" (Ergun, 2013, 569).

Melez ağacının kuzeye doğru Türk kültüründe yeri ve değeri artar. Yakutlara göre kızılçam olarak bilinen melez ağacının yerle çok sağlam bir bağı vardır. Kökleri çok sağlamdır ve bu sebeple çok dayanıklıdır. Bu sağlamlık ve dayanıklılığa bağlı olarak geliştirilen bir inanışa göre, kızılçamın içinde "ana kutu" yer alır. Kızılçamdan insana da bu kutsal kut geçerse insan çok dayanıklı, sabırlı olur. Kızılçam soyundan gelen insanlar zorluklarla mücadele etmekten korkmaz (Ergun, 2004, 209). Bu bilgiye dayanarak alt dünyanın en önemli insanının gücünü anlatmak için seçilen ağacın melez ağacı olmasının sebebi anlaşılmaktadır. Öksökü kartalı donunda orta dünyaya gelen abaası çok büyük, kuvvetli ve kudretlidir. Bir melez ağacını yıkmak bile son derece zorken öksökü kartalı dokuz – on melez ağacını birden kavrayacak hatta yıkacak güce sahiptir. Bu son derece önemli bir detaydır. İlerleyen zamanlarda Er Sogotoh'un nasıl biriyle çatışacağını gösterir. Dayanıklılığı ve gücü anlatırken ağaçlardan hareketle anlatılması da destanın ayrıca üzerinde durulması gereken bir konudur. Tabiat unsurlarından faydalanılarak yapılan benzetmelerde güç unsuru bir hayvanla değil, bir ağaç ile örneklendirilmiştir. Öksökü kartalı da çok kuvvetli ve büyüktür, ama onun kuvveti, devirdiği dayanıklı melez ağaçlarından anlaşılır. Kartalın normal boyutlarda bir kartal olmadığı ekolojideki sağlam ve köklü bir doğal unsur ile anlatılmaya çalışılmıştır. Ağaçların doğal hayattaki yerinin anlaşılması bakımından bu örnek son derece çarpıcıdır.

Ölümlerde şamanların konulduğu tabutlar, kızılçam kütüğünden yapılır. Bu ağacın sağlamlığıyla ilgilidir ve yapılan bu tabutu da yine kızılçamın bir budağına asarlar, şamanların kemiklerinin düşmesini beklerler. Bu olayın üç kere yaşanması beklenir ve yaşandıktan sonra şaman kendi soyundan gelen kişiler tarafından gömülür (Ergun, 2004, 241). Melez ağacının sağlamlığı, destanda hem fiziksel özellik olarak hem de kavgaların şiddetini anlatmak amacıyla kullanılır. "Geniş melez ağacını kütürdetmişlerdi. / Yüksek melez ağacını çatırdatmışlardı" (Ergun, 2013, 773). Taas Kudustay ve Harıacılaan Bergen arasındaki mücadelenin şiddetini melez ağacı ile ifade edilmiştir. Bu ağacı yıkmak ve onu yerle bir etmek kolay değildir, fakat mücadeleleri o kadar güçlüdür ki; bu kuvvetli ağaçları bile neredeyse yıkacak seviyeye getirmiştir.

3.4.6. Akağaç

Akağacın türü konusunda bir belirsizlik söz konusudur. Çeşitli yerlerde kayın ağacı olarak ifade edilen kutsal bir ağaçken bazen akağaç teriminin melez ağacının (Ergun, 2004, 303) bir diğer ifadesi olarak verildiği görülür. P. Ergun (2004, 260) Hakasların kayın ağacına "akağaç" dediklerini ifade eder. Orta Asya'da büyük ağaçların bazıları "huş" olarak adlandırılır. Anadolu'da kutsal kabul edilen huş ağacı türüne akağaç, bir diğer ismiyle "Batula Alba" (Adi Huş) denir (Ergun, 2004, 196). Sibirya'da yaşayan Şorların kutlamalarında kutsal saydıklarını huş ağacının yanına gitme gelenekleri vardır (Taş, 2002, 111) P. Ergun'un (2004) ifadelerine göre, Hayat Ağacı'nın Hakaslarda kullanılan bir diğer ismi "Bay-Akağaç"tır (s.145), Altaylılar ise Bay Kayın'ın yanına akağaç diker (s .377). Akağacın bu ifadelerden yol çıkarak türünü anlamak mümkün görünmese de kutsal ve önemli kabul edilen bir ağaç türü olduğu anlaşılmaktadır.

Bu verilerden hareketle kayın ve akağaç arasında bir bağlantı olduğu söyleenebilir. P. Ergun (2004, 204), Çuvaşların alkışlarından bahsederken cennet tasvirinde kayının mekanının anlatıldığını ifade ederek Anton Salmin'in *Narodnaya Obryadnost Çuvaşey* adlı kitabından bir alıntı paylaşır, burada "kayın" ifadesi yerine "akağaç" kullanılmıştır. Altaylılar da üst dünyada kutsal akağaç bulunduğuna ve bu akağacın dallarındaki yapraklarda insanların ruhlarının asılı olduğuna inanır (Ergun, 2004, 250). Akağacın çoğu anlatıda Tanrı ile iletişimi ileten ve cenneti temsil eden ağaç olduğu düşünülür; üst dünyada asılı ruhlardan kutlu çocuklar indirdiğine inanılması, çocuğun kutunun akağaçtan yapılmış olan kutularda sakladığına inanılması gibi düşünceler akağacın kutsal bir ağacı temsil ettiğini gösterir niteliktedir (Ergun, 2004, 256, 250)

Er Sogotoh (2013) destanında akağacın kutsallığına ve Tanrı ile iletişimi ifade etmesine yönelik bazı çıkarımlar yapılabilir. Abaası Taas Kudustay'ın bir konuşmasında akağacı ağacı Tanrı olarak atfettiği görülür. Harıacılaan Bergen bir mızrak donuna girer ve Taas Kudustay bu mızrağı bulur. Onun Tanrılar tarafından verilmiş bir armağan olduğunu düşünür. Bunun üzerine şu cümleleri sarf eder: "Akağaç Tanrım mı? / Bana yolladı, dostum. / Ağaç Tanrım mı? / Yukarıdan gönderdi? / Ölmemem için mi,? / Zaferimi kutlamak için mi,? / Böyle yaptılar" (s.763). Destanda Taas Kudustay'ın kendiyle konuşmasında akağacın Tanrı olduğuna inandığı görülür. Burada "Yukarıdan gönderdi?" sorusu ile inandığı Akağaç

Tanrı'nın alt dünyaya ait olmadığı sonucuna varılır. Alt dünyanın yukarısında iki tane daha dünya vardır. Biri orta dünya, biri de üst dünyadır. Akağaç Tanrı'nın bu iki dünyadan birine ait olduğu anlaşılmaktadır. Akağaç Tanrı'nın dünyası, destanın ilerleyen sayfalarında Taas Kudustay'ın ifadeleri ile bir belirsizlik olmaktan çıkar: "Üst Ayıılardan / Ağaç Tanrım / Bunu gönderdi. / Akağaç Tanrım, / Bunu uzatıp verdi. / Düşmanlarımın kalbini ciğerini, / Delip deşmem için, / Sivri mızrağı üstten gönderdiler" (s. 765). Aktarılan bölümde "üst ayıılar" ve "üstten gönderdiler" ifadeleri, Taas Kudustay'ın üst dünya tanrılarına inandığını gösterir. Tanrılardan en yücesinin Ağaç Tanrısı olduğuna inanır. Bu ağacın türünün ise akağaç olduğu görülür.

Taas Kudustay'dan önce savaşılan abaasının adı Töböt Tuuray'dır. Bu abaası için "kütüğe tapan" hitabı kullanılmıştır, kütükler ağaçlardan üretilir. İkisinin de ağaca taptığı sonucu çıkarılabilir. Töböt Tuuray'ın "kütüğe tapması" kötü bir inanç olarak vurgulanmıştır. Ardından bataklıkta vaftiz edildiğinin belirtilmesi ile bu kötü durum pekiştirilmiştir. Taas Kudustay için bu ifadeler geçerli değildir. Onun destanda yalnızca kendi kendine olan konuşmaları aktarılır ve buradan ağaca bir tanrı kutsiyeti atfettiği anlaşılır. Yakutların ağaçlara Tanrı olarak yaklaşmadıkları ama onların kutsal ruhları olduğu için saygıyla yaklaştıkları görülür. Alt dünya insanları için ise ağaç bir tanrı haline geldiği sonucuna varılırsa orta dünya ve alt dünya insanının inançlarının ayrıldığı bir nokta olarak kabul edilebilir.

Er Sogotoh, Taas Caantaar Dara Buuray ile ilk karşılaşmalarında ona atacağı okun malzemeleri şu şekilde anlatılır: "Kimien-İmien dünyasının, / Sert ağacındansındır. / Hamaan-İmien dünyasının, / Akağacından yontulmuşsun, / Tuman-İmien dünyasının /Kayın kabuğuyla sarılmışsın" (Ergun, 2013, 579) Ok, konuşulan ve Er Sogotoh'un ağzından çıkan sözcüklerle yolunu bulan, ruhu varmış gibi hareket eden bir alet olarak anlatılır. Dizelerin devamında Er Sogotoh okuna abaasının neresinden vurması gerektiğini söyler ve ona yön verir. Sonra oku çeker ve ok abaasının olduğu yöne doğru korkunç bir afet bırakarak ilerler. Burada okun kayın ağacından yapıldığı her dünyaya ait olduğu detaylı şekilde ifade edilmiştir. Bu dizelerden hareketle insanların kıymetli bulduğu ağaçlardan kendilerine savaş aletleri yaptığı ve bunların özel güçlere sahip olduğuna inandıkları düşünülebilir. Kayın kutsal bir ağaçtır. Akağaç ve kayın ağacı çoğu yerde özdeş tutulan ağaçlardır. Bu bağlamda düşünüldüğünde ondan elde edilen her ürün de özeldir. Türklerde özellikle ağaçların

kesilmesi çok hoş görülen bir durum değildir fakat bu aletin işlenmeden önce ağacın kesilip kesilmediği belirtilmemiştir. Bu aleti kullanan kişi de destanın en önemli bahadırlarından biridir, bu sebeple ağacın bir alete dönüştürülmesi ve işlenmesi doğal bir süreç olarak görülebilir. Bu ifadenin devamında "Kayın kabuğu fıçısı kadar ateş olup" (Ergun, 2013, 579) ifadesi kullanılır. Kutsal ağaçların kabuklarından faydalanmak dönemsel olarak normaldir.

Türk topluluklarında destanda olduğu gibi akağacın eşyaların ham maddesi olarak kullanıldığı görülmektedir. Hakasların evlerinde bulunan "tös" adı verilen figürler akağaç çatalından yapılır. Akağacın gövdesi çatallıdır. Bir Hakas destanında bir genç, dağ iyesi tarafından öldürülür, insanlar da bunun üzerine akağaç keserek üç parça halinde kapı eşiğine koyarlar. Bunun amacı, şamanın dualarla ölen gencin ruhunu dünyaya geri getirmektir (Ergun, 2004, 251). Destanda Er Sogotoh'un oku dışında alt dünyaya ait bazı eşyalarda akağacın kullanıldığı bilgisi verilir; "Alt Dünyanın sekiz kabilesini, / Akağaç teknesindeki su gibi, / Ayağınla dokunup çalkalat, / Akağaç kovasındaki su gibi, / Üstüne basıp dalgalandır", demişlerdi." (Ergun, 2013, 655). Tekneler ve kovalar suya dayanıklı ve su sızdırmayacak maddelerden üretilir. Akağaçtan ev eşyaları elde edilir (Ergun, 2004, 705), kova bunlardan biridir. Verilen örnekte insanların bu özellikleri dikkate alarak eşyaları ürettikleri düşünülmelidir. Buna bağlı olarak akağacın sağlamlığı ve suya dayanıklı özelliği olduğu anlaşılmaktadır.

3.4.7. Söğüt Ağacı

Söğüt ağacının dallarındaki yapraklar ayrık şekildedir. Ağacın en ayırıcı özelliği yapraklarındaki boşluk detayıdır. *Er Sogotoh*'un Böhtling varyantında "Onların ardından dişsiz ihtiyar kadın Simehsin'e benzeyen söğüt ağaçları vardı." (Ergun, 2013, 416) ifadesinde dişlerle bir benzerlik kurulmuştur. Simehsin adı verilen yaşlı kadın, inek çobanı aynı zamanda evdeki köle kadınının ismidir. Simehsin özellikle orta dünyanın fakirlik ve vahşiliğinin kesimini ifade etmektedir Ergun, 2013, 123). Er Sogotoh'un varyantlarında sıklıkla karşımıza çıkan yardımcı kahramanlardan biridir. Özellikle onun söğüt ağacına benzetilmesi, kölelerin fiziksel görünüşünün ifadesidir. Bakımsız ve yaşlı bir kadın olarak ifade edilir. *Er Sogotoh*'un incelenen Karatayev varyantında Simehsin, Er Sogotoh'a; Temelikeen Kuo'nun Töböt Tuuray tarafından kaçırıldığı haberini getirir (Ergun, 2013, 707).

Kömüs Kıırıktay ile Buor Kudustay'ın arasında yaşanan mücadelede söğüt ağacı benzetme unsuru olarak kullanılır. Buor Kudustay bu mücadeleden yorulduğu için Kömüs Kıırıktay'a hitaben "Kır söğüdü gibi dolanalım." (Ergun, 2013, 657) cümlesini kullanır. Söğüt, kutlu kabul edilen ağaçlardandır; eğer kut insanın içine girerse insanı duygusal, çocuk sever ve evine düşkün yaptığına inanılır. "Salkım söğüt kutu", insanın içine girerse nazik ve keskin zekalı biri haline getirir. Burada bahsi geçen "kır söğüdü", "salkım söğüt" olarak düşünülürse esnekliği ifade eder ve Yakutlar bu söğütten ip yaparlar (Ergun, 2004, 41). Abaasının "birbirine dolanmak" ifadesi bu "ipe sarılma"ya benzetilebilir. Bu duruma çok yakın bir ifadenin abaası Taas Kudustay'ın cümlelerinde de yer aldığı görülür; "Eğer o sen isen / Esnek kır söğüdünün dalı gibi, / Örülürüz, / Yiğit" (Ergun, 2013, 771). Taas Kudustay, Harıacılaan Bergen'in mızrak donuna girdiğini fark ettiğinde ona hitaben bu sözleri kullanır. Burada kır söğüdünün esneklik özelliği vurgulanır. Salkım söğütten yapılan ip ihtimalini güçlendiren ifadeler verilir. Söğüt, ip haline gelirse örülebilir. Söğüt ağacı esnek olması Yakutlar için günlük yaşamda bir avantaj olarak kullanılır. Söğüdün Türklerde ip olarak kullanıldığına bir örneğini *Oğuz Kağan* destanında görmek de mümkündür. Burada Oğuz Kağan, erkek geyik avlar ve onu ağaca bir söğüt dalı ile bağlar. Bu destanda şu şekilde ifade edilmiştir; "Kargı ile yay (ve) ok ile, kılıç ile, kalkan ile hücum etti; bir erkek geyik avladı. O geyiği söğüt dalı ile ağaca bağladı" (Ağca, 2016, 106). Söğüt dalı, bağlama işlevi için özellikle seçilen bir ağaç olarak kullanılır. Söğüt ağacından yapılan ip için Türk topluluklarında sıklıkla karşılaşılan bir eşya olduğu söylenebilir.

Destanda birçok ağacın sağlamlığı vurgulanırken söğüdün ise en çok esnek oluşu üzerinde durulması ayırıcı bir özelliktir. Taas Kudustay ve Harıacılaan Bergen'in aralarında geçen savaşın çok uzun sürdüğü ve çok şiddetli olduğu söylenirken burada söğüt ve kayın olmak üzere iki ağaç benzetme olarak kullanılır; "Esnek kır söğüdü gibi burulup, / Kayın dalları gibi yapışıp / Az mı, çok mu,? / Yıllar mı günler mi,?" (Ergun, 2013, 777). Birbirlerine hemen hemen denk olan güçleri anlatmak için "esnek kır söğüdü"nü burarak birbirine dolanmaya ve "kayın ağaçları"nın dallarının yapışması şeklinde bir görüntü tasavvur edilmiştir.

3.5. Ateş ve Su

Su, insanın varlığının devamını sağlayan kültlerden biriyken ateş ise ısınma ihtiyacını karşılayan, yaşamın daha uzun süreli olmasını sağlayan unsurlardan biridir. Su olmadan insan varlığının devamı söz konusu olamaz. Ateşin varlığı muhakkak canlıların yaşamıyla doğrusal bir anlam kazanır, özellikle iklimin çetin olduğu yerlerde kış mevsiminde ısınmak elzemdir. Doğal unsurların arasında toprak, hayvanlar ve bitkiler kadar önemli bir yer tutan su ve ateş kültü destanda birbirine bağlı ve bağımlıdır. Bu iki zıt kavramın destanda sıklıkla bir arada verildiği görülür.

Destanda bir "ateş denizi"nden bahsedilir. Ateş denizi, İslamiyet'teki cehennem algısıyla ortaklık taşır. Cehennem tasvirlerinde ateş, adeta bir denizdir ve denize düşen insanlar sonsuza kadar orada yanarlar. Ateş ve su zıtlıkların oluşturduğu bir ortaklığa kucak açmıştır. Bu zıtlığın bir tamamlayıcı olduğunu ifade eden Roux (1981/2000, 1020), su ve ateşin birlikte bir ağaçta büyüdüğünü ifade eder. *Er Sogotoh* destanının N. Gorohov varyantında, Er Sogotoh'a su, ateş ve demir, dünyaya giderken yanında götürmesi için gökteki hayat ağacı tarafından verilmiştir. (Ögel, 2010, 101) Ateş ve su zıtlığını bir arada veren bir diğer örnek Kutadgu Bilig'tir; Arat (1947) su ve ateş beyitini şu şekilde aktarır; "yagıg bir saçıtsa yana tirlümez / Otug suv udıtsa yana tirlümez" (s. 253). Günümüz Türkçesi ise şu şekildedir: "Düşman bir dağılırsa (saçıt), yeniden derilemez, / Su ile sönen ateş yeniden (yana) dirilemez" (Ögel, 1995, 337). Tunguzlar arasındaki bir efsaneye göre, Tanrı evreni yaratırken ateş ve denizi kurutmuştur toprak bu şekilde meydana gelmiştir (Radloff, 1983/2008, 172).

Yaratılışa dair araştırmalar yapan Yunan filozofları, varlığın maddi ilk haline "arkhe" adını verir. Başlangıcı belirtilen maddenin oluşturduğuna inanırlar. Arkhe olarak kabul edilen unsurlar ekolojik unsurlardır. Hava, ateş, su, toprak gibi doğal unsurların varlığın özünü oluşturduğunu düşünürler. Ünlü filozoflardan Thales, varlığın özünün "su" olduğunu ifade ederken; Efesli Herakleitos ise "ateş"in arkhe olduğunu öne sürer (Çağlar, 2008, 59-66). Yakut masallarında ateş, yeryüzündeki güneştir (İnan, 1986, 29). Kozmogoni mitlerinde çeşitli doğal unsurların yanı sıra ateş ve su, kaostan kozmosa geçerken evrendeki ilk unsurlardan kabul edilir.

Şamanizm'e inanan toplumlarda her zaman bir ateş kültü bulunur, bu ateş kültünün içinde bir iye yaşar ve onun ruhuna kurban, aş, saçı gibi hediyeler sunularak hürmet

ve alkışını almak amaçlanır. (İnan, 1986, 70). Suyu özel kılan unsurlardan biri saf görünüşüdür, Türk topluluklarının çoğunda bu saflık ilkesine bağlı olarak kirletilmesi yasaktır (Roux, 1981/2000, 1020). *Er Sogotoh* destanında ateş ve su, "yin yang" sembolüne benzetilebilir. Yin yang sembolünde her iyiliğin içinde bir kötülük, her kötülüğün içinde bir iyilik bulunacağı simgelenir. İyiliğin değeri kötülük olmadan anlaşılamaz.

3.5.1. Ateş ve Ateş İyesi

Ateş, doğada su, toprak, hava gibi kendiliğinden var olmayan; fakat insanlığın keşfettiği büyük başarılardan kabul edilen doğal bir unsurdur. Ateş ile insanlar ısınma ihtiyacını karşılarken beslenme ihtiyacını giderme de yeni bir yol keşfetmiş olurlar. Bu yol sayesinde daha az mikroplu ve yumuşak etlere ulaşırlar. İnsanlar, ateşin geceleri sağladığı ışık ile doğada düşmanlarına karşı bir korunma alanı oluştururlar, aynı zamanda belli bir mesafeye kadar ekstra görüş kazanırlar.

Türklerde ateşin kutsallığı tanrıya tapmak gibi değildir. Onun kutsal bir ruhu olduğuna inanılır fakat Tanrı kavramından uzaktır (Ögel, 1995, 496). Orta Asya ve Sibirya'da yaşayan Türklerin taptığı somut unsurlar arasında "ateş tapımı" vardır, özellikle Yakutların ateşi yeryüzündeki güneş olarak benimsemeleri bu düşünceyi destekler niteliktedir. Antik çağdan bu yana var olan ateşe tapma kültürü Yakutlarda "yaşam ve ateş tapımı" olarak anılır, kutsalı koruma bilinci ile ateş, korunan unsurlardan biri olma özelliği gösterir. Ergun (2013, 476), *Er Sogotoh*'ta ateş kültünü bir dini motif olarak ele alır. Şamanizm ritüellerinde özel bir güç olarak kabul edilen ateş, kutsanır. Ateş hem yakıcı hem yıkıcı hem de temizleyici rol üstlenir. Örneğin ateşin arındırıcı ve temizleyici olarak üstlendiği yol günümüzde de devam etmektedir. Tütsüleme geleneği birçok evde kötü ruhları arındırmak için kullanılan bir yöntemdir. Sibirya bölgesinde ve Anadolu'da kötü ruhları kovmak için ardıç ağacı dalları tütsü ile yakılır (Roux, 1981/2000, 84). Ateşin temizleyici gücünü doğayla iç içe bir işte çalışan avcılar da kullanır, avcı bıçak ve silahları ateş ile temizlenir (Delaby, 1981/2000, 210).

Ateşin keşfine dair çeşitli teoriler yer alsa da varlığı ve kutsallığının dayandığı dönem bilinmemektedir. Ateşin çoğunlukla bir yıldırım vasıtasıyla yeryüzüne indiğine inanılır (Roux, 1981/2000, 84). B. Ögel'in (2010, 54) aktardığı Göktürk efsanesine göre; ateşi Türk bir ataları bulmuş ve onlara öğretmiştir. Bu ata kişi, yarı

insan ve yarı tanrı olarak ifade edilir. Ateşin keşfiyle beraber Türkler atalarını yemeklerini çiğ ve pişirerek yiyenler olmak üzere iki şekilde sınıflandırırlar. Sibirya halkı, Orta Asya Türklerine nazaran ateşi daha geç keşfettikleri için onlar çiğ yiyen kategorisinde kabul edilebilir.

Ateş, Türk halklarında güneşin yeryüzündeki temsilcisi ve simgesi sayılır. Türk mitolojisinde insanlar ile Tanrı Ülgen'in arasında bir aracı olarak kabul edilmiştir, inanca göre Ülgen, ateşin yaratıcısıdır (Bayat, 2005, 72). Türk mitolojisinde ilk insanlar beslenmek için ateşe ihtiyaç duymazlar, Ülgen onlara ak ve kara iki taş getirir, et yemeleri emredildikten sonra ateşe ihtiyaç duymaya başlarlar. Bu iki taş birbirine vurularak ateş oluşur, Ülgen bu şekilde onlara ateşi öğretir (Radloff, 1983/2008, 272). Bir Altay efsanesine göre, Tanrı Ülgen insanları çıplak yarattıktan sonra havanın çok soğuk olduğunu fark eder ve yarattığı insanların yaşaması için bir yol bulmaya çalışır. Onlara ısınması ise ateşi yaratır; Ülgen yolda yürürken sakalına basarak düşer. Ülgen'in kızları bu durumu görüp babalarına gülünce Ülgen sinirlenir ve kendi kendine konuşmaya başlar. Bu konuşma esnasında ateşin kaya ve taşları birbirine vurarak oluşturacağından bahseden Ülgen, bu mırıldanmayı dinleyen kızlar ateşin oluşumunu öğrenirler (Ögel, 2010, 55).

Yakutlar da ateşin gökten indiğine inanırlar (Ögel, 2010, 55). Yakutlara göre ateş, kartallar vasıtasıyla bulunur, kartalların iki çakmak taşını birbirine sürtmesi ile birlikte bir kıvılcım çakar ve bunun sonucunda da ateş oluşur. Ateş öyle harlanır ki bir yangına dönüşür ve bu yangın sayesinde insanlar, ateşin varlığıyla tanışırlar. Bu çakmak taşı ile oynayan kartallardan birinin Tanrı'nın küçük oğlu ve ateşin koruyucusu olduğuna inanılır (Beydili, 2004, 437). Başka bir Yakut inanışında ise göğün üçüncü katında yaşayan Tanrı, insanlara ateş kargası ile ateşi göndermiştir (Ögel, 1995, 501-502).

Ateş, tehlikeli ve zararlı olmasının yanı sıra faydalı bir güç unsurudur. Ondan yararlanmak isteyen insanlık onu kullanmanın ve bir bakıma ehlileştirmenin yollarını arar. Bunun konu üzerinde özellikle Buryatlar, Teleutlar ve Yakutlar çalışmışlardır (Roux, 1981/2000, 84). Avcı – toplayıcı halkların mitolojik anlatıları evrensel bir özellik göstermektedir. Bu toplumlar genel olarak ateşi evcilleştirirler (Picon, 1981/2000, 340). Destanda ayaz ve açık gök çeşitli yerlerde ısınması için odunla tehdit edilir (Ergun, 2013, 561-615). Gök, odun gösterilerek tehdit edildiğinde ateşi akıllara getirir. Ayaz gök, odun yakılarak insanlar tarafından ısıtılacaktır. Örnekten

anlaşılacağı üzere destandaki odunla gök tehdidi, ateşin Yakut toplumunda bir güç unsuru olarak görülür.

Yakutların zengin maden kaynakları vardır. Geçmişte bu kaynaklardan en öne çıkanı, demirdir. Demir, Yakutların inanışları üzerinde etkili olmuş, şamanların demircilerin soyundan geldiğine inanılmıştır. Demir işlemesinde kullanılan unsur, ateştir (Roux, 1981, 84-85). *Er Sogotoh* destanında Er Sogotoh'un abaasılar ile savaşırken kullandığı kılıç; "Bakır kızılı ateşli iblis, / İki tarafı keskin kılıcıyla / Dibinden kaldırıp, / Devirdi" (Ergun, 2013, 595) şeklinde tasvir edilir. Er Sogotoh'un abaasıyı vurması için salladığı ok, hızı sebebiyle ateş olup ilerler. Burada savaş aletlerinin gücünün ifadesi için ateşten bahsedilir. Ateş önüne geçilmesi zor olan doğal unsurlardan bir tanesidir. Aynı zamanda kılıç, ok gibi silahlar arkaik dönemde demir eritilip şekillendirilerek yapılır.

Aile, günümüzde dahi "ocak" kavramıyla ilişkilidir, çeşitli atasözlerinde ocak kelimesi ailenin yerini tutan bir kelime olarak kendini gösterir. Bunun başka bir tezahürü ise ailenin temsil eden unsurun ateş olmasıdır. Ateş, soyun, kabilenin ve ailenin koruyucusu olarak kabul edilir (Bayat, 2005, 75). Aile ve ateş arasında kurulan bağın Yakutlar için önemini şöyle ifade etmek gerekir; aile ocağı kutsal bir ateştir ve asla sönmemesi gerekir (Ögel, 2010, 68).

Ögel (1995: 524), çakmakla yakılmış olan ateşin "gerçek ateş" olduğunu ifade eder. Yakutlarda ve Altaylarda çakmak taşı ile yakılan ateş kutsal kabul edilir. Bir Moğol ilahisine göre, ateş kişileştirilerek babasının çelik, annesinin ise çakmak taşıdır. Kuzey Türkleri ise ateşin bulunmasını çakmak taşını birbirine vuran tanrının oğlu efsanesine dayandırır (Ögel, 1995, 524-525). Destanda çakmak taşı bir metamorfoz olarak karşımıza çıkar. Atlar, bahadırlar tarafından çakmak taşı formuna döndürülür. Bu metamorfoza gerek duyulma nedeni, "Hayvanlar" bölümünde detaylıca açıklandığı üzere, dünyalar arası geçişlerde çok uzun yollar kat etme gerekliliğidir. Bu uzun yollara atlarının dayanamayacağını düşünen bahadırlar kendilerini kuş, atlarını ise çakmak taşı formuna dönüştürürler. Çakmak taşına dönüştürmenin kaynağını ise ateşin kutsallığıyla bağdaştırabiliriz, bahadırlar için atları son derece önemli ve kutsiyet atfedilen hayvanlardır. Canlı bir forma dönüştürmek yerine cansız fakat önemli bir forma dönüştürmeleri gerektiği için bu metamorfozu tercih etmiş olabilirler. Aynı zamanda çakmak taşı taşınabilir ve küçüktür. Tüm bunlar tercih edilme nedenlerini şekillendirmiş olabilir. Al renk ateşin rengidir, sembolik olarak

cesareti temsil eder. Ateş kültü, yalnız atların çakmak taşı formunda sezdirilmez, bahadır metamorfozlarının da al doğan olduğu görülür. Al doğan ve çakmak taşı arasında görülen bağlantıyı ateşe yormamak mümkün değildir. Doğan yırtıcılığı ile ön plana çıkan bir kuş iken al renk ise cesaretin temsilidir. Çakmak taşı, ateş yakmaya yarayan bir eşyadır.

Er Sogotoh destanında, abaası Taas Caantaar Dara Buuray ile Kömüs Kıırıktay'ın arasındaki mücadelenin başka bir yere taşınması gerekince Taas Caantaar Dara Buuray, "ateş topuna" dönüşerek kuzeye doğru yola çıkar. Bir başka abaası Uot Urbalcın, Er Sogotoh'la savaş meydanlarını değiştirmeleri gerektiğinde "Ulu ateş olup / Tam kuzeye hızlıca gitmişti" (Ergun, 2013, 693). Uot kelimesi, "ateş" anlamı taşır. Uot Kudulu, Uot Urbalcın, Uot Çolboodoy gibi isimlerinin ilk kelimesinin aslen "ateş"i ifade ettiğini belirtmek gerekir. Destanda art arda birbiriyle uyumlu şekilde verilen bölümler, ateş kültünün destana olan tesiridir. Alt dünyanın birçok unsuru sıcak ve ateşi anımsatan eşyalar ile sembolize edilir. Örneğin, Er Sogotoh, alt dünyaya indiğinde bir abaası evine girer. Evde betimlenen ilk şey sobadır; "Birden, kızgın yanan / Büyük demir sobasına, / Bakıp gördüğünde, / Kıpkırmızı kızarmışmış" (Ergun, 2013, 601). Soba, ateşle yanan ve etrafı ısıtan bir eşyadır. Yer altı dünyası, Türk mitolojisinde cehennemle bir tutulur. Bu bağlamda cehennem ile kurulan ateş ilişkisi göz önünde bulundurulmalıdır. Her ne kadar Yakutların inandığı alt dünya tasavvurunda cehennem teması hâkim olmasa da destanda sezdirici bir anlatımla bu tasvirin işlendiğini söylemek mümkündür.

Ateş ve ateşe ait unsurlar, insanların öfkesini, sinirini belirtmek için kullanılan tabirlerdendir. Tunalıkaan Kuo'nun abaasılar tarafından son kaçırılışında Er Sogotoh'un yüzü ve gözleri "Kızgın demir gibi yüzü oluştu. / Bürüyen ateş gibi gözü oluştu" (Ergun, 2013, 671) şeklinde tanımlanır. Bahadır o kadar sinirlenir ki yüzü kıpkırmızı, gözleri ise ateş gibi olur. Bahadırların sinirlendiğinde abaasılara kalıplaşmış cümleler söylediği görülür, tehdit edici bu sözler ateşle yakmayı çağrıştıran kül, köz kelimelerini içerir; "Külünü güle güle savururum, / Közünü seve seve karıştırırım" (Ergun, 2013, 751) Bahadır Harıacılaan Bergen, abaası kızını ölümle bu şekilde tehdit eder. Yine Harıacılaan Bergen, şaman kadın Uot Kudustay'ı bulmaya gittiğinde abaası tarafından "Külümüzü güle güle karıştırır, / Közümüzü seve seve vurur" (Ergun, 2013, 793) sözleri tekrar edilir. Harıacılaan Bergen, Uot Kudustay'a hitaben konuşurken "Külünü güle güle karıştırırım. / Közünü seve seve

tapıklarım" (Ergun, 2013, 797) sözlerine yer verilir. "Tapıklamak" kelimesi birini severken sırtının sıvazlanması anlamına gelir (TDK, 2023, 1 Aralık). Burada dikkati çeken bahadırın ölümünün ateşle olacağının ima edilmesidir, öldüğünde bir küle dönüşeceği ve bunu seve seve karıştırılacağı ifade edilir. Bedeninin kül olması için yakılması gerekir. Alt dünya Türk topluluklarında cehennem ile tasvir edilir, cehennemin sembollerinden biri ateştir. Burada abaası kızı alt dünyaya aittir, alt dünyadaki ölümlerin ardından bedenlere ne olduğu belirtilmemektedir. Bu cümleden anlaşıldığına göre ateşle yakılan bedenin ardından kalan küller, Hristiyan inancındakine benzer şekilde savrulur.

Ateşin hayvanları ve ruhları uzak tutuyor olması, zor sönmesi gibi özellikleri onun kahinlikte bir araç olarak kullanılmasına sebebiyet vermiş ve şamanlıkla ilişkilendirilmiştir. Avcı-toplayıcı toplumlarda ateş bir güç unsurudur. Ateş, geleneklerde eril veya dişil cinsiyet kazanmıştır; topluluklara göre simgelediği cinsiyet farklılık gösterir.

Özellikle kutsal ruhlara inanan toplumlarda av hayvanlarının içinde ruhlar olduğu düşünülür. Ruhlar, hava olaylarının (ateş, yıldırım, rüzgâr) efendisi olarak görülür. Bu ruh hem avlanmaya yardım eden hem de çocukları ve evin huzurunu koruyan güçtür. İnsanlar huzurlu ve mutlu bir yaşam, evliliklerinde çok çocuk sahibi olmak için dua ederler ve çeşitli dilekler dilerler. Ondan tavsiyeler alırlar, tavsiyelerine karşılık olarak teşekkür etmek için ateşe et atarak onu beslerler (Delaby, 1981/2000, 210). Yakutlar, Teleütler, Soyotlar gibi toplumlarda ateşe dualar ve sunular sunulur (Roux, 1981, 84-85).

Yakutlar "ateş ruhu"nu "Uot-İççite" olarak anarlar. Uot İççite, ateşin sahibi ve koruyucusu olan canlı bir ruhtur; onun nefesi duman, besini ise odun, yorganı ise küldür (Ögel, 1995, 509-517). Altaylar ve Kuzey masallarında "ateş ana" şeklinde hitap ederler (Ögel, 1995, 518). *Er Sogotoh* destanında, ateş ruhu "Ala Tuygun" veya "Aartık İççite" (Ergun, 2013, 743) olarak adlandırılır. Ateşin renginin kırmızı olması sebebiyle al renk, ateşin temsilidir.

Toplumlarda ateş ruhu veya iyesi, genellikle ocak ateşinde kambur bir şekilde oturan her ailenin veya kabilenin çadırının ortasında yaşayan ihtiyar bir kadın şeklinde tasvir edilir (Delaby, 1981/2000, 210). Altaylılar ateşe dişil kimlik kazandırarak "kız ana" ismini verirler ve beyaz, güzel bir kız olarak tasvir ederler. (Bayat, 2005, 73)

Yakut Türkleri, genellikle ateş ruhunu ak saçlı bir kadın olarak betimlerken; kuzey topluluklarından olan Buryatlar, kırmızılar giymiş yaşlı biri olarak tasvir eder (Ögel, 1995, 518). Yakut Türklerinde "od-ata" veya "ateş-ata" olarak ifade edilen ruhlar iyi görülmez ve cinsiyeti hem erkek hem de dişi olarak değişim gösterir (Ögel, 1995, 515). *Er Sogotoh* destanında ateş, yol, geçit, dağ iyesi tek bir ruh olarak karşımıza çıkar ve kırçıl sakallara sahip, kızıl başlı, bir ihtiyardır. Destanda ateş ruhuna eril bir kimlik verilmiştir.

Er Sogotoh, alt dünyaya yola çıkmadan evvel atı onunla konuşmaya karar verir. Atı, Er Sogotoh'a çeşitli tavsiye ve öğütler verir, bunlardan biri ateş iyesine gitmesidir. Er Sogotoh'un alt dünyaya inmeden önce uğradığı ağaç ve ateş iyesi diğer bahadırları da etkileyerek alt dünyaya inmeden önce yapılması gereken bir ritüel halini alır. Er Sogotoh, ateş iyesine gelmeden önce "Kutsal ateşine / Aş sunmamış. / Gök ateşine / Keskin kımızıyla, / Can vermemiş" (Ergun, 2013, 587) olarak tanımlanır. Onun ateş iyesine aş, kımız ve saçı sunması gerekir, ritüel bu şekilde gerçekleşir. Kutsal ateşe hediye sunması, ondan alkış istemesi Er Sogotoh'un işlerinin yolunda gitmesini sağlayacak aşamalardan birisidir. Bu sebeple atı oraya mutlaka uğraması gerektiğini ifade eder. Burada ateşin hediye olarak yemek ve kımız beklediği ifade edilir. Türklerin geleneklerinden biri olan kutsal ateşe aş sunma ve Yakut Türklerinin en eski geleneklerinden olan yenecek yemeğin ilk lokmasının ocağa atılması Er Sogotoh'a sirayet ederek ateş iyesinin isteği olarak ifade edilmiştir. Sibirya'nın kuzey doğusuna gidildikçe avların bereketli geçmesini isteyen avcıların da ateşe yemek attığı görülür (Ögel, 1995, 514). Türklerde son derece önemli olan kımız içeceği burada da karşımıza çıkar. Onun keskin tatlı olanı makbuldür. Kımız, at sütüdür; at sütünü hediye olarak sunması fikrini verenin Er Sogotoh'un atı olması ayrıca önemlidir.

Ateşin önüne gelen Er Sogotoh, ona saygı göstererek dizlerinin üzerine çöker, ardından ateşe kımız dökerek ateşi harlar; "Atından atlayıp, / Diz üstü çöküp, / Gök ateşine, / Keskin kımızıyla can verip, / Kutsal ateşi besleyip" (Ergun, 2013, 587), dizlerinin üzerine oturan Er Sogotoh tasviri dua eden bir insanı anımsatır. Ocağın harlı yanması ruhun canlı kalması için son derece önemlidir. Geleneksel insan ocağa fazla odun atmak gerektiğine inanır. Kuru odun ateşi besleyecek ve onu mutlu edecektir. Az beslendiğinde ise ruhunun zayıflaması yüzünden ev sahibine kötülükler getirir (Ögel, 1995, 518). Er Sogotoh, onu harladıktan sonra "Kutsal ateşim, / Sönme

azalma nedir bilmeden, / Edebiyen sönmez ateşle yan" (Ergun, 2013: 587) ifadelerini kullanır, onun sonsuza kadar yanmasını temenni eder. Sibirya topluluklarında ateş iyesinin varlığını korumak ve ateşin sönmemesini sağlama görevi genel itibariyle kadınlara verilmiş bir sorumluluktur. Geceleri kayın kütüğü ile ateş harlanır. Savaş zamanlarında düşman kabilelerde yanan ateş varsa onlar söndürülür ve sembolik olarak onlar bir ölüme mahkûm edilmiş olur (Delaby, 1981/2000, 210-211). Er Sogotoh'un da ateş için temennisi ebediyen yanmasıdır. Burada Sibirya topluluklarında farklı olan şey, ateşi yakan ve harlayan kişinin bir kadın değil, bahadırın kendisi olmasıdır. Ateşten aldığı alkışla ve ateşin güçlü yanışıyla o ezeli düşmanlarıyla daha güçlü şekilde savaşabilecektir.

Bahadır Harıacılaan Bergen, alt dünyaya eşini almaya giderken ateş veya geçit iyesinden alkış almak ister. Bu alkış onu ön göremediği şiddetli hava koşullarından koruyacak, yolunu hayırlı kılacaktır. İye için ateş yakar, ona "orta dünyanın en tatlı yiyeceği" olarak tanımladığı bir aş verir. Bu bölümde betimlenen iyenin arkasında ve önünde ateş topları bulunur (Ergun, 2013, 743). Kömüs Kıırıktay ise gördüğü dağ geçidi iyesini "ne insana ne abaasıya benzer bir yaratık" şeklinde tanımlamayı tercih eder (Ergun, 2013, 629).

Er Sogotoh özel olarak hazırlanan okunu "Ala Tuygun özenerek, / Yapmıştır" (Ergun, 2013, 579) olarak tasvir eder. Ala Tuygun hem dağ hem geçit hem ateş iyesidir. Ok, fırlatıldığında çeşitli hava olayları oluşturarak ateş olup dünyalar arasında geçiş yapar; "Okunu sonuna kadar çekip, / Yayını sonuna kadar gerip, / Uğuldayan yüksek göğe doğru, / Olanca gücüyle attı. / Dokuz korkunç şimşeğin gösterdiği / Çakan yıldırım eşliğinde, / Kayın kabuğu fıçısı kadar ateş olup" (Ergun, 2013, 579) ok hızla fırlar. Bahadırın ucu ateş alan bir oku olması onun son derece özel bir silaha sahip olmasını ifade eder.

3.5.2. Su

Su yaşamsal anlamda her canlının en çok ihtiyaç duyduğu unsurdur. İnsanların, hayvanların ve ağaçların susuz bir yaşam sürmeleri mümkün değildir. İnsanlar evlerini çok eski zamanlardan beri su yerlerine yakın olarak kurarlar. Yunan filozoflarından Thales, dünyayı tabak şeklinde tasvir ederek; su üzerinde yüzdüğünü ve bu nedenle her şeyin sudan geldiğini ve suya geri dönüşeceğini savunur (Çağlar, 2008, 75). M. Eliade (1949/2005, 196) için su, dünyanın temeli, bitkilerin özü,

ölümsüzlük iksiri, yaratıcı güçtür; ona göre, potansiyel güçlerin toplandığı ilk yer sudur. Varoluşunu anlamlandırmaya çabalayan, her şeyin evveliyatını öğrenmeye çalışan insan, var oluş yolculuğunun başlangıcını genellikle suyla özdeşleşmiştir. Dünya mitolojilerinde yaygın bir görüş olarak insandan, yeryüzünden ve evrenden evvel; kısacası kozmostan önce yalnızca Tanrı ve su vardır.

Yakut Türkleri, sınırlarında yer alan Lena Irmağı'nın dünyanın merkezinden geçen bir su olduğuna inanırlar (Ögel, 1995, 382). "Dokuz ırmak başında ünlenip, sekiz ırmak başında şanlanıp, dünya dayağı olup, yaşarlar imiş" (Ergun, 2013, 561) örneğinde geçen "dayak" kelimesi eski Türkçede "dayanak, asa ve baston" anlamlarını karşılar, Farsçaya da "sopa" anlamıyla geçmiştir (Kubbealtı, 2023). Burada ifade edilen dayak olma "dayanak olma" anlamında kullanılmıştır. Yakutistan'da oldukça fazla su kütlesi bulunur, Sibirya'daki topluluklar arasında su kütlelerine sınırı en fazla olan yerlerden biridir. Coğrafi konumu itibarıyla destanın giriş bölümünde aktarılan yaratılış kısmında denizler ile ırmaklar gibi su kütleleri sıklıkla geçer. İsimleri verilmeyen bu su kütlelerinin özellikle yedi, sekiz, dokuz gibi sembolik anlamları kuvvetli rakamlarla belirtilmesi dikkat çeken bir aktarımdır. Destanda yaratılışın aktarımında insanların bolluk ve bereket içinde yaşadığı alan tasvir edilir, dokuz ve sekiz ırmak ifadeleri zikredilir. Günümüzde Lena, Vilyüy, Aldan, Kolima, İndigirka, Olekma, Anabar ve Yana Yakutistan'ın en büyük ırmaklarıdır (Atasoy & Soykan, 2008, 37) Sayılarına bakıldığında sekiz büyük ırmak olduğu görülür.

Yakut Türklerinin yaşadığı bölgenin sulak bir arazi olması, çevresinde birçok gölet, nehir, göl gibi su kütlelerinin olması, insanın ve çocukların etkinliklerine çeşitlilik eklediği görülür. "Düzlükte, gölette, / Yüzüp oynarken" (Ergun, 2013, 619) Burada yaşayan insanlar çok soğuk iklime rağmen çeşitli su birikintilerinde yüzme sporunu gerçekleştirirler. Verilen örnekte Kömüs Kıırıktay, küçük bir çocukken düzlükte oynar, gölette yüzer. Bu ifadelerde Kömüs Kıırıktay'ın daha çocuk yaşta yüzmeyi öğrendiğini gösterir. Su birikintisine yakın yerlerde yaşayan topluluklar yüzmeyi erken yaşlarda öğrenir. Coğrafi konum ile ilişkili olan bu spor, Yakut bölgesi hakkında bilgi veren bir detay olarak ele alınmalıdır.

Avcılık ve balıkçılığın başlıca geçim kaynağı olduğu Sibirya'da, su çok önemli olarak kabul edilir. *Er Sogotoh* destanında; toplumun huzura, refaha ve düzene hâkim olduğu süreçlerde Er Sogotoh'un su kenarlarında gezdiği ve burada balık avladığı

ifade edilir; “Sekiz derenin başını dolaşıp, / Dokuz çayın başını dolanıp, / Zıpkınla elde etme, / Avcılıkla uğraşma, / Alışkanlığı edinmiş, meğer” (Ergun, 2013, 613). Balıkları avlamak için zıpkın kullanan bahadır, bunu bir alışkanlığa çevirmiştir. Er Sogotoh’un ardından oğlu Kömüs Kıırıktay için çok yakın ifadeler kullanılır. Baba, oğul olarak “sekiz ırmak başında, / okla avlanmayı, / dokuz nehrin başında, / ağlarla avlanmayı, / yedi derenin başında, / tuzakla avlanmayı, / adet edinmişlermiş” (Ergun, 2013, 669). Ok, ağ, tuzaklarla avlanan bahadırların avlanma yerleri ırmak, nehir ve dere başlarıdır. Harıacılaan Bergen’in de obaya katılmasıyla orta dünyada belli bir süre huzur içinde yaşayıp “sekiz nehir başına yerleşip, / dokuz ırmak başında gelişip” (Ergun, 2013, 727) zenginlik edinirler. Yakut bölgesinde bol balık çeşidine rastlanır ve balık tutmak hem besin hem de eğlence kaynağı halini alır. Su ve suyun içinde yaşayan varlıklar, canlılar için temel besin kaynaklarını oluşturur. Susayan hayvanların su yakınında dolaşması da avcılık için daha kolay hedef haline gelmelerini sağlar.

Abaası Taas Kudustay’ın yaşadığı yer tasvir edilirken onun denizin üzerinde bir kayada yaşadığı belirtilir (Ergun, 2013, 759). Belirtilen hususa bağlı olarak suyun yalnız orta dünyaya ait bir unsur olmadığı alt dünyada da su birikintileri olduğu görülür. Olonholarda kahramanlar, her türlü zorlu yer koşulunu geçer, zorlukların üstesinden gelirler. Genellikle “masmavi deniz kıyısı”, “üç mavi denizin ortası”, “üç masmavi deniz adası” gibi ifadelerle bahadırların her türlü yükseltinin üzerinde hareket edebildikleri ve düşmanlarını yenebildikleri aktarılır (Lvova vd., 2013, 49). Destanda da Uot Urbalcın ve Er Sogotoh arasındaki mücadele masmavi denizin üzerindeki sadece birkaç ayağın sığabileceği yalçın kayalarda mücadele ederler. Alt dünya insanlarının bazıları, denize yakın yerlerde yaşarlar. Harıacılaan Bergen, Taas Kudustay’ın evine doğru “üç masmavi denizin, / kıyısına varıp / dönüp çevrilip” (Ergun, 2013, 759) ilerler. Su yakınında yaşam alanları kurmak bazı abaasılar için de önem taşır, özellikle metamorfozu yılan olan abaasıların sulak yerlerin dibindeki kayaların içinde yaşadığı görülür.

Çeşitli eşyaların suyla olan ilişkisini göz önüne almak gerekir. Örneğin destanda; “Alt Dünyanın sekiz kabilesini, / Akağaç teknesindeki su gibi, / Ayağınla dokunup çalkalat, / Akağaç kovasındaki su gibi, / Üstüne basıp dalgalandır” (Ergun, 2013, 655) ifadelerinde akağacın bir eşya malzemesi olduğu sonucuna varılır. Su geçirmeyen bir kütük olduğu hem kova hem tekne yapımında kullanılmasından

anlaşılır. Suyun hareketi gözlenir, dokunuşun tesiriyle suda oluşacak hareketlenmelerin şiddeti ve şekli belirtilir. Su saflık ve temizlik sembolüdür. Onun temizliği ve şeffaflığı sembolik olarak iyi ve güzel olan her şeyi temsil ederken pislenmiş olması da kaotik anlamlar taşır (Ögel, 1995, 316).

3.5.2.1. Su ve Yaratılış

Su kavramı, dünyanın ve insanlığın başlangıcından itibaren ihtiyaç dahilinde önem kazanmıştır. Evrenin yaratılışıyla ilgili çeşitli mitler de bunun destekçisidir. "Hiçbir şeyin olmadığı zaman diliminde su vardır" düşüncesi, birçok dünya milletinin ortak bilincini oluşturur. Dünya mitolojilerinde gök ifadesine yer verildiğinde ardından gelen ilk doğal unsur sudur. Yunan mitolojisi göz önüne alındığında her şeyden önce "oceanus", İran mitolojisinde "aether", Altay mitolojisinde de "okyanus" adı verilen su birikintilerinin varlığına inanılır (Ögel, 1995, 149).

Sibirya'nın en yaygın yaratılış mitlerinde evreni kaplayan bir sudan bahsedilir. Tanrı, kuşlarından bu sudan çamur getirmesini ister. Suya dalan kuş, gagasında balçıkla çıkar ve bu balçıktan yeryüzü oluşur (Delaby, 1981/2000, 348). Altay anlatısında hiçbir şey yaratılmadan önce su vardır ve en yüce Tanrı Kayra Han kendisine benzeyen bir varlık yani insanı yaratmıştır. İnsan daha yer, gök, güneş ve ay yokken yaratılmıştır (Roux, 1981/2000 602). Kaostan sonra evreni var eden bir güç vardır, bu güç Tanrı'nın kendisiyken; onun yanında var olan şeyin su olduğuna inanılır. Tanrı anlatılarda yaratma işlemini gerçekleştiren, su ise yaratma işleminin gerçekleştiği mekân olarak tasavvur edilir. İ. Taş'a göre (2002, 69) su kaosun belirsiz mekanıdır, kozmosu bu mekânda var olması gerektiği görüşünü öne sürer. Her şeyden evvel suyun var olması Yakutların yaratılış efsanesinde de kendisini gösterir. Altay ve Yakut mitlerinde yaratılıştaki su benzer şekilde ifade edilir; Altaylarda Tanrı Ülgen, Yakutlarda ise Ürüng Ayıı Toyon, kozmostan önce çok büyük bir denizin üzerinde durur (Taş, 2002, 70-72). Her iki mitte de toprak, suyun içinden çıkarılır ve yeryüzü meydana getirilir. Tek mekân olan sudan, bir başka mekân olan yeryüzü yaratılır.

Yakutlar, dünyanın Baykal Gölü üzerinde durduğuna dair efsaneler anlatır. Bu efsanede dünyanın tabanı Baykal Gölü'nün isi, dünyanın üzerinde durduğu şey ise Baykal Gölü'nde yaşayan büyük bir balıktır. Bu balığa Arağıt Balığı, göle ise Arat Denizi derler (Ögel, 2010, 472). Suyun ve su birikintilerinin kutsallığını anlamak

açısından bu efsane önemlidir. Er *Sogotoh*'ta da Arat Denizi'nin ismi geçer. Destanın giriş bölümünde yerin nasıl yaratıldığı detaylı şekilde anlatılırken şöyle bir ifade yer alır: "Yalçın kayalarla sarılan, / Arat Denizi'nde yumrulaşan, / Sonsuz denizle çevrelenenmiş" (Ergun, 2013, 551) Yakut bölgesinin tasviri Arat Denizi ile gerçekleştirilir. Destana göre, sonsuz denizin sardığı bölgede yaşam ve yeryüzü oluşmuştur. Suyun bir mekân olduğu düşüncesi de destanın bu bölümünde desteklenmiştir. Yakutlar denizlerle çevrili bir mekânda kendilerine yaşam alanı kurmuşlardır.

Destanda yaratılış günleri anlatılırken orta dünyanın nasıl bir yer olduğu, Yakut insanının yaşadığı çevre tasvir edilir; "Yedi çevreli kıyılı / Yedi sütunlu / Yer ana, ilk dünyamı / Yedi sıcak denizle çevirip, / Tamamlayıp bitirirler imiş" (Ergun, 2013, 555). Yedi sayısı hem yaratım süreci için hem de inançlarda önemli bir yere sahiptir. Yaşanılan bölgenin yedi çevresi denizle çevrelenmiştir. Burada denize eklenen "sıcak" sıfatı Yakutların yaşadığı bölge yönüyle incelenmelidir. Yakut Türkleri kuzeyde yaşayan halklardandır, çok soğuk bir bölgede yaşıyor olmaları onların sıcak denize özlem duymalarına sebep verir. Güneye duydukları özlemi destanlarında ve yazıtlarında ortaya koymuşlardır. Onların çok daha geçmişte, güneyde yaşadıkları ve daha sonra kuzeye doğru ilerledikleri düşünülür; bu sebeple sıcak deniz kavramı onlar için son derece önemlidir. Bu bölümün hemen ardından gelen bölümde ise şu sözler yer alır; "Dokuz çevreli köşeli / Dokuz sütunlu, / Dokuz donmaz denizle çevrili, / Sarsılmaz kara toprağımı böyle, / Yaratırlar imiş" (Ergun, 2013, 555). Yedi sıcak deniz ve dokuz donmaz deniz yaratılmıştır. Yakutistan'ın günümüzde doğu, batısı ve güneyi olmak üzere üç tarafı denizlerle çevrilidir. Kuzeyde ise Kuzey Buz Okyanusu'nun kolları Laptev ve Doğu Sibirya denizleri bulunur. Rusya sınırları içerisinde en zengin göl ve akarsuya sahip yer Yakutistan'dır (Atasoy & Soykan, 2008, 34-37). Topraklarında bu kadar fazla su kütlesi barındıran bir yer için destanda da farklı farklı sayılarda denizlerden bahsedilmesi olağandır.

Yakutların su hakkında üzerinde gözlem yaptıklarına destanda yer alan "buharlaşıp soğulan sulu kılmışlar" (Ergun, 2013, 555), ifadesiyle ulaşmak mümkündür. Maddenin katı, sıvı ve gaz halleri vardır. Yakutların yaşadığı bölgenin çok soğuk olması ve soğukluğun dondurucu bir etkisinin bulunmasını su üzerinde gözlemlemek mümkündür. Ekolojik unsurları inceleyen insanların gözlem ve çıkarımları destanı şekillendirir. Kışın donan su, havalar ısındıkça sıvı forma ulaşır daha sonra ise

buharlaşarak gökyüzüne karışır. Buharlaşmanın oluşması için sıcaklığın yüksek derecelerde olması gerekir, Yakutlar suyun geçirdiği değişimleri incelemiştir.

3.5.2.2. Dirilik Suyu

Su, dünya kültürlerinde hayat veren ve hayatı sonlandıran bir doğal unsurdur. Yaşam ve su arasındaki ilişki arkaik insanın düşüncelerinde suya dair çeşitli olağanüstülükler oluşturmuştur. Şamanizm'e inanan toplumlarda su ayinlerde ve ritüellerde kullanılan önemli ekolojik olgulardan bir tanesidir. Bunun yanı sıra su, şifalandırmada kullanılan büyü aracıdır (Roux, 1981/2000, 1033). Bu büyü aracındaki su, kullanılmamış ve ilksel suyun kendisi olmalıdır; kullanılmamış olmasındaki temel amaç kutsallığını yitirmemiş olmamasıdır (Eliade, 1949/2003, 201). Dünya mitolojilerinde önemli bir motif olan "hayat suyu", bazen ölüleri diriltir bazen hastalara şifa dağıtır bazen insana çok büyük bir güç verir. Hayat suyu için "ab-ı hayat", "ebedi su", "dirilik suyu" gibi çeşitli isimler kullanılır.

İnsanlar için sonsuz yaşam isteği dünyanın başlangıcından beri ölümsüzlük arayışına sebep olur. Türk inanışlarında su kültü denildiğinde akla ilk gelen Hızır ve İlyas hikayesidir. Hızır ve İlyas'ın "ab-ı hayat" adı verilen ölümsüzlük suyunu içerek ölümsüz olduklarına inanılır. Onlar insanları hem karada hem de suda koruyan kutlu kişilerdir. Onları onurlandırmak adına her yıl Hızır-İlyas anlamına gelen "Hıdrellez" günü kutlanır. (Roux, 1981/2000, 535) Yakutlara yakın bir bölgede yaşayan Başkurt Türkleri "mengülük suyu" adı verdikleri ebedi sudan içen çift başlı kartalın Kaf Dağı'nda yaşadığına inanırlar. *Kutadgu Bilig*'te ölümsüzlük suyu incelediğimiz *Er Sogotoh* destanındaki gibi "dirilik suyu" şeklinde ifade edilir. (Ögel, 1995, 327-328) Destanda Er Sogotoh'un yeniden dirilmesine vesile olan su, "dirilik suyu" olarak ifade edilir.

Hayat suyu olgusu Pertev Naili Boratav'ın (2012, 29) tabiriyle "gölgelerin ülkesi" mekânına işaret eder ve Anadolu Türk kültüründe genellikle bu su dağlarda yer alır. Türk mitolojisindeki Hayat Ağacı'nın köklerinde ebedi, sarı ve köpüklü bir su vardır. Bu su içildiği zaman insanın yorgunluğunu ve açlığını aldığına inanılır (Roux, 1981/2000, 535). *Er Sogotoh* destanında orta dünyanın göbeği şu şekilde betimlenir; "Sakatı iyileştirir, / Öleni diriltir, / Suna yumurtasınca, / Sızıp damlar, / Kutsal sarı nimetli, / İlk ana dünyam / Burada bulunmakta imiş" (Ergun, 2013, 559) Bahsi geçen "sızıp damlayan kutsal sarı nimet" ifadesinin Hayat Ağacı'nın özündeki su olması

kuvvetli bir ihtimaldir. Çünkü hem Hayat Ağacı hem de yumurta tasavvuru kaostan kozmosa geçişin motifleridir. Suna yumurtası olarak ifade edilen yumurta, sarılığı ifade etmek için kullanılır. Mitolojilerde kozmik yumurta veya altın embriyo tabiri merkezi ifade ederken kullanılır, her şeyin tohumu yani merkezidir. Hayat Ağacı da Yakutların yaşadıkları alanın merkezinde bulunur. Yumurtanın sarılı kısmı dişiliği temsil ederken Hayat Ağacı'nın içinde de bir kadın ruhunun yer aldığına inanılır ve köklerindeki sarı su insanlara şifa dağıtır (Koçak & Otyakmaz, 230-232) Yumurta ve dirilik suyu arasında benzer bir ilişki söz konusudur.

Hayat Ağacı'nın köklerindeki sarı su bazı yerlerde süt olarak ifade edilebilir. Destanda alt dünyaya inecek olan Er Sogotoh, kutsal ateşten alkış alıp kutsal kayın ağacının yanına gelir; "Alaas nine hatunum, / Hep damlayıp duran / Sarı kutsal emiyle / Sakat olanı emlesin, / Hastayı döndürüp / İyileştirsin" (Ergun, 2013, 587-589) diyerek ondan dua ister. Bahadırların alt dünyaya geçmeden önce mutlaka kutsal kayın ağacı iyesinden hayır duası alması ve göğsünden süt içmesi gerekir, bu onların bir ritüelidir. Bahadırlar alt dünyanın kötüleriyle savaşmadan önce kayın ağacından damlayan, sarı kutsal sudan (sütten) içerek güçlenirler. Su, bahadırları diriltir, güçlendirir, mücadelelerinde onlara yardımcı olur. Kömüs Kıırıktay, kaybolan annesini aramak için yolculuğa çıkmadan evvel Aan Alahsın'ın yanına uğrar. Aan Alahsın ona sütünden ikram ederken "ölümsüz olman, / için iyi olur" (Ergun, 2013, 627) der, bu sözler ondan gelen sütün büyülü etkisinin bir uzantısıdır. Güçleneceğini vurgulamak adına bu cümleleri seçer ve bu ifadeler sık sık tekrarlanır.

Er Sogotoh destanının A. F. Middendorf varyantında "Ağaç Hakan" adı verilen kutsal bir ağaç vardır. Bu varyantta ağacın kökünden bembeyaz bir hayat suyu akar. Sudan içen yaşlı inekler gençleşir, yorgun kuşlar kuvvetlenir, ölenler yeniden canlanır, güçlenip kuvvet kazanırlar. Savaş meydanında ölen Er Sogotoh'a Tanrı sayesinde hayat suyundan bir damla sıçratılır ve kişi, yeniden canlanır. Canlanan Er Sogotoh, çok daha güçlü bir şekilde yeni hayatına başlar. Er Sogotoh'a dirilik suyundan veren ve yanına almasını öğütleyen ise annesi Kübey Hatun(Ağaç Hakan)'dur (Ögel, 2010, 98- 99). V. O. Karatayev ve A. F. Middendorf varyantlarında aktarılan dirilik (hayat) suyu çok benzerdir.

V. O. Karatayev anlatımında Er Sogotoh'u canlandıran dirilik suyunun nereden alınıp mezarına getirildiği hakkında bir bilgi verilmez ama bunun kutsal kayın ağacının suyu olduğu bilgisine daha önceki örnek ve veriler ile ulaşılabilir. Abaası

Taas Caantar Dara Buuray'ın Er Sogotoh'u ansızın bir gece vakti yıldırımla öldürmesinin ardından oğlu Kömüs Kıırıktay, onu dirilik suyu ile tekrar hayata döndürür: "Babasının çardağına varıp, / Dirilik suyunu / Budunu, / Parçalayıp kesip / İçine koydu. / Dışına sürdü. / Ondan sonra / Özgür kara ormanı, / Bir boyun geçer, / Koyu kızıl atlı, / Kudretli Er Sogotoh, / Eski halinden, / Daha iyi olup / Sıçrayıp kalkıp / Derin nefes alıp / Yanağı pembeleşip / Dudağı kızarıp / Dincelip ayağa kalktı" (Ergun, 2013, 647). Er Sogotoh'un bacağını parçalayarak bu suyu içine koyan Kömüs Kıırıktay, daha sonra babasının vücuduna da sudan sürer ve Er Sogotoh dirilir. Ölümden dönen Er Sogotoh'un önceki yaşamından daha sağlıklı bir halde olduğu "yanağının pembeleşmesi, dudağının kızarması, yüzüne kan gelmesi" gibi ifadeler ile desteklenir. İnsanlar sağlıklı olduklarında yanakları al al olur fakat ölürken bembeyaz kesilir. Er Sogotoh, dirildiğinde ölümden dönmüş bir görünüme sahip değildir. Aksine hayat bulmuş, canlanmış ve sıhhati yüzüne yansımıştır.

Uot Çolboodoy'un Er Sogotoh'u kandırıp onunla birlikte olmasının ardından Er Sogotoh, gövdesinden aşağısını kesilmiş halde bulur. Bu durum karşısında eski haline gelmek isteyen Er Sogotoh ile şaman kadın arasında birtakım konuşmalar geçer. Şaman kadın, "Yaralanmışı sağaltan, / Yerleri bulursan, / Kendin iyileşip, / İlk halini kılığını, / Bulursun." (Ergun, 2013, 681) der. Er Sogotoh'u diriltip şifalandırarak eski haline kavuşmasını sağlayan şey, vücudunda önceden kalmış olan dirilik suyudur. Şaman kadın şifayı bulacağı yeri halk edebiyatında sıklıkla başvurulan bir yöntem olan bilmece ile ifade eder. Bu bölümde Er Sogotoh'un pratik zekâsı onu kurtarır. Er Sogotoh, düştüğü gafletten kurtularak bilmeceyi çözer ve bedeninde sürüldüğü zamandan kalan dirilik suyunu bulması gerektiğini anlar. O, kesilen bedeninden bu suyu akıtarak kendi vücuduna sürer, "Kalça etini yarıp, / Hayat suyunu akıtıp, / Dışına sürmüştü; / İçini sağaltmıştı" (Ergun, 2013, 681). Dirilik suyu onun bedenini ve uzuvlarını eski haline döndürür. Su, o kadar şifalıdır ki; onu eskiye göre on kat daha güçlü hale gelir.

3.5.3. Uot Çumulu Denizi – Ateş Denizi

Ateş denizi, dünya mitolojilerinde yer altında kötülerin düşerek sonsuza kadar yandıklarına inanılan denizi ifade eder. B. Ögel (1995, 500), ateş denizinin cehennem motifinin bir tasviri olduğunu ifade eder. Alt dünyaya ait ateş denizi oraya ait olan varlıkları da öldürür, ateşin yakma gücü manevi olarak bir arınmayı ve temizlenmeyi

de ifade eder. O nedenle alt dünya kötülüğünün bir arınma olgusuna ihtiyacı var olarak düşünülebilir, bunu sağlayan ise bir ateş denizidir.

Er Sogotoh destanında Uot Çumulu Denizi olarak adlandırılan bir ateş denizi vardır. Bu deniz, cehennem motifini temsil eder nitelikteliktedir, abaasıları ve orta dünya insanlarını düştüğünde yakar. Destanda deniz motifinin su ile değil, ateş ile sağlanmış olmasına dikkat çekmek gerekir. Ateş ve deniz kelimeleri, kavramsal olarak birbirine zıt ve uzaktır; fakat destanda birbirine bağımlı şekilde ifade edilmiştir. Su ve ateşin ortak işlevleri arındırmak, temizlemek ve korumaktır. Kültürlerde bu iki zıt doğal unsur ortak işlevler için kullanılır, günümüzde su hâlâ temizlenmenin ilk akla gelen olgusuyken; özellikle bir eşyanın mikroptan arındırılması istenildiğinde ateşle temizleme veya yakma işlemi kullanılır.

Destanda Kömüs Kıırıktay, üst dünya insanları tarafından çocukluğunda üst dünyaya çıkarılır ve orada çeşitli testlere tutulur. Bu testlerden bir tanesi, Kıırıktay'ın üç kere Çumulu Denizi'ne batırılmasıdır. Bu batırılmalardan sağ çıkması onun gelecekte ulu ve güçlü bir bahadır olacağının yegâne kanıtıdır; çünkü Çumulu Denizi ateşlerle kaplı bir denizdir. Sıradan insanın yanarak ölmesine sebep olur. "Ateşli Çumulu denizine, / Üç kez, / Batırıp çıkardılar." (Ergun, 2013, 623). Kömüs Kıırıktay birden fazla kez bu denize sokularak teste tabi tutulmuştur. Bu testten ise yara almadan kurtulur. Orta dünyanın ikinci ulu bahadırı olacağı anlaşılan Kıırıktay, ateş tarafından yanmaz. Cehennem motifinin örneği kabul edilen alt dünya ve abaasılar bile bu denize giremez eğer girerlerse yanarak ölürler. Bahadırın olağanüstü gücü bu ifadeler ile aktarılmıştır Üç, sembolik olarak mucizevi bir sayıyı ifade eder, A. Schimmel'e göre (1998, 69) ilk gerçek sayı olarak kabul edilebilir. Üçlü evren tasavvuruna bağlı olarak denize üç kere batırılması, üç evrenin varlığıyla ilişkilendirilebilir. Çünkü üç özel ve önemli bir sayıdır. Orta çağ folklorunda kahinlik ve büyücülükte de üç sayısı çok fazla kullanılır (Schimmel, 1998, 90), bu gibi özellikleri göz önüne alındığında Kömüs Kıırıktay'ın gelecekte kabilesi için çok önemli biri olacağının kararının verilmesi ile üç kere denize batırılması arasında bir bağlantı kurulabilir.

Uot Urbalcın ve Er Sogotoh'un çetin mücadelelerinde üst dünya kişileri tarafından uzak dünyaya gönderilmelerinin ardından yalçın kayalar üzerinde aşağısının masmavi deniz olduğu bir alanda savaşmaları gerekir, mücadele o kadar uzun sürer ki savaş burada da bitmez. Kendi aralarında "Üç masmavi denizin adasında / Dört insan ayağı sığabilen yere / "Ortaya gidip savaşalım" diye" (Ergun, 2013: 701), karar

vererek savaşı Çumulu Denizi'nin bulunduğu bölgeye taşırlar. Denizin etrafı şu şekilde tasvir edilir: "Üç mavi Uot Çumulu denizin / Tam ortasında, / Eğer ayakta durulursa, / Dört insan ayağının sığdığı yere, / Oraya, anında varmışlardı" (Ergun, 2013, 701). Savaşın çok uzun sürmesi ve bir sonuca bağlanmaması abaası ve bahadırın kesin bir sonuç istemesine sebep olur. Bu nedenle savaşı, en tehlikeli yerlerden biri olan Uot Çumulu Denizi'de devam ettirmeye karar verirler. Savaşta bahadır veya abaasıdan her biri denize düşecek olduğunda bir şaman kadın gelerek onları şaman tefiyle tutarak düşmekten kurtarır; fakat belli bir süre sonra tef delinir. Uot Urbalcın, "Delik teften geçip / Uot Çumulu denize düşüp / Yanıp ölmüştü" (Ergun, 2013, 703) ifadeleriyle öldüğü aktarılır.

Uot Urbalcın'ın isminde ateş anlamına gelen "uot" kelimesinin yer alması onun kaderinin daha önce çizilmiş olabileceğini gösterir. Uot Çumulu Denizi'nden kurtuluş yoktur, deniz, kişileri yakıp yok eder. Bunu Uot Çolboodoy'un "Öz ağabeyimin / Uzun kemiklerini, / Uot Çumulu denizinde / Yok edip yasını tuttuğumu / Biliyorsun, görüyorsun" (Ergun, 2013, 703) sözlerinden anlamak mümkündür. Kömüs Kıırıktay ile abaası Töböt Tuuray arasında geçen savaş da Uot Çumulu denizinin tepesinde bulunan taşlık alanda geçer. Harıacılaan Bergen ağabeyi ile olan bu savaşa müdahale ederek Töböt Tuuray'ı yakasından tutarak Uot Çumulu denizine atar ve abaası bu şekilde ölür (Ergun, 2013, 721).

Destanda yalnız iyesinden bahsedilen fakat isminden ateş denizi olduğu tahin başka bir deniz Uot Kudulu Denizi'dir. Bu deniz hakkında yalnızca ulu bir deniz olduğu ve içinde Oydom Suorun adında bir deniz iyesinin yaşadığı verisine ulaşılmıştır.

3.5.4. Su İyeleri ve Ateş Denizi İyeleri

Türkler, çok eskiden itibaren büyük su birikintilerini kutsalla ilintilendirirler. B. Ögel (1995, 325), bu durumun yer-su inancına dayandığını ifade eder. Yer-su inancına göre insanlar, yurt edindikleri, vatan toprağı bildiği yerleri korumaya yönelirler. Oranın ekolojik unsurlarını korumaya özen gösterir ve onlara saygı duyarlar. Sibirya halkları, saçları su yosunundan meydana gelen, suyun derinliklerinde yaşayan ihtiyar bir ruhun varlığına inanırlar. Su iyesi; ırmak, nehir, göl gibi su birikintilerinin içinde ve çevresinde yaşayan canlıları koruduğuna, bu canlıların sahibi olduğuna inanılan; günümüzde ise diğer ekolojik iyelere göre daha az önemli kabul edilen ruhtur (Delaby, 1981/2000, 211).

Yakutlar için her nehrin kendine ait bir su iyesi vardır (Roux, 1981/2000, 1021). Avcı-toplayıcı toplumlar, su iyelerine ava çıkmadan önce çeşitli hediyeler sunar. Bu hediyeler genellikle ormandan toplanmış bitki kökleri veya evcil hayvanlardır (Delaby, 1981/ 2000, 211). Su iyelerinin formunun genelde su ile bütünleşmiş olan canlılar olduğu görülür; yılan, ejderha, balık gibi suretler şeklinde betimlenirler. *Er Sogotoh* destanında Taas Kudustay'ın da yılan metamorfozuna bürünen bir abaası olduğu ve su yakınında bulunan bir kayanın içinde yaşadığı ifade edilir.

3.5.4.1. Uot Çumulu Deniz İyesi

Destanda abaası Töböt Tuuray'ın ölümünün ardından ortaya çıkan Uot Çumulu iyesi, yasını ifade etmek için dile gelir. O, Töböt Tuuray'ın annesidir ve Harıacılaan Bergen'in onu Çumulu Denizi'ne atmasıyla iye, oğlunu yutar. Bunun üzerine kederini dillendirir. Harıacılaan Bergen'e "Doğacak çocuğun, / Oğlun, / Oklarla oynama çağında; / Kızın, / Makasla kesip / Oynama vaktinde; / İlkbahar ayazı olup / At kazığının kökünde gizlenip, / İlkbahar ayazı olup / Üç yüz yıl boyunca / Rahat vermem yiğit" (Ergun, 2013, 721-723), şeklinde beddualar eder. Uot Çumulu Denizi'nin iyesi destanda yalnızca bu bölümde görülür. O, alt dünyaya ait kötü ve bir abaasının annesi olarak tasvir edilmiştir.

3.5.4.2. Uot Kudulu Deniz İyesi

Destanda ikinci deniz iyesi Oydom Suorun adında Uot Kudulu Denizi'nde yaşayan bir yaratıktır. Oydom Suorun, Uot Kudustay adlı abaası kadın şamanın kalbini ve karaciğerini yemesi üzerine kıyıya çıkar. Ona bu organları atan kişi ise Uot Kudustay'ı öldüren Harıacılaan Bergen'dir.

Oydom Suorun, yılan kuyruklu, ensesi gözü, göğsünde ağzı bulunan bir deniz canlısıdır. Kendisini "Göğsünde ağızlı, / Ensesinde gözlü, / Uot Kudulu deniz iyesi, / Oydom Suorun diye / Ad gibi adlıyım" (Ergun, 2013, 799) şeklinde Harıacılaan Bergen'e tanıtır. Harıacılaan Bergen de ona "ulu deniz efendi ninem" (Ergun, 2013, 799) şeklinde hitap eder. Oydom Suorun, avcılıkla ilgilenen kişilerin ona avlarını attıklarını ifade eder. Ateş iyesine benzer şekilde "on parmaklık ikram, beş parmaklık hediye" (Ergun, 2013, 799) beklentisi vardır. Harıacılaan Bergen, Uot Kudustay'ın bedeninden geri kalanları da ona ikram eder. Oydom Suorun bunun üzerine ona ölümsüz abaası Taas Kudustay'ı yenmesi için ona yardım etmeyi teklif eder.

Uot Kudulu iyesi, Harıacılaan Bergen'in ölümsüz abaasıyı yenmesi için "Ben ağzımdan / Yılan çıkartırım" (Ergun, 2013, 801) der ve ağzını genişçe açarak bir yılan çıkartır. Yılan, Türk ve dünya mitlerinde çok önemli motiflerden biridir. Motifin "Hayvanlar" bölümünde detaylı açıklamasına yer verilmiştir. İye suya daldığında "Ulu denizin suyu, / Kabarır gibi olmuştu" (Ergun, 2013, 801) şeklinde tasvir edilir. Harıacılaan Bergen'e ölümsüz abaası Taas Kudustay'ın kalbinin olduğu yeri tarif etmesinin ardından Harıacılaan Bergen ölümsüz abaasının kalbini yılan yardımıyla bulur ve iyeye ikram eder. İye, ulu denizin derinliklerine dalar. Harıacılaan Bergen ile Taas Kudustay'ın arasındaki savaş yeniden başladığında ise Oydom Suorun, Taas Kudustay'ın zayıfladığı anı kollar ve tekrar denizin yüzeyine çıkar. Harıacılaan Bergen, ona söz verdiği gibi Taas Kudustay'ı ona yem eder ve "Ulu deniz suyunu / Dalgalandıra dalgalandıra, / Yüzgeci görünerek / Denizin içine doğru (…)" (Ergun, 2013, 811) dalarak gözden kaybolur.

4. SONUÇ

"Er Sogotoh Destanında Yer Alan Ekolojik Unsurlar" adlı tez, *Er Sogotoh* destanındaki ekolojik unsurları, işlevlerini, sembollerini ve bunların topluma sirayetini anlamlandırabilmek amacıyla yapılmıştır. Metin merkezli olan çalışma, *Er Sogotoh* destanı ele alınarak Yakutların düşünce dünyasına ışık tutmuştur. Çalışma boyunca incelenen *Er Sogotoh* destanında hayvanlar, orman, bitki, ağaçlar, su, ateş gibi birçok ekolojik unsur tespit edilmiştir. Doğada yer alan bu ekolojik unsurlar, Yakut Türklerinin kültürünü, geleneklerini, inanışlarını saptamak konusunda son derece önemlidir. Ekolojik unsurlara verilen sembolik anlamlar, destanda yer alan simgeler; kültür zenginliğinin ve halkın mana gücünün bir göstergesidir. Bunun ana nedenlerinden biri şüphesiz Yakut halkının Kuzey Sibirya'nın en kuzeyinde yaşayan uzak bir toplum olması ve kendi içinde bağımsız kültür ve geleneğe sahip olmasıdır. Her ne kadar günümüzde Rusya'nın ve aldığı göçlerin tesiriyle kültürleri ile yaşam şekillerinde bazı değişimler yaşansa da Yakut yerli halkının kendi dillerini, kültürlerini, inanışlarını korumaya çalıştıkları bilinir.

Son dönemde evrensel olarak yaşanan çevre felaketleri, küresel ısınma ve doğa tahribatı; doğaya saygı duyulan ve insanların doğaya zarar vermeme bilinciyle hareket ettiği zamanların incelenmesini gerekli kılmıştır. Çalışmada bu döneme ait en iyi örneklerden biri *Er Sogotoh* destanı çözümlenmiştir. Tezde, M. Ergun'un hazırlamış olduğu *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh* adlı çalışmada yer alan V. O. Karatayev'den aktardığı *Er Sogotoh* varyantının tam metni incelenmiştir. İncelemenin bazı bölümlerinde *Er Sogotoh*'un farklı varyantlarında yer alan ekolojik unsurlara değinilmiştir. Bunun ana sebebi, *Er Sogotoh*'un Yakutların kültürü ve yaratılışını aktaran en detaylı destanlardan biri olması ve varyantlarda ortak önemli ekolojik sembollere sahip olmasıdır. Çalışmanın bölümlerinde elde edilen bütün veriler destandan örneklerle pekiştirilmiş ve bu örnekler üzerinden ekolojik unsurların anlamlarına dair çıkarımlar yapılmıştır.

Semboller; insanların geleneksel bilinç altını, kültürünü, hayal gücünü anlamlandırmaya yardımcı olan şekillerin genel adıdır. İnsanlar arasında dilin haricinde gerçekleşen iletişim ögelerinden biridir. Semboller bir nesneyi, olayı veya kavramı şekiller, işaretler, resimler ile aktarmaktadır. Destanda bu durum, tabiat unsurları üzerinden işlenmiştir. İnsanlar çeşitli ağaç, hayvan ve doğa unsurlarına bazı değerler ve duygular atfetmiştir. Bu doğal unsurları simge haline getiren insanlar kendileri ile tabiat unsurları arasında bir ilişki oluşturmuşlardır.

İncelemenin içerik planı öncelikle Yakut bölgesi ve tarihi hakkında kısa bir bilgilendirme ile başlamıştır. İncelenen destanın mensup olduğu bölge ve toplum onu şekillendiren kültürün yansımasıdır. Bu nedenle ekolojik unsurların tespitinden önce yerli halkın tarihi ve inanışları hakkında kısaca bilgi sahibi olmak gerekir. Ekolojik unsurlara atfedilen değerler büyük çoğunlukla Şamanizm inancına ve Türk mitolojisine bağlı olarak incelenmiştir. Yakutların üçlü evren tasarımı inandıkları; destanda alt, orta ve üst dünya tasavvurunun yer alması neticesinde tespit edilmiştir. Destan, yoğun bir şekilde ekolojiye tesir eden dinsel ve mitik ögeler içermektedir, çalışma sonucunda bu ögeler toplanmış ve Yakutların son derece zengin bir kaynağa sahip oldukları görülmüştür.

Destanda doğaya duyulan saygının sebeplerinden biri; halkın büyük çoğunluğunun Şamanizm inancının tesirinde olmasıdır. Çünkü Şamanizm inanışında doğanın zarar görmemesi gerektiği, doğaya ait unsurların saygı duyulan değerler olduğu, doğanın hükmedilecek bir unsur olmadığı düşünceleri hakimdir. Animizm inanışını temellendiren "doğada her şeyin bir ruhu vardır" düşüncesi, destanda tabiat unsurlarına atfedilen ruhlar ile kendini gösterir. Destanda ağaçların, ateşin, suyun, geçitlerin içinde yaşayan ruhların varlığına rastlanmıştır. Yakutların tarihinin ve inanışlarının ardından onların geleneksel sözlü ve yazılı kültürü üzerinde durulmuştur. Bu bölümde Yakutların oluşturduğu ve "olonho" adını verdikleri destan geleneğinin genel özellikleri aktarılmıştır. *Er Sogotoh* da olonho geleneğinin bir ürünüdür, bu sebeple söylence şekli ve olonho söyleyen kişilerin vasıfları destanı anlamak açısından son derece önemlidir, bölümde bu hususlar açıklanmıştır.

Geçmiş ve günümüz arasında köprü oluşturan destan geleneği, kültürleri ve gelenekleri nesillere aktarmak açısından değerli kaynaklardır ve geçmiş dönemde yaşayan insanların doğaya ve hayata bakış açısının anlaşılabilir kılmıştır. Çalışmada,

Er Sogotoh'un söylendiği dönemde Yakut insanının sahip olduğu ekolojik bilgi ile günümüzdeki ekolojik bilgi üzerinde karşılaştırmalı olarak durulmuştur. Bu ekolojik bilginin yanı sıra doğaya karşı olan tutum ve davranışların geçmiş ve günümüz arasında nasıl şekillendiği, şimdinin ve geleneğin bu konu hakkındaki farklı fikirleri tespit edilmiştir. Ekolojinin incelenebildiği kaynakların neler olduğu, bu kaynaklar hakkında neden çalışılması gerektiği ve günümüzde önem kazanmasının sebepleri üzerinde detaylıca durulmuştur.

Ekoeleştiri kuramına bağlı olarak doğanın kirletilmesine, zarar görmesine *Er Sogotoh* destanında bilinçli şekilde ulaşılamamaktadır, Bahadırların gücünü, atların hızını, savaşların şiddetini anlatmak ve anlatımı etkili kılmak adına çeşitli örnekler verilmiş, bu örneklerde çamur haline gelen topraktan ve yıkılan ağaçlardan söz edilmiştir. Bu ifadelerde ekosisteme karşı bir zarar söz konusu değildir çünkü anlatımı güçlendirmek amacı taşımaktadır.

Er Sogotoh destanının olay örgüsünü bilmek; ekolojik unsurların tespiti ve bu ekolojik unsurlara bağlı toplumun manevi değerlerini çözebilmek adına son derece önemlidir. Bu nedenle *Er Sogotoh* destanının incelenen varyantında yer alan olay örgüsü aktarılmıştır. Epik bir destan olan *Er Sogotoh'*ta olayların ortaya çıkmasına neden olan varlıklar; alt dünyanın kötü kişileri abaasılardır. Olaylar, abaasıların, bahadırların eşlerini kaçırmaları ve eşlerini kurtarmak isteyen bahadırlar ile abaasılar arasında geçen mücadeleler etrafında gelişir. Olay örgüsünün yardımıyla kişiler, olaylar, ruhlar ve doğal unsurları tespit etmek mümkün olmuştur.

İncelemenin ana bölümlerini dünya, gezegenler, yıldızlar, hava koşulları, yüce varlık ve ruhlar, toprak, hayvanlar, ağaçlar, bitkiler, ormanlar, su ve ateş gibi ekolojik unsurlar oluşturur. Dünyalar bölümünde Türk mitolojisindeki üçlü evren tasavvuru ele alınmıştır çünkü destanın ana mekanları üç dünyadadır. Orta dünya, bahadırların yaşadığı ideal ve korunması gereken dünyadır; alt dünya kötü kişilerin yaşamlarını sürdürdükleri ve bahadırlarla olan mücadelelerin ana mekanıdır. Üst dünya ise yüce varlıkların, şamanların ve baş Tanrı'nın yaşadığı dünyadır, destanda en az tasvir edilmiş mekandır.

Üç dünya, doğal bağlamı tasvir ettiği için incelemede detaylıca ele alınmıştır. Dünyanın alt başlıklarında bahsi geçen mekâna ait ekolojik unsurlar incelenmiş,

destandan alınan örneklerle sembolik anlamları açıklanmıştır. Destanda yüce varlıklar, şamanlar, bahadırlar, abaası adıyla anılan kötü ruhlar yer alır. Yüce varlıkların ailesinden bahsedilmez ve onlar üst dünyada yaşarlar. Destanın ana kahramanları ise Er Sogotoh, Kömüs Kıırıktay ve Harıacılaan Bergen'dir. Üç bahadır da kabilelerini ve eşlerini korumak için canını dişine katıp ölümüne mücadele eder. Orta dünyada yaşamlarını sürdüren bahadırların yegâne amacı; obasında, ailesiyle barış içinde huzurlu ve mutlu şekilde yaşamaktır. Bu nedenle destanda ailelerini yakından gördüğümüz karakterler bahadırlardır. Alt dünyada ise yalnızca en küçük bahadır Harıacılaan Bergen'in şaman abaası annesinin ve onun ağabeyinin akrabalık ilişkisi verilmiştir. Bahadırların yerleşik düzeni, obalarına olan bağlılığı yer-su kültlerini oluşturmuştur. Onlar kabilelerinin yaşadığı doğayı yurtları olarak benimser; ailelerini ve obalarını her yönden korumayı kendilerine görev edinirler.

Abaasılar tarafından kaçırılan bahadır eşleri, alt dünyada tutsak edilir. Bu tutsaklık nedeniyle alt dünyaya yolculuk gerçekleştiren bahadırlar, abaasılar ile mücadele eder. Bahadırlar ve abaasılar arasındaki savaşlar çok şiddetli gerçekleşir. Olonholaın genel özelliklerinden olan alt dünya ve orta dünyanın yoğun olarak destana sirayet etmesi, *Er Sogotoh* için de geçerli bir özelliktir. Genel itibarıyla bu savaşlar kaotik bir mekân olan alt dünyada, o dünyanın genel doğasıyla uyumlu olarak gerçekleşir.

Destanda bahsi geçen hayvanlar içinde en dikkat çekici olanı kuşlardır. Çalışmanın sonucunda Yakut bölgesinde manevi değere sahip kuşların son derece fazla olduğu, yaşanılan dünyaya ve kişilerin özelliklerine göre çeşitlendirildiğine ulaşılmıştır. Destan kahramanları şekil değiştirebilirler ve genellikle kuş formuna bürünürler. Bu form, bazen bir kartal bazen turna bazen al doğan olarak karşımıza çıkar; vahşi, güzel, avcı gibi birbirinden farklı mizaçlı kuşlar seçilmiş buna ise karakterlerin kişilik özellikleri sebebiyet vermiştir.

Çalışmada üç dünyada bahsi geçen hayvanlar tek tek verilmiştir. Destanda üst dünyaya ait hayvanlardan bahsedilmemiştir. Özellikle orta ve alt dünyanın hayvanları hakkında bilgilere ulaşılmıştır. İncelemede orta dünyada yer alan hayvanlar verilmiş, çeşitli hayvanların diğerlerinden daha değerli bir konumda tutulduğu görülmüştür. Kuşların dışında atın, yılanın ve kartalın Yakutlar için manevi değerinin son derece önemli olduğu sonucuna varılmıştır. At, Yakut Türkleri için zaman zaman bir dost, yeri geldiğinde bilge bir ihtiyar yeri geldiğinde ise besin

kaynağı olarak karşımıza çıkmıştır. Attan elde edilen bir süt olan kımız, şenliklerin vazgeçilmez bir parçasıdır. Atlar bahadırların önemli yolculuklarında olağanüstü özellikler gösterirler; konuşma yetisi kazanırlar ve bahadırlara öğütler verirler.

Birçok mitolojide yılan cehennem motifiyle ortak olarak verilir. Destanda da bunun bir tezahürü olarak alt dünya ile ilişkilendirilmiştir. Alt dünyanın kötü kişilerinin formlarından birisi olarak karşımıza çıkmıştır. Örümcek, sürüngen, kertenkele, kurbağa gibi hayvanların alt dünya yolunda en sık karşılaşılan hayvanlar olduğuna ulaşılmıştır. Araştırmanın sonucunda tiksindirici ve kötü kabul edilen hayvanlar alt dünyaya ait görülürken genellikle tabiatının iyi olduğuna inanılan hayvanların ise orta dünyada görülen hayvanlar olduğu tespit edilmiştir.

Yakutlar güneyde yaşamlarını sürdürürken Moğol istilası sebebiyle yaşadıkları bölgeden uzaklaşmak zorunda kalmışlardır. Yer değiştiren Yakutlar, kuzeye doğru göçmüşler ve buradaki iklim koşullarının çetin olması nedeniyle güneye özlem duymuşlardır. Güneye olan özlemleri destanlarına da sirayet etmiştir. Onlar destanlarında güneyi yeşillikler ile sembolize ederken kuzey ise kuru ve karanlık bir mekân olarak karşımıza çıkmıştır. İncelenen destanda bu düşüncenin yansımalarını görmek mümkündür; kuzey ormanları sık, kuru ve cılız iken güneye gidildikçe doğa yeşillikler, gür ve kara ormanlar ile ifade edilmiştir. Aynı düşüncenin izleri olarak kabul edilebilecek bir diğer unsur ise alt dünyaya kuzeye doğru ilerleyerek ulaşılmasıdır. Kuzey yönü, Yakutlar için zorlukların tanımıdır.

Şamanizm inancının tesirindeki Yakut Türkleri, inanışlarına bağlı olarak insanların yaşamının hayat ağacına bağlı olduğuna inanmış ve onun köklerinden salgılanan suyun (dirilik suyu) bir insanı diriltebileceğini ve iyileştirebileceğini düşünmüşlerdir. Destanda Türk mitolojisinde yer edinen hayat ağacı, kayın ağacıyla temsil edilmiştir. Er Sogotoh'un ölümünün ardından dirilik suyunun vücuduna sürülmesiyle eskisinden daha sağlıklı şekilde yaşamına geri döndüğü görülmüştür. Destanda tabiat unsurlarının içinde bahadırlara yardımcı olan çeşitli ruhların yaşadığına inanırlar. Hayat ağacının içinde yaşlı bir kadın, alt dünya geçidini koruyan yaşlı adam formunda bir ateş iyesi, deniz içinde yaşayan su iyesi, yer altında ise put iyelerinin yaşadığına inanılmıştır. Yakutların tabiatta gözlemledikleri doğal unsurlar, sıklıkla kahramanların özelliklerini anlatmak için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Benzetimde kullanılan ekolojik unsurlardan melez ağacı, bahadırların bedensel

görünüşündeki kuvveti gösterirken; ak ağaç ve kayın ağacı kişilerin inanç dünyasına sirayet eden kutsal doğa algısına gönderme yapılmıştır. Bu kullanımlar, toplumdaki gözlem gücünün kuvvetini göstermektedir.

Ekolojik unsurlardan su ve ateş zıtlıklarına rağmen bir uyum içerisindedir. Su, Er Sogotoh'u dirilten bir unsurken Uot Çumulu denizi ise ateşin oluşturduğu ölüm getiren bir denizdir. Ateş, aynı zamanda arındırıcı ve yol gösterici bir güç olarak bahadırlara yiyecek karşılığı yardım eden bir iyeyi de temsil etmektedir. Destanda su ve ateşin kötülük ve iyiliği sentezleyen, genellikle birbirine bağlı iki unsur olduğu tespit edilmiştir. *Er Sogotoh* destanı, üç bahadırın eşlerini ve obasını korumak adına abaasıılar ile verdikleri mücadeleleri ve kahramanlıklarını Türk mitolojisi, Şamanizm, Animizm, Totemizm ve Gök Tengri inanışının tesiriyle ele alınmıştır. Destan, doğa ile iç içe yaşayan toplumun sözlü kültür ürünü olması nedeniyle başlangıçtan sonuna kadar ekolojik unsur ve onların sembolik anlamlarıyla çevrelenmiştir. Bu nedenle destan, Yakut Türklerinin ekolojik unsurlara yaklaşımının detaylı şekilde gözlemlenebilmesine vesile olmuştur.

KAYNAKÇA

Abram, C. (2019). *Evergreen Ash*. London: University of Virginia Press.

Açа, M. (2002). Şamanlığa Geçişteki Ölüp Dirilme Ritüelinden Türk Destanlarındaki Ölüp Dirilmeye. *Milli Folklor,* (54), 75-85.

Açа, M. (2018). Dünya Mitolojilerinde Toprak Simgeciliği. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, *1*(1), 23-35.

Açа, M. (2022). *Geleneksel Ekoloji Bilgisi ve Güney Sibirya Destanları*. [Altay Toplulukları]. (Ed., İ. Şahin, Ü. Bulduk, G. K. Ercilasun, J. Snowden, A. Taşbaş, E. Taşbaş), İstanbul: Osmangazi Belediyesi Yayınları, 271 – 288.

Açа, M. (2018). Türk Mitolojisinin Toprağı Yurt Kılan Simgeleri. *Türk Kültür Dergisi*, *1*, 109-114.

Ağça, F. (2016). *Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı Metin – Aktarma – Notlar – Dizin – Tıpkıbasım*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Aksoy, N. (2018). *Türk Yaratılış ve Türeyiş Destanları ve Dini Motifler*. Gaziantep: İKSAD Yayınevi.

Arslan, S. (2014). Türklerde Ağaç Kültü ve "Hayat Ağacı". *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi, 1*(1), 60-71.

Asan, Ü. (2017, 18-20 October). *Mystical and Holistic Aspect of The Monumental Trees, and Their Importance for Ecotourism.* [International Symposium on New Horizon in Foresty]. 50-58.

And, M. (2008). *Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitologyası*. 2. bs. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Arat, R. R. (1947). *Kutadgu Bilig*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Atasoy E. & Soykan A. (2008). Saha (Yakut) Cumhuriyeti: Coğrafi Kimlik Analizi Denemesi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE),* (21), 33-60.

Ateş, M. (2014). *Mitolojiler ve Semboller*. 4.bs. İstanbul: Milenyum Yayınları.

Aydoğan, H. A. (2019). Toprak, Bereket ve El İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, 12*(28), 1078-1090.

Aydoğan, S. (2022). *Türk Mitolojisi Bağlamında Bilge Kadından Korkulan Kadına Dönüşüm.* [Mitoloji Araştırmaları IV.] (Ed., İbrahim Gümüş), İstanbul: Paradigma Akademi Yayınları, 57- 79.

Bars, M. E. (2014). Türk Kültüründe Ağaç Kültü ve Şor Kahramanlık Destanlarına Yansımalar. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 27, 379-398.

Bayat, F. (2005). *Mitolojiye Giriş*. Çorum: KaraM Araştırma ve Yayıncılık.

Bayat, F. (2006). *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı.* İstanbul: Ötüken Yayınları.

Bayat, F. (2007a). *Türk Mitolojik Sistemi 1*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Bayat, F. (2007b). *Türk Mitolojik Sistemi 2.* İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Bayrakdar, M. (1992). *İslâm ve Ekoloji*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Beydili, C. (2004). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. (Çev., E. Ercan), Ankara: Yurt Kitap-Yayın, (Orijinal Çalışma 2003'te yayımlandı).

Biardeau, M. (2000a). *Kozmogoni (Puranalar'da).* [Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü]. (Ed., Y. Bonnefoy), (Çev., N. Yiğitler), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, c.1, 210, 588-594, (Orijinal çalışma 1981'de yayımlandı).

Biardeau, M. (2000b). *Kozmogoni (Vedalar'da).* [Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü]. (Ed., Y. Bonnefoy), (Çev., M. E. Özcan), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, c.1, 210, 594-596, (Orijinal çalışma 1981'de yayımlandı).

Bilgili, N. (2022). *5 Element Türk Kozmoloji Düşüncesinde Elementler*. 3.bs. Ankara: Kripto Yayınları.

Bookchin, M. (1996a). *Ekolojik Bir Topluma Doğru*. (Çev., A. Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, (Orijinal çalışma 1988'de yayımlandı).

Bookchin, M. (1996b). *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*. (Çev., R. G. Öğdül), İstanbul: Kabalcı Yayınevi, (Orijinal çalışma 1995'te yayımlandı).

Bookchin, M. (1994). *Özgürlüğün Ekolojisi*. (Çev., A. Türker), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, (Orijinal çalışma 1991'de yayımlandı).

Boratav, P. N. (2012). *Türk Mitolojisi*. (Çev., R. Özbay), Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

Boyer, R. (2000). *Germenler ve Kuzey Kavimleri. Kutsal Olanın Unsurları.* [Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü]. (Ed., Y. Bonnefoy), (Çev., O. Erözden), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, c.1, 317-324, (Orijinal çalışma 1981'de yayımlandı).

Bozoğullarından, B. (2019). *Eski Türk İnanç Sistemi Kaynaklı Uygulamaların Ekoloji ile İlişkisi* (Yayın No. 582535) [Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Brunel, P. (2000). *Edebiyat ve Mitler. Avrupa'da Çöküş ve Simgecilik.* [Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü]. (Ed., Y. Bonnefoy), (Çev., M. Atıcı), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, c.1, 196-201, (Orijinal çalışma 1981'de yayımlandı).

Bütüner, Ş. (2021). Çevre Bilinci Oluşturmada Türk Mitolojisinin Rolü: Dede Korkut Hikâyelerine Ekoeleştirel Bir Yaklaşım. *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 129*(255), 433-448.

Büyükcan Sayılır, Ş. (2021). Türklerin Ağaç ile Mitolojik ve Tarihi Bağları Üzerine Bir Değerlendirme. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, *3*(6), 187-198.

Callenbach, E. (2011). *Ekoloji Cep Rehberi*. (Çev., E. Özkan), İstanbul: Sinek Sekiz Yayınevi, (Orijinal çalışma 1998'de yayımlandı).

Campbell, J. (1995). *İlkel Mitoloji Tanrının Maskeleri*. 2.bs. (Çev., K. Emiroğlu), Ankara: İmge Kitabevi, (Orijinal çalışma 1968'de yayımlandı).

Carlier, J. (2000a). *Apollon.* [Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü]. (Ed., Y. Bonnefoy), (Çev., L. Arslan). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, c.1, 343-347, (Orijinal çalışma 1981'de yayımlandı).

Carlier, J. (2000b). *Argos ya da Argus.* [Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü]. (Ed., Y. Bonnefoy), (Çev., L. Arslan), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, c.1, 63, (Orijinal çalışma 1981'de yayımlandı).

Cassin, E. (2000). *Kozmogoni. Mezopotamya.* [Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü]. (Ed., Y. Bonnefoy), (Çev., M. E. Özcan), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, c.1, 582-588, (Orijinal çalışma 1981'de yayımlandı).

Challaye, F. (1998). *Dinler Tarihi.* (Çev., S. Tiryakio), İstanbul: Varlık Yayınları.

Chidester, D. (2021). Animizm. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, (Çev., T. Aydoğan), *14*(33), 427- 433.

Cömert, B. (2010). *Mitoloji ve İkonografi*. 3.bs. Ankara: De Ki Basım Yayım LTD.

Çağlar, B. (2008). *Türk Mitolojisinde Dört Unsur ve Simgeleri Üzerine Bir İnceleme* (Yayın No. 229500) [Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Çakır, E. (2018). Toplumsal Bellekte Ad Verme Geleneği ve İdeoloji: Satuk Buğra Han. *Milli Folklor*, *15*(119), 31-47.

Çakır, E. (2022). *Ağaç Kültü Etrafında Mitik Anlatı: Fakelore ve Folklorizm Bağlamında Nuh Tepesi.* [Mitoloji Araştırmaları IV.] (Ed., İbrahim Gümüş), İstanbul: Paradigma Akademi Yayınları, 3-22.

Çatlı Özen, G. (2019). Günümüzde Türk Kültüründe Ad Vermenin Sosyo-Kültürel Özellikleri Üzerine Bir Anket Çalışması. *Türk Dünyası Araştırmaları / TDA, 122*(241), 423-444.

Çelepi, M.S. (2020). Doğaya Uyarlanma Stratejisi Olarak Orhun Abidelerindeki Türk Biyoetiği. *Milli Folklor, 16*(128), 5-18.

Çenet, Sümeyra. (2021, 3 Mart). *Dünyanın En Soğuk Şehri Yakutsk Hakkında Anlatmadıklarımız.* Sümeyya Çenet Videoları. https://www.youtube.com/watch?v=CGN6E9nGZis&ab_channel=S%C3%BCmeyra%C3%87enetVideolar%C4%B1

Çetindaş, D. (2014). *Modern Edebiyatta Yılan-Ejderha-Şahmeran Motifleri.* [Yılan Kitabı]. (Ed., E. G. Naskali), İstanbul: Kitabevi Yayınları, 407-427.

Çobanoğlu, Ö. (2007). *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*. 2.bs. Ankara: Akçağ Yayınları.

Çobanoğlu, Ö. (2010, 26-29 Mayıs). *Batı Sibirya Türk Kültürü Tetkiklerine Göre Kayın Ağacının Türk Mitolojisinde "Kutsal"laşmasının Maddi Kültürel Nedenleri.* [Hacettepe Üniversitesi III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı] (2011), *c.2,* 245-248.

Çoruhlu, Y. (2002). *Türk Mitolojisi Anahatları.* İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Delaby, L. (2000a). *Efendi-Ruhlar ve Şamanizm. Sibirya.* [Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü]. (Ed., Y. Bonnefoy),

(Çev., Y. Koç), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, c.1, 210-217 (Orijinal çalışma 1981'de yayımlandı).

Delaby, L. (2000b). *Gök. Sibirya'nın Büyük Kutsal Tanrısı*. [Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü]. (Ed., Y. Bonnefoy), (Çev., Y. Koç), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, c.1, 347-348, (Orijinal çalışma 1981'de yayımlandı).

Dilek, İ. (2007). Sibirya Türklerinde Ateşle İlgili İnançlar, Törenler ve Bazı Efsaneler. *Tük Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* (*bilig), 0*(43), 33-54.

Dilek, İ. (2010). Sibirya Türk Destanlarında Kahramanın Yeraltı ve Gökyüzü Dünyalarıyla İlişkileri Üzerine Bazı Tespitler. *Milli Folklor Dergisi, 22*(85), 46-56.

Dilek, İ. (2021). *Türk Mitoloji Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Dundes, A. (2003). *Halk Kimdir?*. [Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1]. (Ed., G. Öğüt Eker, M. Ekici, M. Ö. Oğuz, N. Özdemir), (Çev., M. Ekici) Ankara: Milli Folklor Yayınları, 1-30.

Duranlı, M. (2006). Saha Türklerinde Efsane Kavramı ve Sınıflandırma Çalışmaları. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, *6*(2), 303-309.

Durgut, Z. (2021). *Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı ile Altay Türklerinin Ak Tayçı Destanındaki "Ağaç" Ve "Evlilik" Motifleri ile Bu Motiflerin Orta Doğumitolojilerindeki Benzer Motiflerle Karşılaştırılması* (Yayın No. 686062) [Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Evernden, N. (1996). *Beyond Ecology: Self, Plaace and Pathetic Fallacy*. [The Ecocritism Reader]. (Ed., C. Glotfelty, W. Howard), Athens and Long: The University of Georgia Press, 92-104.

Eliade, M. (1991). *Kutsal ve Dindışı*. (Çev., M. A. Kılıçbay), Ankara: Gece Yayınları, (Orijinal çalışma 1983'te yayımlandı).

Eliade, M. (1999). *Şamanizm* (Çev., İ. Birkan), Ankara: İmge Kitabevi. (Orijinal çalışma 1983'te yayımlandı).

Eliade, M. (2001). *Mitlerin Özellikleri*. 2. bs. (Çev., S. Rifat), İstanbul: Om Kuram Yayınları, (Orijinal çalışma 1962'de yayımlandı).

Eliade, M. (2003). *Dinler Tarihine Giriş.* (Çev., L. Arslan), İstanbul: Kabalcı Yayınevi, (Orijinal çalışma 1949'da yayımlandı).

Enveri, E. (2018). Türk Yaratılış Mitlerinde Toprak. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, 11*(24), 91-99.

Ergun, M. (1998). Türk Ağaç Kültü İnancının Dede Korkut Hikayelerindeki Yansımaları. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, 46*(1), 71-80.

Ergun, M. (2013). *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ergun, P. (2004). *Türk Kültüründe Ağaç Kültü.* Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Ergun, P. (2005). Aal Luuk Mas. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (33), 293-308

Erol M. & Bozoğullarından, B. (2021). *Ekolojik Yaklaşımlar Bağlamında Türk Mitolojisinde Hayvan Algısı,* [Mitoloji Araştırmalar III]. (Ed., İ. Gümüş), Çanakkale: Paradigma Akademi Basın Yayınları, 145-188.

Ersöz, M. (2009a). Olonho Metinlerinin Derlenmesi ve Yayımlanmasıyla İlgili Çalışmaların Tarihi. *Gazi Türkiyat*, *1*(5), 519-540.

Ersöz, M. (2009b). *Saha (Yakut) Türklerinin Culuruyar Nurgun Bootur Destanı* (Yayın No. 257723) [Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Ersöz, M. (2015). Sahalar (Yakutlar)'la İlgili Türkiye'de Yapılan Çalışmalar. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, 4*(12), 101-115.

Fromm, H. (1996). *From Transcendence Obsolence: A Route Map.* [The Ecocritism Reader]. (Ed., C. Glotfelty, W. Howard), Athens and Long: The University of Georgia Press, 30-39.

Gacar, Ş. (2020). *Hayvan Folkloru Bağlamında Türk Dünyası Ekolojik Destanları* (Yayın No. 645311) [Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Galinier, J. (2000). *Gök. Orta Amerika Dinlerinde Güneş, Ay, Yıldızlar ve Meteorolojik Olaylar.* [Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü]. (Ed., Y. Bonnefoy), (Çev., N. Mataracı Demir), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, c.1, 343-347, (Orijinal çalışma 1981'de yayımlandı).

Garrard, G. (2020). *Ekoeleştiri*. 3.bs. (Çev., E. Genç), İstanbul: Kolektif Yayınları, (Orijinal çalışma 2012'de yayımlandı).

Genç, R. (1997). Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler ve Sarı-Kırmızı-Yeşil. *Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, *9*(27), 1175-1110.

Gezgin, D. (2007). *Bitki Mitosları*. İstanbul: Sel Yayınları.

Gezgin, D. (2018). *Su Mitosları.* 3. bs. İstanbul: Sel Yayıncılık.

Gezgin, D. (2019). *Hayvan Mitosları*. 4.bs. İstanbul: Sel Yayıncılık.

Glotfelty, C. (1996). *Introduction: Literary Studies in an Age of Environmental Crisis.* [The Ecocritism Reader]. (Ed., C. Glotfelty, W. Howard), Athens and Long: The University of Georgia Press, xv – xxxvii.

Gömeç, S. (1997). Tarihte ve Günümüzde Saha Türkleri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, *19*(30), 175-203. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000123

Gustav, J. C. (2009). *İnsan ve Semboller.* 4 bs. (Çev., A. N. Babaoğlu), İstanbul: Okuyanus Yayınevi. (Orijinal çalışma 1964'te yayımlandı).

Gürtürk, V. (2019). *Güney Sibirya Türk Destanlarında Gökyüzü ve Yer Altı ile İlgili Mitolojik Unsurlar* (Yayın No. 614343) [Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Harva, U. (2015). *Altay Panteonu Mitler, Ritüeller, İnançlar ve Tanrılar*. (Çev., Ö. Suveren), İstanbul: Doğu Kütüphanesi. (Orijinal çalışma 1938'de yayımlandı).

Honko, L. (2003). *"Halk Anlatısı Araştırma Metodları / Bu Metodların Durumu ve Geleceği"* [Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1]. (Ed., G. Öğüt Eker, M. Ekici, M. Ö. Oğuz, N. Özdemir), (Çev., İ. Görkem), Ankara: Milli Folklor Yayınları, 146 – 176.

Hoppal, M. (2015). *Şamanlar ve Semboller Kaya Resmi ve Göstergebilim*. (Çev., F. Sel), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, (Orijinal çalışma 2013'te yayımlandı).

Howarth, W. (1996). *Some Principles of Ecocritism.* [The Ecocritism Reader]. (Ed., C. Glotfelty, W. Howard), Athens and Long: The University of Georgia Press, 69-91.

İnan, A. (1934). "Ongon" Ve "Tös" Kelimeleri Hakkında. *Türk Tarih Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, *2*, 279-280.

İnan, A. (1986). *Tarihte Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar.* 3 bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

İnan, A. (1987). *Makaleler ve İncelemeler 1.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

İnan, A. (1991). *Makaleler ve İncelemeler 2.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kalafat, Y. (2004). *Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm Şamanizm.* İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Kayran, S. (2019). *İnsan ve Çevre Bağlamında Derin Ekoloji Yaklaşımına Felsefi Bir Sorgulama* (Yayın No. 598479) [Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Kızıldağ, H. (2022a). *Sibirya Sahası Türk Destanlarında Yaratılışın Mitolojik Tezahürleri*. [Mitoloji Araştırmaları IV]. (Ed., İ. Gümüş), İstanbul: Paradigma Akademi Yayınları, 41-56.

Kızıldağ, H. (2022b). *Sibirya Sahası Türk Destanlarında Şamanizm'in İzleri* (Yayın No. 760943) [Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Kızıloğlu, M. (2021). Türklerin Ad Verme Kültüründe Ad Verici Profili. *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi,* (7), 46-64.

Kirişçioğlu, M.F. (1992). Yakutların Menşei Meselesi. *Milli Folklor Dergisi*, *2*(13), 47-48.

Kirişçioğlu, F. (2002). *Sahalar (Yakutlar) ve Saha Türkçesi.* [Türkler]. (Ed., H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. c.20, 228 – 244.

Kirişçioğlu, M. F. (2004, 29 Nisan). *Saha (Yakut) Türklerinin Kut-Sür İnancı*. https://turkoloji.cu.edu.tr/makale_sistem/tum_list.php?t=tum&psearch=Fatih%20Kiri%FE%E7io%F0lu

Kirişçioğlu, M.F. (2021). Sibirya. *Bir Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi-Prof. Dr. Kemal Eraslan Özel Sayısı*, *9-10*, 433-438.

Koçak, A. (2006). Türk Mitolojisinde Varoluş Sorunu Üzerine. *1. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı 1,* 1401-1413.

Koçak, A. (2016). *Mitlerle Varoluş Yolculuğu*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Koçak, A. & Otyakmaz Aydın H. (2023). Madde ve Mana Kabı Olarak Yumurtanın Sembolik Yorumları Üzerine Bir İnceleme. *Kültür Araştırmaları Dergisi,* (18), 222-241.

Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı – Kubbealtı Lugatı. (2023, 10 Mart). *Dayak.* http://lugatim.com/s/dayak

Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı – Kubbealtı Lugatı. (2023, 7 Ekim). *Ayaz.* http://lugatim.com/s/ayaz

Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı – Kubbealtı Lugatı. (2023, 14 Ekim). *Çentik.* http://lugatim.com/s/%C3%A7entik

Kurt F. M. (2013). *Ana Tanrıçalardan Bakire Meryem'e: Kadının Mitolojik Öyküsü.* [II. Türkiye Lisanüstü Çalışmaları Kongresi-Bildiriler Kitabı IV], (Ed., Ü. Güneş), 927-944.

Küçük, M. (2018). *Sibirya Sahası Türk Destanlarında Ay* (Yayın No. 504931) [Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Küçüktuncer, M. (2020). Türk Mitolojisi ve Şamanizm'de Tabiat Olayları. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi, 8*(21), 95-108.

Lvova, E. L., Oktyabrskaya, İ. V., Sagalayev, A. M. & Usmanova, M. S. (2013a). *Güney Sibirya Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri-Kâinat ve Zaman, Nesneler Dünyası*. (Çev., M. Ergun), Konya: Kömen Yayınları.

Lvova, E. L., Oktyabrskaya, İ. V., Sagalayev, A. M. & Usmanova, M. S. (2013b). *Güney Sibirya Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri-İnsan ve Toplum.* (Çev., M. Ergun), Konya: Kömen Yayınları.

Lvova, E. L., Oktyabrskaya, İ. V., Sagalayev, A. M. & Usmanova, M. S. (2013c). *Güney Sibirya Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri-Simge ve Ritüel*. (Çev., M. Ergun), Konya: Kömen Yayınları.

Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü.* (Çev., O. Akınhay, & D. Kömürcü), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, (Orijinal çalışma 1994'te yayımlandı).

Morris, B. (2019). *Ekolojik İnsancıllığın Öncüleri.* (Çev., B. Esen) İstanbul: Sümer Yayıncılık. (Orijinal çalışma 2011'de yayımlandı).

Martinez-Alier, J. (2002). *The Environmetalism Of The Poor*. USA: Edward Elgar Publishing.

Narin, M. & Kolayiş, H. (2021). Boğa Güreşlerinin Sosyokültürel İncelemesi. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 5*(2), 120-133.

Oppermann, S. (Ed.) (2012). *Ekoeleştiri: Çevre ve Edebiyat çalışmalarının Dünü ve Bugünü*. [Ekoeleştiri Çevre ve Edebiyat]. Ankara: Phoenix Yayınları, 9-58.

Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Ögel, B. (2010). *Türk Mitolojisi I,* 5. bs., Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Pamukçu, O. (2020). Oğuz Kağan Destanı'nda Erkek Çocuklarına Verilen Adların Mitolojik Açıdan Değerlendirilmesi. *Türk Kültürü ve Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (TÜRKÜM), 1,* 173-197.

Picon, F.R. (2000). *Göçebelik. "Göçebe Düşünce" ve "Dinsel Olgu".* [Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü]. (Ed., Y. Bonnefoy), (Çev., Y. Koç), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, c.1, 340-341, (Orijinal çalışma 1981'de yayımlandı).

Radloff, W. (2008). *Türklük ve Şamanlık*. (Çev., A. Temir, T. Andaç, & N. Uğurlu), İstanbul: Örgün Yayınevi, (Orijinal çalışma 1983'te yayımlandı).

Roux, J.P. (1994). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. (Çev., A. Kazancıgil), İstanbul: İşaret Yayınları, (Orijinal çalışma 1984'te yayımlandı).

Roux, J.P. (2000a). *Ağaç. Türklerde ve Moğollarda Hayat Ağacı ve Kozmik Eksen.* [Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü]. (Ed., Y. Bonnefoy), (Çev., G. Yılmaz), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, c.1, 27-28. (Orijinal çalışma 1981'de yayımlandı).

Roux, J.P. (2000b). *Ateş. Türklerde ve Moğollarda Ateş Kültü.* [Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü]. (Ed., Y. Bonnefoy), (Çev., G.Yılmaz), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, c.1, 84-85. (Orijinal çalışma 1981'de yayımlandı).

Roux, J.P. (2000c). *Dağ. Kozmik eksen. Türkler ve Moğollar.* [Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü]. (Ed., Y. Bonnefoy), (Çev., G. Yılmaz), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, c.1, 147-149. (Orijinal çalışma 1981'de yayımlandı).

Roux, J.P. (2000d). *Dünya. Türkler ve Moğollar.* [Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü]. (Ed., Y. Bonnefoy), (Çev., G.Yılmaz), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, c.1, 193. (Orijinal çalışma 1981'de yayımlandı).

Roux, J.P. (2000e). *Hayvanlar. Türk ve Moğol dinlerinde öncelikleri. Kavimsel mitler ve av ritleri.* [Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü]. (Ed., Y. Bonnefoy), (Çev., G. Yılmaz), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, c.1, 378-381. (Orijinal çalışma 1981'de yayımlandı).

Roux, J.P. (2000f). *Kahramanlar. Türkler ve Moğollarda.* [Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü]. (Ed., Y. Bonnefoy), (Çev., G. Yılmaz), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, c.1, 534-535. (Orijinal çalışma 1981'de yayımlandı).

Roux, J.P. (2000g). *Kozmogoni ve Kozmografi. Türkler ve Moğollarda*. [Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü]. (Ed., Y. Bonnefoy), (Çev., G. Yılmaz), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, c.1, 601-602. (Orijinal çalışma 1981'de yayımlandı).

Roux, J.P. (2000h). *Su. Türklerin ve Moğolların Dininde.* [Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü]. (Ed., Y. Bonnefoy), (Çev., G. Yılmaz), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, c.2, 1020-1021, (Orijinal çalışma 1981'de yayımlandı).

Roux, J.P. (2000ı). *Şamanizm. Türklerde ve Moğollarda.* [Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü]. (Ed., Y. Bonnefoy), (Çev., G. Yılmaz), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, c.2, 1032-1034, (Orijinal çalışma 1981'de yayımlandı).

Roux, J.P. (2000j). *Türkler ve Moğollarda Kişileşen Yıldırım.* [Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü]. (Ed., Y. Bonnefoy), (Çev., G. Yılmaz), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, c.2, 1106, (Orijinal çalışma 1981'de yayımlandı).

Roux, J.P. (2005). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*. (Çev., A. Kazancıgil, & L. Arslan) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Roux, J.P. (2011). *Eski Türk Mitolojisi*. (Çev., M. Y. Sağlam), Ankara: BilgeSu Yayıncılık, (Orijinal çalışma 1999'te yayımlandı).

Rueckert, W. (1996). *Literature and Ecology: An Experiment in Ecocritism.* [The Ecocritism Reader]. (Ed., C. Glotfelty, W. Howard), Athens and Long: The University of Georgia Press, 105-123.

Schimmel, A. (1998). *Sayıların Gizemi*. (Çev., M. Küpüşoğlu). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Schimmel, A. (1999). *Dinler Tarihine Giriş*. (Çev., R. Kibar), İstanbul: Kırkambar Yayınları, (Orijinal çalışma 1955'te yayımlandı).

Schimmel, A. (2004). *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*. (Çev., E. Demirli), İstanbul: Kabalcı Yayınevi, (Orijinal çalışma 1994'te yayımlandı).

Sivri, M. & Akbaba C. (2018). Dünya Mitlerinde Yılan. *Folklor/Edebiyat Dergisi, 24*(96), 53-64.

Somuncuoğu, A. (2002). *Saha Cumhuriyeti.* [Türkler]. (Ed., H. C. Güzel, K. Çiçek, & S. Koca), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, c. 20, 203-228.

Sproul B. C. (2017). *Yaratılış Mitleri.* (Çev., A. Bucak.), İstanbul: Hil Yayın.

Tansü, Y. E. & Güvenç B. (2015). Eski Türk Mitolojisinde Hayvan Motifleri Üzerine Düşünceler. *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 111*(218), 203-218.

Tardieu, M. (2000). *İsis (Büyücü). Yunan ve Kıpti Elyazmalarında.* Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü]. (Ed., Y. Bonnefoy), (Çev., J.L. Mattei), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, c.1, 480-483 (Orijinal çalışma 1981'de yayımlandı).

Taş, İ. (2002). *Türk Düşüncesinde Kozmogoni – Kozmoloji*. Konya: Kömen Yayınları.

Tekin, T. (1998). *Orhun Yazıtları*. 2. bs. İstanbul: Simurg Yayınevi.

Turan, F. A. (2011). Orta Asya'dan Anadolu'ya Mitik Yolculukta Tabiat Olayları. *Milli Folklor, 23*(90), 49-59.

Türk Dil Kurumu (TDK). (2023, 11 Ekim) *Tapıklamak.* https://sozluk.gov.tr/

Türk Dil Kurumu (TDK). (2023, 12 Temmuz). *Ata*. https://sozluk.gov.tr/

Türk Dil Kurumu (TDK). (2023, 3 Aralık) *Ekosistem.* https://sozluk.gov.tr/

Türk Dil Kurumu (TDK). (2023,28 Aralık) *Doğa.* https://sozluk.gov.tr/

Türktaş, M. M. (2019). Türklerde Ad Verme ile İlgili Bazı Tespitler. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, (7), 34-44.

Uca, A. (2004). Türk Toplumunda Ad Verme Geleneği. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* (23), 145-150.

Uğurcan, F. Z. (2016). *Altay Destanları Üzerine Bir İnceleme -Yaratılış, Yaşam, Öte Dünya* (Yayın No. 422932) [Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Uğurcan, F. Z. (2021). Alkış ve Kargışlara İşlevsel Bir Bakış: Er Sogotoh Destanı Örneği. *Türkiyat Mecmuası, 31*(2), 851-872.

Uluışık, Y. P. (2015). *Türk Destanlarında Yeraltı Dünyası (Sibirya Sahası)* (Yayın No. 423681) [Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Ünser, H. İ. (2022). Derin Ekoloji Akımının Türk Edebiyatına Etkileri. *The Journal of Turkic Language and Literature Surveys (TULLIS) 7*(2), 127- 147.

Yeşildal, Ü. Y. (2018). Atalar Kültüne Dair İnanmaların Türklerin Ad Verme İnanç ve Gelenekleri Üzerindeki Tesiri. *Milli Folklor Dergisi, 15*(119), 48-59.

Yıldırım, C. (2017). Ekoloji Düşüncesinde İnsan ve Toplum Anlayışı. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 6*(1), 289-308.

Yıldırım, R. Y. & Yıldız Ç. (2012). Edigey Destanında Hayvanların Fonksiyonları. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, *1*(1), 67-77.

Yıldırım, S. & Pınar, F. (2020). Türk ve Türk Dünyası Destanlarında "Ağaç" Etrafında Şekillenen Anlam Olgusu. *Edebiyat ve Folklor*, *5*(103), 37-58.

Yıldız, A. (2020). Kültürel Bir Gösterge Olarak Renk Sembolizmi ve Beyazın Kültürel İşlevleri. *Türk Ekini Dergisi,* (6), 37-49.

Yıldız, H. (2022). *Saha (Yakut) Türkçesinde Geleneksel İnançlara Ait Söz Varlığı* [Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Yıldızhan, N. (2018). *Hacı Bektaş Veli'nin Velâyetnamesindeki Doğa Sembolleri Üzerine Bir İnceleme* (Yayın No. 508668) [Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Yolcu, M. A. & Köse, S. (2017, 26-28 Nisan) *Türk Mitolojisinde Süt Gölüyle İlgili Tasarımlar*. [Ömer Halisdemir Üniversitesi IV. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı], *c.3* (Ed., T. Düğen, S. Qasimov), 481-485.

Yolcu M. A. & Açа, M. (2019). Geleneksel Ekolojik Bilgi ve Folklor. *Folklor/Edebiyat Dergisi, 25*(100), 861-871.

Yörükân, Y. Z. (2014). *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*. 5. bs. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Vasilyev, Y., Kirişçioğlu, M.F., & Killi, G. (1996). *Saha (Yakut) Halk Edebiyatı Örnekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Wilkinson, K. (2011). *Semboller ve İşaretler*. 2.bs. (Çev., S. Toksoy), İstanbul: Alfa Yayınları, (Orijinal çalışma 2008'de yayımlandı).